

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICIE ȘI SOCIOLOGICE

ASOCIAȚIA PENTRU FILOSOFIE DIN REPUBLICA MOLDOVA

FILOSOFIA ȘI PERSPECTIVA UMANĂ

culegere de articole de la conferința științifică consacrată

ZILEI MONDIALE A FILOSOFIEI

21 noiembrie 2024, Chișinău

Chișinău -2025

Coordonatori științifici:

Ana Pascaru, docotor habilitat în filosofie, conferențiar cercetător

Andrei Perciun, doctor în filosofie

Procesare de text:

Aprobat pentru editare în cadrul ședinței Consiliului științific al Institutului Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova. Proces-verbal Nr.9 din 13 iunie 2025

Recenzenți:

Victor Juc, membru-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, profesor universitar, doctor habilitat ICJPS USM.

Anatol Eșanu, doctor, conferențiar universitar, doctor, Catedra de Filosofie și Bioetică, USMF Nicolae Testimițeanu.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor

Lucrările sunt publicate în redacția autorilor

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2025

Tehnoredactare: Iudov Anastasia

CUPRINS

1. Cuvânt înainte: Filosofia și perspectiva umană Ediția XXI.....	6
2. Practici filosofice în dezavuarea surselor războiului hibrid: cazul Republicii Moldova – Ana Pascaru dr. hab., conf. cercet. , ICJPS, USM	12
3. Constituirea identității în mediile digitale – Andrei Perciun, dr. , Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării, USM	26
4. Textul filosofic ca interfață transformativă – Alexandru Cosemescu, dr. , Institutul de Filologie Română Bogdan Petriceicu Hașdeu, USM	36
5. O nouă viziune asupra filosofiei lui Dimitrie Cantemir: Ovidiu Peccan. Hieroglifă Cantemirienă – Gheorghe Bobâna dr. hab. , prof. univ., II, USM	50
6. Reflecții filosofice privind refugiații, tehnologia și etica în spațiile virtuale – Mariana Roșca, dr. Universitatea Transilvania , Brașov, România	57
7. Concepțiile religiei creștine cu privire la raportul dintre om și natură – Valeriu Capcelea, dr. hab., conf. univ. , Secția Nord al AȘM, Arcadie Capcelea, dr.hab. conf. univ. , USM	68
8. Aspecte filosofice ale relației dintre conștiință, identitate și neuroștiința contemporană- Ion Mereuță, dr. hab, șt. med., prof. univ. , IFS USM, USMF	77
9. Perspective filosofice asupra fenomenelor și proceselor de securitate – Sergei Sprincean, dr. hab., conf. cercet. , ICJPS, USM Nicolae Testimițeanu	86
10. Reideologizarea procesului politic din Republica Moldova – Lilia Braga dr. conf. univ. , ICJPS, USM	102

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

“Filosofia și perspectiva umană”, conferință științifică (21 ; 2024 ; Chișinău).
Filosofia și perspectiva umană : culegere de articole de la conferința științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, [ediția 21], 21 noiembrie 2024, Chișinău / coordonatori științifici: Ana Pascaru, Andrei Perciun. – Chișinău : [S. n.], 2025 (Art-poligraf). – 332 p. : tab.
Antetit.: Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Asociația pentru Filosofie din Republica Moldova. – Texte : lb. rom., engl., rusă. – Rez.: lb. rom., engl. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – În red. aut. – [55] ex.
ISBN 978-9975-62-878-5.

11. Philosophical interpretation of the concept of „sustainable development”: unconventional meanings for the post-soviet political and legal space – **Anna Chuvalnikova, dr. lector univ., ICJPS, USM**

.....120

12. Sănătatea creierului vs. sănătate orală în câmpul abordărilor bioetice – **Vitalie Ojovanu, dr. hab., conf. univ., Ala Ojovan, dr. conf. cercet., USMF Nicolae Testimiteanu**

.....135

13. Contribuții bioetice privind provocările autonomiei pacientului neurologic – **Ludmila Rubanovici, dr. conf. univ., USMF Nicolae Testimiteanu**

.....143

14. Computerul, internetul și inteligența artificială ca instrumente cognitive și informaționale – **Cernica Niadi-Corina, dr. conf.univ., Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava, România**

.....154

15. Etică și educație terapeutică privind pacienții cu epilepsie – **Ion Banari, dr. conf. univ., USMF Nicolae Testimiteanu , Maria Aluaș, dr. conf. univ., UMF Iuliu Hatieganu Cluj-Napoca, România**

.....166

16. Statutul profesional al persoanei umane raportat la nivelul calității vieții: perspective socio-bioetice în condițiile activităților cu regim special – **Viorel Cojocar, dr., USMF Nicolae Testimiteanu**

.....179

17. Utilizarea rețelelor sociale pentru consolidarea rezilienței societale – **Tatiana Spătaru dr. hab., conf. univ., ICJPS, USM**

.....189

18. Importanța calității procesului de învățământ asupra rezilienței sociale – **Angela Mocanu, dr. conf. univ., ICJPS, USM**

.....206

19. Dimensiunea psihosocială a rezilienței ca parte a spațiului vieții – **Lucia Gașper, dr. conf. cercet., ICJPS, USM**

.....218

20. Transformări ale culturii organizaționale și dinamica puterii în procesul de consolidare a rezilienței instituționale – **Irina Ceacâr, dr. conf. univ., ICJPS, USM**

.....232

21. Dinamica încrederii sociale în sprijinul instituțional și interpersonal în Republica Moldova – **Victor Mocanu, dr. conf. univ., Ion Mocanu, dr. conf. univ., ICJPS, USM**

.....246

22. „Povestea omului” – în spiritul trinității – **Veronica Panfil , Școla doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM**

.....259

23. Conflictul social în condițiile războiului hibrid – **Lucreția Malai, Școla doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM**

.....268

24. Ființa liberă și anxietatea alegerii: reflecții kierkegaardiene asupra condiției umane în lumea de azi – **Nadejda Chironda, mrd. FIF USM**

.....284

25. Calculul matematic și logic privind acumularea tensiunii reflexive în diferite regiuni ale lumii – **Nicolae Parcevschii, Centrul de Geografie Militară**

.....295

26. Evaluarea integrității etice a candidaților la funcția de judecător al curții supreme de justiție: aspecte de [in]securitate juridică (Partea a II-a) – **Irina Iacub, dr. conf.univ., ICJPS, USM**

.....310

CUVÂNT ÎNAINTE

Filosofia și perspectiva umană

Conferința științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, ajunsă la ediția XXI, s-a desfășurat în data de 21 noiembrie 2024 sub genericul Filosofia și perspectiva umană. Primele ediții ale acestor manifestări științifice au avut loc în cadrul Institutului de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, iar în prezent sunt organizate de Secția Filosofie a Institutului de Istorie și Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice. Această serie de evenimente științifice se înscrie în contextul strategiilor UNESCO, organizație care, în anul 2002, în cadrul sesiunii a 169-a, a adoptat Strategia în Filosofie, document strategic al cărui scop rezidă în promovarea importanței filosofiei în lumea contemporană. În cadrul dezbaterilor asupra strategiei și adoptării acesteia, s-a convenit ca anual, în a treia zi de joi a lunii noiembrie, să se celebreze Ziua Mondială a Filosofiei.

UNESCO, prin declarația sa de marcare la nivel mondial a Zilei Filosofiei, a confirmat rolul major pe care îl joacă filosofia în viața intelectuală și practica umanitară. După cum afirma Aristotel, „Toate științele sunt mai necesare decât filosofia, însă mai minunată ca ea nu este niciuna”.

În anul 2005, UNESCO a adoptat Strategia Intersectorială în Filosofie cu scopul de a institui un cadru instituțional pentru promovarea acestei discipline, pe care o consideră „conștiința intelectuală și etică a Națiunilor Unite”.

Turnanta ideatică prezentată în Strategia Intersectorială în Filosofie este axată pe următoarele trei direcții:

- promovarea dialogului și analizei filosofice a problemelor contemporaneității;
- încurajarea studierii filosofiei;
- promovarea și diseminarea cunoștințelor filosofice.

Conform documentului menționat, aceste aspecte majore sunt menite să faciliteze înțelegerea profundă, veridică și pluridimensională a rolului și rostului net pozitiv al filosofiei în dezvoltarea societății contemporane. Aceste aspecte sunt cu atât mai necesare în perioada actuală, marcată de consecințele pandemiei și de starea de conflict, pentru a face față provocărilor multiple cu care ne confruntăm. De-a lungul istoriei, filosofia a participat la viața cetății, susținând că în toate acțiunile care se desfășoară este imperios necesar să se promoveze valorile general umane, identitare sau comunitare. Astfel, membrii comunității și instituțiile sociale pot fi responsabilizați în vederea asumării efectelor și consecințelor post-pandemice care periclitează valoarea fundamentală – viața tuturor și a fiecăruia în parte.

Contextul impus de pandemie s-a modificat, iar manifestarea științifică s-a desfășurat în format mixt (online/offline). Acest format demonstrează că pericolele cu care se confruntă lumea contemporană pot fi transformate în oportunități, valorificând instrumentarul filosofiei împreună cu celelalte posibilități oferite de Era Informațională. Cu atât mai mult cu cât instrumentarul filosofiei dezvăluie multitudinea de posibilități pe care transformările digitale le aduc în spațiul comunitar și cel ambiental. Totuși, aceste posibilități, așa cum s-a demonstrat în ultimii ani, nu sunt suficient racordate între ele pe orizontală și verticală prin acțiunile întreprinse. Acțiunile insuficient coordonate devin, în mare parte, energofage, prejudiciind atât comunitatea și mediul înconjurător, cât și condiția umană.

Indubitabil, comunicările participanților la Conferința științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, prin problematica abordată, depășesc domeniul disciplinelor filosofice, astfel încât o bună parte din materialele prezentate în această lucrare au un caracter multidisciplinar, aflându-se în interconexiune cu alte domenii ale cunoașterii. Considerăm că acesta este un fapt salutar, deoarece demonstrează atât tendința cercetătorilor de a integra filosofia în mediul comunitar, cât și intenția lor de a transpune obiectivele strategiei UNESCO într-o formă complementară activităților derulate.

De asemenea, Conferința a devenit, în timp, o platformă importantă unde se discută rezultatele obținute în cadrul proiectelor științifice fundamentale și

aplicative privind problemele stringente ale lumii contemporane. În contextul post-pandemic și al situației de conflict cu care se confruntă societatea, dezbaterile s-au axat pe reliefarea efectelor, consecințelor și impactului acestora asupra mediului comunitar și a celui ambiental. Problematika privind efectele pandemiei în perioada post-pandemică rămâne una de referință și este amplificată de starea de conflict generată de războiul hibrid al Federației Ruse împotriva Ucrainei, conflict care depășește granițele continentului european. În această situație, societatea este nevoită să facă față multiplelor crize din lanțul cauză-efect-consecințe, independent de locația geografică, geostrategică sau de gradul de conștientizare din societate a pericolelor imanente.

Valorificarea moștenirii filosofice

Manifestările științifice de acest gen sunt valorificate de echipa secției și în raport cu colegii trecuți în altă dimensiune existențială. Este un omagiu adus celor care, prin efortul depus în 1956, au contribuit la înființarea Sectorului, devenit ulterior Secția de Filosofie și Drept (1969) cu statut de institut în cadrul Academiei de Științe a Moldovei. Acest omagiu perpetuează tradiția Proiectului Moștenire, aflat în derulare de peste 65 de ani. În prezent, Proiectul „Moștenirea filosofică: personalități și concepte” se realizează în cadrul simpozionului Secției, organizat la sfârșitul lunii martie. De la începuturile instituționalizării cercetărilor în domeniul istoriei filosofiei, s-au adăugat și alte direcții, iar din 2006, la propunerea secției și prin decizia consiliului științific al Institutului de Filosofie și Drept, s-a atestat Școala de istorie a filosofiei „Alexandru Babii”. Acest eveniment a fost inclus în conținutul celor două volume de Istorie a Academiei de Științe a Moldovei, publicate în 2006. Totodată, se perpetuează memoria comunității filosofilor care încearcă să aducă în circuitul public aportul înaintașilor și să sensibilizeze opinia publică din Republica Moldova cu privire la valorificarea gândirii critice în toate domeniile de activitate.

De asemenea, în cadrul manifestărilor științifice, este adusă în atenția opiniei publice – nu doar celei academice – semnificația contribuției reprezentanților de odinioară ai Secției de Filosofie. În anul 2023, am comemorat 90 de ani de la nașterea doctorului habilitat în filosofie, profesorul universitar Nicolae Mihai (1933-2003), unul dintre promotorii domeniului filosofiei, care, în lucrările sale, s-a ocupat cu precădere de filosofia științei, fiind și un veritabil susținător al filosofiei lui Karl Popper.

Provocările actuale ale filosofiei în Republica Moldova

În prezent, moștenirea filosofică și domeniul filosofiei, chiar și după 30 de ani de independență a Republicii Moldova, continuă să rămână în umbra nepăsării, nefiind valorificate corespunzător nici în curricula universitară, nici în cercetări. În ultimii patru ani, deși membrii secției au înaintat propuneri de proiecte privind contribuția filosofiei la implementarea practicilor de gândire filosofică (2019), argumentând necesitatea revigorării gândirii critice în societate, sau o hermeneutică a științei deschise (2021, 2022), în care digitalizarea este propulsată ca o nouă metodă generală în cunoașterea științifică și cea publică, acestea au fost respinse de experții ANCD ca fiind nesustenabile, inclusiv cel din 2024 privind dezinformare și războiul hibrid. Drept urmare, la sfârșitul anului 2023, în urma anunțului Ministerului Educației și Cercetării privind finanțarea instituțională, echipa secției a fost exclusă de la concursul de subproiecte pe motiv că nu se regăsește în baza de state a Institutului de Istorie după absorbția universitară la Universitatea de Stat din Moldova(01.2023). Această excludere semnifică, de fapt, marginalizarea domeniului filosofiei din sfera cercetării, inclusiv a direcțiilor și experienței acumulate. Or, lanțul concertat de excluderi și respingeri merge împotriva realităților secolului XXI, inclusiv în spațiul Republicii Moldova, cu atât mai mult cu cât direcțiile de cercetare ale echipei se înscriu în tendințele actuale de cercetare la nivel internațional. Cu remarcă faptului, că este foarte ușor să distrugi, dar foarte greu să construiești în timp un colectiv de cercetători bine format, instruit și educat, în care s-a investit nu doar financiar.

Contribuția filosofiei și a gândirii critice la înțelegerea contextelor de criză actuale

În contextul actual marcat de multiple crize – pandemică, geopolitică, ecologică, existențială și valorică – filosofia și gândirea critică sunt mai necesare ca niciodată. Filosofia oferă instrumentele conceptuale necesare pentru a înțelege și a aborda aceste crize într-un mod holistic și nuanțat. Prin intermediul reflexivității filosofice, suntem capabili să depășim gândirea fragmentară și să percepem interconexiunile dintre diversele dimensiuni ale crizelor contemporane.

Gândirea critică reprezintă un antidot esențial împotriva propagandei și dezinformării, fenomene care s-au amplificat în contextul conflictelor actuale și al polarizării sociale. Prin cultivarea capacității de a analiza riguros argumentele, de a identifica erorile de raționament și de a evalua sursele de informație, filosofia contribuie la formarea unor cetățeni mai rezilienți în fața manipulării informaționale.

În plus, abordarea filosofică a problemelor contemporane permite depășirea perspectivelor reduționiste și găsirea unor soluții care să țină cont de complexitatea realității. De exemplu, criza climatică nu poate fi abordată doar din perspectivă tehnică sau economică, ci necesită o reflecție profundă asupra relației dintre om și natură, asupra limitelor modelului actual de dezvoltare și asupra responsabilității noastre față de generațiile viitoare.

Filosofia contemporană oferă, de asemenea, cadru conceptual pentru a înțelege și a gestiona provocările etice asociate dezvoltării tehnologice accelerate. Întrebări legate de limitele inteligenței artificiale, de impactul digitalizării asupra societății și asupra condiției umane, de etica cercetării științifice, pot fi abordate adecvat doar printr-o reflecție filosofică riguroasă.

În contextul crizei pandemice globale, filosofia a contribuit la clarificarea unor aspecte esențiale privind echilibrul dintre libertatea individuală și binele comun, dintre autonomie și solidaritate, precum și la evaluarea critică a măsurilor adoptate de autorități. De asemenea, filosofia a ajutat la înțelegerea dimensiunilor existențiale ale crizei, a impactului acesteia asupra sensului vieții și a relațiilor interumane.

Este imperios necesar ca societatea contemporană să recunoască valoarea filosofiei și gândirii critice nu ca un lux academic, ci ca instrumente fundamentale pentru navigarea în complexitatea lumii în care virtualul și digitalizarea deschid orizonturi nemaîntâlnite în istoria civilizațiilor umane. Investiția în educația filosofică și în cercetarea filosofică este, în esență, o investiție în capacitatea comunității de a face față provocărilor prezentului în care se întâlnesc trecutul cu viitorul.

Prin urmare, marginalizarea domeniului filosofic în spațiul academic și public din Republica Moldova reprezintă o decizie mioapă, care ignoră contribuția esențială pe care filosofia o poate aduce la dezvoltarea unei societăți mai reflexive, mai reziliente și mai echilibrate. Stare de fapt care necesită un efort concertat din partea factorilor de decizie și nu doar promisiuni neonorate pentru revitalizarea culturii filosofice și pentru integrarea perspectivei filosofice în dezbaterile publice privind problemele stringente cu care se confruntă societatea în condițiile tehnologiilor informaționale.

PRACTICI FILOSOFICE ÎN DEZAVUAREA SURSELOR RĂZBOIULUI HIBRID: cazul Republicii Moldova¹

Ana PASCARU,

doctor habilitat în filosofie, conferențiar cercetător

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM

apascaru2010@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4669-7996>

PHILOSOPHICAL PRACTICES IN DISAVOWING THE SOURCES OF HYBRID WAR: case study of the Republic of Moldova

Summary

The issues of this paper is concerning on the philosophical prospecting and constanding continuation research about knowledge the unknoing aspects of society's challenges, thus deepening and connecting them to the previous ones. Aspects that in the conditions of the Information Age, more recently of information technologies, are often used for opportunistic purposes, currently being transformed into elements of the hybrid war that society tries to counteract destructive interferences. In such conditions, a different understanding is required on the aspects of the challenges that are being tried to be transformed into sources of hybrid warfare. Circumstances in which the recourse to the reflexivity of philosophy means an invitation to its citizenship in all fields of activity of society, not only in that of scientific research. Or, philosophical thought warns us that everything in this world intercommunicates, interacts and influences itself inversely proportional to the level of knowledge and preparation of the human and social condition. While the uninvestigated aspects in their complexity multiply the challenges and increase their weight in

¹ Articolul este elaborat în cadrul subprogramului 01.05.01 Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice, realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova.

the manifestations of society, which explains their attractiveness as sources of disinformation, propaganda or in social media affiliations builds the hybrid war.

Keywords: *philosophy, society, aspects of challenges, hybrid war, acceleration, alienation*

Recursul la prospectările filosofice reprezintă o constantă în cercetările privind aspectele insuficient cunoscute din provocările societății. Aspecte care în condițiile Erei Informaționale, mai nou a tehnologiilor informaționale sunt adesea folosite în scopuri oportuniste actualmente fiind transformate și în elemente ale războiului hibrid căruia societatea încearcă să-i contracareze ingerințele distrugătoare. În atare condiții se impune o altfel de înțelegere[1] asupra aspectelor din provocări care se încearcă a fi transformate în surse ale războiului hibrid. Circumstanțe în care recursul la reflexivitatea filosofiei înseamnă o invitație la încetățenirea ei în toate domeniile de activitate ale societății nu doar în cel al cercetării științifice. Or, gândirea filosofică ne atenționează că, totul în această lume intercomunică, interacționează și se influențează invers proporțional nivelului de cunoaștere și pregătire a condiției umane și sociale. În timp ce aspectele neinvestigate în complexitatea lor multiplică provocările și își sporec ponderea în manifestările din societate, ceea ce explică atractivitatea lor drept surse de dezinformare, propogandă sau în afiliațiile social media edifică războiul hibrid..

Discutăm de cunoașterea unei stări de fapt cu ajutorul instrumentarului creînnoit al filosofiei prospectărilor. Instrumentar în care paradigma cercetării bazată pe inter și multidisciplinaritate deopotrivă cu metoda digitalizării evidențiază profunzimea conectărilor care se produc[2] între aspectele provocărilor mai puțin cunoscute și cele deja manifeste în societate. Prin instrumentarul filosofiei se demonstrează interacțiunea și interdependența schimbărilor ce se produc. De asemenea, că în conectările dintre aspectele provocărilor se reflectă reciprocitatea influențelor care accelerează multiplele procese din mediul comunitar, inclusiv impactul lor asupra matricei societale. Astfel, grație instrumentarului filosofic la interferență cu cel din alte discipline se dezvăluie intensitatea influențelor înțelegerea cărora facilitează reliefaarea presiunii accelerărilor din realitate și a celei societale în particular. Intensitate

care argumentează nevoia de o abordare în complex pentru a fi cunoscute și valorificate ținându-le cât mai departe de ingerințele războiului hibrid. Or, aspectele din provocări, independent de gradul lor de cunoaștere ajung a fi responsabile de înlănțuirile producătoare și de decalaje sociale care întârziat soluționate ajung și ele surse ce alimentează insecuritatea comunitară. Cu atât mai mult cu cât, în decalajele sociale se reflectă deopotrivă manifestările și accelerărilor și alienărilor din societatea contemporană[3,2], dar și nivelul de pregătire a actorilor sociali pentru a le canaliza energiile ce le produc. De asemenea că, accelerarea și alienarea socială în comunitate, efectele acestora țin de modul în care sunt conștientizate, și se implementează în acțiunile derulate de instituțiile societale. Concomitent se insistă și pe inocularea conținutului din consecințele pandemiei și din efectele post-pandemice care la fel alimentează alienarea din decalaje, subrezând substanțial reperele axiologice ale comunității, condiției umane și enviorementului. Altfel spus, înțelegerea accelerării, alienării și decalajelor sociale este direct proporțională menținerii echilibrului dintre valorificare versus utilizare a aspectelor din provocările impulsionate de deschiderile EI, mai nou a tehnologiilor informaționale la pachet cu cele ale stării beligerante ajung o constantă manifestă în societate.

Desigur, prin investigarea respectivă se încearcă a explica necesitatea urgentă de cunoaștere a impactului pe care aspectele invocate din provocări le reprezintă pentru mediul comunitar și enviorementul. De ce? Deoarece în tabloul societății se demonstrează cum insuficienta cunoaștere a aspectelor din provocări nu este un impediment în perpetuarea din ascendent datorită oportunităților tehnologiilor informaționale. Perpetuare care fragmentar înțeleasă și insuficient folosită de instituțiile responsabile nu arareori este folosită de forțe terțe în acțiuni divergente. Totodată prin oportunitățile care asigură prezența ascendentului din aspectele respective invocă că acestea deja sunt implicate în manifestările din societate și enviorement. Cu atât mai mult cu cât, oportunitățile ascendentului pentru aspecte înseamnă și depășirea frontierelor societății, revărsându-se peste alte medii sociale, inclusiv prin proliferarea decalajelor sau efectelor din problemele stringente nesoluționate. Depășiri care conectate cu cele din exterior reliefează deopotrivă maturitatea factorului intern și rezistența instituțiilor societale în fața ascendentului din aspectele provocărilor.

Monitorizând aspectele în ascendent pe parcursul primului sfert de secol XXI se constată că, oportunitățile deschiderilor care le favorizează prezența manifestă sunt mai degrabă utilizate decât valorificate în societate[2]. În această ordine de idei, devine impetuos focusarea ascendentului din aspectele provocărilor în condițiile accelerării și alinării în raport cu energia socială din comunitate[4]. Focusări conștientizarea cărora deopotrivă dezleagă înțelegerea accelerării și alienării, a naturii decalajelor, constituirea și valorificarea energiei sociale din societate. Vorbim de un ascendent în care întâlnirea și înlănțuirea aspectelor din provocări influențează construcția energiei sociale. Totodată cu ajutorul înlănțuirilor se identifică căile care facilitează accesul la informația științifică și mediatică pentru toate palierele vieții, independent de nivelul de pregătire a actorilor sociali, dar și a mecanismelor reglatorii. Acces care prin intermediul net-workului și rețelele sociale accelerează distribuția fluxului informațional și informatizarea tuturor actorilor sociali. Se atestă că, accelerarea fluxului informațional modifică caracterul Informatizării prin diseminare. Se observă că, pe parcursul diseminării informației nu arareori se intervine în conținutul acesteia, păstrându-i parțial/formal veridicitatea. În timp ce conținutul informației este supus dezinformării completat cu falsuri de la noutăți intenționat falsificate până la proliferarea de idei false. Și dacă în perioada premărgătoare deschiderilor de noi orizonturi și net-work-ului arealul de cuprindere era mult mai mic și evident impactul acestor influențe. Gravitatea lucrurilor constă nu atât în fluxul dezinformărilor, cât în influența acestora asupra condiției umane, în capacitatea acesteia de a pune în aplicare gândirea critică, reflectând asupra lucrurilor pe care le cunoaște și cu care comunică[5,2].

Drept exemplu, excursul succint din perioada anterioară privind pericolul ideilor false. Pericolul constând în faptul că, ideile false nu lasă lucrurile să meargă de la sine, potrivit naturii lor. Ceea ce înseamnă că și încrederea în rațiunea umană nu este echivalentă cu încrederea în natura lucrurilor, deoarece argumentele fiind riguros logice sau falacii pot susține adevărul sau minciuna. Totodată acestea constituie și armele unei acțiuni iraționale pentru că, ideile false rămân produsul unei rațiuni insuficiente. Antidotul în acest sens nu este neîncrederea funciară în rațiunea umană, ci recursul circumspect

la instrumentele acesteia pentru a împiedica acreditarea ideilor false ca axiome ale gândirii și practicii social- politice și ca fundamente ale sistemului de drept. Filosofia socială a Iluminismului nu și-a dat seama de pericolele pe care le poate genera dominația ideilor false. Deoarece nu s-au gândit niciodată la posibilitatea ca opinia publică să îmbrățișeze false ideologii a căror realizare să dăuneze binelui și bunăstării și să destrame cooperarea socială și coeziunea comunitară [5,2].

În continuarea celor anterior invocate reliefăm o stare de fapt care raportată la realitățile secolului XXI denotă profunzimea pătrunderii ideilor false, a dezinformării și propagandei în perigrinarea acțiunilor din mediul comunitar și convertirea acestuia. Peregrinări care nesancționate prin intermediu mecanismelor statului de drept în spațiul societal al Republicii Moldova s-a ajuns să se încerce devierea parcursului european la referendumul din 20 octombrie 2024. Astfel, comunitățile din autonomia administrativă găgăuză, majoritatea reprezentărilor de etnie bulgară, locuitorii raioanelor de nord și cei din raioanele de est(Transnistria) au votat masiv împotriva aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană. Chiar dacă localitățile respective, dar și membrii acestora au beneficiat fie de granturi pentru dezvoltarea regională, comunitară, dar și compensații la cădură și energie în perioada rece, începând cu anul 2021/2022 până în prezent. De asemenea că, autoritățile centrale cu susținerea UE au fost alături de cei din raioanele de est în criza energetică, încercând să li se acorde ajutor. Ajutor care a fost refuzat sub presiunea politicii neoimperiale a Federației Ruse în numele doctrinei ideologice în care continuă să fie îmbrăcate ideile false[6] .

Dezvoltând subiectul subliniem că, spargerea frontierelor dintre societăți mai înseamnă depășirea/ diminuarea stăvililor dezinformării și propagandei din comunicare, dar și cele ale oportunităților. Oportunități care se constată că, nestigherit pot fi utilizate de factorul extern de la implicare tacită, susținerea politicianistă și manipulatorie a forțelor interne, dezinformarea și distorsionarea realităților până la intervenții militare neprovocate de societatea atacată. În timp deschiderile de noi orizonturi ale tehnologiilor informaționale sunt utilizate la dezvoltarea de industrii în ale dezinformării și propagandei, iar rețelele sociale conectori în aprofundarea și optimizarea acestora[6,2].

Optimizări în care dezinformarea și propaganda se ridică la un alt nivel, devenind componente ale rețelei războiului hibrid. Se atestă că, drept reper în acțiunile subversive este luată doar forma(ambalajul)informației veridice din societate, concomitent conținutul fiind distorsionat și umplut cu falsuri și neadevăruri grosolane, combaterea cărora a ajuns o problemă. Fapt pentru care în Uniunea Europeană a fost creată o agenție de combaterea efectelor războiului hibrid, iar în societățile UE s-a început investirea în specialiștii care monitorizează conținutul rețelelor sociale și nu numai[7] .

Spre exemplu, politica neoimperială pramovată de Federației Ruse în raport cu fostele colonii ale Uniunii Sovietice. Discutăm de o stratagemă de polit-tehnologii sistemic instituționalizate prin intermediul cărora nu doar se continuă practicile metropolei de odinioară, ci se construiesc modele și se implementează cu instrumentele și valorile democratice din aceste societăți și nu numai. Modele cu ajutorul cărora s-au declanșat războaie: civil din Republica Moldova(1991-1992) transformat în conflict înghețat până în prezent, civil din Georgia(1992) și deschis în 2008, Ucraina(2014, 2022 - 2025-). Subliniem că, dezinformarea și propaganda susținute la nivel de stat în Federația Rusă încearcă să anuleze reperele axiologice, valorile general-umane și identitare, să desființeze/distrugă spațiile lor culturale, inclusiv dreptul la existență nu doar în fostele colonii ale URSS-ului[8,2].

În contextul deschiderilor de noi orizonturi, grație tehnologiilor informaționale subliniem că, conexiunile ascendentului din aspectele provocărilor Inevitabil ajunge să se producă concomitent și pe verticală și pe orizontală și nu doar într-un singur spațiu comunitar. Se atestă că, efectele din întâlnirea conexiunilor din ascendent orizontal versus vertical se produc simultan în mai multe societăți. Discutăm despre caracterul tehnologiilor informaționale care facilitează conexiunile ascendentului și împreună dincolo de voință, amplasament geografic, cultural sau confesional comunitățile. În această ordine de idei, consemnăm importanța statutului societății și capacitatea de reziliență a instituțiilor societale și a membrilor comunității în raport cu conexiunile ascendente din aspectele provocărilor. Or, spargerea frontierelor dintre societăți este direct proporțională modului în care se transformă oportunitățile din aspectele provocărilor fie în căi facile de dezvoltare , fie în ingerințe externe

în viața societății[8,9]. Astfel, în societate oportunitățile deopotrivă sunt între rezistență și susținerea parcului democratic și ezinformare, manipulare, trucuri politicianiste la limita cadrului legal până la un război hibrid atroce. Altfel spus, încetățenirea rezilienței la toate nivelurile societății cu lor externe în comunitate. Cu remarca că, contextul contemporan necesită o altfel de înțelegere asupra problemelor urgente aduse în prim plan de aspectele mai puțin cunoscute din provocări, catalizate și de beligeranța din regiune. Înțelegere care înseamnă abordări complexe pe potrive pericolelor cu care se confruntă societatea, indiferent de statut[1,2,8].

Desigur în obiectul cercetării se evidențiază și un alt tip de conexiuni, adică dintre aspectele mai puțin cunoscute din provocări cu cele ale componentelor matricei(țesutului) societății. Acest racurs include și elucidarea surselor care le alimentează deopotrivă și pe aceste entități, dar și pe cele care le distorsionează. Distorsionări care de facto se înscriu în componentele războiului hibrid. În cadrul studiului destingerile dintre accelerare și alienare sociale cunoașterea cărora va ajunge un indicator de flexibilitate în matricea societății. Destingere care și insuficient cunoscută reliefează particularitățile accelerării și alienării sociale sociale ce converg în matricea societății. Convergere care la rândul său denotă că, accelerarea și alienarea nu se limitează doar la conexiunile dintre componente, ci și la ceea ce se întâmplă între ele, inclusiv prioritezările din scala valorilor și criteriile privind circuitul setului de valori. Or, deschiderile EI și legăturile fragile cu deschiderile din Era Cultruală în primul sfert de secol XXI se soldează și cu proliferarea de tendințe prin care se încearcă diverse substitui, înlocuiri etc[1,2] Înlocuiri care înseamnă deopotrivă un continuu fragil în comunicarea dintre deschiderile culturale și cele civilizaționale în valorificarea a aspectelor din provocări într-o edificare matricei societății și un altul de promovare a surselor tehnologice digitale. Tendințe care se pliază pe dinamismul cotelor de accelerare socială și alienare socială[4,2], chiar dacă consecințele incursiunilor rămân a fi mai mult necunoscute. În timp efectele accelerării sociale prin tehnologiile informaționale se revărsă continuu peste matricea societății, reperele axiologice, mediul. Revăsări în care accelerarea și alienarea modifică comunicarea componentelor din matrice și percepția acestora în spațiul societal. Or, din punctul de vedere al timpului social

modificările din comunicare se încorporează în țesutul social care ulterior este refractat, dar și refractar prin acțiuni și activități la toate nivelurile societății.

Emergența cunoașterii aspectelor respective în conexiune cu celelalte din provocări facilitează identificarea problemelor-cheie din societate și reduc din influența dezinformărilor, fake-news-urilor interne, externe și din social media. Concomitent cu desemnarea căilor optime de soluționare a problemelor, cu o redimensionare prin reformare a organizării și organizațiilor(instituții) societale, a comportamentului membrilor societății pe plan imediat și mediu. De ce ? Deoarece vizibilitatea aspectelor invocate în spațiul societal ajunge a fi direct proporțională vulnerabilizării reperelor axiologice a tuturor actorilor sociali și nu doar a celor din matricea societății. Cu atât mai mult cu cât, modificările din realitatea societății se confruntă și cu o trecere diametral opusă perioadelor anterioare, adică de la epidemiologie și imunologie spre neurologie [9]. Trecere care doar la prima vedere pare a fi una de natură medicală, dar de fapt este mult mai profundă. Or, schimbările care se produc ca urmare a celor neurologice în comportamentul persoanei, instituțiilor societale în care se activează, dar și în totalitatea relaționărilor de la intra și intergeneraționale intra și intra-comunitare până la cele din exteriorul societății. Se atestă că trecerea respectivă influențează modul de gândire, inclusiv dușmanul nu trebuie căutat în exterior, acesta se află în interiorul persoanei Optica de gândire în acest sens reliefează începutul unui alt mod de reflecție în căutarea și identificarea dușmanului interior[9,2]. Identificare cu ramificații diverse și înlățuiri intrapersonale, intracomunitare, dar interrelaționale care necesită a fi urgent clarificate prin prisma antropologiei filosofice la interferență cu alte discipline, inclusiv cele ale vieții și sănătății publice.

Concomitent profunzimea se află și ea în plină schimbare deoarece este conectată la reorientările din modul de gândire. În această ordine de idei, se susține că în profunzime se regăsesc de la optimizarea căilor de soluționare a problemelor urgente din amploarea șocului pandemic, subnivelul de pregătire și sensibilizare instituțională, comunitară, dar și personală până la o abordare complexă. În timp ce complexitatea continuă să fie susținută cu instrumentarul filosofiei și metoda digitală și elucidează natura subnivelului invocat care în mare s-a perpetuat din consecințele pandemice în efervescența

unei părți în efecte și a altei direct în cauze post-pandemice. Perpetuări care nu doar intervin în accelerările și alienările pe toate palierele societale, ci le și fragmentează înlocuindu-le cu forme ce doar în aparență sunt conectate la conținutul lor. Și nu în ultimul rând, impactul consecințelor legăturii dintre efectele post-pandemice cu cele ale beligeranței declanșată după 24.02.2022 în regiunea de Est a Europei[2,4].

În contextul dat investigarea aspectelor din provocările contemporanității cu precădere cele invocate drept insuficient elucidate necesită o schimbare de optică atât în acțiunile de cercetare, cât și cele din toate domeniile de activitate din societate. De ce? Deoarece contrar nivelului de cunoaștere a aspectelor din provocări nu doar cele mai puțin cunoscute ajung surse de alimentare și susinere de tendințe, procese sociale dincolo de frontierele propriei societăți, regiune sau continent. Vorbim de faptul că, aspectele din provocările societății nu doar au un ascendent nemaiîntâlnit în istoria civilizațiilor, ci pentru că deschiderile de noi orizonturi ale EI și tehnologiilor Informaționale nu sunt strâns conectate cu cele culturale. Or insuficiențele conectărilor dintre civilizațional amplifică formalul și zdruncină conținutul aspectelor respective. În atare condiții conținutul aspectelor din provocări catalizate și de multiplele crize în secolul XXI[2,3,9] care se pot transforma într-un sol fertil pentru ideile false în care conectările cu cele similare din exterior și în lipsa unor mecanisme reglatorii eficiente pot spori neîncrederea cetățenilor și deturna, inclusiv parcursul de dezvoltare a unei sau altei societăți.

Dezvoltând subiectul se elucidează importanța echilibrului în depășirea neîncrederii funciare în rațiunea de la instrumentele ce împiedică acreditarea ideilor false ca axiome ale gândirii și practicii politice în sistemul de drept. Se constată că, echilibrul este în avantajul regimului politic al democrației constituționale și susține normele procedurale care guvernează jocul politic și normele care consacră valorile demnității, libertății și siguranței persoanei. În acest sens echilibrul asigură garanție mersului firesc al lucrurilor și stăvilește agresiunea ideilor false. Totodată vulnerabilitatea regimului politic al democrației constituționale a alimentat ascensiunea regimurilor totalitare în perioada interbelică. Or, toleranța excesivă față de agresiunea ideilor false a permis folosirea proceselor electorale pentru a controla instituțiile Puterii.

Altfel spus, controlul instituțiilor puterii sporește riscul adoptării ideilor false ca axiome în organizarea politică, socială, culturală, confesională etc. Actualmente, discursul instituțional european afirmă că toleranța are limite și că intoleranță se combate cu intoleranța, dar eficiența este infimă dacă nu este susținută cu acțiuni instituționale ferme împotriva celor care promovează intoleranța. Cu atât mai mult cu cât, promotorii respectivi cred că mersul firesc al lucrurilor poate fi înlocuit cu forțarea acestora în direcția ideilor false[5,2].

Nu mai puțin interes în cadrul studiului prezintă investigarea programelor și practicilor politice ale partidelor sub aspectul influenței ideilor false. Partide care constituie *establishment*-ul național și comunitar în spațiul geografic al Uniunii Europene și nu numai din. Se atestă că și acestea sunt minate de idei false care se reflectă de la șubrezirea încrederii cetățenilor în șansele pentru o bună guvernare până la rezultatele comensurabile pentru rezolvarea problemelor cotidiene. Se constată că, partidele respective n-au subminat principiile și valorile democrației constituționale sub presiunea provocărilor cotidiene pe termen mediu sau lung ale cetățenilor. Este adevărat că, sub presiunea provocărilor alimentată de propoganda ideilor false nu s-a solda cu la pierderea libertății și renunțarea la demnitatea și siguranța persoanei. În timp ce pierderea valorilor libertății, demnității, siguranței din experiența istorică denotă că, ajung a fi în raport cu cele necesare costuri uriașe pentru condiția umană. Totodată comoditatea lăncedă, lașitatea, complicitatea cu agresorii fac parte din atitudini păguboase atemporal. Realitate care cere autorităților fie naționale, fie europene schimbări profunde privind metodele și concepția de guvernare în fața cetățenilor, inclusiv toate componentele: culturale, economice, de securitate internă și externă. În acest sens, consolidarea capacității de apărare împotriva manipulărilor și a actelor de intoleranță atât pe plan intern, cât și agresiunilor pe plan extern devin direct proporțional perpetuării statelor de drept în secolul XXI, inclusiv Uniunea Europeană, statele membre, în egală măsură și cele non-UE[5,2,1]. Drept argument experiența alegerilor din ultimii ani de pe continentul european și nu numai care au elucidat ingerințe masive în parcursul democratic al proceselor electorale de la falsuri, dezinformare până la utilizarea la maximum a rețelelor sociale și inteligența artificială(IA) [10,7].

Indubitabil nu se discută despre elaborarea și implementarea de mecanisme autocratice, ci mai degrabă subscriem celor de interdicere soft[11]. Mecanisme cu ajutorul cărora se reglează derapările și decalajele, dar și contracarează oportunismul și revanșismul doctrinar, neo imperialismul și iliberalismul, inclusiv deșurarea manipulatoriilor prin surse financiare, energetice sau de altă natură[12]. Studiile recente denotă că s-au întetit și multiplicat canalele prin care forțele din exterior cu contribuția celor din interiorul societății interferează și tind să-i deturneze parcursul. Vorbim de tentative de a transforma o societate într-un satelit pentru ai controla și influența starea de lucruri[6,2]. Cu atât mai mult cu cât, interferențele externe rămân necunoscute, dar se implimentează cu concursul forțelor ostile interne pentru a deturna cursul societății, inclusiv cu instrumentele democratice. Altfel spus, prin procesul electoral se demonetizează valorile democratice și restaurarea celor doctrinar ideologice. Un exemplu mai mult decât elocvent, situația cu care se confruntă societatea Georgiei, odată cu venirea la putere a partidului Visul georgian. Partid care după recente alegeri din octombrie 2024 au ajuns să pună pe pauză până 2028 procesul de integrare în Uniunea Europeană pentru care s-a investit aproape 20ani și nu doar prin declarații ci și prin adoptarea unei legi în parlamenteul georgian

În continuare conținutul studiului este completat și cu o examinare exhaustivă a surselor care alimentează aspectele din provocări pe filiera conectării cu cele din exteriorul societății. Este vorba de surse care grație tehnologiilor informaționale care se conectează cu cele din exterior și în dependență de reziliența instituțiilor societale fie contribuie la dezvoltare, fie sporesc riscul de intervenții necontrolate în viața societății. Fapt pentru care s-a pedalat în continuare în paradigm enunțată a cercetării de a dezavua conectarea dintre surse respective. Dezavuare în care se evidențiază că, sursele astfel conectate au un caracter mult mai complex decât se cunoaște. Astfel, prin dezavuări se ajunge la indicatorii raportului de conectare dintre realitățile interne și cu cele externe. Concomitent cu dezavuarea prezenței manifeste dincolo de imaginarul uman al ideologiile false. Ideologii falsitatea cărora grație oportunităților din tehnologiile digitale se răspândește vădit mai rapid, decât tentativele de ale dezavua sau demnota. Altfel spus, cunoașterea

surselor care alimentează și triada consecințe-efecte-consecințe este direct proporțională dezavuării componentelor războiului hybrid. Componente care sunt diversificate și elaborate cu armele unor acțiuni iraționale pentru că, ideile false rămân produsul unei rațiuni insuficiente și în construcția războiului hybrid. Cu remarcă că, elaborarea mecanismelor de contracare a acestor influențe maligne nu va întârzia să fie aplicat pe potrivă necesităților și nici decum unul de cenzură[11,7].

Un alt exemplu, monitorizarea succintă privind sursele care alimentează triada cauze-efect-consecințe indică că, nu arareori acestea evidențiază aspecte ale problemelor –cheie care n-au fost suficient analizate. Aspecte pe care institutele societale sunt chemate să le identifice pe parcurs și să le soluționeze. Și pentru că acest lucru întârzie sesizările din sursele respective *nolens volens* ajung temei pentru a declanșa crize de către forțele ostile susținute din exterior, învinuind societatea că n-a fos suficient de flexibilă. Se constată că crizele declanșate de regulă sunt doar parțial provocate de întârzierile instituționale restul datorându-se intervențiilor externe prin interpușii din cadrul societății. De asemenea sursele din afara cadrului societal și cuplarea lor cu cele din interiorul societății amplifică problemele stringente încercând să devieze procesul de redresare a situațiilor sau folosindu-le drept reper în deturnarea încercărilor de conciliere dintre părțile implicate. Concomitent caracterul surselor tot mai mult reflectă conținuturile rețelelor sociale. Rețele pentru care se duce o luptă nemăiîntâlnită declanșată de războiul armat al Federației Ruse împotriva Ucrainei. Un studiu realizat în perioada aprilie 2023-august 2024 de Paul Beacheaud în rețele Meta și Facebook a descoperit 38 milioane de conturi cu conținut de propagandă rusească[7].

În loc de corolar aspectele din provocările contemporane cărora societatea încearcă să le valorifice și utilizeze de departe nu este un drum facil, dar fără de care riscă să se împotmolească într-un angrenaj în care toate problemele ajung a fi urgente. Acestea de fapt fiind urgentate nu atât de realitățile manifeste, cât de ingerințele factrului extern prin oportunitățile deschderilor EI, mai nou a tehnologiilor informaționale. Deschideri care pentru factorul extern cu regim autoritar devin arme de influență și dezbinare în societate. În acest sens exemplul societății Republica Moldova începând cu anii 90 ai secolului XX este

mai mult decât elocvent. Or, intervențiile elaborate de Uniunea Sovietică și aplicate ulterior de Federația Rusă la început cu crearea Republicii Moldovenești Nistrene, războiul civil nedeclarat și nerecunoscut în 1992. După nota din 6 iulie 1992 propaganda și dezinformarea s-au implicat nestingerit în viața societății folosindu-se greșelile comise de guvernările perindate la putere și lipsa de memorie (experiență) a instituțiilor sociale. Astfel se explică proliferarea propagandei, dezinformării actualmente părți ale războiului hibrid să îndoctrineze grupurile minorităților culturale și reprezentanți ai etniei majoritare de români / moldoveni până la nivel de genom. Altfel cum se poate să-i refuzi majorității etnice valorile identitare și să i-le definești drept streine, iar spațiul cultural al limbii române cel de limbă moldovenească. De asemenea, să beneficieze de suport financiar de 151 mln de lei doar în ultimii 2 ani pentru dezvoltarea regiunii administrative găgăuze și să votezi masiv peste 90% împotriva referendumului privind integrarea Republicii Moldova în UE, sau refuzul raionelor din stânga Nistrului la ajutorul de 60 mln. Oferit de UE pentru depășirea crizei energetice și umnaitare. Exemplele sunt mult mai multe, important rămâne modul în care lecțiile trecutului sunt învățate de toți actorii sociali pentru a rezista provocărilor și consolida mediul comunitar devizat, diminuarea prin participare la contracararea formelor de îndoctrinare, dezinformare și propagandă ale războiului hibrid în care se investesc pentru a prolifera surse financiare greu de imaginat.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

Referințe bibliografice

1. Hadot P. *Filosofia ca mod de viață. Convorbiri cu Jeannie Carlier și Arnold I. Davidson*. București: Humanitas, 2019. 263p ISBN 9789735063566
2. Pascaru A. *Provocările societății în algoritmi de cunoaștere*. Chșinău: Print – Caro, 2023, 258p
3. Harari Y. N. *21 de lecții pentru secolul XXI*. Iași: Editura Polirom, 2018, 400p
4. Rosa H. *Description Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*. Cambridge: Polity, 2019. 450p ISBN: 978-1-509-51992-7
5. Stoica V. *Bolboroseala hipnotică a ideilor false. Dilema Veche nr. 1038 din 29 februarie – 6 martie 2024* www.dilemaveche.ro
6. *Raport SIS pe 16 pagini: Cifre și bani. Cum a influențat Rusia alegerile și referendumul din Moldova*. www.jurnal.md
7. Bouchaud P. *On Meta's Political Ad Policy Enforcement: An analysis of Coordinated Campaigns & Pro-Russian Propaganda” 2024*. hal-04541571v1 (link is external) *The Internet, a disinformation highway? How social networks manipulate public opinion*
The 2017 presidential election via the prism of Twitter (in French)
8. Pascaru A. *Societatea între conflict și conciliere: cazul Republicii Moldova*. Ch.: Tipogr.-Sirius, 2012. 192p ISBN 978-9975-57-033-6
9. Byung-Chul H. *The burnout society*. Stanford: Stanford University Press, 2015. 100p ISBN 978-0-8047-9509-4
10. *Analiză The Guardian: Partidele de extremă dreaptă au transformat inteligența artificială într-o armă, pentru a induce frică* www.jurnal.md
11. Lăzescu Al. *Inteligența artificială, competiția geopolitică și relațiile transatlantice* www.Revista22.ro
12. Susskind J. *Politica viitorului. Tehnologia digitală și societatea*. București: Corint, 2019. 560p

CONSTITUIREA IDENTITĂȚII ÎN MEDIILE DIGITALE

Andrei PERCIUN, doctor, lector universitar

andrei.perciun@usm.md

ORCID: 0000-0003-0401-0604,

THE CONSTITUTION OF IDENTITY IN DIGITAL SOCIAL MEDIA

Facultatea Jurnalism și Științele comunicării,

Departamentul Comunicare și Teoria Informării,

Universitatea de Stat din Moldova

Summary

The research examines how digital identities are formed through the interplay of ancient self-cultivation practices (hypomnemata) and the concept of fiction influencing reality (antimetalepsis). It contrasts two approaches to digital identity: one focused on authenticity and real experience (ethical discourse), and another emphasizing idealized representation and transformation potential (aesthetic discourse).

Keywords: *digital identity hypomnemata antimetalepsis ethical discourse aesthetic discourse self-cultivation digital space authenticity representation identity formation.*

În peisajul comunicațional contemporan, procesul de formare a identității se confruntă cu provocări fără precedent alimentate de expansiunea exponențială a mediilor digitale. Aceste provocări necesită o reconsiderare profundă a modalităților prin care subiectul contemporan își construiește, negociază și restructurează prezența în spațiul virtual. Lucrarea recentă a lui Mihnea Măruță, doctor în filosofie din Cluj, intitulată sugestiv Identitatea virtuală [5], propune o examinare critică a acestor procese, evidențiind tensiunea dialectică dintre Eul real și cel virtual. Această analiză se profilează pe fundalul societăților contemporane în care granițele dintre realitate și virtualitate devin

tot mai permeabile, iar procesele de autoconstituire identitară sunt marcate de o complexitate crescândă și o fluiditate accelerată.

Prezenta lucrare își propune să investigheze mecanismele de constituire a identității în spațiul digital, pornind de la două concepte fundamentale care operează în această dinamică: hypomnemata – practică textuală tradițională de cultivare a sinelui, și antimetalepsa – concept introdus de Măruță pentru a descrie influența ficțiunii asupra realității. Prin prisma acestor concepte, vom analiza două tipuri de discurs identitar în mediul digital: discursul etic, fundamentat pe principiul autenticității și fidelității față de experiența nemijlocită, și discursul estetic, caracterizat prin idealitatea și potențialul transformativ al reprezentării.

Raportul dialectic dintre eul real și cel virtual

Am putea încerca să interpretăm raportul dintre Eul real și cel virtual prin prisma diadei conceptuale original-copie sau termeni prim și secund, însă această interpretare necesită nuanțări semnificative. Deși la prima vedere eul din realitatea cotidiană se prezintă ca originalul, iar cel virtual ca o simplă copie derivată, analiza lui Măruță subliniază procesele complexe prin care această relație ierarhică se estompează, fiind înlocuită cu un raport de influență reciprocă și osmoză continuă. Astfel, copia nu rămâne într-o poziție subordonată, ci dobândește o autonomie relativă și capacitatea de a remodela originalul într-un proces de co-determinare dinamică.

Această dialectică a originalului și copiei se manifestă în multiple forme. Pe de o parte, identitatea virtuală apare inițial ca o proiecție sau reprezentare a eului real, o extensie digitală a acestuia adaptată cerințelor specifice mediului online. Această proiecție implică inevitabil procese de selecție, editare și stilizare a elementelor identitare. Pe de altă parte, odată constituită, identitatea virtuală dobândește o inerție proprie și un potențial transformativ, ajungând să influențeze configurația eului real printr-un mecanism de feedback recursiv. Subiectul contemporan se raportează la propria sa reprezentare digitală nu doar ca la o reflecție pasivă, ci ca la un orizont de posibilitate și un model de reconfigurare.

Conceptul de antimetalepsă, introdus de Măruță, descrie tocmai această pătrundere a fictivului în real, indicând un proces de transgresiune ontologică prin care eul virtual, inițial conceput ca o proiecție sau reprezentare, ajunge să influențeze configurația eului real într-o manieră determinată.

Antimetalepsa funcționează astfel ca o inversare a raportului de determinare, sugerând că reprezentarea noastră din rețele nu este doar un efect secundar al realității, ci poate deveni, la rândul său, un factor modelator al acesteia, în cadrul unui circuit recursiv de influență reciprocă.

Hypomnemata: practici textuale de constituire a sinelui

Pentru a înțelege mai profund această dinamică dintre real și virtual, este util să aducem în discuție conceptul de hypomnemata, termen de origine greacă ce desemnează un set specific de practici textuale cultivate în special în tradiția stoică. Hypomnemata erau inițial caiete de notițe sau jurnale personale în care stoicii consemnau gânduri, reflecții, citate și exerciții spirituale menite să contribuie la formarea sinelui în conformitate cu idealurile virtuții și înțelepciunii. Aceste practici nu aveau o funcție pur documentară, ci constituiau instrumente active de transformare a sinelui prin cultivarea unei relații reflexive cu propriile gânduri și acțiuni.

Michel Foucault, în studiul său *Scrierea sinelui* (Écriture de soi), le analizează ca tehnologii ale sinelui, descriindu-le drept „cărți de viață” sau „ghiduri de conduită” care nu erau simple ajutoare pentru memorie, ci constituiau veritabile instrumente de formare spirituală și etică. Potrivit lui Foucault, „în această perioadă (se referă la perioada stoicilor), a existat o cultivare a ceea ce s-ar putea numi „scrisul personal”: luarea de notițe cu privire la lecturile, conversațiile și reflecțiile pe care le auzi, le ai sau le faci; ținerea de caiete de un fel sau altul pe subiecte importante (ceea ce grecii numeau hypomnemata), care trebuie să fie recitate din când în când pentru a reactualiza ceea ce conțin”. Sensul pe care îl vedeau stoicii în scrierea notițelor se regăsea în sintetizarea logosului fragmentar. În consecința reintegrării logosului se ivea posibilitatea de conectare cu sine definită printr-o relație cât mai adecvată și durabilă [2 p. 210-211].

Pierre Hadot, în lucrarea sa fundamentală *Exercițiile spirituale și filosofia antică*, identifică hypomnemata ca parte esențială a „exercițiilor spirituale” stoice, practici prin care individul lucra asupra sa pentru a-și transforma gândirea și existența. Pentru Hadot, aceste practici nu erau simple exerciții intelectuale, ci modalități concrete de transformare a sinelui și de asimilare a principiilor filosofice în viața cotidiană: „Celebrul călugăr Anthony îi sfătuia pe discipolii săi să noteze acțiunile și mișcările sufletului lor, ca și cum ar fi trebuit să le facă cunoscute celorlalți: „Lăsați deci scrisul să ia locul ochiului altuia”, spunea Anthony. Această anecdotă îl determină pe Foucault să reflecteze asupra formelor luate de ceea ce el numește „scrierea de sine” în Antichitate și, în special, asupra genului literar al hypomnemata, ceea ce ar putea fi numit „caiete” spirituale, în care gândurile altora sunt înregistrate pentru edificarea scriitorului. Foucault definește astfel scopul acestora: „a capta ceea ce a fost deja spus”, „a reuni ceea ce s-a auzit sau s-a citit, pentru un scop care nu este altul decât constituirea de sine” [3, p. 43-44].

Hadot se opune, însă, ideii prin care Foucault ar sugera că atât stoicii, cât și epicurienii se raportează la memoriile din trecut ca la niște trăiri plăcute, subliniind focalizarea acestora asupra prezentului și caracterul transformativ al raportării la trecut. Pentru Hadot, exercițiile spirituale, inclusiv practica hypomnemata, aveau ca scop esențial transformarea relației cu prezentul și cultivarea unei conștiințe acute a momentului actual, ceea ce stoicii numeau prosoche (atenție).

Hypomnemata digitală: stoicul ca creator de conținut

În continuarea acestui procedeu de cultivare și excelență de sine prin notițe scrise, ne propunem un exercițiu de imaginație pentru a simula prezența stoicului într-un context contemporan digital. Indubitabil, transpunerea unui stoic antic în postura de creator de conținut digital reprezintă un experiment intelectual îndrăzneț, dar care poate oferi perspective valoroase asupra modului în care practicile tradiționale de cultivare a sinelui ar putea fi adaptate mediului virtual.

Un Epictet sau un Marc Aureliu al epocii digitale ar fi putut valorifica platforma virtuală tocmai ca o nouă formă de hypomnemata, un spațiu dedicat exercițiilor spirituale și diseminării principiilor stoice. Postările sale ar fi reflectat preocupările tradiționale ale stoicismului — cultivarea virtuții (arete), acceptarea lucrurilor care nu depind de noi (prohairesis), separarea reprezentărilor (phantasiai) de judecățile valorice asociate acestora — dar adaptate la problematicile contemporane într-un efort de actualizare a înțelepciunii antice.

Nu vom întâmpina, cu o probabilitate mare, dificultăți în a înțelege că cel pe care îl întâlnim în conținutul postărilor este reprezentarea unui original căruia îi corespunde întru totul. Intrând într-un exercițiu de idealizare, am putea afirma chiar că stoicul va proceda cu onestitate atunci când va da un clic pentru a încărca un conținut care cu siguranță va deveni viral. Prin urmare, dacă stoicul va avea o pasiune pentru brutării, va depune tot efortul și va persevera până în momentul în care va deveni un brutar de excepție. Dorința de a disemina cu bucurie secretele artei de a coace pâine îl va stimula să devină un creator de conținut. Noi, urmăritorii, vom avea încredere și ne vom lăsa convinși că persoana din rețele nu mimează ceva ce nu știe și nu ne oferă un spectacol ieftin cu un conținut superficial.

Din punct de vedere etic, stoicul se va menține mereu pe poziții și nu va plasa în mediile digitale ceva ce-i lipsește sau ceva ce nu-l reprezintă. Această fidelitate față de sine și față de practică reflectă un principiu fundamental al eticii stoice: identitatea dintre logos și bios, dintre discurs și viață. Stoicul din realitatea nemijlocită este deja o persoană formată care are ce distribui în rețele, fiind asemenea unui vas aproape plin, a cărui plenitudine se revarsă în spațiul virtual ca expresie a unei interiorități deja constituite.

Două tipologii discursive: discursul etic și discursul estetic

Cu toate acestea, în opoziție cu realitățile actuale ale raportului dintre Eul real și cel virtual, se conturează două tipologii discursive distincte: discursul etic — exemplificat prin stoicul care niciodată nu falsifică realitatea, și discursul estetic — orientat spre efectul estetic și potențialul transformativ al reprezentării, fiecare dintre acestea generând moduri specifice de constituire a identității digitale.

Discursul etic și principiul hypomnemata

Așa cum am menționat deja, discursul etic se fundamentează pe principiul hypomnemata, exemplificat prin creatorul de conținut cu orientare stoică. Acesta utilizează spațiul virtual ca mediu de diseminare a cunoștințelor și virtuților acumulate în realitatea nemijlocită, transformând mediul digital într-un instrument de autoperfecționare etică și de cultivare comunitară a înțelepciunii. Caracteristica definitorie a acestui tip de discurs constă în relația de fidelitate dintre Eul virtual și cel real, primul fiind conceput ca o extensie autentică a celui din urmă într-un raport de continuitate și corespondență.

Specificitatea discursului etic rezidă în subordonarea reprezentării față de un adevăr prealabil, într-o logică a adecvării și a mărturisirii. Creatorul de conținut stoic nu fabrică o identitate virtuală autonomă, ci transpune în mediul digital o identitate deja constituită prin practici concrete de cultivare a sinelui. Postările sale reflectă experiențe, reflecții și realizări autentice, fiind animate de aspirația către excelență (arete) în diversele domenii ale existenței umane.

Discursul etic stabilește astfel o relație de continuitate între spațiul real și cel virtual, configurând o identitate digitală ce funcționează ca oglindire fidelă a sinelui real. În acest caz, antimetalepsa operează minimal, întrucât fluxul determinativ se menține preponderent unidirecțional, de la real către virtual, de la original la copie, în cadrul unei economii reprezentationale clasice.

Discursul estetic și mecanismul antimetalepsei

În contrast, discursul estetic valorifică plener potențialul antimetaleptic al spațiului virtual, orchestrând o plăsmuire idealizată a sinelui în rețelele de socializare. Eul estetic nu se definește prin fidelitate față de un referent prealabil, ci prin capacitatea sa de a genera efecte perceptive și afective în spațiul receptării. Validarea externă devine, în acest caz, principalul criteriu de configurare identitară, identitatea virtuală fiind continuu ajustată în funcție de reacțiile anticipate ale publicului într-un proces de negociere permanentă a imaginii de sine.

Particularitatea discursului estetic constă în reversibilitatea raportului dintre original și copie: Eul virtual nu mai este conceput ca o reprezentare secundară a Eului real, ci devine el însuși un model pentru reconfigurarea acestuia din

urmă într-o inversiune ontologică. Utilizatorul ajunge să se raporteze la propria sa proiecție virtuală ca la un ideal dezirabil, străduindu-se să se conformeze imaginii pe care el însuși a creat-o într-un proces de retroacțiune circulară.

Se produce astfel o inversare narcisică, prin care subiectul se îndrăgostește de propriul său simulacru digital, angajându-se într-un proces de autotransformare menit să reducă distanța dintre realitate și idealul virtual. Antimetalepsa funcționează aici ca un mecanism prin care ficțiunea invadează și modelează realitatea, iar copia își subordonează originalul în cadrul unei economii reprezentationale inversate.

Ar fi, totuși, pripit să condamnăm în bloc discursul estetic – care aparent poate să se prezinte ca unul înșelător – întrucât acesta poate genera beneficii considerabile în sensul în care făptura creată în rețele, care place majorității, dar nu este nici pe departe identică și nu corespunde inițial cu Eul care a creat-o, va stimula creatorul ei să tindă și poate chiar să devină la fel ca ea într-un proces de autotransformare ghidată de ideal. În această împleticire complexă interferează, cum remarcă pertinent Mihnea Măruță, miturile lui Narcis și Pygmalion într-o simbioză inedită. Eul real se recrează în mediul digital, iar Eul virtual este o creatură de care făuritorul se îndrăgostește, mai bine zis de sinele său în varianta lui mai ideală, estetică și, prin urmare, atrăgătoare.

Cu certitudine, modul în care a fost descris aici discursul estetic al identității nu se limitează la mediile digitale, ci se regăsește și în alte sfere ale culturii contemporane, inclusiv în politică, unde procedurile estetice operează în manieră similară în construcția personajelor publice. Într-o lumină optimistă, am putea face referință la dictonul dostoevskian Frumusețea va salva lumea în contextul menționat mai sus, sugerând potențialul transformativ al idealului estetic în configurarea realității sociale.

Temporalitatea discursurilor: trecutul etic și viitorul estetic

Este de remarcat faptul că discursul etic propulsat de hypomnemata este orientat preponderent spre trecut, spre ceea ce sau spre cel care s-a format deja, în timp ce discursul estetic dinamizat de antimetalepsă este orientat către o identitate dintr-un viitor posibil, care deocamdată nu există, dar poate să fie actualizată. Această

diferență de orientare temporală constituie un element fundamental pentru înțelegerea dinamicii identitare în spațiul digital, oferind o cheie interpretativă pentru multitudinea de practici și strategii de autoprezentare întâlnite în mediile virtuale.

Discursul etic, fundamentat pe principiul hypomnemata, operează printr-o logică a consemnării, a înregistrării și a mărturisirii. El presupune existența unui subiect deja constituit, a unei experiențe deja acumulate, a unei înțelepciuni deja dobândite, pe care le transpune în spațiul virtual într-un efort de păstrare, transmitere și diseminare. Temporalitatea acestui discurs este cea a tradiției și a memoriei, a acumulării lente și a sedimentării experiențelor într-o narațiune identitară coerentă. Stoicul creator de conținut nu inventează, ci mărturisește; nu anticipează, ci consemnează; nu proiectează, ci transmite o experiență deja configurată.

În acest sens, hypomnemata digitală actualizează sensul original al practicii antice, operând ca instrument de consemnare și de reactualizare a unor experiențe și principii deja asimilate. Exemplul brutarului stoic ilustrează perfect această logică: el nu postează pentru a deveni brutar, ci pentru că este deja brutar; nu utilizează mediul virtual pentru a-și construi o identitate, ci pentru a o exprima și a o împărtăși cu alții într-un act de generozitate epistemică.

În schimb, discursul estetic, animat de mecanismul antimetalepsei, operează printr-o logică a proiecției, a anticipării și a transformării. El nu presupune un subiect deja constituit, ci unul în devenire, care se configurează prin raportare la propriul său ideal. Temporalitatea acestui discurs este cea a proiectului și a posibilității, a devenirii și a transformării sinelui în conformitate cu un model virtual. Utilizatorul rețelelor sociale care se angajează în acest tip de discurs nu consemnează ceea ce este, ci prefigurează ceea ce ar putea deveni, utilizând mediul virtual ca un laborator identitar în care experimentează diverse versiuni ale sinelui.

Această orientare spre viitor a discursului estetic nu trebuie înțeleasă însă în sensul unei simple mistificări sau al unei falsificări a identității. Ea reprezintă, mai degrabă, o strategie de autotransformare prin care subiectul își propune să depășească limitele actualității sale, să exploreze posibilități identitare încă neactualizate și să se reinventeze prin raportare la un ideal virtual. Mediile digitale funcționează astfel ca punți prin care oaspetele din viitor apare și se

lasă arătat, într-o manifestare anticipativă a unor posibilități identitare latente.

Diferența de orientare temporală dintre cele două discursuri poate fi înțeleasă și prin prisma conceptelor filosofice de anamnesis și prolepsis. Hypomnemata operează printr-o logică a anamnesisului, a reamintirii și a reactualizării unor experiențe și principii deja asimilate, în timp ce antimetalepsa funcționează printr-o logică a prolepsisului, a anticipării și a prefigurării unor posibilități identitare încă neactualizate. Această diferență nu implică însă o opoziție ireductibilă, ci mai degrabă o complementaritate în cadrul unui proces complex de constituire a identității digitale, în care trecutul și viitorul, memoria și proiecția, consemnarea și transformarea se întrepătrund și se determină reciproc.

Complementaritatea discursurilor în economia identității digitale

Deși aparent antagonice, discursurile etic și estetic nu operează întotdeauna în regim de excludere reciprocă, ci pot coexista în diverse proporții în procesul de constituire a identității virtuale. Un creator de conținut poate alterna între postări ce reflectă fidel experiențe și realizări autentice și construcții idealizate, menite să genereze un impact estetic specific, într-un joc complex de autenticitate și stilizare, de fidelitate și transformare.

Această coexistență a discursurilor poate fi înțeleasă prin prisma dialecticii dintre identitate și alteritate, dintre fidelitatea față de sine și aspirația către transformare. Identitatea digitală nu este niciodată pur statică sau pur dinamică, pur autentică sau pur ficțională, ci se construiește la intersecția acestor dimensiuni, într-un proces continuu de negociere între ceea ce suntem și ceea ce am putea deveni.

În perspectiva lui John B. Thompson, în lucrarea sa *Media și modernitatea* (1995), identitatea în era mediatizării se formează printr-un complex proces de „auto-narare simbolică”, în care individul își construiește și reconstruiește constant identitatea prin integrarea materialelor simbolice mediate. Thompson subliniază că „dezvoltarea mijloacelor de comunicare creează noi forme de acțiune și interacțiune în lumea socială, noi tipuri de relații sociale, precum și noi moduri de relaționare cu ceilalți și cu sine” [6, p. 4].

Această viziune permite înțelegerea identității virtuale nu ca o simplă opoziție între autentic și inautentic, real și fictiv, ci ca o construcție narativă complexă în care se întrepătrund diverse registre discursive și diverse straturi temporale. Atât discursul etic, fundamentat pe hypomnemata și orientat spre trecut, cât și cel estetic, orientat către antimetalepsă și proiectat spre viitor, constituie moduri complementare de a naviga în spațiul virtual și de a articula o prezență digitală coerentă și semnificativă.

Referințe bibliografice:

1. BAUDRILLARD Jean, *Simulacre și Simulare*. Cluj: Idea Design & Prin, 2008. ISBN 978-7913-74-6.
2. FOUCAULT Michel, *Ethics: Subjectivity and Truth*. New York: The New Press, 1997. ISBN 1-56584-352-5.
3. HADOT Pierre, *Exercices spirituels et philosophie antique*. Editions Albin Michel, 2002. ISBN-13: 9782226137214 .
4. HADOT Pierre, *Filosofia ca mod viață*. București: Humanitas, 2019. ISBN 978-973-50-6356-6.
5. MĂRUȚĂ Mihnea, *Identitatea virtuală*. Buruești: Humanitas, 2023.
6. THOMPSON John B., *Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford University Press, 1995. ISBN-13: 9780804720533.

TEXTUL FILOSOFIC CA INTERFAȚĂ TRANSFORMATIVĂ¹⁹

Alexandru COSMESCU, dr. în filologie

Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu” al USM

E-mail: alexandru.cosmescu@sti.usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7288-3998>

THE PHILOSOPHICAL TEXT AS A TRANSFORMATIVE INTERFACE

Summary

This article explores the philosophical text as a transformative interface: a space in which both the author and the reader engage in a process of mutual adjustment, response, reorientation, and work on oneself. Drawing on phenomenology, poetics, linguistic philosophy and related approaches, the article argues that philosophical writing is not merely the transmission of preexisting content but an invitation to inhabit a discursive posture from which new ways of seeing, thinking, and relating to oneself and to the world can emerge. The work of philosophy is described as a double movement: writing as an act of coming to see what one is looking for / at, and (re-)reading as a critical confrontation with one's own (or the other's) formulations in the attempt to see what is pointed out by them. Through this dynamic, the philosophical text becomes a space (interface) where subjectivity encounters itself and is able to work on itself.

Keywords: philosophical writing, phenomenology, reading, practices of the self, interface, subjectivity

Înainte de a explora modul în care textul filosofic poate funcționa ca interfață transformativă și sensul în care putem spune că aceasta este funcția sa primară, aş vrea să clarific întâi, în mod descriptiv, câteva aspecte experiențiale ale ceea ce numim *interfață*.

¹⁹ Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

În experiența noastră cotidiană, un exemplu simplu de interfață este ecranul tactil al unui telefon mobil. Nu este doar o suprafață de plastic neutră, ci un spațiu care face posibilă interacțiunea dintre cel care îl ține în mână și ceea ce îi devine accesibil acelei persoane prin *intermediul* ecranului – un text, un joc, mesajul altei persoane. Ceea ce ne apare când ne uităm la ecranul unui telefon mobil ne apare ca *dincolo* de ecran, ca fiind ireductibil la acel ecran. Interacționăm *cu ceea ce ne apare*, nu pur și simplu cu ecranul. Ecranul *mediază* între cel care, glisând cu degetele, face – de exemplu – ca o fotografie să apară drept mai mare sau mai mică, fotografia însăși și, eventual, cel care a trimis-o. Interfața devine un spațiu de interacțiune, în care, bunăoară, mărinț o fotografie *răspund* la anumite detalii ale ei, dar și, totodată, *ceea ce îmi apare pe ecran* răspunde la mișcările degetelor mele. În spațiul deschis de interfață, două entități diferite se pot afecta reciproc și își pot răspunde reciproc, fiind împreună dar rămânând separate. O interfață face posibilă nu pur și simplu comunicarea în sensul transmiterii de informație: chiar și acest exemplu cotidian al telefonului mobil arată că nu pur și simplu de informație este vorba, sau că a interpreta ceea ce se întâmplă în termeni de informație este reductiv.

Tindem să preferăm interfețele care fac posibil un răspuns *fără întârziere*, cu un caracter aparent *imediat*. Când îmi separ degetele ținute pe ecran, imaginea se mărește; ca răspuns la mărirea imaginii, privirea adastă pe un element al ei care îmi devenise interesant: cel care a și motivat actul de a mări imaginea. În această serie de răspunsuri reciproce ale lucrurilor aduse împreună de interfață, interfața nu atrage atenția asupra ei înseși. În exemplul pe care îl explorăm acum, dacă ecranul ar atrage atenția asupra lui, am simți că ceva nu funcționează așa cum ne așteptam; ecranul trimite *dincolo* de el, spre ceea ce ne devine accesibil *prin* el, datorită lui. Interfața funcționează în măsura în care ea însăși este *discretă*, își șterge propria prezență *retrăgându-se* și face prezent altceva decât ea (cf. în acest sens analiza heideggeriană a ustensilului [1, pp. 93 și urm.]).

Nu e vorba doar de „a face prezent”, dar de a face ceva *disponibil* într-un fel anume. Într-un fel în care, fiind împreună cu ceea ce-mi apare, pot răspunde la schimbările care-mi devin accesibile perceptual – și ceea ce îmi apare datorită interfeței răspunde la răspunsul meu, într-o înșiruire ce poate continua nedefinit. O interfață este mediul în care două entități – sau două aspecte ale

aceleiași entități – își pot răspunde reciproc, se pot coordona reciproc, moment cu moment și act cu act.

Conceput ca interfață, textul este un element într-o relație ce implică nu doar autorul și cititorul, dar și *ceea ce devine textul* pentru cititor în cadrul lecturii. Una dintre cele mai ancorate experiențial perspective asupra acestei problematice, aplicată în primul rând operei literare, este teoria *tranzacțională* propusă de Louise M. Rosenblatt [2], inspirată filosofic de pragmatism și fenomenologie dar și de un anumit ethos pus în practică implicit (și teoretizat uneori) de autorii de „literatură” (un concept, printre altele, problematizabil din perspectiva dezvoltată în acest articol). În una dintre cele mai simple formulări ale modelului tranzacțional,

„Textul reprezintă mijlocul prin care autorul direcționează atenția cititorului. Autorul a privit viața dintr-un anumit unghi; a selectat ceea ce speră că îi va îndeplini scopul de a te face să vezi, de a te face să auzi, de a te face să simți (după cum spunea [Joseph] Conrad). Concentrându-se asupra lumii pe care o recrează, cititorul se simte, pentru o vreme, eliberat de propriile preocupări și limitări. Conștient că planul acestei experiențe este textul autorului, cititorul simte că dialoghează cu o altă minte, cu o altă lume” [2, p. 185].

În acest mod de a prezenta lucrurile, textul devine o interfață prin care autorul *modifică experiența cititorului*. Dimensiunea experiențială centrală în acest sens este *atenția*. În timpul lecturii, atenția mea nu-mi mai aparține în totalitate. Atrag atenție textului (tot așa cum pot să-mi mișc degetele pe ecranul unui telefon), dar atenția mea este condusă de interfață spre altceva decât literele de pe foaie: spre recrearea unei lumi. Textul devine „planul” prin care *autorul lucrează asupra mea* ca cititor, conducându-mă spre altceva decât mi-ar fi fost accesibil *în absența lui*. Această reorientare implică un abandon al preocupărilor curente și, în mare măsură, al situației curente a cititorului: citind un text, suntem duși *în afara noastră* spre posibilitățile de a percepe, înțelege și simți care ni se deschid. Miza textului pare să fie anume aceasta: cineva a considerat că unele lucruri sunt suficient de importante ca să atragă atenția altcuiva asupra lor, să-l smulgă pe celălalt din situația lui curentă și să-l orienteze spre altceva.

Șirul de cuvinte tipărite pe foaie sau văzute pe un ecran este doar baza – sau punctul de pornire – pentru un eveniment în viața cititorului, pentru ceva ce *i se întâmplă* în întâlnirea sa cu textul. Acest *eveniment al întâlnirii* – semnificațiile desfășurate sau recreate în mod activ de cititor pe măsura lecturii – este ceea ce Rosenblatt numește adesea „poem” sau „operă” (termen pe care îl putem atribui și evenimentului întâlnirii dintre un text filosofic și cititorul său). Textul și opera nu sunt identice: ceea ce este trăit în întâlnirea cu textul variază de la persoană la persoană. Opera este generată (sau regenerată) de cititor în interfața textuală, în mod dialogic, chiar dacă autorul este – cu puține excepții, cum ar fi cea a lecturilor publice – absent. Ceea ce e deschis rămâne o interfață care ghidează atenția și, prin orientarea sau reorientarea ei, face accesibile diferite tipuri de experiențe. Nici cititorul, nici opera nu rămân neschimbate de această întâlnire.

Acest model are profunde rezonanțe cu felul în care se conceptualizează pe sine tradiția fenomenologică. Ducând mai departe firul acestei investigații, putem face referire la o remarcă a lui Alva Noe:

„La început, nu vedem ceea ce se află acolo. Însă ajungem să vedem privind, interogând și confruntând. Opera (*work*) ne provoacă să ne reorganizăm modul de a privi, așteptările și gândirea. Opera de artă, ca și cea de filosofie, sunt forme de reorganizare a sinelui. Iar această reorganizare, această operă (*work*), vizează totodată înțelegerea” [3, p. 138, trad. mea].

Noe mizează aici pe ambiguitatea termenului englezesc *work*, care poate însemna – în toate aceste contexte – operă, muncă sau lucrare. „Opera de artă”, ca și „opera de filosofie”, poate fi, totodată, *muncă* artistică sau *muncă* filosofică (și, implicit, opera este privită ca produs al unei munci). Opera, odată întâlnită, impune o „reorganizare a sinelui”, o transformare de sine pentru a deveni – ca și în cuvintele lui Conrad citate de Rosenblatt – cineva capabil să *vadă* și să *înțeleagă*. Întâlnirea cu opera face posibil un nou mod de a fi, o nouă subiectivitate. Miza ei nu e pur și simplu una a transmiterii unui conținut independent de ea și independent de cititor, ci a transformării cititorului în cineva capabil să vadă.

A deveni capabil să vezi *ceva ce se află acolo*. Această formulare – cu rezonanțe în fenomenologia timpurie [4, p. 19], cea heideggeriană [5, p. 232] și în abordarea wittgensteiniană [6, pp. 147, 158, 159] – presupune că sarcina împărtășită a celui care muncește la o operă și a celui care muncește în direcția dată de ea, a autorului și a cititorului, este cea de a ajunge să vezi. Pe de o parte, a vedea efectiv ceea ce ai în fața ochilor; a ajunge să vezi ceea ce neglijai, ceea ce pare atât de evident încât nu mai e remarcat, și a avea încrederea că poți vedea ceea ce este *deja acolo* dacă ai suficientă răbdare, atenție și sensibilitate; apoi, a găsi cuvintele care îi pot face accesibile celui alt lucrurile pe care le-ai văzut. Pe de altă parte, a porni de la presupuziția că *încă nu vezi, dar ai putea vedea și tu datorită altuia* – și a te lăsa condus de cuvintele celui alt spre vederea (și înțelegerea) lucrurilor despre care vorbește, lucruri care nu sunt *independente de tine* ci te vizează. Reorientându-ți atenția, opera (munca) te poate reorganiza și restructura. Nu este însă o simplă pasivitate; în această interfață, avem de a face cu o serie de răspunsuri reciproce, care modifică atât opera (care nu e același lucru cu textul, ci produsă pe baza lui), cât și pe cititorul ei, atunci când „privește, interoghează și confruntă”.

A privi, a interoga și a confrunta sunt și ele forme de *muncă*. A învăța să privești fenomenologic nu înseamnă a privi la *altceva* decât la ceea ce ai în față, ci a lăsa ceea ce ai în față să fie ceea ce este *înainte* de interpretările ulterioare – științifice, filosofice, ideologice. Nu e nici o negare a interpretărilor, nici o încercare de a reconstitui o presupusă experiență preconceptuală, ci o lăsare a ceea ce avem în față să fie așa cum se dă, în măsura în care se dă, ceea ce implică un exercițiu (*askesis*) al abținerii de la a afirma sau a nega aceste proiecții și interpretări, fără a le ignora totodată. Munca – sau exercițiul – interogării presupune, din nou, lăsarea la o parte a ceea ce credem deja cu privire la ceea ce interogăm și, totodată, disponibilitatea de a privi *fără a ști*. Confruntarea vizează și ea ceea ce știm – sau credem că știm – când privim spre lucrul pe care învățăm să-l vedem și să-l interogăm. Aceste trei dimensiuni ale muncii par să fie comune atât autorului, cât și cititorului și, totodată, atât artistului, cât și filosofului. Opera devine interfața prin care cineva atrage altcuiva atenția asupra unui lucru care *poate fi* văzut, simțit, înțeles și îi dă acestuia – cititorului – posibilitatea de a *munci* asupra sa în așa fel încât să și-l facă accesibil.

Ceea ce devine accesibil în acest fel nu este un sens *extras din text*, ci o posibilitate de a fi spre care textul trimite sau pe care o facilitează. Tipul de lectură orientat spre *extragerea* a ceva din text, privit ca autonom în raport cu textul (un mod de lectură pe care L. Rosenblatt îl numește *eferentă*) este interesat doar de un strat străin de această reorganizare a sinelui: miza este de a obține o informație *ce va putea fi utilizată ulterior*, privită ca *deja prezentă* în text. Lectura estetică (sau filosofică) implică o atenție continuă („ascultare”) la ceea ce trăiește cititorul pe parcursul lecturii în relație cu textul respectiv. Acest tip de atenție conduce la reorganizarea sinelui – o nouă capacitate de a vedea.

Din perspectiva practicii fenomenologice, așa cum o descrie Martin Heidegger,

„De esența cercetărilor fenomenologice ține faptul că ele nu pot fi trecute în revistă pe scurt ci, în fiecare caz, trebuie repetate și *reluat* din nou. Orice trecere în revistă ulterioară ce doar ar rezuma conținutul acestei lucrări ar fi deci, fenomenologic vorbind, o neînțelegere” [7, p. 32, trad. mea].

Heidegger consideră în mod explicit lectura de tip eferent – cea care s-ar solda cu un rezumat al unei cercetări ce ar putea fi, de exemplu, integrat fără probleme într-o lucrare ulterioară – drept o *neînțelegere fenomenologică* a propriului text. Sarcina pe care o propune cititorului este cea de a relua sau repeta pe cont propriu cercetarea. Ceea ce contează pentru fenomenolog este *capacitatea de a vedea ceea ce indică enunțul fenomenologic*. „Tranzacția” ce justifică lectura are drept miză faptul că fiecare enunț poate fi umplut intuitiv de cititor sau auditor, iar această umplere intuitivă este rezultatul unui act al cititorului care locuiește enunțul, se lasă afectat de el și, în această transformare / lăsare de sine la o parte / reorganizare de sine operată în interfața textului, devine capabil să vadă și el ceea ce a încercat să descrie autorul. Dacă devenim sensibili la distincția dintre ceea ce poate fi spus despre un text (multiple tipuri de discurs analitic, parafrastic, argumentativ, exegetic) și ceea ce este trăit în întâlnirea cu textul, un *rezumat* al ceea ce a fost văzut este, în cel mai bun caz, un produs secundar al vederii și înțelegerii moment cu moment, incapabil să se substituie șirului de experiențe care conduc la posibilitatea vederii. Ceea ce e substituibil (și posibilitatea acestei substituții face textul fenomenologic o

interfață transformativă) este subiectivitatea luată drept origine a enunțului.

Ethosul ilustrat de această perspectivă este – chiar dacă Heidegger se detașează în multe privințe de Descartes – unul de sorginte carteziană, definitoriu pentru filosofia modernă: un egalitarism radical. Ceea ce pretinde filosoful este că ceea ce spune – în măsura în care ceea ce spune poate fi justificat experiențial – poate fi asumat de oricare altă subiectivitate. Originea enunțării filosofice (a cărei reflecție este textul-interfață) este subiectivitatea filosofului *în măsura în care acesta nu vorbește doar ca persoană empirică*, dar ca instanță a vederii filosofice. Enunțul filosofic pretinde la o validitate trans-subiectivă: dacă altcineva ar fi în locul celui care vorbește / scrie, ar fi capabil să spună același lucru. Formarea filosofică (prezentată de Descartes în termenii urmăririi unei metode – și care a condus la o anumită obsesie pentru metodă, chestionabilă în cazul în care ea este privită ca deja dată independent de structurile subiectivității exploratoare) implică o egalitate și o intersanjabilitate radicală a subiecților aduși împreună de textul-interfață: un enunț filosofic *își are originea* în subiectivitatea celui care a ajuns să vadă. În măsura în care alt subiect ajunge capabil să vadă *același lucru* pe baza enunțului celuilalt, subiectul-cititor se poate constitui într-o nouă origine a enunțului. A spune același lucru pentru că ai văzut același lucru, datorită enunțului celuilalt.

Explorarea acestei posturi filosofice permite o diferențiere mai clară între lectura eferentă și cea propriu-zis filosofică (sau estetică, cum o numește Rosenblatt) a unui text filosofic. În cazul lecturii eferente, ceea ce este important cu privire la text este ceea ce poate fi rezumat, luat cu sine de către cititor și transpus în alt context. În cazul tipului de lectură așteptat de fenomenolog de la cititorul său, ceea ce este important este ireductibil la formulările din text, dar inseparabil de acestea: datorită lor, cititorul ajunge capabil să *vadă pentru el însuși* ceea despre ce este vorba (și ceea ce nu văzuse inițial), reorganizându-și percepția și sensibilitatea cu ajutorul reorientărilor atenției puse în operă în enunțurile pe care le citește. Acesta este sensul în care cercetările fenomenologice urmează să fie *redate* și *re-verificate*, nu pur și simplu absorbite de cititor și reformulate ulterior. Ceea ce poate fi pus în cuvinte de subiectul care a ajuns să vadă datorită textului fenomenologic nu este *conținutul acestui text*, ci propria lui vedere a acelorași lucruri despre care

a vorbit autorul inițial – o vedere care, dacă este o vedere a acelorași lucruri, va confirma, nuanța sau infirma vederea inițială.

Textus interpres sui în sensul în care textul însuși ne învață cum să-l înțelegem, locuindu-l – adică, în măsura în care enunțurile lui exprimă o vedere, enunțurile însele se pretind ceea ce face posibilă vederea lucrurilor spre care ele trimit. În această privință, textul devine instrumentul pedagogic esențial pentru asimilarea unui mod filosofic de a vedea: autorul ne invită să ne instalăm în aceeași poziție cu el (aducându-ne în această postură prin intermediul textului-interfață) și să ne constituim într-o nouă origine a aceluiași enunț. Cu o metaforă utilizată atât de Noe, cât și de Rosenblatt, textul este analog cu o partitură ce face posibile diferite interpretări. Partitura nu este același lucru cu interpretarea ei de către un muzician, dar nu este nici altceva decât piesa interpretată. Piesa interpretată nu este ceva *extras din* partitură ca independent și separabil de ea, ci *desfășurat cu ajutorul ei*, de fiecare dată când un muzician și-o pune în față și începe să cânte la un instrument citind-o. Vorbind despre reluarea de fiecare dată a cercetării fenomenologice, Heidegger vizează un proces de același tip: cititorul ce reia textul fenomenologic devine o nouă origine a lui, cineva care începe să *vadă* în același mod, învățând să vadă datorită exercițiului locuirii acestei noi posturi discursive în care este adus de interfața textului. Lectura filosofică devine un instrument pedagogic, transformativ.

Posibilitatea substituirii autorului cu cititorul, în interiorul interfeței textuale, permite exercitarea de către ei a aceluiași tip de muncă – o muncă asupra propriei subiectivități pentru a deveni capabil să vezi. În cuvintele lui Ludwig Wittgenstein,

„Munca în filosofie – ca și adesea munca în arhitectură – e mai curând o muncă asupra a ta însuși. Asupra propriei concepții. Asupra felului în care vedem lucrurile. (Și asupra a ceea ce vrem de la ele)” [8, p. 42, traducere modificată după original].

Pasajul lui Wittgenstein nu face nicio distincție dintre munca autorului și cea a cititorului și poate fi atribuit amândurora, în măsura în care textul filosofic îi aduce pe ambii în aceeași postură de (posibilă) origine a unei enunțări. Ceea ce merită subliniat aici este caracterul reflexiv al acestei „munci asupra ta însuși”. Subiectul care filosofează muncește asupra sa. A munci asupra ta presupune

fracturarea internă a subiectivității. Chiar dacă subiectivitatea este concepută în termenii experienței de sine, contactului cu sine, prezenței la sine, în aceeași măsură ea este totodată și diferență în raport cu sine, ruptură în raport cu sine, necoincidență a sinelui cu sine. Cu o formulare a lui Jean-Luc Nancy,

„Subiectul își conține diferența în raport cu sine. Subiectul nu doar are această diferență, ci este această diferență. Dacă subiectul nu ar diferi față de sine, nu ar fi ceea ce este: un subiect care se *raportează* la sine” [9, p. 11, trad. mea].

Scindarea, necoincidența, diferența sinelui în raport cu sine este condiția de posibilitate pentru a lucra asupra ta. Scrisul filosofic este, în acest sens, nu doar o interfață între autor și cititor, ci și una între dimensiunile scindate ale subiectivității, fără a forța o reconciliere între ele. O metaforă folosită adesea în contextul practicilor de sine este cea a oglinzii. În acest sens, diferite tipuri de scris (sau, uneori, alte forme de practici) sunt prezentate drept *oglinză* a ceea ce se întâmplă în minte. Această atitudine este asumată explicit și de o tradiție poetică a secolului XX, fiind ilustrată în mod transparent de Allen Ginsberg: „aici definesc conținutul și funcția – sau un fel de temă – a poeziei și filmului modern. ca oglindă a activității minții actuale în timpul scrisului. era și ideea lui [Jack] Kerouac. că proza sau poezia trebuie să includă tot ce se întâmplă în mintea celui care scrie în timp ce stiloul lui atinge hârtia până și-l ridică de pe hârtie” [10, p. 7].

Metafora oglinzii funcționează aici într-un mod similar cu cea a interfeței. Scrisul ca oglindă a minții este interfața în care mintea își devine accesibilă sieși, se auto-afectează. Interfața scrisului oferă spațiul pentru a lucra asupra propriei minți („asupra propriei concepții”, „asupra felului în care vedem lucrurile”). A te scrie pe tine însuși (a te expune în măsura în care îți ești transparent) și a te citi pe tine însuși (a te aduce în fața ta, împreună cu tine) sunt cele două posturi – a autorului și a cititorului – puse împreună în scrisul asumat ca interfață intra-subiectivă. Ceea ce devine vizibil „în oglindă” este ceea ce era deja acolo dar, în primă instanță, nu vedeam și ne ajungem s-o facem prin intermediul muncii atenției și sensibilității care aduce oglinda în fața noastră. Acest tip de scriere – al subiectivității (minții) sensibile la propria funcționare – devine una dintre formele primare de muncă asupra ta specifică și filosofului (ilustrat istoric într-o multitudine de forme – de la *hypomnemata* antice la jurnalele filosofice care,

pe de o parte, *oferă* material pentru o operă ulterioară, dar, în cazuri precum Gabriel Marcel sau Henry Bugbee, sunt ele însele opera).

A scrie ceea ce gândești îți permite să muncești (să privești, să interoghezi, să confrunți) asupra propriilor gânduri. Munca este, aici, una cel puțin duală: pe de o parte, munca însăși a scrisului, pe de altă parte – cea a examinării a ceea ce ai scris. Ele se întretes, dar reclamă atitudini diferite – moduri diferite de reorganizare a sinelui. Scrierea însăși este o expresie a răbdării, a curajului, a interesului față de o anumită temă, a persistenței în revenirea la ea, a încrederii că este posibil să vezi ceva cu privire la ea; munca revenirii asupra textului – o expresie a detașării, a disponibilității de a lua distanță în raport cu un gând pentru a-l chestiona, a nuanțării și contextualizării și, în cele din urmă, a capacității de a renunța la tine.

Această din urmă atitudine este similară atât în scrierea literară, cât și în cea filosofică. O notă a lui Wittgenstein (care obișnuia să scrie în carnetele sale cu funcția de interfață diferite remarci, apoi, la o dată ulterioară, să le transcrie, să le grupeze tematic și să le rescrie și reorganizeze în repetate rânduri) descrie extrem de precis acest proces:

„Tocmai am luat mere dintr-o pungă de hârtie, unde au stat mult timp; și pe multe dintre ele a trebuit să le tai pe jumătate și să le arunc. După ce am transcris apoi o propoziție a cărei jumătate era rea, am privit-o în același fel ca pe un măr pe jumătate stricat. Și așa mi se întâmplă în general. Tot ce întâlnesc în calea mea devine în mine o imagine a ceea ce gândesc încă” [8, p. 67, traducere modificată după original].

Câteva straturi ale acestui pasaj pot ilustra diferite aspecte ale „muncii asupra ta” prezente atât în scrisul filosofic, cât și în contextul care-l face posibil. Primul dintre ele – și cel mai evident – este procesul laborios al transcrierii și rescrierii, care presupune însă momentul original al scrierii. Nu poți rescrie (transforma) decât în măsura în care *ai asupra a ce să lucrezi*, în măsura în care – ca în cazul lui Wittgenstein – cultivi o practică sistematică a *notării de gânduri ce reflectă atât moduri de a vedea, cât și lucruri văzute*. În munca asupra ta, ele nu rămân însă statice și neschimbate: munca filosofică nu este una *a expresiei de sine*, ci a revenirii asupra ta însuși, a restabilirii contactului cu straturi ale propriei subiectivități la care, după momentul propriu-zis al scrierii, poți să răspunzi.

În cazul despre care vorbește Wittgenstein, răspunsul este unul profund critic – în sensul original al lui *krinein*, a discerne, a judeca: imaginea pe care o propune este literalmente una a separării dintre ceva „bun” și ceva „rău”. A tăia ce nu funcționează (ce nu poate fi consumat de tine sau de altul) într-o frază pe care ai scris-o este unul dintre modurile în care lucrezi asupra propriului fel de a vedea și de a formula în cuvinte ceea ce ai văzut. Simpla notare a unui gând nu presupune neapărat disponibilitatea și capacitatea de a lucra cu el. Munca asupra propriului text devine muncă asupra ta atunci când discerni ce poate fi re-asumat în transcriere și ce nu (la fel cum, citind textul celui alt, discerni între ceea ce poți spune alături de el și ce nu). Ceea ce nu mai poate fi asumat este aruncat – la fel ca partea putredă a unui măr, care nu mai poate fi consumată și, totodată, dacă nu va fi exclusă, riscă să contamineze și întregul din care face parte.

Un al doilea strat prezent în acest fragment este constatarea reflexivă a lui Wittgenstein: „Tot ce întâlnesc în calea mea devine în mine o imagine a ceea ce gândesc încă”. Practica lucrului filosofic asupra ta implică aici o *aducere împreună* a gândirii și experienței cotidiene deopotrivă în interfața textuală. Una devine o imagine a celeilalte – adică una poate fi înțeleasă în termenii celeilalte. Într-o interfață – pentru a continua cu același exemplu, atunci când îmi mișc degetele pe ecranul tactil al unui telefon mobil ca să măresc o imagine – mișcarea degetelor și mărirea sau micșorarea fotografiei își corespund reciproc, fără să fie același lucru, ci fiind aduse împreună. Experiența cotidiană și munca filosofică asupra ta, aduse împreună, se nuanțează reciproc și își răspund una celeilalte. A ajunge să privești o propoziție pe care o transcrii ca pe un măr pe jumătate stricat (și a numi „rea” partea pe care o arunci) este un exemplu al acestui tip de reflecție filosofică în care practica scrisului, practica gândirii și practica experienței cotidiene se întrepătrund.

Într-un fragment cu ton de manifest din *Stenograme filosofice*, Günther Anders [11] nuanțează și problematizează câteva dintre aspectele abordate în articolul de față, permițând adunarea împreună a firelor pe care le-am explorat:

„Cel care filosofează

El nu pornește la drum pentru că vede un scop înaintea ochilor, ci pentru că nu vede niciun scop înaintea sa. Chiar *pentru* a vedea un scop.

El nu pune mâna pe pană pentru că are o idee, ci pentru că nu are niciuna. Chiar pentru a dobândi una.

De fapt, el nu pleacă la drum doar fără *methodos*, ci și fără *hodos*, fără cale: *pentru* că nu există nicio cale. Dar oricât de ridicol ar suna aceste enunțuri, nu este îngăduit să ne amuzăm de ele. Nu se cuvine ca turiștii estivali să râdă de drumarul care a apucat-o de cu primăvară pe calea inexistentă, spre a le croi lor potecă pentru hoinărit.

Însă tocmai pentru că e drumar, el este un scriitor prost. Să scrie cu adevărat pot doar cei care vin după el, pot abia turiștii estivali care au plăcerea de a conversa confortabil de-a lungul cărării în limbă edificate și marcate de el. Iar el nu pretinde să rivalizeze cu aceștia. Dar îl amărăște să fie disprețuit de ei” [11].

În acord cu ethosul descris de Ginsberg, Anders chestionează perspectiva comună asupra scrisului ca expresie a unui gând preexistent. Scrisul „celui care filosofează” (distins, ca „scriitor prost” de cei care „pot să scrie cu adevărat” în sensul – cel mai probabil – beletristic al expresiei) devine spațiul în care acesta poate să întâlnească o idee sau un scop, fără ca ele să preexiste actului scrierii. Acestea sunt descoperite în oglinda – sau interfața – oferită de scrisul însuși, care nu știe unde va merge pentru că își construiește propriul drum. În această problematizare, spre deosebire de perspectiva egalitaristă carteziană, nici măcar metoda nu este presupusă, ci construită – oferită altora. „Turistul estival” (cel care vizitează locuri despre care a auzit) sau „scriitorul bun” (la modul convențional – apreciat drept bun datorită eleganței stilistice sau perfecțiunii execuției) își permite să hoinărească pe un drum pregătit de un drumar sau să scrie în conformitate cu standarde preexistente *anume pentru că altcineva i-a deschis aceste posibilități*.

Filosofarea autentică, din perspectiva lui Anders, constă în efortul descoperirii unui drum, a unei idei sau a unui scop în absența lor, când acestea nu sunt accesibile și nici măcar nu este clar dacă se va ajunge la ele. Respectiv, scrisul explorator al filosofului care nu poate anticipa la ce va ajunge construiește o

„cărare prin limbă” – o posibilitate de expresie pe care le-o oferă, în mod liber, altora. Anders propune aici o distincție radicală dintre cel care *filosofează* și cel care *merge pe drumul deschis de cel care filosofează*: ei nu fac același lucru, chiar dacă ajung să meargă pe același drum. Unul îl construiește (și, atunci când rescrie sau elimină pasaje, îl curăță și îl pregătește) pentru alții. Textul filosofic le oferă cititorilor săi o serie de posibilități discursive mult mai fluide și lipsite de efort decât erau ele pentru cel care a încercat să le croiască inițial. Atât autorul, cât și cititorul, sunt aduși împreună de interfața textului dar, în acest sens, ei nu mai sunt substituibili unul celuilalt. Munca lor este diferită și, vorbind despre „turiști” care poartă o conversație plimbându-se pe o cărare în limbă deja construită, Anders pare să conteste însuși caracterul de muncă al practicii celor care scriu (sau vorbesc) în limitele unei abordări deja date.

Când un text filosofic funcționează ca interfață transformativă, el aduce împreună în spațiul pe care îl creează subiectivitatea celui care l-a scris și subiectivitatea celui care îl citește, indiferent dacă cel care l-a scris și cel care îl citește sunt aceeași persoană sau nu. Miza rămâne, în orice caz, una a posibilității de a asuma ceea ce a fost scris, de a utiliza ceea ce a fost scris pentru a deschide noi posibilități de a vedea, simți și vorbi / scrie. Presupoziția egalitară a ethosului fenomenologic funcționează ca o invitație generoasă adresată cititorului: „este posibil să vedem aceleași lucruri – dacă muncești asupra ta, vei putea să le vezi și tu, chiar dacă nu-ți sunt accesibile acum – și vederea lor ne face să ocupăm aceeași poziție”. Cu toate acestea, munca filosofică asupra ta menține deschisă o tensiune a necoincidenței dintre două straturi, instanțe sau poziții: una este cea care propune (sau dirijează atenția), cealaltă acceptă angajamentul și încearcă să facă tot posibilul pentru a vedea

și simți ceea ce spre ce orientează subiectul primei enunțări. O interfață nu face elementele aduse împreună să fuzioneze, ci să-și răspundă și să se ajusteze unul la celălalt.

Referințe bibliografice

1. HEIDEGGER, M. Ființă și timp. București: Humanitas, 2003, 674 p. ISBN 973-50-0428-3.
2. ROSENBLATT, L. M. Cititorul, textul, poemul. Teoria tranzacțională a operei literare. București: Art, 2023, 406 p. ISBN: 9786303212265.
3. NOE, A. Strange Tools: Art and Human Nature. Hill and Wang, 2015, 285 p. ISBN 9780809089178.
4. SCHAPP, W. Beiträge zur Phänomenologie der Wahrnehmung. Kaestner, Göttingen, 1910. Disponibil: <https://ww1.open.org/pub-119986> [Accesat 14. 4. 2025].
5. HEIDEGGER, M. The Fundamental Concepts of Metaphysics. World, Finitude, Solitude. Indiana University Press, 1996, 400 p. ISBN 9780253214294.
6. Wittgenstein, L. Cercetări filozofice. București: Humanitas, 2004. 410 p. ISBN: 973-50-0583-2.
7. HEIDEGGER, M. Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs. Klostermann, 1994, 448 p. ISBN 978-3-465-02669-3.
8. WITTGENSTEIN, L. Însemnări postume (1914-1951). București: Humanitas, 1995, 178 p. ISBN 973-28-0546-3.
9. NANCY, J.-L. The Birth To Presence. Stanford University Press, 1994, 440 p. ISBN: 9780804721899.
10. GINSBERG, A. Meditation and Poetics. 1993. Disponibil: https://sfd.at/en/teaching-and-learning/texts/allen-ginsberg_meditation-and-poetics.pdf [Accesat 4. 14. 2025].
11. ANDERS, G. Stenograme filosofice. Cluj-Napoca: Tact, 2014, 146 p. ISBN: 978-606-8437-20-0.

O NOUĂ VIZIUNE ASUPRA FILOSOFIEI LUI DIMITRIE CANTEMIR:

OVIDIU PECCAN. HIEROGLIFE CANTEMIRIENE.

A NEW VISION ON THE PHILOSOPHY OF DIMITRIE CANTEMIR:

OVIDIU PECICAN. CANTEMIRIAN HIEROGLYPHS.*

Gheorghe BOBÂNĂ, dr. hab., prof. univ.,

Institutul de Istorie USM

ghbobina@gmail.com

0009-0006-9698-5263

Summary

In Cantemirian Hieroglyphs. Historical-Hermeneutic Explorations, Ovidiu Pecican offers a reassessment of Dimitrie Cantemir's The Hieroglyphic History, defining it „as a work of philosophy”. The author begins his analysis with the Scala, which reveals numerous abstract notions, with a particular emphasis on philosophical concepts. Various hypotheses are presented regarding Cantemir's sources of inspiration in composing the Scala and his use of animal fable. O. Pecican also highlights Cantemir's poetic talent. A considerable section is dedicated to the Egyptological metaphor and its cultural horizon in The Hieroglyphic History. The protagonists' speeches in the novel are described as „true logical discursive demonstrations¹”. The novel contains definitions of dialectics, syllogism, and more. Through his novel, the Romanian scholar aimed „to rework the spoken language, adding depths of previously unseen complexity”,

Keywords: *hieroglyphs, philosophical concepts, animal fable, Egyptological metaphor, logic.*

Opera lui Dimitrie Cantemir continuă să fie abordată de cercetătorii din diverse domenii. Dacă acceptăm periodizarea cantemirologiei în trei etape, propusă de Adriana

*Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare „Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).

Babeți, atunci avem o primă perioadă, „arheologică”, de descoperire a textelor lui Cantemir; etapa a doua, așa-numită „textologică”, de receptare și interpretare a textului cantemirian, de traducere, editare, elaborare de ediții critice, și a treia, „istorică”, de recuperare a operei lui Cantemir în spațiul istoriei, literaturii, filosofiei, teologiei, etnologiei etc.[1,p.246]. Această ultimă etapă este încă în curs și se manifestă, la rândul ei, prin diferite tendințe.

În a doua jumătate a secolului al XX-lea dominantă a fost tendința de a include opera cantemiriană în curentul umanist: „Curentul umanist românesc se încununează cu opera impresionantă a lui Dimitrie Cantemir”. [4, I, p.182] Majoritatea cantemirologilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea au susținut și promovat această opinie (P.P. Panaitescu, Dan Bădărău, Petru Vaida, Vasile Coroban, Virgil Căndea, Alexandru Duțu, Ecaterina Țărălungă). Spre sfârșitul acestei perioade unii cercetători aderă la ideea includerii operei cantemiriene în stilul baroc (Dan Horia Mazilu, Dragoș Moldovanu, Adriana Babeți,).

Secolul al XXI-lea vine cu noi reevaluări a operei principelui moldav, printre care se evidențiază studiul lui Ovidiu Pecican *Hieroglifice cantemiriene. Incursiuni istorico-hermeneutice*. Autorul își concentrează atenția asupra unei singure opere cantemiriene – *Istoria ieroglifică*, definită „ca o lucrare de filosofie” care poate fi pusă pe același raft cu Noua Atlantidă a lui Francis Bacon, Cetatea Soarelui de Tomaso Campanella sau *Lauda nebuniei* a lui Erasmus din Rotterdam.[4, p.11] Cercetarea acestei lucrări esoterice sparge „cadrele obișnuitelor investigații critico-literare, de valorificare exegetică tradițională, univoc orientată”. [4, p.12]. Ovidiu Pecican descoperă în spatele construcției românești a *Istoriei ieroglifice* o bună cunoaștere a filosofiei carteziene din *Despre pasiunile sufletului*. Nu se întrevide un contact direct al lui Cantemir cu filosofia lui Descartes, însă acesta din urmă l-a avut printre prieteni pe Jan Baptista Van Helmont, opera căruia tânărul principe o studiase vreme de opt luni la Istanbul cu Dascălul Meletie.

La mijlocul secolului al XVII-lea în cronografia moldovenească apare preocuparea pentru ameliorarea formei de guvernământ, a situației sistemului juridic al țării. În cronică lui Grigore Ureche, a lui Miron Costin, apoi a fiului acestuia, Nicolae Costin, traducătorul tratatului Ceasornicul domnilor de Antonio de Ghevara, întâlnim preocupări de alcătuirea constituțională a puterii, de arta guvernării, de armonizarea puterilor în stat, de coexistența stărilor etc. Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglică*, remarcă Ovidiu Pecican, prezintă, „sub formă narativă, românească, deși în convenția fabulei animale”, un pamflet acerb la adresa năravurilor politice contemporane, „o reflecție asupra politicii și guvernării”. [5, p. 40] Autorul constată „saltul retoric” de la nivelul genurilor cultivate în perioada precedentă (cronică, letopiseț) către romanul didactic „scris în cheie realistă sau fantezistă”, și aceasta „marchează o nouă treaptă culturală, o maturizare și sofisticare, o mărire a gradului de complexitate a receptării”. [5, p. 40]

Ovidiu Pecican pornește analiza *Istoriei ieroglifice* de la *Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*. Modelul pentru *Scara* lui Cantemir ar putea fi lucrarea lui Ioan Scărarul *Scara raiului*, o scriere care se referă la mijloacele prin care poate fi atins cel mai înalt grad de perfecțiune religioasă. La Cantemir *Scara* este nu doar un aparat filologic explicativ, ci și unul etic, „de substanță creștină, pentru care modelul este lucrarea lui Ioan Scărarul”. [5, p. 49] Cărturarul român nu-și intitulează instrumentul auxiliar în manieră occidentală „vocabular” sau „dicționar”, fiindu-i mai familiară scrierea lui Ioan Scărarul. Ideea de a așeza în fruntea *Istoriei ieroglifice* o *Scară* este legată de scopul fundamental de a elabora „o limbă română suplă cu ajutorul literaturii”. [5, p. 49]

Scara prin care debutează *Istoria ieroglică* este departe de modelul ei bizantin. Cercetătorul clujean caută și alte influențe asupra romanului cantemirian, cum ar fi una occidentală, exercitată de romancierul scoțian John Barclay, „care a făcut vogă în sec. al XVII-lea, ajungând, după toate aparențele, și în mâna lui Cantemir”. [5, p. 50]

Autorul român oferă în *Scară* nu doar un dicționar de neologisme, ci și unul explicativ, multe dintre noțiuni vizând abstracțiuni, printre care un loc de seamă ocupă conceptele filosofice. Astfel, „cincizeci dintre cuvintele întâlnite în *Scară*

sunt termeni filosofici”. [5, p. 55-56] Exista, declară Ovidiu Pecican, un public real căruia Dimitrie Cantemir putea să i se adreseze cu deplină îndreptățire în privința cunoașterii logico-filosofice.

Principele preferă, de cele mai multe ori, transcrierea cuvântului nou ca atare: *activitas*, *aporia*, *apofthegama*. Explicațiile abordează noul „pornind de la un orizont familiar de cunoaștere și de la un vocabular mai mult sau mai puțin uzual”. [5, p. 61] „Lucrul” este treabă, sarcină de adus la îndeplinire prin „lucrare”, efort, modificare. Ovidiu Pecican conchide că ideea abstractă de activitate pare să fie încă, la începutul sec. al XVII-lea, străină limbii române”. [5, p. 62]

Cuvântul necunoscut, atrage atenția Cantemir în „Izvoditoriul cititorului sănătate”, trebuie căutat în ordine alfabetică și după numărul paginilor, în cuprinsul *Scării* ce însoțește romanul. Această „precauție savantă”, în *Istoria ieroglică* este, constată Ovidiu Pecican; „o premieră absolută în cultura română”. [5, p. 67] Proiectul cantemirian are în vedere inserarea culturii române la un anumit standard intelectual, comparabil cu al altor culturi europene. Intenția de a traduce logica în limba română viza introducerea procedurilor raționale, logice ca răspunsuri argumentate judicios la problemele cu care se confrunta societatea românească.

Istoria filosofiei românești nu poate trece cu vederea tentativa lui Dimitrie Cantemir de a oferi românilor și limbii lor, în *Istoria ieroglică*, „un instrumentar conceptual de mare deschidere și de portanță filosofică într-un moment al istoriei noastre moderne”. [5, p. 79]

Un spațiu întins acordă Ovidiu Pecican metaforei egiptologice și orizontului ei cultural în *Istoria ieroglică*. Autorul își propune să deslușească sursele posibile ale interesului cantemirian pentru scrierea hieroglică. *Istoria ieroglică* apare ca un text enigmatic, codat, încă de la început. Însuși titlul lucrării pune problema, de unde și-a împrumutat Cantemir metafora? Ovidiu Pecican caută sursele acestei metafore în romanul popular *Alexandria*, textul căreia circula în țările române la sfârșitul secolului al XVII-lea: „Nu încapă îndoială că Dimitrie Cantemir a cunoscut această operă literară”. [5, p. 75] O altă sursă posibilă ar fi fost obeliscul egiptean acoperit cu hieroglife din Istanbul. Totodată autorul își

propune să caute sursele occidentale ale metaforei egiptologice prezente în *Istoria ieroglifică*. Una dintre acestea ar fi Istoria secretă a istoricului bizantin Procopius. O posibilă sursă putea fi egiptologia umanistă italiană cu preocupare hermetică. Corpus hermeticus a jucat un rol considerabil în Renaștere timp de două secole. Lucrarea *Hieroglyfica*, scrisă în sec. al V-lea, a fost influentă vreme de secole. Partea secundă a ei se referă la simbolismul și alegoria animalieră. Aceasta mai cu seamă a putut fi „unul din izvoarele principale ale inspirației lui Dimitrie Cantemir cu privire la utilizarea simbolurilor animaliere...”. [5,p.92] O altă posibilă sursă a metaforei cantemiriene ar putea fi, după părerea lui Ovidiu Pecican, simbolul ezoteric desenat de John Dee, cunoscut sub numele de *Monas Hieroglifica (Monada hieroglifică)* „în interiorul orientalisticii răsăritene”. [5,p.102] Privirea autorului *Istoriei ieroglifice* era orientată către răsărit încă din primele rânduri ale fabulei cantemiriene.

Ovidiu Pecican își pune de asemenea întrebarea, „cum să fi ajuns Dimitrie Cantemir la ideea fabulei animaliere?”. [5,p.111] Imagologia moldovenească medievală s-a reflectat în bestiariul fabulistic de pe soba cu cahle figurative. După toate aparențele „se cuvine investigat spațiul și antecedentele de acasă, atmosfera în care beizadeaua lui Constantin Cantemir s-a format”. [5,p.111] Alte izvoare ficționale occidentale și bizantine îi vin lui Dimitrie Cantemir din direcții plurale. În primul rând, ar putea fi familiarizarea cu literatura medievală morală (Fiziologul), care folosea animalele ca pretext pentru pledoaria etică. În toate aceste tradiții metafora animalieră deghizează metehne sau virtuți omenești. Din *Fabulele* lui Esop Dimitrie Cantemir a preluat personajele-animale înzestrate cu însușiri umane (Struțocămila). Printre alte posibile surse ale *Istoriei ieroglifice* cercetate de Ovidiu Pecican sunt cele orientale și iudaice.

Baletul aulic de la curtea regelui francez Ludovic al XIV-lea își recruta subiectele din mitologia păgână, dar și din sfera metamorfozelor florale, a ciclurilor cosmice ale anotimpurilor, făcând din aceasta un prilej de deghizare cu măști. Receptând nu doar modele orientale, ci și pe cele occidentale, Dimitrie Cantemir „ar fi găsit în amestecul de deghizare, disimulare politică aulică și ambiții despotice din propria țară prilejul de a pune în cheie satirică intrigile și dinamica aristocratice și curtenesți din Moldova”. [5,p.137]

Ovidiu Pecican pune în valoare calitatea de poet a lui Dimitrie Cantemir. El depistează în textul *Istoriei ieroglifice cinci poezii Prundul Eufratului mărgritariu naște, În muntele cel înalt, În cindzăci de sângeroase, Cu penele șoumul, Jelania și blestemul firii pentru nenorocirea Inorogului*. Poezia lui Dimitrie Cantemir, „chiar acolo unde pare tributară unor modele răsăritene, aparține modernității și etalează prin atributele acesteia”. [5, p.140] Recent a apărut un volum de poeme ale lui Cantemir. [3]

În ultimul capitol „Istorie și contexte ieroglifice. Glose la romanul cantemirian”, Ovidiu Pecican urmărește atitudinea cărturarului față de problemele identitare și culturale ale timpului. La începutul sec. al XVIII-lea romanitatea românilor era o idee general acceptată. Dimitrie Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, după cum declară el însuși, voia nu doar să scrie un roman, cât „să reelaboreze limba vorbită”, adăugându-i adâncimi „ale unei dezvoltări întru complexitate nemaivăzute la noi până atunci”. [5,p.175] Introducerea de noi cuvinte în vocabular, inovarea lingvistică pornind de la prestigioasele limbi clasice. Astfel, „stăruind în această cunoaștere națională și conceptuală, odată cu subtilitățile lingvistice s-ar deprinde și cele ale gândului nuanțat și rafinat, capabil să cuprindă cu finețe întreaga bogăție a lumii cognoscibile”. [5,p.175]

Istoria ieroglifică - „roman nu cu o cheie, ci cu numeroase chei”. [5,p.179] Una dintre ele se referă la cetatea mirabilă Pleonaxia, pe care Cantemir o descrie riguros. În miezul cetății se află un templu, o „capiște”, împodobită cu ieroglifice și redând povești. Ieroglificele lui Cantemir nu înseamnă doar „simpla deghizare a oamenilor cu ajutorul măștilor animaliere, ci și o succesiune de povești autonome prinse în friza unui templu din miezul unei cetăți, care este opera însăși”. [5,p.182]

Arta caricaturii și a diminuării capătă la Cantemir chipul unui carnaval dezlănțuit. Măștile animaliere ale personajelor sunt, prin ele însele profund satirizate. Astfel, modernitatea literară a românilor debutează printr-o operă de referință – *Istoria ieroglifică*. Discursurile protagoniștilor în prima parte a romanului „sunt niște adevărate demonstrații discursive de natură logică”. [5,p.192] Cantemir prezintă în roman definiții ale dialecticii, silogismului. „De la *Istoria ieroglifică* până astăzi, constată Ovidiu Pecican, romanul românesc

modern nu a mai vizitat nici odată cu atâta interes teritoriile logicii”.[5, p.199]

O noutate metodologică de cercetare în cartea lui Ovidiu Pecican constă în apelul constant la sursele din internet. Autorul își justifică predilecția deliberată „pentru resursele explorabile via internet” prin efectul „dezvoltării rapide a acestui instrumentar”, sofisticat și la îndemână.[5,p.82] Totodată aceasta este și „un manifest îndreptat împotriva neîncrederii care domnește în cercurile savante cu privire la cunoașterea mediată electronic”.[5,p.82]

Suntem în miezul unei revoluții a cunoașterii, iar a-i refuza acesteia avantajele numai pentru că există și utilizări neconforme cu etica cercetării științifice, „ar fi excesiv, neinspirat și în contrasens cu direcția de înaintare a investigației de tip științific”.[5,p.82]

Referințe bibliografice

1. Babeți, Adriana. Bătăliile pierdute. Dimitrie Cantemir. Strategii de lectură. Timișoara: Editura Amarcord, 1998
2. Cantemir, Dimitrie. Istoria ieroglifică. Ediție îngrijită și Studiu introductiv de P.P. Panaitescu, I. Verdeș, Vol. I-II, București: Editura pentru literatură, 1965
3. Cantemir, Dimitrie. Poemele Inorogului. Antologie, prefață și note de Ion Hadârcă. București: Editura Academiei Române, 2023;
4. Istoria filosofiei românești. Vol. I, ediția a II-a. București: Editura Academiei, 1985
5. Pecican, Ovidiu. Hieroglifică cantemirică. Incursiuni istorico-hermeneutice. Cluj-Napoca: Editura Limes, 2016.

PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON REFUGEES, TECHNOLOGY, AND THE ETHICS IN VIRTUAL SPACES

REFLECȚII FILOSOFICE PRIVIND REFUGIAȚII, TEHNOLOGIA ȘI ETICA ÎN SPAȚIILE VIRTUALE

Dr. Mariana Rosca, Universitatea Transilvania din Brasov,²

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9731-7594>

Summary

The rapid advancement of technology is changing human interaction and profoundly affecting the lives of refugees whose dependence on digital spaces presents both opportunities and ethical challenges. This article critically engages with these challenges, focusing on refugees as a vulnerable group that must grapple with issues such as privacy, cybersecurity risks, digital inequality, barriers to access, and the perpetuation of harmful narratives. Grounded in ethical and political philosophy, the analysis explores how digital technologies can either empower refugees by amplifying their voices and promoting inclusion, or exacerbate existing power imbalances and marginalization. Key themes include the role of virtual spaces in promoting recognition and agency, the ethical implications of data governance, and the moral responsibilities of authorities and global actors in protecting the rights of refugees in the digital world. By looking at the refugee experience through a philosophical lens, this article highlights the tension between digital inclusion and alienation and argues for an ethical framework that prioritizes equality, human dignity and justice in the digital age.

Key words: Digitalization, refugees, human dignity, ethics.

² Project „@Work: Resilient societies in the wake of persistent crises. A case study of Ukrainian women refugees’ digital work”, grant nr. 760132/18.09.2023”, PNRR. Finanțat de Uniunea Europeană – Următoarea Generație UE, <https://mfe.gov.ro/pnrr/>, <https://www.facebook.com/PNRROfficial/>

Planul Național
de Redresare și Reziliență

Today's world is experiencing unprecedented levels of human displacement due to ongoing and continuous crises, with refugees embodying some of the most profound challenges to traditional notions of borders, citizenship and sovereignty. At the same time, digitalization is changing the way societies interact, communicate and imagine community life. Virtual spaces, ranging from social media platforms to immersive virtual realities, offer some opportunities but also raise significant ethical concerns. First, a look back in history is necessary to recognize the intersection between refugees, technology and ethics. Historically, debates about refugees, migrants and displaced persons have generally been characterized by a tension between two extremes. First, they are portrayed as invisible individuals lost in bureaucratic systems, and second, they are also hypervisible as subjects in mass media and political populist discourses [1].

Invisibility is determined by the displaced persons' struggle for legality, lack of legal personality and marginalization. On the other hand, their hypervisibility is characterized by the sensationalism of the mass media and the political discourse of extremists. This overlap has a long history, but with the advent of the internet and the online space, these sources have a very different reach. For example, when the Russian invasion of Ukraine began, some sought to emphasize the hyper-visibility of Ukrainians in a negative way. One common story was the narrative of rented apartments left destroyed by Ukrainian refugees [2]. Another theme along the same lines is the aid that Ukrainian refugees receive and should not receive. This interplay helps to illustrate how refugees navigate between these extremes and raises the question of how ethical practices in virtual spaces can mitigate harm while amplifying true voices.

Philosophical theories of representation and recognition, especially those of Axel Honneth [3] and Charles Taylor [4], provide a framework for analyzing these dualities.

Honneth's considerations focus on the problem of recognition. This leads to a theory of recognition characterized by the normative values thanks to which identity is constructed in social relations. According to the author, individuals

are the result of relationships of mutual recognition by the other. Moreover, social interactions are important not only for the individual, but also for the normative mechanisms on which society is based. Honneth's moral philosophy presents different types of mutual recognition and their role in identity formation. Recognition is thus determined by relationships which, as the author mentions, can take three main forms. Firstly, relationships of care and love, which are the basis for the development of the individual's self-awareness. Secondly, legal relationships and rights are central to the development of the individual's self-esteem and finally, relationships of solidarity are central to the development of the individual's sense of self-esteem.

Honneth also attaches great importance to the struggle for recognition, especially for disadvantaged groups. The main idea that the author emphasizes is that social practices and institutions are established and integrated through a regime of recognition. These institutions and relationships are not static, but change over time through the struggle for recognition. Applying Honneth's opinion to the situation of refugees, it can be said that he calls for refugees to be recognized as actors with an inherent dignity and not as objects of charity, taking into account the measures taken by host societies.

Similarly, Taylor considers a political response to the problem of recognizing diverse groups in host societies. The author argues that the „demand for recognition ... is given urgency by the supposed links between recognition and identity, where this latter term designates something like a person's understanding of who they are, of their fundamental defining characteristics as a human being" [4, p.25]. Taylor suggests that „our identity is partly shaped by recognition or its absence, often by the misrecognition of others, and so a person or group of people can suffer real damage, real distortion, if the people or society around them mirror back to them a confining or demeaning or contemptible picture of themselves. Nonrecognition or misrecognition can inflict harm, can be a form of oppression, imprisoning someone in a false, distorted, and reduced mode of being" [4, p.25]. Therefore, the author considers the term "politics of recognition" to be the most appropriate. Specifically, the author points out that the absence or lack of recognition is called „misrecognition" and it „shows not just a lack of due respect [but] it

can inflict a grievous wound, saddling its victims with a crippling self-hatred. Due recognition is not just a courtesy we owe people. It is a vital human need” [4, p.26]. With regard to the goal of recognition, the author emphasizes how important it is to recognize the identical merits of cultures and individuals and to oppose the homogenization of a culture.

To explore some of the issues raised here, it is necessary to look at how this discourse on recognition and identity plays out in online spaces and what the key ethical concerns are when considering the specific group of refugees. This debate raises the question of how virtual spaces can honor the individuality of refugees without perpetuating reductive narratives.

First of all, virtual spaces have the potential to empower refugees by providing them with important tools for career development, education, community building and advocacy. For example, online learning platforms such as Coursera for Refugees [5] provide avenues for skills development and education that could help refugees to be recognized as active members of the host society and promote their integration. These initiatives are in line with Amartya Sen’s [6] capability approach, which assumes that justice consists of expanding the real opportunities for all people to lead a life they value. Sen’s theory of justice is based on fair access for all and must deal deeply and directly with the real freedoms that different people — with possibly different goals — enjoy to lead lives they rightly value [6]. Technology, when accessible and equitable, can promote the autonomy and dignity of refugees and enable them to participate meaningfully in local and global society.

Secondly, community-building efforts in virtual spaces also offer displaced people the opportunity to maintain cultural practices and maintain or rebuild social ties. Facebook groups, Telegram channels and various networks often serve as hubs for sharing resources and mobilizing collective action. The Refugee Resource Hub [7], for example, offers a range of holistic and integrated services to support people in a whole and trauma-informed way. Dignity, respect, compassion and human rights are at the heart of their approach. Similarly, the Connectivity for Refugees initiative [8] supports forcibly displaced people and their host communities to secure their rights and choices, become

part of a connected society and gain access to technology that enables them to build a better future. As part of this initiative, efforts are focused on displaced communities to ensure that a connected world that leaves no one behind.

In this sense, Nussbaum [9] argues for the ethical imperative of cultivating the necessary conditions that allow individuals to develop their abilities and emphasizes that technological integration should prioritize the development of human potential over purely economic outcomes. However, technological access is far from equal for all. Among the biggest barriers are digital inequalities, which are exacerbated by socio-economic inequalities and geopolitical constraints. For example, refugees in camps often lack consistent internet access, reliable hardware or digital skills. These issues require urgent attention to ensure that technology serves as a bridge rather than a barrier [10]. This inequality raises urgent ethical questions about the distribution of technological resources and the moral responsibilities of states, corporations, and international organizations. Recent scholars such as Singh [11] examines the fundamental changes taking place in economic structures centered on the key resource of the digital economy’s data. Singh points out that global corporations needed national governments to create and enforce strong laws that enable value creation based on intellectual property. In the digital arena, however, they rely on the lawless extraction of data from anywhere, through their sheer digital presence and power. They avoid legal discussions about the economic value of data in order to divert attention from this lawless activity... Technical controls through software are foolproof and effective even remotely. Companies do not need much legal protection for the valuable data they collect and hoard because they mostly operate behind technical walls. Technology also provides extensive coercive power for enforcement [11, p.5]. The virtual space is therefore a complicated environment with complex dynamics.

So, returning to the group of refugees, virtual spaces can amplify the voices and narratives of refugees and provide some opportunities for self-expression. However, these platforms also carry the risk of reducing refugees to mere data or symbols in globalized activism. Ajana [12] has put this aspect in a nutshell. Using two examples, the author illustrates the overlap between technology and refugee issues and the effects of their interplay. The first example is the

Eurodac project, an EU-wide database for checking asylum applications using an automatic fingerprint identification system. The second example relates to the UK Applicant Registration Card, a biometric identity card issued to asylum seekers in the UK to manage their freedom of movement and control the distribution of welfare benefits and services [12]. Using these two examples, Ajana expresses concern about the phenomenon of the creeping expansion of biometric functions, whereby techniques originally introduced for specific applications and purposes are gradually spreading to much broader areas and practices of administration [12, p.557]. While technology can help refugees, it also exposes them to new forms of surveillance and exploitation. Therefore, while these systems offer some logistical benefits, they also raise profound ethical concerns about consent, privacy and data security. Considering the group of refugees, they often have little choice but to submit to these requirements, as access to basic needs is dependent on their consent. In order to clarify these ethical considerations, it is necessary to present three interrelated aspects: Consent - Privacy - Security. Consent is determined by refugees' autonomy in deciding whether to share biometric data, which is often limited by their dependence on aid. Privacy reflects the extent to which the data collected from refugees is protected from misuse or unauthorized access, and security is determined by the safeguards put in place to prevent breaches and ensure that the data does no harm.

The possibility of misuse of refugee data further complicates these ethical dilemmas. Data breaches, unauthorized disclosure and surveillance by state and non-state actors expose refugees to significant risks, including discrimination, persecution and identity theft [13]. Taylor summarizes the emerging scholarly perspectives and proposes "three pillars as the foundation of a concept of international data justice: (in)visibility, (dis)engagement with technology, and anti-discrimination. These pillars combine positive with negative rights and freedoms, challenging both the basis of current data protection regulations and the growing assumption that the visibility of the data we emit is part of today's social contract" [13, p.1]. The lack of a robust legal framework to protect refugee data highlights the need for an ethical approach to digital governance. To achieve this goal, Taylor develops a framework that could reconcile the

different perspectives and establish the basic requirements. First of all, the author suggests taking into account the novelty and complexity of the way in which (big) data systems can discriminate, discipline and control.

Secondly, the author argues that it should consider both the positive and negative potential of new data technologies. And finally, it should apply the principles that have been useful in all social contexts, thus eliminating the developing double standard regarding privacy and the value of visibility in lower and higher income countries [13, p.8]. These premises could help develop a framework for data justice that focuses on the rights and agency of marginalized populations in the digital age.

In this line of thoughts, Kaurin points out that "in contrast to the restrictions in mobility and access to physical spaces, the Internet and the digital realm are often framed as a borderless and egalitarian space, and therefore presented as an attractive and viable solution to various challenges refugees face. In practice, access to digital spaces has always been restricted by mobility and access to certain physical spaces. As long as connectivity is dependent on the varying quality and reliability of signal strength, access to charging points, network administrators, and mobile agents, it is unlikely to offer immediate benefits to users equally. Some refugees further experience restricted digital mobility because of lower digital literacy rates (especially among women, girls, and the elderly), and a general lack of online content in their native languages, limiting information and communication options" [14, p.1]. Later the author argues that the "restrictions in physical mobility for refugees affect ... how they navigate through digital spaces, by recreating and amplifying existing power dynamics within the community and with external actors. Their fractured information landscapes are then shaped by a lack of available content, restricted access to connectivity, digital exclusion, and even issues like digital illiteracy, all of which disproportionately affect marginalized populations, including refugees" [14, p.12].

These ideas by Kaurin illustrate the complex interplay between physical and digital mobility for refugees and challenge the common notion of the digital world as a universally accessible and egalitarian space. While virtual spaces are

often portrayed as „borderless’,” the practical realities of connectivity reveal significant barriers rooted in physical limitations and systemic inequalities.

Kaurin emphasizes the dependence of digital access on physical infrastructure. Connectivity depends on signal strength, charging stations and the availability of networks, all of which are often inadequate or inaccessible to refugees. This interdependence shows that digital spaces cannot be fully separated from the physical conditions that shape them, undermining the idea of a truly borderless digital space. The author identifies lower digital literacy rates, particularly among marginalized groups such as women, girls and older people, as a key factor limiting access to digital spaces. This inequality not only limits their ability to utilize available resources, but also exacerbates existing inequalities. Furthermore, the lack of content in refugees’ native languages reinforces these barriers and prevents meaningful participation and communication.

Kaurin shows how existing power dynamics are recreated and reinforced in digital spaces. Refugees’ limited access to reliable information and technology reinforces their marginalization, while fractured information landscapes marked by digital exclusion and insufficient content hinder their ability to advocate for themselves or integrate into host societies. These dynamics often disadvantage refugees both within their communities and in their interactions with external actors. The analysis also highlights that digital exclusion disproportionately affects already marginalized populations and exacerbates vulnerability based on gender, age and socio-economic status. This intersectional perspective highlights how barriers to digital mobility exacerbate existing inequalities and further exclude refugees from opportunities for self-determination, education and community building.

Kaurin’s findings call into question the optimistic narrative of technology as a panacea for the challenges faced by refugees. Instead, they show that digital spaces, like physical spaces, are characterized by structural inequalities and power dynamics. Targeted measures are needed to address these issues, such as improving physical infrastructure, promoting digital literacy and creating inclusive online content that reflects the linguistic and cultural diversity of the refugee population.

To summarize, ethical considerations must be made when exploring the digital divide among refugees. Efforts to bridge this divide must consider the interconnected barriers that refugees face in both the physical and digital realms, focusing on equity, accessibility, and reducing systemic barriers.

CONCLUSIONS

The intersection of displacement and digitalization offers both opportunities and profound ethical challenges. Refugees, often caught between invisibility in bureaucratic systems and hypervisibility in political and media narratives, must fight for recognition and dignity in virtual spaces. Philosophical approaches by thinkers such as Honneth and Taylor highlight the importance of mutual recognition and emphasize that individuals, including refugees, must be seen as active agents with inherent dignity and not as passive objects of charity or mere symbols in political discourse.

Virtual spaces have the potential to empower refugees through access to education, community building and advocacy. Initiatives such as Coursera for Refugees and the Connectivity for Refugees program show how technology can promote inclusion, dignity and autonomy. These approaches are in line with Sen and Nussbaum’s theories of justice and human potential and emphasize the need for equitable access to technologies that enable refugees to live meaningful lives. However, the promise of technology is clouded by significant challenges, including digital inequalities, surveillance and data exploitation. Refugees often face barriers to digital access, and when they are integrated into technological systems, they risk becoming the subject of intrusive surveillance and data misuse. The lack of a solid ethical framework and legal protection further exacerbates these vulnerabilities, exposing refugees to risks such as discrimination, identity theft and loss of privacy.

To address these concerns, a balanced and ethical approach to digital governance is crucial. This includes prioritizing consent, privacy and security of refugee data, and ensuring that technological advancements serve to empower, not oppress, people. International data justice frameworks, such as those proposed by Taylor, can guide the development of equitable digital systems that respect the rights and agency of marginalized populations.

In summary, while virtual spaces have the potential to amplify the voices of refugees and promote their inclusion, these platforms must be carefully managed to avoid harm. Ethical digital governance guided by the principles of recognition, equity and inclusion is essential to ensure that technology becomes a bridge for dignity and opportunity rather than a barrier to justice.

REFERENCES

1. ORSINI, G., HARINI S. *Boat Migrants: Hyper-visible and (yet) Invisible. On Security, Racism, and Maritime Migration to Canada*. Maritime Spaces and Society. Brill, 2022. 258-276.
2. Surse web: <https://www.ct100.ro/ucrainenii-primiti-in-chirie-i-au-distrus-apartamentul/>
3. HONNETH, A. The struggle for recognition: *The moral grammar of social conflicts*. The MIT Press, 1996.
4. TAYLOR, Ch. Philosophy in an age of pluralism: *The philosophy of Charles Taylor in question*. Cambridge University Press, 1994.
5. UNHCR. Coursera: Free Online Training. <https://help.unhcr.org/spain/en/educacion/formacion-online-gratuita/>
6. SEN, A. *Development as Freedom*. New York: Anchor Books, 1999. ISBN 9780385720274.
7. ASRC. *Refugee Resource Hub*. <https://www.refugeeresourcehub.org.au/> [accessed: 03.01.2025]
8. UNHCR. *Connectivity for Refugees*. <https://www.unhcr.org/innovation/connectivity-for-refugees/> [accessed: 03.01.2025]
9. NUSSBAUM, M. C. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge: Belknap Press, 2011. ISBN 9780674072350.
10. DIJK, J. A. G. M. van. *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2005. ISBN 9781412904037.
11. SINGH, P. J. *Economic rights in a data-based society*. Public Services International and Friedrich Ebert Stiftung, 2020.
12. AJANA, B. *Asylum, Identity Management and Biometric Control*. Journal of Refugee Studies, vol. 26, no. 4, 2013, pp. 576–595.
13. TAYLOR, L. *What Is Data Justice? The Case for Connecting Digital Rights and Freedoms Globally*. Big Data & Society, vol. 4, no. 2, 2017, pp. 1–14.
14. KAURIN, D. *Space and Imagination: Rethinking Refugees' Digital Access*, UNHCR Innovation Service. 2020.

CONCEPȚIILE RELIGIEI CREȘTINE CU PRIVIRE LA RAPORTUL DINTRE OM ȘI NATURĂ

Valeriu CAPCELEA, dr. hab. în filosofie, conf. univ.,

Secția Nord a Academiei de Științe a Moldovei
e-mail vcapcelea@mail.ru <https://orcid.org/0000-002-3064-5040>

Arcadie Capcelea, dr. hab. în biologie, conf. cercet. USM

e-mail acapcelea@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0290-0657>

THE CONCEPTIONS OF THE CHRISTIAN RELIGION REGARDING THE RELATIONSHIP BETWEEN MAN AND NATURE

Summary

This article reflects the main views of the Christian religion regarding the relationship between Men and Nature. The authors examine the most important postulates of the Bible that refer to the interaction between them, which demonstrate the fact that in Christianity, from its origins, there exists an orientation towards the protection of nature and a harmonious coexistence of men and nature. Particular attention is paid to the opinion according to which the Christian doctrine is the cause of the degradation of nature, formulated by the American historian L. White.

In conclusion, it is noted that the Christian doctrine is quite well oriented from an ecological point of view, and currently both its ministers, theologians and philosophers preach the positive aptitude of the Christian religion in ensuring the protection of the environment and through this, Christianity contributes to the survival of human civilization in conditions of the global crisis.

Key words: religion, Christianity, nature, environment, morality, men, capital sins.

ÎNTRDUCERE

Tema în cauză este foarte actuală reieșind din faptul că ne confruntăm în prezent cu criza ecologică globală care amenință existența civilizației umane, iar concepțiile creștinismului pot să influențeze în mod pozitiv asupra atitudinii morale și grijului a omului față de natură. Scopul acestui studiu constă în elucidare principalelor concepte fundamentale ale religiei creștine față de relația Om-Natură și modalitățile de îmbunătățire a acestui raport întru rezolvarea problemelor ecologice contemporane. Deși conceptele acestei religii sunt reflectate în un număr impunător de studii, anume aspectele relațiilor dintre om și natură rămân încă în afara atenției teologilor, filosofilor, sociologilor, fiind reflectate în ultimile decenii numai în un număr relativ limitat de publicații. Analiza este efectuată în baza literaturii publicate și a materialelor generalizatoare și evoluției doctrinelor la tema data folosind metodologia proprie acestui domeniu.

REZULTATE

Este cunoscut că relațiile dintre om și natură, în mod direct sau indirect, sunt reflectate în doctrinele religiilor mondiale, fiind propovăduite în diferite colțuri ale lumii. Dar, reieșind din faptul că religia creștină domină în mare parte, pe continentul European, în America de Nord și de Sud, inclusiv și în spațiul românesc, noi ne vom referi la tratările relațiilor dintre Om și Natură în cadrul creștinismului.

Tema „religia și ecologia” a ajuns, în ultimele decenii, în centrul atenției mai multor cercetători, atât teologi, cât și filosofi, dar și a exponenților altor științe sociale [12, 13, 14, 15, 16, 21, 18, 19, 6, 22, 24, 23, 17]. Totodată, au văzut lumina tiparului o multitudine de studii în care se reflectă esența religiei creștine cu privire la problema interrelațiilor dintre om și natură, unde cercetători fundamentează ideea că doctrina religioasă creștină a fost, de la originile sale orientată spre ocrotirea naturii și o conviețuire armonioasă a omului cu natura.

Însă, unii savanți susțin teoria că originea problemelor ecologice o constituie anume credința creștină, conform căreia omul a fost creat pentru a domina asupra naturii, iar credința, după cum rezultă din această teorie, le permite

oamenilor să ia atitudine față de mediul ambiant așa cum găsesc ei de cuviință. În acest context, este necesar să recunoaștem că ideile religioase au fost implementate în viața de toate zilele ca o justificare a dezvoltării sociale și tehnice și că acestea ne pot explica multe chestiuni care ne permit să înțelegem natura problemelor ecologice și să găsim căile principale de soluționare a lor [2, p. 105-106].

În literatura din domeniu se argumentează ideea că religia creștină interpretează în mod diferit atitudinea oamenilor față de natură și problemele ecologice [a se vedea: 2, p. 105-106]. Spre exemplu, conform *Vechiului Testament*, natura nu este sacră. De aceea, tot ce este pe pământ, reprezintă resurse pentru bunăstarea omului. Pe de altă parte însă, se afirmă faptul că, aceasta nu îndreptățește atitudinea iresponsabilă a omului față de natură. Bunăoară, în *Geneza* [1:29] se întâlnesc referințe în mod exclusiv la alimentația vegetariană a oamenilor. Numai după primul păcat și Marele Potop omului i s-a permis să folosească în alimentare și carnea. Totodată, trebuie de specificat faptul că în *Leviticul* [1, 3:2-17] și *Deuteronomul* [1, 5] sunt menționate delimitări substanțiale în ceea ce privește atitudinea omului față de natură, inclusiv comportamentul față de pomii fructiferi, boi, femele ale păsărilor, pământ etc. În aceeași carte se remarcă că omul a fost creat pentru a se preocupa de această lume și pentru a o păstra ca izvor al bucuriei, nu doar pentru hrană. Aceleași idei sunt formulate și în *Psalmi*, *Cartea lui Iov*, unde se mai spune despre înțelegerea justă a valorilor și frumuseții naturii. Atât în *Vechiul Testament*, cât și în Noul Testament, există concepția despre valoarea intrinsecă a tot ce este viu, din care rezultă că trebuie să existe o atitudine grijulie față de tot ce înțează [a se vedea în detalii: 3, cap. 6]. Dumnezeu, după *Biblie*, trebuie să aibă grijă de tot ce este viu, nu numai de oameni, iar oamenii sunt obligați să se îngrijească de natură, să nu distrugă integritatea ei în tendința nemiloasă de a o supune necesităților personale [2, p. 107].

Actualmente exista o concepție susținută de majoritatea teologilor și filosofilor conform căreia Dumnezeu-creatorul Universului (omului, cerului și pământului) a învățat omul să conviețuiască în armonie cu natura și să-i respecte legile. Raportul moral al omului față de natură se cuprinde în cuvintele lui Dumnezeu: „Iată eu v-am dat vouă toată iarba ce face sămânță și tot pomul

care are întru sine rod, cu sămânță de semănat, vor fi de mâncare” [1, *Geneza* 1:29] și Atotputernicul îi mai îndeamnă: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l stăpâniți și stăpâniți peștii mării, păsările cerului, peste dobitoace și peste toate viețuitoarele” [1, *Geneza*: 1: 28]. Natura devine pentru om izvorul bunurilor materiale trebuitoare vieții și materialul pe care își va exercita întreaga sa activitate de ființă rațională [4]. Așa cum observăm, Dumnezeu, a situat în centrul creației omul, care are sarcina de a stăpâni natura, dar, după căderea în păcat a primilor oameni, omul s-a revoltat împotriva Creatorului său, iar natura nu l-a mai recunoscut că stăpân, revoltându-se și ea împotriva omului [5]. Împăcarea adusă ulterior de Iisus Hristos a cuprins două dimensiuni principale: una verticală, ce a restabilit relația oamenilor cu Dumnezeu, și alta orizontală, care a restabilit relația între oameni și creația divină - natura. Respectiv, anume datorita acestei împăcări se consideră că printr-o gestionare judicioasă a resurselor naturale, noi respectăm creația divină.

Pe fundalul acestor afirmații contemporane cu referire la rolul pozitiv al creștinismului în ocrotirea naturii, este necesar de a releva și existența unei opinii contrare – a reflecției conform căreia anume doctrina creștină constituie obârșia degradării naturii. Astfel, în articolul publicat în anul 1967, care a devenit celebru, istoricul american L. White [11, p. 1203-1207], susținea că teologia iudeico-creștină a fost opresoare față de natură, deoarece Biblia a afirmat dominația Omului asupra Naturii, iar creștinismul a făcut o distincție certă între om (format după chipul și asemănarea lui Dumnezeu) și restul creației, care nu posedă „suflet” sau „rațiune”, pe care Omul este chemat s-o diriguiească. Toate acestea au dus la formarea indiferenței și atitudinii „arogante” față de Natură și, ca urmare, la criza ecologică modernă. „Creștinismul a oferit, pur și simplu, civilizației occidentale mandatul de a exploata Pământul și mediul său natural. În articolul lui L. White se demonstrează că relația omului cu mediul natural a fost întotdeauna dinamică și interactivă, chiar și în Evul Mediu. În viziunea lui, punctul fundamental, de cotitură, în istoria noastră ecologică l-a constituit revoluția industrială (când știința și tehnologia au „contopit” ceea ce condus la sporirea capacității noastre de a distruge și exploata mediul). Cu toate acestea, L. White susținea că „mentalitatea revoluției industriale” s-a manifestat mult mai devreme și rădăcinile ei put fi urmărite în creștinismul medieval și în relație

cu Natura chiar și în acele vremuri îndepărtate [a se vedea în detalii: 20, c. 194-202]. Reflectând asupra căilor de ieșire din acest impas, L. White afirma următoarele: „...ceea ce facem noi în materie de ecologie depinde de ideile pe care le posedăm cu privire la relația om-natură”, propunând două posibilități de ieșire din criza: fie apariția unei noi religii, total diferită de cea care domina în Occident, fie reluarea vechilor tradiții creștine.

Ideile lui L. White au provocat un larg răsunet și discuții aprinse despre rolul religiei în relația dintre Om și Natură, contribuind, în mare măsură, la apariția și dezvoltarea istoriei ecologice [15]. În general, opiniile lui L. White au fost respinse de către mulți cercetători dar, mai cu seamă, de teologi. Mai mult ca atât, unul dintre critici chiar l-a numit pe el ca „tânăr Antihrist, care își trage obârșia de la Kremlin” [8, p. 74]. Fostul vicepreședinte al SUA, ecologistul Al. Gore, afirma că White citește greșit Biblia – Dumnezeu nu i-a dat omului superioritate față de ceilalți, ci a oferit un „model de administrare” pentru ca omul să aibă grijă de mediul global. Totodată, trebuie să constatăm că articolul lui L. White a devenit îndată ce a văzut lumina tiparului atât o parte integrantă a antologiilor despre mediu, cât și a istoriei științei și tehnologiei.

Indiferent de viziunile cercetătorilor față de articolul lui L. White, el a stimulat sensibilizarea populației din țările occidentale vizavi de problemele ecologice. Cercetătorii din domeniul teologiei au meditat cu o mai mare insistență asupra componentelor etice, teologice și spirituale ale problematicii ecologice, în timp ce noile mișcări cultural-religioase, au acordat o importanță centrală, în faptă și spirit, problemelor naturii și problematicii ecologice. De rând cu acutizarea continuă a crizelor ecologice și a apariției problemelor supraviețuirii societății contemporane, ele au avut un impact considerabil și asupra poziției bisericilor creștine față de protecția mediului.

Astfel, în 1987, în enciclica „Sollicitudo Rei Socialis”, papa Ioan Paul al II-lea a abordat, în mod direct, problematica ecologică. Apoi, în 1990, mesajul de Ziua Păcii transmis de Vatican a cuprins și documentul intitulat „Pace cu Creatorul, pace cu creația” în care, în mod exclusiv, se spunea despre criza ecologică cu care se confrunta societatea. Suveranul Pontif a susținut că structurile de dominare și exploatare stau la baza dezordinii actuale din mediul înconjurător. În opinia

lui, trăim o criză morală, care se manifestă la nivel social. Mai concret, omul cuprins de diverse interese economice, nu mai ține cont de interdependența dintre toate ființele umane și natură.

Conform *Catehismului Bisericii Catolice*, cele șapte păcate capitale sunt: *mândria, zgârcenia, lăcomia, invidia, desfrânarea, mânia și lenea*, dar după trecerea a 1.500 de ani de când Papa Grigore cel Mare în sec. al VI-lea le-a evidențiat, în martie 2008, Biserica Catolică a actualizat lista păcatelor capitale în ziarul Vaticanului, *L'Osservatore Romano*, printre care se regăsesc: distrugerea mediului înconjurător, poluarea mediului și manipulările genetice.

Din 1991, raportul dintre religie și mediul ambiant a devenit tema de bază a unor programe de cercetare ale *Academiei Americane de Religie*. Ulterior, în anii 2010, au văzut lumina tiparului o serie de publicații la editura Harvard Press, intitulată „*Religions of the World and Ecology*”. Seria dată reprezintă rezultatul unui proiect de studiu multiplelor confesii religioase, interdisciplinare, care au cuprins 10 cărți sistematizat conform tradiției (Budism și Ecologie, Creștinism și Ecologie, etc.) [7]. Cercetările în cadrul acestui proiect continuă și astăzi, fiind publicate un șir întreg de studii în publicațiile editate de Universitatea Yale „*Forum on Religion and Ecology*” și în revista *Worldviews: „Global Religions, Culture, and Ecology*” [9]. Studiile în cauză și alte lucrări în domeniu oferă posibilitatea de a conclud: viziunile religioase asupra lumii modelează, în mare măsură, comportamentul omului față de mediu; și criza globală de mediu reprezintă, prin urmare, o criză cu caracter religios care, la rândul său, necesită ca savanții să reexamineze tradițiile religioase în raport cu ideile ecologice pentru a dezvolta viziuni durabile vizavi de lume [10, p. 441-463].

CONCLUZII:

Examinarea literaturii de specialitate ne argumentează că religia creștină interpretează în mod diferit atitudinea oamenilor față de natură și problemele ecologice. În timp ce astăzi predomină în mod evident viziunea conform căreia Dumnezeu se îngrijește de tot ce este viu, nu numai de om, iar oamenii sunt obligați să se îngrijească de natură, să nu distrugă integritatea ei reieșind din tendința nemiloasă de a o supune necesităților personale. În același timp, există și opinii conform cărora anume în doctrina religioasă iudaico-creștină

găsim obârșia principală a degradării naturii. În acest context, se afirmă că conform învățăturilor religiei creștine omul domină natura. În cadrul lor se face o distincție certă dintre om (format după chipul și înfățișarea lui Dumnezeu) și restul creației (inclusiv natura), care nu posedă „suflet” sau „rațiune” și din această cauză Omul este chemat s-o domine.

Concomitent, predomină, în multe studii și opinia că doctrina creștină este destul de bine orientată din punct de vedere ecologic, iar actualmente atât slujitorii ei, cât teologii și filosofi propovăduiesc aptitudinea pozitivă a religiei creștine în asigurarea protecției mediului și prin aceasta, creștinismul contribuie la supraviețuirea civilizației umane în condițiile crizei ecologice mondiale și a globalizării.

Bibliografie:

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*. - București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991. – 1416 p.
2. Capcelea, V.; Capcelea, A. *Introducere în etica ecologică*. – Chișinău: Ed. Arc, 2015. – 332 p. ISBN 978-9975-61-893-9.
3. Capcelea, V.; Capcelea, A. *Etica ecologică: bazele armonizării relației morale a omului cu mediul înconjurător*. - București: Ed. Pro Universitaria, 2023. – 289 p. ISBN 978-606-26-1741-7.
4. Drăgan, R.-O. *Ecologia creștină*. <https://www.scribd.com/document/367088944/Ecologia-cre%C5%9Ftin%C4%83>.
5. Nicula, Gh. *Creștinismul și ecologia*. 19 Sep. 2021. <https://ziarullumina.ro/societate/analiza/crestinismul-si-ecologia-165632.html>.
6. Hultkrantz, A. *Ecology of Religion: Its Scope and Methodology*. In: Science of Religion: Studies in Methodology. The Hague. - Berlin: Mouton, 1979. - P. 221-236.
7. *Religions of the World and Ecology*. <https://www.hup.harvard.edu/collection.php?cpk=1057>.
8. Steiguer, E. *Age of environmentalism*. - New York: McGraw-Hall, 1997. –

202 p. ISBN 9780070608412.

9. *The Yale Forum on Religion and Ecology*. <https://fore.yale.edu/>.
10. Willis Jenkins and Christopher Key Chapple. *Religion and Environment*. In: *Annual Review of Environment and Resources*. 2011. - PP. 441-463. <https://fore.yale.edu/sites/default/files/files/annurev-environ-042610-103728.pdf>.
11. White, L.T. *The historical roots of our ecological crisis*. In: Science. 1967. V. 155. - PP. 1203-1207.
12. Алексеев, В. *Христианство и экологический кризис*. В. Путь богопознания. - 2000. - № 1. - С. 3-24. [<http://www.oai.ru/alekseev1d.htm>].
13. Алексеев, В. *Экологический кризис: виновато ли христианство?* В: Симферополь: Христианский научно-апологетический центр, 2006. Буклет № 135.
14. Белик, А.А. *Экология религии*. В: *Религии мира. История и современность*. Ежегодник 1988. – Москва: Наука, 1990. – С. 260-269.
15. Борейко, В.Е. *Постижение экологической теологии*. – Киев: Киевский эколого-культ. центр, 2000. (Серия: Природоохранная пропаганда). – 88 с.
16. Красников, А.Н. *Экология религии*. В: Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философ. 1999. - №1. - С. 63-73.
17. Мартынов, А.С. *Природа и люди России: экология, религия, политика и действие*. – Москва: Проект ГЭФ «Сохранение биоразнообразия», 1999. – 132 с.
18. Мень, А. *Дорожите временем.... Послание к Ефесеям 54, 15-16*. В: Свет во тьме светит (Проповеди). - Москва: АО «ВИТА-ЦЕНТР», 19916. - С. 196-198.
19. Мень, А. *Сын человеческий*. - Москва: P.S., 1991. – 464 с. ISBN 5-7042-0374-4, 5704203744.

20. Розенберг, Г.Р. *Комментарии к статье Линн Таунсенд Уайт, младшего «исторические корни нашего экологического кризиса»*. В: Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии. 2010. – Т. 19, № 1. – С. 194-202.
21. Розенберг, Г.С.; Мозговой, Д.П.; Мозговая, О.А. *Экология сквозь призму Библии (психологические аспекты экологии)*. В: Самарская Лука: Бюл. 2003б. № 13. - С. 5-26.
22. Хот, Дж.Ф. *Христианство и проблемы экологии*. В: Гуманитарный экол. журн. – 2001. – Т. 3, вып. 2. – С. 78-89.
23. Уайт, Линн-младший. *Исторические корни нашего экологического кризиса*. В: *Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности*. - Москва: Прогресс, 1990. - С. 188-202. ISBN 5-01-001586-2.
24. Шленов, В.Л.; Петрушина, Л.Г. *Послесловие*. В: *Православие и экология*. - Москва: Московский Патриархат, 1997. - С. 423-441.

ASPECTE FILOSOFICE ALE RELAȚIEI DINTRE CONȘTIINȚĂ, IDENTITATE ȘI NEUROȘTIINȚA CONTEMPORANĂ

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSCIOUSNESS, IDENTITY, AND CONTEMPORARY NEUROSCIENCE

Mereuță Ion, dr.hab.șt.med., prof.univ.,

Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie USM, USMF „N. Testemițanu”

e-mail: ion.mereuta@usmf.md,

ORCID: 0000-0002-9711-5351

Summary

Contemporary society evolves rapidly, influencing human consciousness and identity amid advancements in neuroscience, information technologies, and artificial intelligence (AI). Consciousness, defined as the capacity to perceive, think, and reflect, shapes self-awareness and cognitive processes. Identity, encompassing personal, social, and cultural traits, forms the sense of self and continuity over time. Neurotechnological breakthroughs – such as brain-computer interfaces, neural plasticity, and advanced imaging – redefine human interaction with technology. AI systems, from machine learning to deep learning, replicate human cognitive tasks, integrating into medicine, industry, and beyond. Philosophical perspectives on consciousness have transitioned from metaphysical views to scientific approaches, exploring phenomena like subjective experiences and neural correlates. Emerging disciplines, like „Adaptology,” focus on human adaptability to technological change, emphasizing cognitive flexibility, emotional resilience, and continuous learning. Future research must address the interplay of consciousness, identity, and digital transformation to navigate societal and personal evolution effectively.

Keywords: *consciousness, identity, neuroscience, artificial intelligence, adaptation, digital transformation, resilience.*

Societatea contemporană se dezvoltă intens și induce multiple schimbări în conștiința umană și păstrarea identității, a relației dintre ele în condițiile dezvoltării științelor neurologice, a tehnologiilor informaționale și a inteligenței artificiale.

Cunoaștem, că conștiința este capacitatea omului de a avea cunoștințe, de a gândi, a analiza după cunoștințe și experiența sa proprie, corelate cu mediul înconjurător, dar și de conștientizare a Eu-lui său, a Sinelui și a lumii exterioare, ce determină procesele cognitive, deciziile etc. Identitatea însă, este ansamblul trăsăturilor caracteristice și valorile ce definesc persoana sau grupul social sau a poporului, a națiunii, cu o unicitate și continuitate în timp. Da, ea include și aspectele personale și însăși personalitatea, elementele sociale, culturale, etnice, religioase. Evident că identitatea formează sentimentul de sine, poziția Eu-lui în societate, colectiv, grup social sau chiar în lume [1].

Omul contemporan trebuie să coreleze cu societatea care se dezvoltă, evident și cu noile descoperiri ale neuroștiințelor ca – relația creier-computer, plasticitatea neurală, progresele în imagistica medicală, dezvoltarea neurofarmacologiei, inclusiv a formelor liposomale etc. [1, 2].

Un loc aparte are inteligența artificială, ramura informaticii, care dezvoltă sisteme capabile să îndeplinească sarcini de inteligență umană ca – recunoașterea vorbirii, învățarea, rezolvarea problemelor, luarea deciziilor etc. Deja sunt cunoscute formele inteligenței artificiale – slabă sau specifică, recunoașterea imaginilor, traducerea automată, puternică, care poate să înțeleagă o sarcină intelectuală la nivelul ființei umane, învățarea automată poate face unele funcții de cogniție, predicții, să ia decizii pe baza unor date mari, învățarea profundă, o formă mai avansată de învățare automată, care utilizează rețelele neuronale artificiale, inspirate de creierul uman pentru o analiză mai complexă, recunoașterea imaginilor și limbajului natural. Inteligența artificială are deja implementare în diferite domenii în medicină, diagnostic, în industrie, a relațiilor creier-computer, controlul dispozitivelor prin gânduri [1].

Conștiința a fost tema cercetărilor de-a lungul istoriei. Abordările istorice ale conștiinței, de la filosofia clasică la cea contemporană, au trecut prin numeroase transformări și perspective distincte. Să analizăm etapele:

1. Începuturile reflecției asupra conștiinței își au rădăcinile în Grecia antică. Platon vedea conștiința legată de suflet, pe care îl considera imaterial și etern, sursa cunoașterii și a înțelegerii lumii ideale. Aristotel, în schimb, asocia conștiința cu capacitatea de percepție și rațiune, plasând-o în cadrul natural și biologic al ființei umane [3].
2. În Evul Mediu, gândirea creștină, influențată de teologia lui Sf. Augustin și de filozofia scolastică a lui Toma d'Aquino, a integrat conștiința în relația cu Dumnezeu și cu sufletul nemuritor. Conștiința era văzută ca un martor al divinității în om, fiind în strânsă legătură cu morala și păcatul [4, 5].
3. În perioada modernă, problematica conștiinței a fost abordată mai mult în termeni epistemologici. René Descartes a fost central în această dezbatere, celebrul său dictum „Cogito, ergo sum” (Gândesc, deci exist) plasând conștiința (ca gândire) la baza cunoașterii de sine și a realității. În paralel, John Locke a adus în discuție ideea de conștiință ca percepție internă a sinelui, în timp ce David Hume a fost sceptic cu privire la existența unui „sine” constant, susținând că conștiința este doar un flux de impresii și percepții [6].
4. Începând cu Immanuel Kant, conștiința a fost privită mai mult din perspectivă critică. Kant susținea că structurile mentale condiționează percepția realității. În secolul XX, curentele fenomenologice, prin Edmund Husserl și Martin Heidegger, au abordat conștiința ca experiență subiectivă a ființei în lume. Jean-Paul Sartre, în cadrul existențialismului, a accentuat conștiința ca fundament al libertății și responsabilității umane [7, 8].
5. În secolul XX și XXI, filozofii analitici și cercetătorii din domeniul neuroștiințelor au început să exploreze conștiința prin prisma științei și a logicii. Thomas Nagel și David Chalmers au adus contribuții importante în discuția despre natura experienței conștiente. A apărut problema „dificilă” a conștiinței – cum și de ce avem experiențe subiective [9, 10].

Aceste etape reflectă complexitatea evoluției conceptului de conștiință, de la o viziune spirituală și metafizică la una științifică și empirică, fără a elimina complet interogațiile filosofice.

Mulți savanți au apreciat conștiința, ca fenomen. Conștiința ca fenomen subiectiv face referire la experiența personală și unică a individului asupra propriei existențe și a lumii înconjurătoare. Această abordare subliniază faptul că doar persoana care trăiește un anumit eveniment poate avea acces direct la sentimentele, percepțiile și gândurile sale, ceea ce face conștiința un fenomen intim și inefabil [1, 2].

Fenomenologia lui Edmund Husserl este esențială în înțelegerea conștiinței subiective. El a definit conștiința ca intenționalitate, adică orientarea constantă a minții spre obiecte, idei sau experiențe. Husserl argumenta că nu putem separa conștiința de obiectele asupra cărora se îndreaptă atenția noastră, ceea ce înseamnă că experiența conștientă este întotdeauna subiectivă și contextuală [7].

Jean-Paul Sartre, în existențialism, a dezvoltat ideea că conștiința este întotdeauna „pentru sine,” ceea ce înseamnă că este caracterizată prin auto-reflexivitate. El susținea că conștiința nu este un obiect, ci un proces continuu de conștientizare a sinelui și a existenței în lume. Această reflexivitate face ca experiența conștientă să fie profund subiectivă și legată de libertatea individuală [11].

În filosofia contemporană, David Chalmers a introdus „problema dificilă a conștiinței,” care se referă la întrebarea cum și de ce procesele fizice din creier dau naștere experiențelor subiective, numite „qualia.” Aceste qualia reprezintă senzațiile sau percepțiile unice, precum roșul unei flori sau sunetul muzicii, pe care doar individul le experimentează din interior, ceea ce le face dificil de explicat doar prin mecanismele obiective ale creierului [10].

Conștiința, ca fenomen subiectiv rămâne unul dintre cele mai misterioase și dezbătute subiecte din filozofia minții și neuroștiințe, pentru că integrează atât aspecte personale, cât și biologice ale experienței umane.

Odată cu dezvoltarea neuroștiințelor au apărut domenii de cercetare noi.

Conștiința și neuroștiințele reprezintă un domeniu de cercetare interdisciplinar care explorează legătura dintre experiențele subiective și activitatea creierului.

Neuroștiințele au făcut progrese semnificative în înțelegerea modului în care diferite regiuni și rețele neuronale sunt implicate în generarea conștiinței.

Corelațiile neuronale ale conștiinței (CNC): Neuroștiințele caută să identifice „corelațiile neuronale” ale conștiinței, adică acele structuri și procese din creier care corespund experiențelor conștiente. S-a descoperit că cortexul prefrontal, cortexul parietal și sistemul talamo-cortical joacă un rol central în conștiință. Regiuni precum cortexul vizual sunt implicate în percepția vizuală conștientă, iar anumite rețele, precum rețeaua de mod implicit (DMN), sunt asociate cu auto-reflecția și stările de „gândire internă” [2].

Teoriile asupra conștiinței sunt cunoscute:

- Teoria Integrării Informaționale (IIT), dezvoltată de Giulio Tononi, susține că conștiința apare atunci când un sistem (cum este creierul) integrează cantități mari de informații. Cu cât integrarea informației este mai complexă, cu atât experiența conștientă este mai profundă.
- Teoria Spațiului Global de Lucru (Global Workspace Theory - GWT), propusă de Bernard Baars, afirmă că conștiința apare atunci când anumite informații sunt difuzate la nivel global în creier, permițând altor regiuni să acceseze și să utilizeze acele informații pentru luarea deciziilor sau alte procese cognitive.

Studii moderne de imagistică cerebrală: Folosind tehnologii avansate de imagistică, cum ar fi RMN-ul funcțional (fMRI) și electroencefalografia (EEG), cercetătorii pot măsura activitatea creierului asociată cu stările conștiente și inconștiente. Aceste tehnici permit identificarea activității cerebrale specifice asociate cu experiențele conștiente și ajută la delimitarea diferențelor între conștiință și stările de inconștiență, cum ar fi somnul sau coma [1, 2].

Conștiința și neuroplasticitatea: Neuroștiințele arată cum experiențele conștiente pot remodela structurile și funcțiile cerebrale prin neuroplasticitate, adică adaptabilitatea creierului la stimuli și experiențe noi. Acest fenomen este crucial pentru învățare, memorie și recuperarea după leziuni cerebrale [2].

Neuroștiințele continuă să exploreze modalitățile prin care activitatea neuronală generează experiențe conștiente, încercând să deslușească misterul interacțiunii dintre procesele fiziologice și stările subiective ale minții.

Identitatea personală este un alt concept central în filosofia minții și a fost interpretată în mod diferit de-a lungul timpului. John Locke este una dintre figurile de bază în teoria identității personale, susținând că identitatea unei persoane este determinată de continuitatea conștiinței. Locke argumentează că nu corpul sau sufletul sunt esențiale pentru identitate, ci conștiința — abilitatea de a-și aminti experiențele și de a le integra într-o narațiune coerentă. Astfel, identitatea personală se bazează pe memoria conștiinței.

Pe de altă parte, unii filosofi au susținut ideea de identitate substanțială, unde identitatea este dată de continuitatea sufletului sau a substanței spirituale. Acest punct de vedere plasează esența identității dincolo de conștiință și memorie, considerând că o substanță imuabilă este responsabilă de continuitatea sinelui [1, 12].

Paul Ricoeur introduce conceptul de identitate narativă, care sugerează că identitatea personală este o poveste în continuă formare, construită prin reflectarea asupra experiențelor personale și prin interacțiunea cu alții. În această viziune, conștiința joacă un rol crucial în formarea identității, dar identitatea nu este statică, ci mai degrabă un proces continuu, fluid.

Abordările contemporane pun accent pe identitatea relațională, unde identitatea unei persoane este modelată nu doar de conștiința proprie, ci și de relațiile sociale și de influențele culturale. Filosofi precum Charles Taylor argumentează că identitatea individuală se dezvoltă în contextul relațiilor cu ceilalți și al valorilor culturale care modelează percepția de sine [13, 14].

Un aspect cheie în filosofie este relația dintre conștiință și identitate, care ridică întrebări despre ce înseamnă să fii aceeași persoană de-a lungul timpului. John Locke susține că identitatea personală depinde de continuitatea conștiinței, astfel încât memoria și experiențele conștiente sunt cele care asigură persistența identității. Conștiința ne permite să ne amintim și să reflectăm asupra propriilor experiențe, creând un sentiment de continuitate al sinelui [15].

În contrast, David Hume argumentează că identitatea personală este o iluzie creată de continuitatea percepțiilor și a experiențelor. El susține că nu există o „entitate” constantă, o conștiință de sine permanentă, ci doar o succesiune de impresii și idei care generează o senzație de continuitate [16].

Jean-Paul Sartre oferă o perspectivă existențialistă, unde conștiința își construiește propria identitate. Pentru Sartre, conștiința este esențială în crearea identității, dar această identitate nu este predeterminată; ea este un rezultat al alegerilor și acțiunilor conștiente. Astfel, identitatea este un proiect în devenire, iar conștiința joacă rolul principal în această construcție continuă [11].

Există o serie de dileme filosofice și clinice care pun sub semnul întrebării relația dintre conștiință și identitate. Un exemplu notabil este problema conștiinței fragmentate, observată în cazurile de tulburări disociative ale identității (fostă personalitate multiplă). În aceste cazuri, indivizii prezintă mai multe conștiințe distincte, ceea ce complică înțelegerea continuității identității. Filosofi și psihologii dezbate dacă astfel de cazuri arată că identitatea este fragmentabilă sau dacă aceste „conștiințe” alternative sunt doar fațete ale unui sine unificat.

Dintr-o perspectivă postmodernă, filosofi precum Michel Foucault și Jacques Derrida critică ideea de identitate fixă, susținând că identitatea este fluidă și formată din structuri de putere și discursuri sociale. Identitatea personală nu este unitară, ci fragmentată și supusă schimbării în funcție de contextul social, cultural și istoric [13, 17, 18].

Relația dintre conștiință și identitate rămâne un subiect de mare interes filosofic și științific. Pe de o parte, continuitatea conștiinței este văzută ca esențială pentru menținerea identității personale; pe de altă parte, fragmentarea conștiinței și influențele sociale ridică întrebări fundamentale despre unitatea sinelui. În concluzie, identitatea personală poate fi înțeleasă ca un proces dinamic, construit atât prin intermediul conștiinței, cât și al interacțiunii cu lumea exterioară [1].

Viitoarele cercetări, inclusiv cele din domeniul neuroștiințelor și filosofiei, ar putea oferi răspunsuri mai detaliate la întrebările legate de conștiință și

identitate, în special în contextul noilor tehnologii și descoperiri care explorează limitele experienței umane.

Considerăm, că e necesar să cercetăm noile fenomene ce se impun ca adaptabilitatea umană, flexibilitatea cognitiv, flexibilitatea emoțională, a principiilor de învățare continuă, de dezvoltare a personalității contemporane, a viitorului, formarea Omului Digitalus, a rezilienței individuale și colective. E necesar să dezvoltăm o nouă direcție a științei – Adaptologia, a strategiilor de adaptare la o lume nouă, adaptate la inteligența artificială, a schimbării viitorului stil de viață, a ritmului vieții în condițiile noi atât urbanistice și digitalizate. Putem reuși numai prin un management de diminuare a stresului permanent social și a unei educații adaptive [2].

Referințe bibliografice:

1. MEREUȚĂ, I., BACIU, A., FEDAȘ, V., LISTOPADOVA, L. *Mediul și activitatea zilnică în extinderea neuroplasticității. Monografie*. Chișinău: Tipografia Poliviz-Design SRL, 2023. 256 p. ISBN 978-9975-3617-2-9.
2. MEREUȚĂ, I. *Filozofia patologiei și dezvoltării societății noastre*. Chișinău: [s. n.], 2003, 235 p.
3. ARISTOTEL. *Politica (Trad. Gheorghe Vlăduțescu)*. 1996, București: Editura Paideia.
4. SFÂNTUL AUGUSTIN. *Confesiuni (Trad. Eugen Munteanu)*. 1998, Iași: Editura Polirom.
5. DE AQUINO, T. *Summa Theologiae: Prima Pars, Q2*. 2005.
6. DESCARTES, R. *Meditations on First Philosophy*. Cambridge University Press, 1996.
7. HUSSERL, E. *Cartesian Meditations*.
8. HEIDEGGER, M. *Ființa și Timp (Trad. Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă)*. 2003, București: Editura Humanitas.
9. NAGEL, T. *Ce înseamnă toate acestea?* 2001, București: Editura All.

10. CHALMERS, D. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. 1996, Oxford: Oxford University Press.
11. SARTRE, J.-P. *Being and Nothingness*. Routledge, 2003.
12. KANT, I. *Critica rațiunii pure (Trad. Alexandru Surdu)*. 1998, București: Editura Humanitas.
13. TAYLOR, C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. 1989, Cambridge, MA: Harvard University Press.
14. RICOEUR, P. *Oneself as Another*. University of Chicago Press, 1992.
15. LOCKE, J. *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford University Press, 1975.
16. HUME, D. *A Treatise of Human Nature*. Oxford University Press, 2007.
17. FOUCAULT, M. *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. 1975, Paris: Gallimard.
18. DERRIDA, J. *De la grammatologie*. 1967, Paris: Les Éditions de Minuit.

**PERSPECTIVE FILOSOFICE ASUPRA FENOMENELOR ȘI
PROCESELOR SECURITARE³**
**PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES ON SECURITY PHENOMENA
AND PROCESSES**

Serghei SPRINCEAN

Doctor habilitat în științe politice, conf. univ.

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM

sprinceans@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-7411-9958>

Summary

Security phenomena and processes have dominated social research worldwide in recent years. This fact is based on the triggering of a series of major crises with serious repercussions on the natural course of social and historical processes. In this context, we can mention the health crisis with multidisciplinary implications, caused by the COVID 19 pandemic in 2020-2022, but also by the war launched on February 24, 2022 by the Russian Federation through the military and hybrid invasion of Ukraine. Both of these phenomena had a significant impact on the Eastern European region to which the Republic of Moldova is also attributed.

Keywords: security, persons safety, security risk, threat, vulnerability, security identity

Cuvinte cheie: securitate, siguranța persoanei, risc de securitate, amenințare, vulnerabilitate, identitate securitară

³ Articolul este elaborat în cadrul subprogramului de cercetare: 01.05.01 Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice.

Fenomenele și procesele securitare domină cercetarea socială la nivel mondial din ultimii ani. Acest fapt are ca bază declanșarea unui șir de crize importante cu repercusiuni grave asupra cursului firesc al proceselor sociale și istorice [1, p. 41]. În acest context poate fi amintită criza sanitară cu implicații multidisciplinare, cauzată de pandemia COVID 19 din anii 2020-2022, dar și de războiul declanșat la 24 Februarie 2022 de Federația Rusă prin invadarea militară și hibridă a Ucrainei [2, p. 67]. Ambele aceste fenomene au avut un impact important asupra regiunii Est-Europene la care este atribuită și Republica Moldova [3, p. 151].

Nu încap nicio îndoială că pentru lumea contemporană filosofia securității devine un subiect de o importanță extremă, cu problemele tangențiale care converg către domeniul siguranței și securității, cum ar fi problema supraviețuirii crizei globale, problema bioeticii globale ca știință a supraviețuirii, diverse aspecte ce țin de siguranța persoanei, a rezilienței sociale în fața multiplelor provocări, noile concepții de accentuare a securității persoanei în contextul asigurării securității naționale și internaționale [4, p. 204]. Toate aceste aspecte constituie argumente serioase pentru a conchide că problematica securitară, alături de problemele filosofice perene, prezente în discursurile filosofilor din toate timpurile, precum concepțiile ontologice, care țin de existență, și cele gnosiologice, e se referă la problematica cunoașterii și raționalizării, devine un domeniu filosofic de o preocupare universală care este specific filosofiei contemporane, preocupată tot mai mult de pericolele, riscurile și amenințările în materie de securitate care pot crea omenirii mari probleme de asigurare a unui parcurs, a unei dezvoltări firești [5, p. 83]. În decursul istoriei filosofiei, în diverse epoci, acest fenomen al apariției unor probleme complementare celor universale - ontologice și gnosiologice, a mai fost atestat [6, p. 92]. Astfel, în perioada romano-elenistă, filosofii erau preocupați și de problema fericirii, pe lângă chestiunile ce țineau de existență și cunoaștere, cu diversitatea de teme complementare specifice: sensul filosofic al plăcerilor, plăcerile spirituale, fericirea spiritului, fericirea superioară, cea adevărată și nealterată, problema fericirii în conexiune cu credința și religia etc. În China antică, în jurul secolului 6 înaintea erei noastre, o preocupare majoră pentru filosofii timpului a constituit, pe lângă preocuparea pentru existență și cunoaștere, și problema vieții veșnice,

a veșniciei, a vieții armonioase și în deplină corespundere cu principiile naturii și energiile universale, inclusiv problema temporalității, a cultului strămoșilor și relația în timp cu membrii familiei, cu urmașii.

Astfel, preocuparea filosofilor contemporani pentru securitate, care vine dintr-o îngrijorare a societății pentru soarta sa, în contextul unor provocări tot mai dure pentru omul contemporan, de ordin tehnologic, climateric etc, vine firesc să se încadreze într-o tendință logică de suplimentare și complementare a problematicii tradiționale filosofice, gnociologice și ontologice, explicată prin interesul extrem al societății pentru probleme cruciale, fără soluționarea cărora societatea nu are capacitatea să stabilească o cale optimă în evoluția sa de mai departe [7, p. 271].

În contextul în care preocuparea filosofilor și nu numai pentru subiectele de securitate și siguranță crește și se amplifică, devine necesară dezvoltarea și elaborarea unui cadru conceptual și metodologic inovativ, care să permită abordarea sigură și exhaustivă a noilor fenomene securitare [8, p. 76]. Astfel că, stringența adaptării aparatului conceptual-metodologic specific domeniului securitar, la ora actuală necesită ajustări importante în contextul extinderii și aprofundării problemelor de securitate [9, p. 312]. Diversitatea provocărilor la adresa securității ridică noi semne de întrebare și generează provocări inedite pentru cercetătorii fenomenelor și proceselor securitare [10, p. 162]. Astfel că cercetarea securității, pentru o înțelegere mai aprofundată a acesteia capătă valențe conceptual-metodologice importante noi și inedite în corelație cu dezideratul general al supraviețuirii omenirii, al crizei contemporane de securitate fără precedent pe plan mondial, după al doilea război mondial [11, p. 121]. Prin urmare, securitatea devine o cale, o condiție fundamentală, o resursă importantă pentru fundamentarea unui nou cadru de analiză într-un context securitar, modelat și flexibil, în funcție de parcursul optim către atingerea scopului general al comunității academice și a societății întregi, cel de a soluționa sustenabil problemele de securitate. Securitatea umană în calitate de concept deși aparținând unei etape precedente în studiul securității, din perspectiva definirii componentelor sale de bază: libertatea necesităților, libertatea fricii și dreptul de a trăi cu demnitate, rămâne a fi sursa de inspirație pentru următorul pas în dezvoltarea teoriei securității, deoarece

susține îndeplinirea obiectivelor concepției dezvoltării durabile și a soluționării pericolelor de securitate individuală [12, p. 101]. Astfel că, extinderea cadrului conceptual-teoretic al domeniului securității în corelație cu setul metodologic al securității umane este capabilă să prezinte, să analizeze și să găsească soluții viabile la provocările contemporane complexe și interdisciplinare [13, p. 162].

Diversitatea fenomenelor securitare determină și o diversitate conceptuală a problematicii securității care, inevitabil, va suferi modificări semnificative sub impactul provocărilor securitare din deceniul trei al secolului XXI [14, p. 190]. În contextul în care atenția cercetătorilor se axează tot mai mult pe dezvoltarea și extinderea conceptuală și metodologică a fenomenului securitar, se impun noi categorii specifice care ar aduce în atenția comunității științifice anumite perspective noi care vor avea potențialul să explice și să conceptualizeze fenomenul securitar în termeni noi [15, p. 109].

Spre exemplu, conceptul de *identitate securitară* determină, în strânsă corelație cu conceptul de *identitatea politică și geostrategică*, o perspectivă nouă care vine din partea obiectului / entității care cere să fie protejată și supusă procesului de securizare și asigurare a integrității sale [16, p. 22].

Identitatea securitară este o formă a identității sociale prin care un grup de indivizi sau persoane se identifică cu anumite opțiuni și moduri de asigurare a securității [17, p. 373]. La fel, identitatea securitară se referă la adeziunea grupurilor sau persoanelor la anumite organizații naționale sau internaționale care au scopul de a asigura securitatea, adoptând în acest sens o anumită strategie, un set de principii sau o perspectivă proprie asupra fenomenelor securitare [18, p. 42]. Spre exemplu, adeziunea pacifistă, opțiunea militaristă, războinică, perspectiva neutralității și neutralismului pot fi elemente ale identității securitare ale unor societăți, grupuri, comunități sau indivizi [19, p. 95]. Aceste fenomene au loc din motivul ca indivizii, grupurile și societățile sunt parte ale unor procese istorice, ale unor procese care pendulează între pace și război, între conflict și armonie [20, p. 492]. Ca rezultat, fiecare entitate socială, dar și individ separat dezvoltă pe parcursul vieții și în urma acumulării experienței o anumită atitudine foarte specială și individualizată cu privire la valorile ce țin de securitate, propriile percepții și definiții ale stării proprii de

securitate și siguranță, dar și cele mai optimale căi de atingere a echilibrului individual în coraport cu riscurile și amenințările de securitate [21, p. 127].

Formarea unei identități securitare implică și manifestarea unor comportamente sociale, ale unor manifestări ale societăților, grupurilor sau indivizilor cu scopul de asigurare a propriei securități, dar și de evaluare a riscurilor și amenințărilor de securitate și pentru semenii săi, pentru alte entități sociale similare [22, p. 12]. Astfel, se poate remarca un comportament mobilizator pentru a se reuși evitarea riscurilor securitare, comportament de precauție, de contraatac și de prevenire a pericolelor, precum și acțiunea de a proceda în anticiparea atacurilor și escaladării sării de insecuritate [23, p. 180].

Conceptul de simbioză securitară implică un număr semnificativ de actori ale relațiilor de simbioză securitară, care sun concomitent și participanți la procesul de inter-relaționare și cooperare în domeniul securității [24]. Astfel vom remarca asemenea actori la procesul de simbioză securitară precum: instituțiile specializate în domeniul asigurării securității de stat și privat, statul însuși ca instituție și fundament al macrosistemului securității naționale, cadrul normativ-juridic, societatea civilă activă sub toate formele de organizare, mass-media ca factor și actor important în simbioza securitară, responsabil de promovarea relațiilor publice strategice, mediul academic, instituțiile internaționale, organizațiile inter-statale, corporațiile multinaționale cu un impact important asupra elaborării unui potențial militar și securitar important, instituțiile specializate în oferirea serviciilor de logistică, cu funcția de asigurare, suport și sprijin, redirectionare, alocare și transfer de cunoștințe, resurse, potențial material, intelectual, uman sau militar [25, p. 476].

Ca rezultat al inter-relaționării diverșilor actori ai simbiozei securitare, inevitabil se creează sinergii între acești reciproce actori, dar și dintre sistem și actori individualizați [26, p. 159]. Acestea, se pot grupa în: sinergii mutuale și sinergii de schimb (exchange synergies). Anume sinergiile pot evolua până la nivelul de factori coagulanți și coordonatori pentru întregul sistem securitar care e impulsionat în activitatea sa de simbioza securitară, mutual avantajoasă pentru fiecare actor participant al sistemului [27, p. 31]. În acest context, sinergii securitare mutuale sunt acelea ce se bazează pe un interes reciproc și

au capacitatea de a amplifica reciproc potențialul participanților, iar sinergiile de schimb reprezintă relațiile prelungite în timp care fac conexiunea dintre generații de diverși actori ai sinergiei securitare, transmițând de la cele mai vechi și perimate, experiența, memoria, know-how-ul acumulat către actorii mai noi, care vin să înlocuiască actorii ce tind să devină mai puțin activi [28, p. 161].

Un concept important din perspectiva bunei funcționări a simbiozei securitare poate deveni conceptul de interceptor ca entitate înzestrată cu posibilitatea de a detecta și a contracara riscurile, pericolele și amenințările de securitate, fiind parte integrantă a sub-sistemului de interceptie și soluționare a pericolelor și amenințărilor, ca parte integrantă a sistemului de securitate [29, p. 92].

Securitatea în general poate fi tipizată după mai multe criterii [30, p. 334]. De exemplu, în funcție de modelul adoptat, securitatea poate fi lineară, dar și circulară. Cea liniară privește utilizarea resurselor până la epuizarea [31, p. 83]. Securitatea circulară denotă o preocupare mai mare pentru reutilizarea și folosirea mai rațională a resurselor care sunt importante pentru asigurarea securității [32, p. 102]. În acest context, se remarcă importanța managementului securitar circular care coordonează și echilibrează sistemul securitar circular pentru a atinge o mai mare eficiență a acestuia, în condițiile în care resursele sunt epuizabile sau greu regenerabile, iar concurența pentru supremație între sistemele de securitate adverse, este tot mai acerbă, eficiența acestor sisteme având posibilitatea să facă diferența [33, p. 11].

Concepția de sustenabilitate securitară, pe lângă cea de reziliență a sistemelor de securitate, sau reziliență în domeniul securității, are sarcina să reflecte perspectiva în care sistemele ai capacități și resurse pentru a-și urmări și atinge scopurile pe termen mediu și lung [34, p. 82]. Sustenabilitatea securitară vine să evalueze atât eficiența eforturilor de securitate, cât și a rezistența și teteminicia rezultatelor obținute prin aceste eforturi de asigurare a securității [35, p. 39]. Totuși, o problemă fundamentală pentru întregul domeniul securității reprezintă întrebarea dacă chiar securitatea poate fi înțeleasă, la rândul său ca resursă, și dacă da, ce fel de resursă reprezintă: epuizabilă, refolosibilă, regenerabilă, transmisibilă etc. [36, p. 124], Specificul

și caracteristicile securității ca resursă, la fel, este un subiect de o importanță crucială [37, p. 311].

Considerăm că securitatea, într-un anume context, poate și trebuie să fie înțeleasă ca resursă pentru fortificare bunăstării în societate, a omului și a mediului comunitar [38, p. 233]. Ca resursă, securitatea poate să maximizeze rezultatele din alte domenii ale vieții sociale, cu condiția să fie bine gestionată și proporțional repartizată, în funcție de priorități și necesitățile de securitate [39, p. 57]. Surse ale securității pot fi multiple: resurse umane, naturale, conjuncturi favorabile, un șir de decizii reușite, inspirate sau bine calculate, cultivarea de societate a unor lideri capabili să-și asume decizii de o importanță istorică pentru securitatea sociumului și a comunității etc., dar, cu toate acestea, securitatea se dovedește a fi o resursă extrem de volatilă și mobilă, fragilă și fină, ușor de dezechilibrat dar greu de recuperat [40, p. 42].

Cu siguranță că securitatea reprezintă o resursă transferabilă, cu toate acestea, societatea umană încă nu a reușit performanța unui management totalmente rațional și previzibil al securității ca resursă pentru obținerea bunăstării, stabilității și prosperității [41, p. 118]. Prin urmare, există o necesitate de a fi elaborați indici și indicatori pentru evaluarea simbiozei securitare, a nivelului democrației securitare, a formei de democrație în sfera securității, dar și pentru evaluarea identității securitare [42, p. 54].

În procesul de formare și educare a identității securitare un factor destul de important reprezintă atașamentul emotiv la valorile și obiectul care sunt protejate prin activitatea de asigurare a securității [43, p. 465]. În corelație cu identitatea securitară este important să remarcăm și acțiunea securitară, care reprezintă o manifestare a persoanelor sau grupurilor în sfera securității, pentru a asigura securitatea, condițiile optime de existență într-un mediu caracterizat de riscuri și pericole de securitate [44, p. 41]. Pe de altă parte, identitatea securitară se poate explica și justifica prin securitatea identității ca una dintre componentele sale funcționale, una dintre posibile căi de formare a identității securitare [45, p. 222].

Numeroasele laturi și aspecte ale securității reflectă multiplele implicații și provocări ale domeniului securitar [46, p. 266]. Generalizând, este necesar de

menționat că problematica securitară capătă valențe conceptual-metodologice importante în corelație cu dezideratul general al supraviețuirii omenirii [47, p. 93]. Securitatea, în acest context, devine o cale, o condiție fundamentală, pentru atingerea scopului general de supraviețuire a omului, în numele căruia scopurile, compromisurile sau concesiile posibile se înregistrează într-un context securitar, modelat și flexibil, în funcție de parcursul optim către atingerea scopului general [48, p. 101].

Din perspectiva supraviețuirii omenirii celor mai mari crize de până acum, sectoarele securității se adaptează continuu provocărilor existente [49, p. 113]. Structura crizei multidimensionale actuale indică asupra accentuării unor asemenea sectoare ale securității cum ar fi cel al biosecurității și al securității umane, ca fiind domeniile cele mai afectate și mai solicitate. Una dintre manifestările cele mai semnificative ale crizei contemporane a constituit pandemia virusului sars-cov-2 din perioada 2019-2023, repercusiunile căreia se resimt și pe parcursul anului 2024, care a afectat toate statele din lume, traficul internațional, mai multe sectoare ale economiei naționale și internaționale, cum ar fi turismul, industria hotelieră, transporturile de pasager etc. Acest specific al crizei contemporane se axează mai cu seamă pe provocări de ordin biologic, cu implicarea factorilor biologici, exploatând vulnerabilitățile naturale ale ființei umane, cum ar fi expunerea ei la amenințări de mediu, amenințări cu agenți patogeni sau factori nocivi, sau implicând noi condiții și rigori sanitare, la care omul necesită timp și efort pentru a se adapta [50, p. 95]. Pe de altă parte, criza contemporană, prin excelență, reprezintă o amenințare la securitatea persoanei umane, și doar afectând ființa umană, lovește în structurile și instituțiile comunitare și sociale, afectează buna funcționare a grupurilor mari de oameni, perturbă activitățile sociale, funcționarea administrației de stat, diminuând capacitatea acestor state de a promova interesele naționale pe plan intern și extern [51, p. 30].

Din altă perspectivă, studiind la un nivel generalizat problematica securității umane ca și concepție a supraviețuirii sustenabile și asigurării persoanei a unui minim de siguranță și respect, simbioza securitară, ca o perspectivă integrală a bunăstării multilaterale a individului uman, a stării sale optime de supraviețuire și trai, reprezintă o componentă nouă care e conectată sistemic

cu reciproc cu concepția securității umane, contribuind la formarea de noi construcții conceptuale, cum ar fi politica securitară, cultura securității, sau siguranța persoanei în contextul post-industrialismului, de exemplu, în care riscurile și amenințările sunt amplificate de scara globală de manifestare a acestora [52, p. 45]. Cadrul conceptual elaborat reflectă mai adecvat tendințele abordării științifice post-ne-clasice și realitățile globale în condițiile crizei mondiale pentru a se putea realiza o analiză comparativă a diferitelor aspecte ale simbiozei securitare, securității umane și siguranței personal în contextul celor mai semnificative și reprezentative fenomene și procese securitare și sociopolitice.

Amplificarea amenințărilor la adresa securității sub toate planurile, începând de la securitatea personală a fiecărui individ luat în parte, a comunităților și grupurilor umane până la securitatea globală este determinată nemijlocit de creșterea gradului de vulnerabilitate a umanității în genere, dar și a subiecților dreptului internațional luați în parte, a statelor lumii, instituțiilor și organizațiilor reprezentative pentru puterea în stat, a comunităților umane în cel mai larg sens al conceptului. Astfel, doar o reconsiderare a priorităților, metodelor și strategiilor de implementare a acestora în vederea atingerii unei dezvoltări sustenabile macrosociale pe termen lung poate fi acel obiectiv, prin atingerea cărui să se diminueze substanțial impactul agresivității umane premeditate asupra destinului omenirii.

Procesele, fenomenele și evenimentele sociale, economice, politice, militare, culturale sau de mediu sunt interdependente, inter-influențându-se reciproc, aprofundează criza globală contemporană la nivel local și regional și se caracterizează prin complexitate și multi-dimensionare, determinând apariția unor noi tipuri de riscuri și amenințări la adresa securității naționale, regionale sau globale. Necesitatea imperativă a contractării amenințărilor globale contemporane la nivelul protecției persoanei umane poate fi realizată prin reconceptualizarea la scară locală, regională și globală, pe căi metodologice, structurale și teoretico-aplicative, a perspectivelor de consolidare a securității umane.

Tot mai des asistăm azi la diversificarea fără precedent ale pericolelor și amenințărilor de securitate, problematica securitară este una extrem de prezentă în spațiul public, alimentată de incertitudinea sporită față de căile posibile și perspectivele de asigurare a securității, atât personale, cât și a întregii comunități. Prin urmare, cadrul conceptual, metodologiile utilizate pentru studiul diverselor aspecte și fenomene securitare, trebuie să fie lărgit și aprofundat, extins și fundamentat teoretic, dând posibilitate, atât publicului, cât și cercetătorilor din diverse domenii pentru o reflectare mai corectă a realității contemporane în conexiune strânsă cu planul securitar, pentru o soluționare mai eficientă a provocărilor de securitate.

Procesul de reorganizare și reînnoire a societății contemporane trebuie să înceapă cu preocuparea pentru om și pentru interesele și nevoile sale primare, cum ar fi nevoia de siguranță și securitate. Astfel că, procesul de modernizare și adaptare la imperativele vremii a sistemului de securitate internațional și național este unul continuu și necesită în permanență idei și propuneri noi de îmbunătățire și eficientizare, deoarece în perioada contemporană asigurarea securității umane, siguranței omului, a sustenabilității mediului și ecologiei sociale, devin un complex și preocuparea multidimensională, încorporând astfel de componente precum securitatea personală, de mediu, de sănătate, alimentară, comunitară, politică și economică. În consecință, este necesar să se delimiteze perspectivele de îmbunătățire a cadrului normativ intern / local și internațional în vederea consolidării securității umane prin extinderea teoriei simbiozei securitare.

Asigurarea securității persoanelor umane și asigurarea dezvoltării omenirii, aprofundarea proceselor democratice și soluționarea pozitivă a dilemelor democrației prin depășirea acestora la nivel global, ridicarea nivelului de trai al populației planetei Pământ, promovarea unui mod de viață sănătos și protejarea sănătății, oferind o perspectivă de dezvoltare durabilă pe termen lung, promovând interesele fundamentale ale științelor sociale.

Metodologia și conceptele, dezvoltate prin aplicarea unui set extins de principii, abordări și metode de studiu, au asigurat investigarea științifică multilaterală a riscurilor, amenințărilor și pericolelor la adresa securității umane

pe harta lumii și în Europa de Est, în special în statele care sunt deocamdată candidate pentru aderarea la UE, în conexiune cu promovarea concepției privind simbioza securitară, bazată pe specificul și principiile securității umane. Acest fapt tinde să exercite un impact semnificativ asupra stabilității sociale și eficienței procesului decizional politic, ceea ce va contribui la diseminarea cunoștințelor fundamentale și la formarea competențelor practice în domeniu de către funcționarii publici și factorii de decizie din domeniul combaterii amenințărilor și riscurilor de securitate, inclusiv de mediu, societale și politice, a consecințelor periculoase ale problemelor globale manifestate la nivel local, în statele care sunt actualmente candidate la aderarea la UE, precum Republica Moldova și Ucraina.

Referințe bibliografice:

1. SPRINCEAN, S. *Securitatea umană și bioetica*. Chișinău: Tipografia Centrală. 2017, 304 p.
2. SPRINCEAN, S. *Reconceptualizarea riscurilor securitare la adresa sănătății publice în contextul pandemiei COVID-19*. În: "Combaterea știrilor false în condițiile provocărilor de securitate – COVID 19". Chișinău: SIS al RM (Tipogr. „Garamont Studio”), 2020, p. 65-76.
3. SPRINCEAN, S., SOHOȚCHI T.-S. *Human security and personal safety approaches to the contemporary East-European security challenges*. In: *Розвиток політичної науки: Матеріали конференції*, Чернівці, 27.05.2021. Чернівці: Технодрук, 2021. c. 149-156.
4. SPRINCEAN, S. *Provocări contemporane la adresa securității umane și siguranței persoanei*. In: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală, 1 decembrie 2023*. Chișinău: CEP USM, 2023, Volum 1, p. 202-209.
5. SPRINCEAN, S. *Conceptual, methodological and bioethical perspectives of strengthening human security in Republic of Moldova*. În: *Cross Border Journal for International Studies / Universitatea „Dunărea de Jos” Galați*. Vol. 2, nr. 4, 2017, p. 81-94. ISSN 2537-3676.
6. SPRINCEAN, S. *Democratizarea și securitatea umană în condițiile agravării problemelor globale*. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale*. Conferință internațională. 12-13.12.2019. Chișinău: Artpoligraf, 2020, p. 89-100.

7. *Human Security: a Canadian Perspective*. In: *Australian Journal of International Affairs*, nr. 54 (3). 2000, p. 269-275.
8. SPRINCEAN, S. *Actul guvernării și securitatea umană în contextul pandemiei COVID-19*. În: *Meritocrație, profesionalism, integritate*. Materialele conferinței științifice. 19.11.2020. Chișinău: Tipografia Centrală. 2021, p. 65-91. ISBN 978-9975-157-25-4.
9. BELL, D. *The coming of Post- Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. 2nd ed. New York: Basic Books. 1976, p. 507.
10. SPRINCEAN, S. *Importanța respectării intereselor și siguranței persoanei în contextul depășirii clivajelor macrosociale*. In: *Educația și cercetarea în învățământul superior: realități și perspective*, Ed. 1, Chișinău: USPEE „Constantin Stere”. 2022, 1, pp. 160-165.
11. SPRINCEAN, S. *Politica securității umane în condițiile pandemiei Covid-19*. În: *Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană*. Materialele Conferinței Științifice Internaționale, Ediția a 3-a, 06-07.11.2020. Chișinău: Print-Caro, 2020, p. 119-125.
12. SPRINCEAN, S. *Asigurarea securității umane prin fortificarea siguranței persoanei*. În: *Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană*. Materialele Conferinței Științifice, USMF, Ediția a 5-a, 7-8.10.2022. Chișinău: Print-Caro, 2022, p. 97-103.
13. SPRINCEAN, S. *Corelații ale problematicei siguranței persoanei și securității umane cu domeniul drepturilor omului*. În: *Studii și cercetări juridice*. Chișinău: Tipografia Centrală. Partea a 6-a. Subcap. 7.1. 2023, p. 157-170.
14. URSUL, A.D.; URSUL, T.A.; ȚÎRDEA, T.N. *Главное управление переходом к устойчивому развитию: социально-политический ракурс*. În: *Moldoscopy (Probleme de analiză politică)*. Nr. 1 (LVI), 2012, p. 183-201.
15. SPRINCEAN, S. *Insecuritatea umană în contextul securității naționale: oportunități de evaluare*. În: *Riscuri și amenințări la adresa securității naționale: tehnici de analiză și evaluare*. Ghid. Chișinău: Tipografia Centrală. 2019. Subcap. 3.5., p. 105-114.
16. SPRINCEAN, S. *Deepening human security and industrial symbiosis in the context of the EU enlargement*. In: *Industrial Symbiosis from a technical perspective: challenges and opportunities*. Bruxelles, 10.10.2024. Yecla, Spain: CETEM. 2024, p. 21-27.

17. SPRINCEAN, S. *Noi riscuri și amenințări la adresa siguranței persoanei în epoca intensificării biopericolelor globale*. În: Știința în nordul RM. Conferința științifică. Ediția a 4-a, 26-27 iunie 2020. Bălți: Tipogr. „Indigou Color”, 2020, p. 372-378.
18. BADESCU, C. *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Security and Human Rights*. London: Routledge, 2010, p. 212.
19. SPRINCEAN, S.; SLUTU N. *Ajustarea și aprofundarea obiectivelor de securitate umană în contextul fructificării perspectivei de extindere a UE*. În: Analele Științifice ale USEM. Ediția VIII. Chișinău: Pulsul Pieței. 2024, p. 91-96. ISSN: 2435-1114.
20. SPRINCEAN, S. *Asigurarea securității umane și modernizarea sociopolitică a Republicii Moldova*. În: Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale: Conferință internațională. Chișinău: Artpoligraf, 2019, p. 487-500.
21. SPRINCEAN, S.; COZONAC, R. *Perspective asupra securității umane și modernizării sociopolitice*. În: Conferința internațională “Strategia securității UE în contextul metamorfozelor relațiilor internaționale”. Vol. 2. Chișinău: Print-Caro, 2022, p. 126-132.
22. SPRINCEAN S. *Unele stringențe și imperative în studiile contemporane de securitate*. În: Dezvoltarea cadrului juridic al RM în contextul necesităților de securitate și asigurare a parcursului european. (Partea a III-a). Chișinău: Tipografia Centrală. 2019. Cap. 1, p. 5-20.
23. SPRINCEAN S. *Politici de asigurare a securității umane în condiții pandemice*. În: Top 10 probleme politice a societății în contextul pandemiei de coronavirus de tip nou. Chișinău: Tipografia Centrală. Subcap. 2.5. 2022, p. 179-218.
24. VOINOV-KOHLER, J. *La sécurité globale: Une approche exhaustive de manaces envers la sécurité de l’individu*. <http://www.deza.admin.ch/ressources/deza.produit-f 332.pdf> (vizitat 14.01.2025).
25. SPRINCEAN, S. *Politica securității umane în Republica Moldova în contextul provocărilor și oportunităților mediului regional de securitate*. În: Dezvoltarea cadrului juridic al Republicii Moldova în contextul necesităților de securitate și asigurare a parcursului european. Chișinău: Tipografia Centrală. Subcap. 5.2. 2019, p. 477-497.

26. SPRINCEAN, S. *Imperativul promovării securității umane în contextul procesului de integrare europeană a Republicii Moldova*. În: Republica Moldova în contextul oportunităților de modernizare: necesități de democratizare, securitate și cooperare. Cap. 10. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016, p. 139-155.
27. SPRINCEAN, S. *Imperativele securitare ale societății contemporane*. În: Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației. Conferință științifică internațională, ediția a VI-a, 6 iunie 2019. Cahul. Volumul VI. Partea 1, 2019, p. 29-33.
28. SPRINCEAN, S. *Oportunități politice pentru implementarea Acordului de Asociere RM – UE*. În: *Independența de stat a RM: retrospective și realități*. Conferință științifică. 26.08.2021: „30 de ani de la adoptarea declarației de independentă a RM: aspecte politico-juridice și social-economice”. Chișinău: Tipogr. Centrală. 2022, p. 153-171.
29. SPRINCEAN, S. *Impactul pandemic al maladiei COVID-19 asupra calității guvernării prin prisma asigurării securității umane*. În: Republica Moldova în contextul necesităților de modernizare și dezvoltare sub impactul negativ al crizei de pandemie COVID-19. Chișinău: Tipografia Centrală. 2021, p. 82-116.
30. SPRINCEAN, S. *Rolul securității umane în consolidarea sistemului național de securitate*. În: Interconexiunile integrării sociale și consolidarea sistemului național de securitate: Monografie colectivă. AAP din Moldova. Chișinău: Print-Caro. Cap. 11. 2022, p. 329-359.
31. BUZAN, B. *Popoarele, statele și teama*. O agendă pentru studii de securitate internațională de după războiul rece. Chișinău: Cartier. 2000, p. 386.
32. SPRINCEAN, S. *Siguranța persoanei în contextul sistemului de asigurare a securității umane*. In: Parteneriatul Estic: spre o comunitate a democrației și prosperității, Ed. 16. Chișinău: Print-Caro. 2023, 1, p. 98-105.
33. SPRINCEAN, S. *Contribuții ale concepției securității umane la fortificarea spațiului european de securitate*. În: Spațiul european de securitate: provocări, oportunități, perspective de integrare. Chișinău: Print Caro. 2019, p. 9-20.
34. SPRINCEAN, S. *Problematica securității umane în contextul evoluției societății contemporane*. În: Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul evoluțiilor geopolitice regionale. Cap. 4. Chișinău: Tipografia Centrală. 2016, p. 77-94.

35. SPRINCEAN, S. *The Role of Human Security in Identifying New Perspectives of Development of the Education in the Field National Security*. În: Current and Future Perspectives on Teaching and Learning. Nr. 1 (1), 2019, p. 36-43. ISSN 2668-6643.
36. BATTERSBY, P., SIRACUSA, J. M. *Globalization and Human Security*. New York: Rowman & Littlefield Publishers. 2009. 252 p.
37. SPRINCEAN, S. *Prioritățile de securitate națională prin prisma obiectivelor de securitate umană în contextul perspectivei de extindere a UE*. În: Mecanisme și modele de adoptare a deciziilor la nivel local/regional/central. Chișinău: Print-Caro, 2024, p. 309-318.
38. SPRINCEAN, S. *Dezvoltarea umană și siguranța persoanei în contextul preocupărilor pentru securitatea umană*. In: Studii și cercetări juridice. Chișinău: CEP USM, Partea 7-8. Subcap. 7.1. 2024, pp. 231-239.
39. Pragmatic Bioethics. *Second ed. / Edited by Glenn McGEE. 2nd ed.* Cambridge, Massachusetts, London (England): Bradford Book The MIT Press, 2003, 293 p.
40. SPRINCEAN, S. *Perspective de ajustare a principiilor securității umane în condițiile unui nou context geopolitic*. In: Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației, Ed. Vol. X. Cahul: CentroGrafic, 2023, Vol.10, Partea I, pp. 40-44.
41. БЕК, У. *Общество риска. На пути к другому модерну* / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой: Москва: Прогресс-Традиция, 2000, p. 384.
42. SPRINCEAN, S.; MITROFANOV, Gh. *Impactul asigurării securității globale asupra modernizării sociopolitice a RM*. În: MOLDOSCOPIE. Anul 25 (2021), nr. 1 (92), p. 54-59.
43. SPRINCEAN, S. *Importanța securității umane în optimizarea politică și bioetică a managementului crizelor globale*. În: Political Science, International Relations and Security Studies. 2016, p. 461-470. ISSN 2343-7774.
44. SPRINCEAN, S. *Dimensiuni biopolitice ale securității umane*. Ch: Biotehdesign. 2019. 90 p.
45. SPRINCEAN, S. *Valențe conceptual-metodologice ale unor categorii și noțiuni specifice domeniului securității*. În: Consolidarea rezilienței sociale prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării RM și Ucrainei la EU”, 17-18.10.2024, Chișinău Chișinău: Editura USM, 2024, p. 219-226.
46. SUHRKE, A. *Human Security and the Interests of States*. In: Security Dialogue, vol. 30, no. 3, 1999, p. 265-276.
47. SPRINCEAN, S.; BECCIU, S. *Perspectiva postmodernă asupra problematicei siguranței omului în contextul provocărilor contemporane*. În: Revista de științe politice și relații internaționale. Tomul XVIII, Nr. 2, 2021, p. 91-100. ISSN: 1584-1723.
48. GIDDENS, A. *Fate, Risk and Security*. In: A. Giddens „*Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*”. Cambridge: Stanford University Press. 1991, 264 p.
49. SPRINCEAN, S. *Aspecte politice și bioetice ale problematicei biosecurității*. În: Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Nr. 3, 2010, p. 112-120.
50. ПОТТЕР, В.Р. *Биоэтика: мост в будущее*. Киев: Видавец В. Карпенко, 2002, p. 216.
51. SPRINCEAN, S. *Aspecte securitare ale procesului de aderare a RM la UE*. In: Securitatea umană și socială în statul democratic. Chișinău: Print-Caro. 2023, p. 25-32.
52. SPRINCEAN, M., SPRINCEAN, S., HADJIU, S. et. al. *Bioethical principles in prenatal diagnostics and genetic counseling*. In: NANO: - 2024: “Quo Vadis – Ethics of the Scientific Research”, Ed. 3. Chișinău. 2024, pp. 44-47.

РЕИДЕОЛОГИЗАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В

РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА⁴

REIDEOLOGIZAREA PROCESULUI POLITIC DIN

REPUBLICA MOLDOVA

Лилия БРАГА, доктор философии,

Институт Юридических, Политических и

Социологических Исследований

Молдавского государственного университета.

009braga@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1617-5983>

THE POLITICAL PROCESS REIDEOLOGIZATION IN THE

REPUBLIC OF MOLDOVA

Rezumat

In articolul este supusă examinării problema de reideologizare a procesului politic din Republica Moldova. Autorul consideră că procesul de reideologizare este în creștere în Republica Moldova, în pofida atitudinii negative generale față de fenomenul ideologiei. Actualul proces de reideologizare în Republica Moldova nu prevede construirea unei ideologii universale, ci se reduce exclusiv la propaganda unei anumite ideologii cheie – integrarea europeană. Ideologemul integrării europene, larg răspândit în societatea Republicii Moldova, este prezentat de către actuala guvernare în strânsă legătură cu interesele naționale ale țării, dobândind de fapt statutul de ideologie de stat.

Cuvunte-cheie: *ideologie, reideologizare, deideologizare, ideologemul, integrare europeană, proces politic, Republica Moldova.*

⁴ Articolul este elaborat în cadrul subprogramului 01.05.01 Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice, realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova.

Summary

The article deals with the problem of the political process re-ideologization in the Republic of Moldova. The author shows that the process of re-ideologization is growing in the Republic of Moldova, despite the general negative attitude towards the phenomenon of ideology. The re-ideologization process in the Republic of Moldova does not mean the construction of a universal ideology at this stage, but is reduced exclusively to the propaganda of a certain key ideology – European integration. The ideologeme of European integration, widely propagated in the Republic of Moldova society, is presented in close connection with the country national interests by the current government, in fact acquiring the status of a state ideology.

Keywords: *ideology, re-ideologization, de-ideologization, ideologeme, European integration, political process, Republic of Moldova.*

Задача идеологического обеспечения процесса политического развития общества Республики Молдова в настоящее время становится все более актуальной и значимой для решения множества стоящих перед ним проблем, требующего высокого уровня сплоченности и ответственности граждан в условиях усиления вызовов современности, все более остро проявляющих себя как на локальном, так и глобальном уровнях. Нельзя не заметить, что, приобретая по сути значимость императива успешного функционирования системы власти, тема, касающаяся идеологической составляющей политических взаимодействий, все более настойчиво выдвигается на передний план в дискуссиях аналитиков относительно путей и средств обеспечения поступательного развития общества. Рост внимания к указанной теме отражает растущую востребованность в формировании таких механизмов политического управления обществом, которые способны обеспечить высокий уровень сплоченности и общественной поддержки системы власти поверх существующих и вероятных издержек в ее функционировании.

Рост интереса к проблемам идеологии, обозначаемый в специальной литературе понятием реидеологизация, представляет собой на сегодняшний день уже устойчивую глобальную тенденцию, которая

проявила себя с особой очевидностью в условиях обостряющегося в современном мире геополитического противостояния и обусловленным им усилением информационной войны между конкурирующими субъектами геополитических отношений. Это сопровождается мультиплицированием всякого рода «фейков», носящих манипулятивный характер и направленных на дестабилизацию общественно-политической ситуации внутри различных стран с целью реализации специфических геополитических интересов различных субъектов международных отношений. Республика Молдова, являясь частью современного мира, и более того, территорией, непосредственно граничащей с разворачивающимся в соседствующей с ней Украине военным противостоянием геополитических интересов крупнейших мировых держав, оказывается, с необходимостью, вовлеченной в развернувшееся сегодня в мире геополитическое состязание. Острота сложившейся вокруг Республики Молдова геополитической обстановки, не оставляя более времени для апробации страной различных вариантов геополитического выбора, вынуждает ее сделать, наконец, этот выбор окончательно, руководствуясь как интересами сохранения мира, так и стоящими сегодня во главе угла молдавского общества интересами выживания.

В создавшейся на данный момент вокруг Республики Молдова напряженной геополитической обстановке необходимость идеологического обоснования избранного страной вектора развития, а также четкой артикуляции тех целей, ценностей и перспектив, которые задают направленность указанному пути развития, становится не только настоящей, но и неизбежной. В этой связи, осознание и осмысление задачи идеологического обеспечения политического процесса как исторической необходимости текущего этапа развития общества Республики Молдова, направленного на укрепление его сплоченности и повышение результативности предпринимаемых страной усилий на пути движения к намеченной цели, представляет собой на сегодняшний день одну из важнейших исследовательских задач.

Тема реидеологизации политического процесса в исследовательской среде Республики Молдова мало разработана. Более того, многие

исследователи даже стремятся избегать использования самого понятия идеологии. Поэтому изучение указанной темы, прежде всего, нуждается в самой ее постановке в качестве важной научной проблемы, что, в свою очередь, позволит более скрупулезно изучить те специфические особенности, которые отличают и характеризуют феномен реидеологизации в Республике Молдова в контексте существующих вызовов современности.

Сам факт существенной актуализации темы политической идеологии как важной исследовательской проблемы свидетельствует о том, что интенсивность использования рассматриваемого феномена в качестве механизма политического управления и развития не является величиной константной в контексте исторического времени, но, напротив, способной переживать как «взлеты», так и «падения». Тем не менее, следует признать, что развертывание политического процесса как такового поистине немислимо без его ориентации на специфические идеи, ценности и цели.

Оригинальное обоснование высокой значимости «идеи» для организации общественной жизни содержится, в частности, в фундаментальном труде Г. Лебона (*Charles-Marie Gustave Le Bon, 1841-1931*) «Психология народов» и «Психология масс», посвященном изучению психологии народа и масс, который был опубликован впервые уже более ста лет назад (1894-1895 гг.), но не утратил своей актуальности по сегодняшний день. Французский путешественник и исследователь Г. Лебон, изучая опыт «бытия» многих народов мира, находящихся на различных ступенях общественно-исторического развития, пришел к фундаментальному выводу о том, что на историю народов решающее влияние оказывают идеи-догмы, которые, опускаясь в сферу бессознательного, обладают огромной преобразующей силой [1].

Различия в истории народов и цивилизаций, как показывает Г. Лебон, вытекают, по большей мере, из психологического своеобразия черт характера рас, образующих особый багаж «наследственных накоплений» или «наследственных чувств», обладающих большой устойчивостью и прочностью, но, в то же время, способных медленно изменяться под влиянием различных факторов. Факторы, способные вызывать

психологические перемены, весьма разнообразны. К числу их относятся: потребности, борьба за существование, действие известной среды, успехи знаний и промышленности, воспитание, верования и пр.

В ряду указанных факторов исследователь последним ставит влияние идей, рассматривая их воздействие на историю, по сути, в качестве некой конечной детерминанты развития. Идея, как полагает Г. Лебон, играет ключевую роль в расцвете и упадке цивилизаций. Опыт изучения различных цивилизаций, следовавших друг за другом от начала мира, с точки зрения исследователя, убедительно показывает, что «руководящая роль в их развитии всегда принадлежала очень незначительному числу основных идей», которые сумели оказать «настоящее влияние на душу народов».

Идеи, как полагает автор научного труда, способны стать руководящими только когда они, после очень медленной выработки, спускаются из подвижных сфер мысли в ту устойчивую и бессознательную область чувств, где вырабатываются мотивы наших поступков, участвуя в образовании характеров. Когда идеи подверглись уже этой медленной трансформации, сила их очень значительна, потому что разум перестает иметь власть над ними. Человек, над которым господствует какая-нибудь идея, религиозная или иная, неприступен для рассуждений, как бы основательны они ни были.

Изменения в «характере масс» под влиянием идей происходят крайне медленно, занимая жизнь целых поколений, и требуется не меньшее время, чтобы заставить торжествовавшие прежде идеи исчезнуть. Поэтому цивилизации являются результатами лишь небольшого числа основных идей, благодаря медленности развития которых цивилизации обладают известной устойчивостью. Когда же эти идеи изменяются, то и питаемые ими цивилизации осуждены скоро измениться.

Убедительно доказывая свой тезис о том, что в основании истории развития народов лежит так называемый «генетический опыт», формирующий «душу народа», его «характер», выступающий по сути тем решающим фактором, который придает особое своеобразие общественным

процессам, Г. Лебон полагает, что именно «общая манера мышления», вытекающая из принятия массами «руководящей идеи» делает людей «очень сходными в их мыслях и в их делах». Иными словами, согласно Г. Лебону, именно общность психологического склада народа, включающая в себя специфический набор чувств, представлений и убеждений, лежит в основании его сплоченности и общности, предопределяющей общность реакций и поведения.

Часть тех руководящих идей, которые движут развитием цивилизаций, относясь, в частности, к искусству или философии, действуют на уровне высших слоев общества, в то время, как другая их часть, в особенности связанная с религиозными и политическими взглядами на мир, способна глубоко проникать в массы. Преломляясь преимущественно сквозь толщу эмоционально-психологического восприятия действительности, руководящие политические идеи обыкновенно усваиваются массами в сильно искаженном виде. Тем не менее, однажды проникнув в массы на волне с сопряженными с политическими идеями чувствами и эмоциями, именно в этом искаженном виде руководящие идеи приобретают огромную власть над умами людей, веру в которые не способны победить никакие рассуждения или доводы. Идея, как указывает Г. Лебон, становится тогда «чем-то непобедимым и ее следствия распространяются со стремительностью потока, которого не может удержать никакая плотина. Тогда-то и вспыхивают те великие события, которые создают исторические перевороты и которые могут совершить одни только массы». Причем, чтобы народы могли освободиться из-под ига какой-нибудь идеи, нужны века или насильственные революции, а иногда и то, и другое.

Сводя хронографию развития цивилизаций к развитию идей, Г. Лебон тем самым признает детерминирующую значимость идеи для судеб различных народов, приходя к мысли о том, что на историю человеческого существования «глубоко влияют не революции и не войны, следы опустошений которых быстро изглаживаются, но перемены в основных идеях». Подобные перемены всегда сопряжены с пересмотром доминировавших прежде базовых ценностей, которые с необходимостью подвергаются осуждению и преобразованию, в конечном итоге приводя

к смене цивилизаций. Поэтому настоящие революции, действительно имеющие важное значение для существования народа, по убеждению исследователя, – это те, которые касаются его мысли.

Лебон полагает, что человечество находится в постоянном поиске идей, которые могли бы служить основанием для будущего социального строя и в этом кроется главная опасность для него, поскольку по отношению к этим идеям «мы только бараны, покорно идущие за вожатым, ведущим нас на бойню». Поэтому остается лишь преклониться перед силой идеи, а человечеству – «считать химеры, которые оно себе вымышляло и жертвой которых последовательно становилось».

Безусловно, у точки зрения автора приведенного выше научного труда, главным выводом которого является утверждение детерминирующей роли идеи в развитии цивилизаций, в современном научном сообществе найдется немало оппонентов, в особенности из лагеря тех, кто является сторонником так называемого «экономического подхода», отдающего «пальму первенства» в формировании условий развития общества экономическим факторам. В то же время, указанный труд является ценным багажом знаний для сторонников «культурологического подхода» к анализу политической сферы жизни общества, утверждающего решающую значимость политической культуры для развития политического процесса. В этом смысле Г. Лебона можно со всей основательностью считать одним из предтеч формирования самого концепта «политическая культура», в смысловом отношении охватывающего всю совокупность убеждений, верований, чувств, идей и психологических реакций людей, оказывающих решающее влияние на их ориентации на политические действия.

Спор между «экономистами» и «культурологами» хорошо известен научной среде, который однажды начавшись, продолжается по сей день. В настоящее время все еще очень сложно уверенно отдать предпочтение лишь одному из научных подходов, настаивающих на своей детерминирующей роли в политологическом анализе происходящих общественных событий. На самом деле истина, видимо, лежит где-то посередине, представляя собой результат комплексного анализа, учитывающего всю совокупность

факторов, в том числе, как экономического, так и культурологического характера, тех феноменов, которые имеют место в сфере политики. Предопределяя характер поведения масс в политике, указанные факторы могут принимать более или менее очевидный характер, во многом оставаясь латентными в периоды стабильности и относительного благополучия общества, и выходя на передний план общественного внимания в периоды кризиса.

Думается, что экономические факторы следует рассматривать как неотъемлемые условия формирования и закрепления в сознании масс специфических убеждений, влияющих, в конечном счете, на их ориентации на политические действия. В этой связи, можно полностью согласиться с тем тезисом, что «идея», преломленная сквозь чувства, движет массами в их извечном стремлении к более справедливому социальному устройству.

Сила идеи, способной завладеть массами, может быть поистине всепоглощающей и безграничной. Идеи, овладевающие массами, могут носить мобилизационный характер, способствующий единению общества, вдохновляющий на активные действия во имя защиты отечества и на борьбу во имя торжества свободы и справедливости. Однако, в то же время, идеи, «носящиеся в воздухе», также могут сеять в обществе отчуждение, неприятие, раскол и апатию, парализующую волю людей, ориентирующую на бездействие и пассивность.

Способность идеи управлять массами превращает ее в уникальный инструмент несилового управления обществом, значимость которого особенно возрастает в условиях системы демократии, эффективное функционирование которой поставлено в прямую зависимость от участия в политической повестке дня широких масс людей. Не секрет, что современная демократия в качественном отношении во многом уступает ее хрестоматийному варианту, принимая все более имитационный, фасадный характер и все более эволюционируя в сторону укрепления авторитарных основ политического управления обществом. Функционирование системы демократии в настоящее время все более приобретает форму манипулирования демократией, придающую соответствующий характер и ее идеологическому обеспечению.

Значимость идеи в качестве манипулятивного инструмента в управлении обществом на рассматриваемом этапе, таким образом, существенно возрастает. В этой связи, неслучайно растет интерес как интеллектуального сообщества, так и политического истеблишмента к проблемам идеологии и к тем научным трудам, которые раскрывают высокую значимость идеи в функционировании человеческой цивилизации. В числе таких трудов, заложивших основы аналитического подхода, опирающегося на признание значимости политико-культурных ориентаций в функционировании общественно-политических систем, бесспорно лидирующую позицию занимают исследования Г. Лебона, которые, по мнению некоторых аналитиков, для современных политиков должны служить своеобразной «настойной книгой». Идеи-догмы и религия как способ влияния на народные массы, влияние пропаганды на настроения толпы, способы внушения массам любых, даже самых вредных и разрушительных, идей, - вот лишь немногие из гениальных и циничных прозрений Густава Лебона, которыми довольно успешно пользовались политики на протяжении всего XX века. Раскрыв роль идей и показав простые способы и принципы их внушения, Лебон по сути описал эффективные технологии манипулирования массами. В этой связи, труд Г. Лебона, посвященный изучению психологии народов и масс, будучи опубликованным в 1894-1895 гг., по оценкам специалистов, до сих пор остается актуальным, на основе которого создавались, создаются и будут создаваться все новые и новые рекламные, медийные и политические технологии [2; 3].

Вместе с тем, следует признать, что ценность «идеи» для развития истории, так убедительно раскрытая в труде Г. Лебона, не всегда принимала очевидные очертания в исследовательской мысли. В частности, само понятие «идеологии» было введено в оборот лишь в конце XVIII века (Antoine Destutt de Tracy, 1796) и изначально применялось лишь к обозначению системы религиозных взглядов. Сформировавшись в контексте борьбы за эмансипацию общества из-под безраздельного влияния на мировоззрение людей религиозных идей, понятие идеологии, ассоциируемое с системой ложных взглядов, фальшью, фанатизмом, соответствующим образом носило некий негативистский оттенок. С тех

пор трактовка понятия идеологии, равно как и эволюция самого феномена, претерпела существенные изменения, применение которого со временем стало охватывать самый широкий спектр взглядов на мир и общество, включая политическую составляющую его жизни.

Со временем в трактовке идеологии наметилось два основных подхода, один из которых делает упор на проблемы «истинного» и «ложного» знания, искажающего реальность, который опирается на традиции марксизма. Второй – сосредоточивает свое внимание на роли идей в социальной и политической жизни, определяющих специфический «склад ума» и детерминирующих отношение масс к текущим политическим проблемам, учитывая тот факт, что для обычных людей образ желательного будущего имеет намного большее значение, нежели «поиски истины». Это предопределяет заведомую близость и даже отождествление идеологий с политикой, рассматриваемых, прежде всего, как средство защиты политической власти. Последний, более широкий взгляд на идеологию как конструируемую, деконструируемую и реконструируемую систему идей в соответствии с характером вызовов современности, рассматривающий ее в качестве наиболее эффективного властного инструмента несилового принуждения масс, на нынешнем этапе исторического развития человеческого сообщества является господствующим [4].

Пик расцвета идеологий пришелся на рубеж XIX-XX вв., который, в то же время, стал периодом ожесточенной борьбы мировоззрений за право определять ценности и цели глобального развития человечества. Именно к указанному периоду относится широкое распространение в мире целого спектра политических взглядов на будущее мироустройство, включая такие «большие идеологии» как социализм, либерализм, консерватизм и т.п., имплицитно содержавшие в себе проект лучшего будущего, того политического идеала, к которому следует стремиться ради всеобщего блага, равно как и обоснование его предпочтительности. Однако уже к середине XX в. под напором опережающего развития научно-технического прогресса в научно-исследовательской мысли четко обозначилась тенденция ослабления роли идеологии и «вытеснения» ее из жизни общества под влиянием роста значимости науки и позитивного знания во

всех сферах жизни: политической, экономической, культурной, что было расценено как «конец идеологии», найдя свое отражение в формировании концепции «деидеологизации» (*Daniel Bell «The end of ideology», 1960*), (*Edward Shils “The end of the ideology?”, 1955*), (*Raymond Aron “The Opium of the Intellectuals”, 1955*), (*Seymour Lipset “Political man: the social bases of politics”, 1960*).

Будучи направленной против идеологического догматизма, препятствующего рациональному анализу общества и принятию политических решений на основе конкретных научных или практических знаний, концепция деидеологизации, отрицающая практическую полезность идеологии, тем не менее, вскоре была подвергнута жесткой критике, вынудившей даже ее сторонников существенно пересмотреть свои позиции. В 1970-х гг. в условиях широко развернувшейся дискуссии по вопросам «конца идеологии» аналитикам, включая тех, кто ранее ратовал за концепцию деидеологизации, пришлось признать, что, поскольку социальные противоречия в обществе сохранились, постольку и идеологии должны сохраниться с тем, чтобы выполнять воспитательные, управленческие, мировоззренческие функции в обществе (*Daniel Bell, “The coming of post-industrial society”, 1973*). «Конец идеологии» стал рассматриваться лишь как конец догматических национальных идеологий. Аналитики признали, что в формирующемся технотронном обществе развитие идеологий продиктовано необходимостью формирования глобального видения мира (*Zbigniew Brzezinski. “Between two ages: America's roul in the technetronic era”, 1970*). Занятая аналитиками научная позиция вылилась в разработку теории реидеологизации, которая настаивает на необходимости идеологии в национальном государстве.

В реальности, как на это указывает история жизни человеческого сообщества последних десятилетий, развитие социально-политических идей происходит в форме чередования процессов деидеологизации и реидеологизации. Во второй половине XX в. последний был вызван к жизни обострением противостояния двух главных идеологий в период холодной войны, а в начале XXI в. – ростом исламского фундаментализма и международного терроризма, процессом глобализации, который

радикализирует проблемы политической борьбы и национальной идентичности [5].

В то же время, идеи концепции деидеологизации существенно актуализировались в связи с началом периода «перестройки» в СССР и последовавшего распада социалистической системы. Факт проигрыша Советского Союза в «холодной войне» послужил основанием формирования того умозаключения, что борьба идеологий стала бессмысленной, поскольку либерализм одержал всемирную победу (*Francis Fukuyama “The end of history?”, 1989*). Принципы концепции деидеологизации воспроизводятся и в моделях информационного общества. В 1990-х гг. в японском проекте построения «сетевого общества» деидеологизация наряду с глобализацией, индивидуализацией и либерализацией объявлялись главными ценностями [5].

На постсоветском пространстве феномен деидеологизации проявил себя особенно заметно, где, начиная с 90-х гг. XX столетия, стартовали радикальные перемены, приведшие не только к развалу Советского Союза и образованию новых независимых государств, но и демонтажу политической системы социализма, вылившемуся, прежде всего, в борьбу против господствовавшей прежде тоталитарной идеологии. Развернувшаяся повсеместно борьба с коммунистической идеологией, тесно вплетенная в процесс становления и демократического реформирования новых независимых государств, получила название «декоммунизации».

Декоммунизация стала отличительной чертой, в частности, и тех политических процессов, которые затронули Республику Молдова на рубеже столетий. Борьба с тоталитарным режимом, будучи направленной, прежде всего, против безраздельного господства коммунистической идеологии, в скором времени привела к формированию и широкому распространению в молдавском обществе резко негативистского отношения к самому феномену идеологии, что стало основанием введения законодательного запрета на государственную идеологию. Статья 5(2) принятой в 1994 г. Конституции Республики Молдова, в частности, гласит: «Никакая идеология не может устанавливаться в качестве официальной государственной идеологии» [6].

Оборотной стороной борьбы с безраздельно доминировавшей прежде идеологией стало признание принципа политического плюрализма, что нашло свое отражение в мультиплицировании политических партий в Республике Молдова, численность которых на сегодняшний день насчитывает более 60 единиц. Однако нужно заметить, что действующие в настоящее время в стране политические партии предельно далеки от того варианта политических партий, решающим фактором строительства которых является объединение круга сторонников и последователей вокруг определенной политической идеологии, отражающей интересы и чаяния широких групп людей. Принцип строительства современных партий совсем иной. По оценке Д. Дзоло современные партии представляют собой «узкий круг элитарных предпринимателей от выборных кампаний, которые вступают друг с другом в рекламную конкуренцию и обращаются к массам граждан-потребителей» [7, с. 11].

Формирование партий «вокруг лидера» является доминирующей тенденцией в развитии политической жизни Республики Молдова, которая сложилась еще в самом начале перемен и сохраняет свою силу по сегодняшний день. Поэтому признаваемый в стране плюрализм партий вовсе не означает плюрализма идеологий. Ведущие борьбу за власть как за самоцель, политические партии, действующие в стране, делают главный упор на популизм, который становится их объединяющим началом, превращающим их по сути в «политические клоны».

Тот факт, что молдавские политические партии практически не заняты развитием собственных идеологий, был подмечен аналитиками уже в самом начале их существования [8, с.150, с.164; 9, с. 70]. Вместе с тем, это отнюдь не значит, что политический класс Республики Молдова не был занят поиском некой объединяющей общество идеи, которая способна претендовать на универсальность и, тем самым, по сути неофициально выполнять функции государственной идеологии. Процессы становления нового независимого государства всегда предполагают поиск некой универсальной «национальной идеи», которая могла бы стать адекватным отражением национальных интересов страны. Это хорошо видно на примере исследования R. Rusu „*Ideologie de Stat sau idee națională*” [10].

Следует признать, что, несмотря на резко негативистское отношение к самому феномену идеологизации, в общественно-политическом пространстве Республики Молдова с самого начала развития процессов демократизации вращался целый набор различных политических идей. Ключевое место среди них занимала идея демократизации, преломленная сквозь призму идеи национально-культурного возрождения молдавского общества, способствовавшая формированию такого феномена в жизни страны как «война идентичностей», который отличался в 90-е гг. весьма острым характером. В то же время, тесная связь, существовавшая в молдавском обществе испокон веков между национальными традициями и ортодоксальным христианством, способствовала тому, что религиозная идеология/Православная Церковь обрела высокий престиж в стране, приверженность политиков к которой стала своеобразным маркером «прогрессивности», «демократичности» и «народности». Однако по мере того, как накал «войны идентичностей», характерной для начального этапа демократического реформирования общества, стал постепенно сходиться на нет, идея национально-культурного возрождения все больше теряла свою актуальность.

Оказавшись к концу 90-х перед лицом все более множившихся кризисов, поставивших общество на грань выживания, политический класс пришел к осознанию новых острых запросов общества, в целом сводящихся к императиву выживания. В создавшихся кризисных условиях доминировавшая в общественно-политическом пространстве идея национально-культурного возрождения, под флагом которой разворачивались процессы демократической модернизации в стране практически целое десятилетие, уступила центральное место идее демократизации как таковой, без ее привязки к проблемам национальной идентичности. Потребность выживания как самая остро ощущаемая потребность широких слоев обнищавшего общества превратила идею демократизации, под которой простые люди мыслят прежде всего образ общества всеобщего благополучия, в некую «панацею от всех бед», с реализацией которой только и могут быть связаны надежды на будущее. Демократия как цель общественного развития, преподносимая

поверх сложившихся в обществе разделительных этно-культурных барьеров, окончательно приобрела очертания ключевой идеологии молдавского общества, задающей главные ценности развития страны. С углублением процессов демократизации стали связывать главное условие эффективности функционирования системы политической власти и обеспечения благосостояния общества.

Существенное обострение проблем геополитики в мире, рельефно проявившее себя к началу XXI века, не могло не сказаться и на политической жизни Республики Молдова. В политическом сообществе страны, различные части которого по-разному рассматривали геополитические перспективы развития Республики Молдова, произошел глубокий раскол, поделивший политиков, а вслед за ними и все молдавское общество, на противостоящие друг другу геополитические лагеря. Выживание общества, двигающегося по пути демократизации, стало мыслиться преимущественно в ключе геополитического выбора страны. Это дало жизнь целому ряду политических идей, усматривающих спасение стоящего на грани гуманитарной катастрофы общества в его приверженности тому или иному геополитическому вектору, что способствовало широкому распространению в общественном самочувствовании иждивенческих настроений. К указанному ряду идей следует отнести: «паномынизм», сторонники которого ратуют за объединение Республики Молдова с Румынией; «европоцентризм», в приложении к политической жизни Республики Молдова рассматриваемый как идеология евроинтеграции; «русофильство» как общественный настрой, связывающий надежды на выживание с «восточным» вектором развития страны; «молдовенизм», ратующий за изыскание внутренних источников укрепления страны и развития общественной жизни с целью сохранения культуры и самобытности молдавского народа. Однако в конечном итоге, общественно-политические настроения сгруппировались вокруг двух основных геополитических векторов – «проевропейского» и «пророссийского», либо иначе – «западного» и «восточного». Причем, следует отметить, что если на начальном этапе (начало первого десятилетия XXI в.) артикуляции проевропейской идеи в числе ее симпатизантов насчитывалось более

70% от общего числа опрошенного населения, то в последующем баланс между сторонниками различных геополитических векторов практически уравнился, допуская небольшие отклонения то в одну, то в другую сторону [11].

В последнее время популярность идеи евроинтеграции в молдавском обществе представлена симпатизантами, насчитывающими около 45% от общего числа опрошенных [12]. Приведенные цифры свидетельствуют о существенном, по сравнению с началом ее популяризации, падении общественного престижа самой идеи евроинтеграции, что, с нашей точки зрения, обусловлено сниженной эффективностью функционирования действующего режима власти, позиционирующего себя в качестве «проевропейского». Тем не менее, нацеленность на евроинтеграционный курс в условиях правления Партии Действие и Солидарность - партии власти сумела занять в стране ключевую и наиболее влиятельную позицию, получив статус официального курса страны, закрепленного Конституцией. Европейская интеграция, согласно внесенной в 5 ноября 2024 г. поправке, была официально объявлена стратегической целью развития страны, а идентичность народа Республики Молдова признана европейской [13]. Указанная поправка к Конституции по сути поставила вне закона функционирование иных идей, противоречащих обозначенному в Верховном Законе геополитическому курсу развития Республики Молдова. В этой связи, остается лишь констатировать факт формирования в стране государственной идеологии, проявляющий себя в форме законодательного закрепления господствующего положения в общественно-политическом пространстве идеологии евроинтеграции, по сути потеснившей на периферию политической риторики идеологию демократизации.

Подводя некоторые итоги, следует отметить, что в Республике Молдова в настоящее время, несмотря на сохраняющийся в публичном пространстве негативистский настрой по отношению к идеологии как влиятельному феномену общественно-политической жизни, тем не менее процесс реидеологизации набирает свою силу. В стране наблюдается заметный рост интереса по отношению к проблемам идеологического обеспечения политического процесса, проявляемый, по большей мере, со стороны действующих властных структур. Последнее свидетельствует о признании актуально правящей элитой высокой роли идеологии для развития

политических процессов и стремлении более активно использовать ее в качестве высоко эффективного несилового механизма политического управления. Отличительной особенностью процесса реидеологизации в Республике Молдова на рассматриваемом этапе является то, что он не предполагает разработку некой универсальной идеологии как системы политических взглядов, но сводится исключительно к пропаганде некой ключевой идеологемы – евроинтеграции. Широко пропагандируемая в обществе Республики Молдова идеологема евроинтеграции, будучи аргументированно представленной в тесной взаимосвязи с национальными интересами страны, в условиях действующей власти приобретает по сути статус государственной идеологии. Как на это в дальнейшем будет реагировать широкая общественность - покажет время. Однако уже сегодня очевидным является то, что молдавское общество все еще очень опасается доминирования идеологической безальтернативности в общественном пространстве.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Г. Лебон. «Психология народов и масс». <https://www.litres.ru/book/gustav-lebon/psihologiya-narodov-i-mass-21992024/chitat-onlayn/> (23.10.2024)
2. Аннотация к книге „Психология масс”. <https://www.labirint.ru/books/585576/> (посещен 25.10.2024)
3. <https://librarius.md/ru/book/psihologiya-narodov-i-mass-548709> (посещен 25.10.2024)
4. Роль идеологии в современном мире. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-ideologii-v-sovremennom-mire/> (посещен 23.10.2024)
5. Концепция деидеологизации. <https://bigenc.ru/c/kontseptsii-a-deideologizatsii-7dbfa2> (посещен 12.09.2025)
6. Constituția Republicii Moldova. https://presedinte.md/app/webroot/Constitutia_RM/Constitutia_2024_ro.pdf (посещен 13.02.2024)
7. Дзоло Д. Демократия и сложность. Реалистический подход. Москва: Издательский дом Государственного Университета – Высшей школы экономики. 320 с.

8. King Ch. Moldovenii (România, Rusia și politica culturală). Chișinău: ARC, 2002. 314 с.
9. Varzari P. Elita politică din Republica Moldova: realități și perspective. Chișinău: CEP USM, 2008. 135 с.
10. Rusu R. Ideologie de stat sau idee națională? https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Ideologie%20de%20stat%20sau%20idee%20nationala.pdf (посещен 24. 10.2024)
11. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova. (2006-2023).
12. Barometrul socio-politic. Republica Moldova. Noiembrie, 2024. IMAS – Cercetare și Strategii SRL. https://imas.md/pic/archives/46/%5Bimas%5D%20barometrul%20socio-politic_noiembrie%202024.pdf (посещен 16.02.2024)
13. Oficial: Constituția R. Moldova, publicată cu modificările după validarea referendumului <https://www.zdg.md/stiri/oficial-constitutia-r-moldova-publicata-cu-modificarile-dupa-validarea-referendumului/> (посещен 16.02.2024)

PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF «SUSTAINABLE DEVELOPMENT»: UNCONVENTIONAL MEANINGS FOR THE POST-SOVIET POLITICAL AND LEGAL SPACE⁵

Anna Chuvalnikova

doctor of law, university lecturer
Institute of Legal, Political and Sociological
Research of Moldova State University,
E-mail: assolas88@gmail.com
ssORCID ID: 0000-0002-5368-6697

Summary

The article contains an experience of philosophical reflection undertaken by the author in relation to the concept of «sustainable development», which is one of the most conventional concepts in modern science. The philosophical interpretation of this concept allowed to establish a number of unconventional meanings that are especially relevant for the post-soviet political and legal space.

Keywords: *sustainable development, philosophical reflection, unconventional meaning, post-Soviet political and legal space.*

Conventional meanings of scientific concepts and prospects for their philosophical rethinking.

The terminology of modern science is an extremely broad and diverse range of commonly used (universal) and specialized terms used to designate an even broader range of scientific concepts, the meaning of which (especially in the field of social and humanitarian sciences) is very often the subject of

scientific discussions. A frequent result of such discussions in the history of the development of various areas of scientific knowledge has been the approval by the scientific community of certain conventional meanings, with which the corresponding scientific concepts and the terms denoting them have begun to be firmly associated.

The role of this kind of «conventions» regarding the concepts and terms accepted in the scientific community attracted the keen attention of scientists and philosophers in the 1960s and 1970s, giving particular impetus to the development of the concept of conventionalism in the works of Karl Popper [1], Rudolf Carnap [2], Willard Quine [3] and other scientists and philosophers who not only showed interest in the conventionalist ideas expressed much earlier by Henri Poincaré and Pierre Duhem, but also made their own contribution to the development of this concept, which considered all scientific concepts as the result of agreements reached between scientists.

However, even beyond the narrow framework of conventionalism in scientific thought and in the philosophy of science of the 20th century, one can find many ideas of other scientific schools and philosophical trends (including hermeneutics, existentialism and pragmatism), which in one way or another recognized the conditionally true nature of human knowledge. This circumstance allows us to see in the conventional nature of scientific concepts not just an idea-hypothesis that requires verification, but rather a repeatedly and comprehensively verified and proven fact.

How are conventional meanings assigned to scientific concepts and terms? Probably, the search for the internal logic of this process will never lose its relevance for the philosophy of science. However, without trying to discern some general patterns in this process, but considering it as a set of relatively independent empirically observed facts in the development of different areas of scientific knowledge, we believe it is necessary to analyze each such fact of the «birth» of a conventional meaning in the context of the history of the formation of a specific scientific concept, since each such «history» is in many ways unique.

⁵ The article is elaborated within the subprogramme 01.05.01 National security of the Republic of Moldova in the context of accession to the European Union: legal, political and sociological approaches, carried out by the Institute of Legal, Political and Sociological Studies of the State University of Moldova.

However, while recognizing that scientific concepts that receive approval from a significant part of the scientific community are conventional in nature, we cannot help but pay attention to the position of «hostage» in which these concepts inevitably find themselves. Indeed, the meaning of these scientific concepts is limited by the framework of the «convention» adopted in relation to them. On the one hand, this makes the «conventional» scientific concept «recognizable» and allows for understanding between participants in scientific discussions. On the other hand, this sooner or later gives rise to criticism of conventional meanings, which always make a concession in favor of the «convention», to a greater or lesser extent retreating from the search for truth...

But it is probably precisely in these moments of «crisis» or a protracted period of «deceptive fullness of acquired conventional meaning» that the objective connection between science and philosophical reflection is revealed, the role of which as a driving force in the development of science was actually written about by A. Einstein [4] and the authors of many other outstanding scientific discoveries. Ultimately, it can be said that «love of wisdom» is always one step ahead and therefore philosophical reflection allows us to look beyond the framework of conventional meanings of scientific concepts and find something new beyond their «borders»...

The conventional meaning of the concept of «sustainable development».

The concept of «sustainable development» is one of the rather striking examples of a scientific concept with an established conventional meaning in modern science. The history of its formation gradually unfolded in the second half of the twentieth century and led to the formulation in 1987 of a definition that can be considered the «quintessence» of the conventional meaning designated by the term «sustainable development». This definition spoke of sustainable development as of *development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs*, and to this day this formulation expresses the most conventional meaning associated with the phrase «sustainable development» not only in scientific, but also in broad public and political circles.

Why did the scientific community's «convention» associated with the concept of sustainable development receive this particular formulation? To understand this, it is necessary to analyze in more depth the theoretical prerequisites and the main stages in the history of the formation of «sustainable development» as a scientific concept.

The theoretical prerequisites for the formation of the conventional concept of sustainable development are the ideas of physicists, chemists and other scientists and philosophers of the late 19th – early 20th centuries, orienting humanity towards rational development in harmony with nature [5, 6]. At the same time, there is no doubt that ideas «consonant» with this thought can be found in a much earlier history of philosophical and scientific thought. However, as it seems to us, it was the ideas that sounded at the peak of the industrial stage of development of technogenic civilization that were ultimately able to «awaken» the keen interest of the scientific community in the search for new concepts. In this regard, the question naturally arises: why did this stage in the development of human civilization put the search for this kind of meaning on the «agenda»? The answer is quite obvious if we delve deeper into the features of the industrial and post-industrial stages of the development of modern technogenic civilization that fell in the 20th century.

Analyzing the works devoted to the technogenic civilization, we can find that almost all of them raise the question of its fate and the future that awaits it [7]. And this circumstance does not seem accidental to us, since the rapid depletion of non-renewable natural resources, which is characteristic of modern technogenic civilization, accompanied by overexploitation of renewable resources, exceeding the possibilities of their restoration, makes obvious not only the growing environmental problems of humanity, but also entails a whole complex of economic and social problems associated with the limited capabilities of the natural environment to satisfy the growing resource demands of the population of the Earth.

In the second half of the 20th century, science gained the ability to model the future development of technogenic civilization using computer technology along with mathematical methods. The model developed in 1972 under the

leadership of Dennis Meadows was called «The Limits to Growth» and was described in a report of the same name [8] prepared for the Club of Rome. The conclusions of scientists contained in this report called into question the well-being of the current and future generations of humanity and drew the attention of the scientific community to a whole range of environmental, social and economic problems of a global nature that require the efforts of all humanity to overcome them. These same problems were also pointed out by the authors of the next report prepared for the Club of Rome in 1974 under the leadership of Mihajlo Mesarovic and Eduard Pestel and called «Mankind at the Turning Point» [9]. This report significantly expanded the forecasts of the first Limits to Growth model, which attracted the attention of the entire world community to the need for international cooperation to solve the global problems facing humanity and pushed the international community to take the first organizational and legal steps in this direction.

The subsequent discussion of global environmental, social and economic problems of modern civilization went far beyond the scope of scientific discourse and began to be carried out primarily under the auspices of the United Nations. The World Commission on Environment and Development (WCED), created under the United Nations in 1983, published its report in 1987 entitled «Our Common Future» [10], in which the conventional understanding of «sustainable development» was formulated as a concept denoting a strategy proposed for the joint solution of socio-economic development problems with the problems caused by the need to solve global environmental problems. Following this, a number of important documents were adopted at the international level, including «Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development» [11], where the concept of «sustainable development» continued to be refined, but generally retained the conventional meaning that was first formulated in 1987.

Thus, the conventional meaning of the concept of «sustainable development» was formed at the intersection of three basic semantic connotations, referring us to a whole complex of environmental, economic and social problems of modern technogenic civilization. However, carefully analyzing the history of the development of the conventional concept of sustainable development not

only in scientific research, but also in the texts of international documents, one can discover a fairly clear tendency towards constant clarification and actual expansion of the range of connotations associated with it, including legal and political aspects concerning the implementation of human rights and democratization of political institutions. This circumstance leads us to the conclusion that the content of the concept of «sustainable development» conceals a much deeper meaning than that limited by its conventional interpretation.

An experience of philosophical reflection in the interpretation of the concept of «sustainable development».

In attempting to establish the non-conventional meanings of the concept of «sustainable development» (or, at least, «not focused» in its conventional context, which has noticeably expanded in recent years), it seems necessary, first of all, to abstract from the «tail» of the context of socio-economic and environmental problems associated with its conventional meaning. *Abstracting from this conventional context, we gain the opportunity to search for the meaning of «sustainable development» not as a «comprehensive solution to the global problems of humanity», but as an abstract that is, not correlated with any specific sphere of existence «development process», possessing the characteristic of «sustainability» as its most pronounced distinctive feature.* It is precisely this level of abstraction that allows us to transfer the discourse on sustainable development from modern areas of scientific knowledge, which use this term to solve their narrow problems, to the space of *categorical thinking* [12, 13], capable of philosophical reflection.

At the categorical level of insight into the essence of the concept of sustainable development, we are left «one on one» with the combination of two basic meaning-forming philosophical categories, at the «intersection» of which non-conventional meanings of this concept can be found. These categories are «development», indicating the basic quality of the process designated by this concept, and «sustainability», indicating the basic distinctive feature of the said process.

Turning to the basic semantic connotations of the philosophical category of «development», reflected in philosophical literature and encyclopedic sources, among the most widespread among them it is necessary to highlight: «irreversible, directed and lawful change of matter and consciousness», «emergence of a new qualitative state of an object – its composition and structure», «interrelated process of quantitative and qualitative changes», «transition from lower to higher forms», «transition from simple to complex» [14, p. 22-45]. Analyzing these semantic connotations, one can notice that the category of «development» is either directly defined as a process of change, or, although it is not literally defined as «change», it actually presupposes change, since the «emergence of a new» qualitative state of any object, as well as the «transitions» associated with the category of development (from lower to higher forms or from simple to complex) mean nothing other than a «change» in the state of the object.

Within the framework of the philosophical discourse on development, it also seems necessary to raise the question of whether all the phenomena around us are, in principle, capable of development? After all, it should be understood that not every «change» that is a manifestation of *dynamics* (to which, in principle, both living and inanimate phenomena are capable) means «development». And at this stage of philosophical reflection, it is necessary to turn to those meanings of the category «development» that are inherent in it as the central category of dialectics, in the context of which all other phenomena are considered. Let us turn to one of the most beautiful descriptions of «development» as a dialectical category, which was given more than two hundred years ago by the great German dialectician Hegel in his «Preface to the Phenomenology of Spirit» (1807), where he compared development with the transformation of a bud into a blossom and the subsequent transformation of the blossom into a fruit: «The bud disappears when the blossom breaks through, and we might say that the former is refuted by the latter; in the same way when the fruit comes, the blossom may be explained to be a false form of the plant's existence, for the fruit appears as its true nature in place of the blossom. The ceaseless activity of their own inherent nature makes these stages moments of an organic unity, where they not merely do not contradict one another, but where one is as necessary as the other; and constitutes thereby the life of the whole» [15].

In the article «On the applicability of the concept of development to changes in living and inanimate nature» [16], doctor of philosophy M.I. Nenashev draws attention to the fact that such a classical philosophical interpretation of development contradicts the fact of the expansion of the Universe, according to which the previous state of the Universe is not replaced by a more complex one, on the basis of which he concludes that the dialectical interpretation of development is inapplicable to the description of changes in phenomena of inanimate nature.

In this regard, in modern philosophical discourse, a distinction is made between the dynamics of organic and inorganic processes, in the context of which a discussion sometimes develops about the nature of social processes, including everything that happens in the legal and political life of society. Can we, in the context of this discussion, talk about the possibility of the «development» of social phenomena in the sense in which «development» can be interpreted in relation to the phenomena of living nature? Considering the uniqueness of the «human factor» that is decisive for social phenomena, it seems necessary to draw attention to the impossibility of a complete analogy between changes in social phenomena and the development of organic systems. But unlike the categorical negative opinions that exist on the issue of the compatibility of the category of development with the description of changes in inanimate nature, the category of «development» is nevertheless recognized both at the level of philosophical generalizations and at the level of various social sciences as applicable to the description of changes in social phenomena. However, the lack of a complete analogy between the development of natural phenomena and the development of social phenomena complicates the philosophical interpretation of the category of «development» in a social context and identifies various forms in which the development of cultural, economic, legal, political and other processes of social nature can occur. In addition to the evolutionary and revolutionary forms of development, these can also be progressive and regressive forms. In addition, the interest of modern researchers is attracted by the distinction between imitative and innovative development. In this regard, *in the context of philosophical discourse on social phenomena, the category of «development» indicates the possibility of different*

«paths of development», the specification of which objectively requires some additional clarifying characteristics. However, how justified can we consider the category of «sustainable» as such a characteristic?

When analyzing the basic semantic connotations of the concept of «stability» in an extremely general context, it is necessary to pay attention to the frequently repeated ones: «constancy, staying in one state, despite the influence of the environment», «the property of a body, system or structure to maintain the initial state corresponding to some influence», «the ability of a system to maintain the intended mode of operation, despite the disturbances affecting it» [17]. At the same time, in purely philosophical definitions of the concept of stability, one can find an indication that the opposite of the state described by this concept is «change».

At this stage of the categorical analysis, we come across a paradoxical combination and alignment in the concept of «sustainable development» of semantic connotations of the category «sustainability» with the opposite semantic connotations of the category «development». The discovery of such paradoxes is often considered an indicator of the achieved philosophical level of comprehension of the essence of the subject [18]. However, given the dependence of the interpretation of the category «development» on the nature of the phenomenon that is in a state of development that we have established, we must divide further discussion of sustainable development into reflections on the sustainable development of natural phenomena and reflections on the sustainable development of social phenomena.

By characterizing the development of natural phenomena as sustainable, we are actually talking about evolution, which is usually defined as a process of gradual, directed and irreversible changes, and we can also consider the concept of sustainable development as a concept that is opposed to any deviant or pathological conditions that can affect the parameters of sustainability in the development of natural phenomena.

If we start talking about the sustainable development of social phenomena, we should be prepared for a much longer and more ambiguous discussion, since, as has already been said above, there are different possible paths of

development of social phenomena. Having started this discussion, we would first have to decide whether the characteristic of «sustainability» is applicable to individual forms (paths) of development. Since, as has already been shown using the example of the evolutionary form of development of living nature phenomena, such a form has features that are attributive to a sustainable state, it seems acceptable to transfer this conclusion by analogy to the evolutionary path of development of social phenomena. The admissibility of such an analogy is confirmed, in particular, by the works of academician A.D. Ursul, who develops an evolutionary approach to the main problems of global development, combining reasoning about evolutionism with the concept of «sustainable development» [19].

However, with regard to the revolutionary form of development, one should seriously consider to what extent such a path of development can be compatible with the concept of «sustainable development»? Reflecting on this question, it is necessary to take into account that «sustainability» excludes any sharp leaps and «radical upheavals», that is, total transformations, with which the revolutionary path of development is inextricably linked. Any revolution leads not only to the loss of stability of the existing system, but to the destruction of the previous system and cannot provide any guarantees that the formation of a new system will be consistent and will not turn into a series of disparate and contradictory attempts to build something qualitatively «new» in the conditions of the simultaneous abolition of the previously existing «old». However, we believe that, given the specificity of social matter, conditioned by the influence of the human factor, its development in principle in one way or another combines the evolutionary path with the revolutionary one, excluding development in any «pure» form. Does this mean that the concept of «sustainable development» is in principle inapplicable to the description of the development of social phenomena or is it applicable only to the description of its idealized states? Is it possible to talk about the formation of specific laws of sustainability at the level of social matter? This question seems open to us...

In addition to the above experience of philosophical reflection in the interpretation of the concept of sustainable development, we should also point out the possibility of other ways of philosophical search for its unconventional

meanings. In particular, it is possible to point out the possibility of discovering unconventional meanings of the concept of sustainable development using the principle of thinking «from the opposite». This technique involves an indirect search for the meaning of the sought concept through the analysis of a concept that is opposite to it in meaning. However, taking into account that the concept of interest to us is formed at the «intersection» of two basic categories «development» and «sustainability», going «from the opposite», we can propose to analyze various opposite concepts depending on which of the two categories will be emphasized. For example, if we emphasize the opposition on the category of «sustainability», then we should pay attention to the concept of «unsustainable development». If we focus on the category of «development», we can compare the concept we are considering with the concept of «stagnation», which reveals the non-identity of the «stability» of sustainable development with the state of «stagnancy». If we try to select a concept that is simultaneously opposite to both the category of «stability» and the category of «development», we can analyze the desired concept in the context of the concept of «regression», which presupposes not just «absence of development», characteristic of «stagnation», but «movement in the opposite direction to development».

Thus, the experience of philosophical interpretation of the concept of «sustainable development» in its application to social phenomena allows us to discover quite a few unconventional meanings that can be used in the analysis of the dynamics of social matter, «woven» not only from social and economic processes, but also from processes affecting the spheres of culture, politics, religion and law.

«Sustainable development» as a basic social demand in the post-soviet political and legal space.

Surprisingly, it is precisely the paradoxically contradictory combination of the categories «development» and «sustainability» from the point of view of philosophical interpretation that is capable of characterizing those social expectations with which the population of the overwhelming majority of countries in the post-soviet political and legal space still associates their needs, which have been largely unmet since the collapse of the USSR.

The need for the post-soviet political and legal space to *develop* is objectively determined by the fact that during the years of soviet power the natural course of development of social processes was artificially limited, curtailed, and slowed down, leaving as a «legacy» to the post-soviet political and legal space the need for catch-up development of economic, political, legal, and other institutions of society.

The need for *sustainability* in the post-soviet political and legal space was primarily due to the upheavals that the countries of this region had to endure in the period following the collapse of the USSR. This period is called «transitional» because it always breaks previous ties and institutions, which is why the states that experience it inevitably enter a period of extreme instability in all spheres of society. During this period, the need for stability, or, in other words, «sustainability», becomes especially pressing.

However, it would be wrong to explain the need for stability in the post-soviet political and legal space solely by the difficulties of the transition period that immediately followed the collapse of the USSR. A more careful analysis of the state of «soviet stagnancy» is worthwhile in terms of how justified it is to link it with the stability of social institutions. After all, it cannot be denied that there is a part of the population of the post-soviet region that still feels nostalgia for the years of soviet power, believing that the «soviet stagnancy» was the embodiment of true stability and what could be called «sustainable development». Moreover, although most people who share these views in the post-soviet political and legal space are representatives of older generations, given the mechanisms of continuity inherent in social institutions, as well as the influence of political forces oriented toward this electorate, such views also resonate with a certain part of the youth.

An analysis of the specific features of the historical process of the formation of soviet statehood leads us to the conclusion that the achievement of a certain «sustainability» by the soviet system over time was the result of stabilization of the state of the soviet system through the restriction of the action of a whole complex of political institutions and legal principles traditional not only for Europe, but also for most other modern states. Among other things, the

soviet path of «quasi-sustainable development» is a path of stabilization of the state of the social system through the restriction of vital human rights not only in the political, but also in the economic, religion sphere, as well as in the private life of a person. In this regard, it is not surprising that such a «quasi-sustainable» path of development could create conditions for the necessary transformations in society only by relying on coercion mechanisms that are objectively capable of providing only a limited growth potential. This limitation is clearly demonstrated by the short-term, from the point of view of historical perspective, model of development of the soviet system, which turned out to be incapable of ensuring stability and progressive transformations in the long term. Thus, the soviet path of «quasi-sustainable development» is a path that is not actually «development», but the result of a gradual «expansion» of significantly limited opportunities in the natural dynamics of political, legal, and other institutions of society, which, if it can be called «development», is only a catch-up type of development.

Thus, in the post-soviet political and legal space, indeed, along with the pressing need for «development», which this region was deprived of for many years of soviet power, there is an accompanying need for «sustainability», which after decades of «soviet stagnancy», often unjustifiably confused with the concept of «sustainability», the countries of this region have been trying to find at least to some extent for so long and with great difficulty. At the same time, the unconventional meanings of the concept of «sustainable development» that we have established within the framework of the undertaken attempt at philosophical interpretation allow us to use it to describe the social demand of the population of most countries of the post-soviet political and legal space, which paradoxically combines these opposite categories, for many of which this demand still remains unsatisfied...

BIBLIOGRAPHY

1. POPPER, K. *The Logic of Scientific Discovery*. Abingdon-on-Thames, United Kingdom: Routledge, 1959, 513 p. ISBN 0-203-99462-0.
2. CARNAP, R. *Philosophical Foundations of Physics*. 1966. Available: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/carnap.htm> [Accessed: 16.02.2025].
3. QUINE, W. V. *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press, 1969, 165 p. ISBN: 9780231083577.
4. EINSTEIN, A. *Motives for Research*. In: The collected papers of Albert Einstein, Volume 7, The Berlin Years: Writings, 1918 – 1921 (English translation supplement), p. 41-45. Available: <https://einsteinpapers.press.princeton.edu/vol7-trans/57> [Accessed: 16.02.2025].
5. VERNADSKII, V. I. *Geochemistry and the biosphere*. In: Essays by Vladimir I. Vernadsky. Santa Fe: Synergetic Press, 2007, 428 p. ISBN: 978-0-907791-36-2.
6. *Russian cosmism*. Edited by Boris Groys. Massachusetts: The MIT Press, 2018, 264 p. ISBN: 9780262344906.
7. FERKISS, V. C. *The future of technological civilization*. New York: George Braziller, 1974, 369 p. ISBN: 9780807607381.
8. DONELLA, H., MEADOWS, D., MEADOWS, L., RANDERS, J., BEHRENS, W. W. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books, 1972, 205 p. ISBN: 0-87663-165-0.
9. MESAROVIC, M. D., PESTEL, E. *Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome*. New York: E. P. Dutton & Co, 1974, 211 p. ISBN: 978-0091234713.
10. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Available: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> [Accessed: 16.02.2025].

11. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Available: <https://docs.un.org/en/A/RES/70/1> [Accessed: 16.02.2025].
12. ROTENFELD, Y. *Philosophical Matrix as a System of Categories of Pure Mind*. In: Philosophy Study, June 2023, Vol. 13, № 6, p. 269-274. Available: <https://www.davidpublisher.com/Public/uploads/Contribute/64f02620a82db.pdf> [Accessed: 16.02.2025].
13. STANGHELLINI, G. *In the Mood for Thought: Feeling and Thinking in Philosophy*. In: New Literary History, 2012, № 43, p. 395-417. Available: [file:///C:/Users/SONY/Downloads/2012_In_the_Mood_for_Thought%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/SONY/Downloads/2012_In_the_Mood_for_Thought%20(1).pdf) [Accessed: 16.02.2025].
14. *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. Edited by Wolfgang Sachs. London & New York: Zed Books Ltd, 2010, 332 p. ISBN: 9781848133815.
15. HEGEL, G. W. F. *Preface to the Phenomenology of Spirit*. Available: <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/ph/phprefac.htm#m002> [Accessed: 16.02.2025].
16. NENASHEV, M. I. *On the applicability of the concept of development to changes in living and inanimate nature*. In: Actual issues of social sciences: sociology, political science, philosophy, history, 2016, № 5 (56), p. 101-108. Available: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-primenimosti-ponyatiya-razvitiya-k-izmeneniyam-v-zhivoy-i-nezhivoy-prirode/viewer> [Accessed: 16.02.2025].
17. SCHMIDT, H. *Philosophisches Wörterbuch*. Edited by Georgi Schischkoff. Stuttgart: A. Kröner, 1969, 656 p. ISBN: 3520013215.
18. SATTler, B. M. *Paradoxes as philosophical method and their Zenonian origins*. In: Proceedings of the Aristotelian Society, 2021, Vol. CXXI, Part 2, p. 153-181. DOI: 10.1093/arisoc/aoab003. Available: <https://philarchive.org/archive/SATVAP> [Accessed: 16.02.2025].
19. IL'IN, I. V., URSUL, A. D., URSUL, T. A. *Global Evolutionism. Ideas, Problems, Hypotheses*. Moscow: Moscow University, 2012, 616 p. ISBN: 978-5-211-06349-5.

SĂNĂTATEA CREIERULUI VS. SĂNĂTATE ORALĂ ÎN CÂMPUL ABORDĂRILOR BIOETICE

Vitalie OJOVANU, dr. hab. în filos.,

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

e-mail: vitalie.ojovanu@usmf.md

<https://orcid.org/0000-0003-3510-0477>

Ala OJOVAN, dr. șt. med.,

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

e-mail: ala.ojovan@usmf.md

<https://orcid.org/0000-0002-9804-5519>

BRAIN HEALTH VS. ORAL HEALTH IN THE FIELD OF BIOETHICAL APPROACHES

Summary

The latest trends in medicine point to the importance of interdisciplinary approaches. This is also true when analyzing the interdependence of brain health and oral health. In this topical issue of theoretical and clinical medicine, bioethics plays an important role. Currently, bioethics has impressive theoretical and applied potential in solving the most complex situations in medicine.

Keywords: *bioethics, medicine, health, brain, dentistry, neurology.*

Conform Organizației Mondiale a Sănătății sănătatea nu este condiționată de lipsa bolii și disfuncțiilor, ci se referă la un proces complex și multidimensional, în care starea subiectivă de bine este un element fundamental. Astfel OMS definește sănătatea creierului ca fiind promovarea unei dezvoltări optime a creierului, a sănătății cognitive și a bunăstării pentru toți, pe tot parcursul vieții. Această definiție implică faptul că sănătatea creierului nu înseamnă doar absența bolii, ci și încurajează o abordare centrată pe persoană, axată pe promovare, prevenire, tratament, îngrijire și reabilitare.

Particularitatea distinctă a medicinei contemporane constă în capacitățile sale interdisciplinare de abordare a afecțiunilor sau a calității vieții omului. Aceste posibilități sunt și mai potrivite când sunt prezente câteva maladii sau disfuncții la aceeași persoană, fapt întâlnit la diverse grupuri de suferinzi, dar mai frecvent la contingentul de populației de vârstă medie și înaintată. Un potențial oportun și substanțial poate să reprezinte implicarea potențialului teoretico-aplicativ al bioeticii. Exemplu tipic, reprezentativ, în acest sens, poate să ofere axa interdisciplinară privind interconexiunea: sănătate cerebrală – sănătate orală – implicare bioetică.

Medicina secolului XXI înregistrează performanțe relevante în toate domeniile sale. Deseori gravitatea afecțiunilor este determinată de implicarea anumitor factori, printre care și cei sociali. Din grupul afecțiunilor, în care rolul mediului social constituie o prezență evidentă, fac parte și cele ce țin de afecțiunile creierului. În general, majoritatea maladiilor sunt analizate ținând cont de nivelul de sănătatea creierului prin care se și aplică calificativul gradual al afecțiunii date. Creierul este organul numit și „dirijorul” organismului care reglează majoritatea și celor mai importante procese din organism. Totodată creierul uman prin funcțiile sale, majoritatea cărora deja au fost descoperite de știința medicală, mai dispune de una, extrem de importantă – cea de a interacționa cu întreg mediul existențial, inclusiv cel social. Anume interacțiunea permanentă a ființei umane în mediul social, pe tot parcursul vieții, determină particularitatea sa ce mai importantă – de a fi Om, adică o ființă nu numai cu componentul său biologic, ci și unul social.

Tot ce „primește” omul din mediul social, dar și ce „dă” el acestuia, se realizează printr-un proces continuu care implică în mod direct creierul, iar calitatea acestui „primit”-„dat” revine de buna funcționare a creierului, adică de sănătatea acestuia. Însă condițiile sociale se schimbă accentuat, inclusiv acțiunea fenomenului informațional, tehnologic și științific, acționând în mod direct asupra rolului laturii sociale a persoanei.

O componentă anatomo-fiziologică specifică a organismului uman constituie cavitatea orală. Situată în vecinătatea creierului, cavității bucale îi revine o serie de funcții importante în organism, fapt deja studiat cu plenitudine de către știința medicală, iar unele dintre acestea se ajustează la strânsa interacțiune cu creierul.

Sănătatea orală precară predispune la declinul sănătății creierului. Astfel, bolile gingivale, lipsa dinților, alte probleme de sănătate orală, cresc riscul de accident vascular cerebral. Pentru ilustrație a fost prezentat rezultatul unui

studiu 92014-2021) ce a încadrat circa 40 mii de britanici cu vârstă medie de 57 de ani cu imagini obținute în urma examinării RMN a creierului. În rezultat s-au observat leziuni acumulate în materia albă a creierului, fapt ce afectează memoria, echilibrul, mobilitatea, cât și declanșarea unor serii de leziuni microstructurale.

Cele mai frecvente boli bucale (orale) ce corelează direct cu funcționalitatea cerebrală sunt: cariile dentare; boala parodontală; cancerul oral; afecțiunile infecțioase bucale; diversele traumatisme bucale; leziunile ereditare. Peste toate acestea concomitent se mai pot proiecta: bolile venerice; diabetul; tuberculoza; alergiile; intoxicațiile cu metale grele sau alte substanțe nocive.

Dacă vorbim de problemele neeficienței tratamentului, un rol esențial revine barierelor în comunicare, dintre care unele revin din partea pacientului: „tentativa de a-și ascunde emoțiile în fața medicului; teama de a fi pus într-o situație jenantă; dorința de a se conforma așteptărilor doctorului, de a nu devia de la prezentarea „tehnică a simptomelor”; teama de a fi bolnav; teama (eventual respectul excesiv) față de medic; toate concurând la înlăturarea unui obstacol: real sau mai puțin real, obiectiv sau subiectiv” [1, p. 150-151]. Aici o parte de responsabilitate iarăși revine contingentului de specialiști în medicină.

A comunica ineficient înseamnă a ține cont, atunci când transmiți sau recepționezi informații, doar de necesitățile proprii, sau limitat de cele ale conlocutorului. Această formă de comunicare determină un comportament pasiv sau agresiv față de celălalt. A comunica eficient înseamnă a utiliza ascultarea activă [2, p. 118].

În cadrul acestei teme este necesar de configurat subiectul tacticilor medicale comune atât pentru neurolog (sau reabilitolog), cât și pentru stomatolog, aplicate în procesul comunicării cu pacientul ce suferă de disfuncționalități cerebral-stomatologice.

Trebuie de menționat că medicii (stomatolog, neurolog, alți specialiști implicați, ulterior reabilitologii) pot aplica diferite tactici educaționale, inclusiv pedagogia medicală, cu persoane tinere, adulte, vârstnici, cu dizabilități, ținând cont de faptul că stabilirea diagnozei, vârsta, sexul, mediul de proveniență, statusul educațional, social, marital, schema tratamentului, perioada de internare, pot să influențeze atât pozitiv, cât și negativ anumite situații de comunicare cu aceștia [1, p. 148-149].

Privitor la caracterizarea bolii din punct de vedere social trebuie să se țină cont de așa componente ca: implicațiile rolului de bolnav pentru sine, familia sa și grupările sociale în care acesta este integrat; experiențele incipiente de viață ale persoanei și reacțiile ei curente față de boală și incapacitate; experiențele sociale și poziții culturale ce determină atitudinea bolnavului față de maladie; relația dintre diferite etape de tratament și însănătoșire în raport cu boala și natura dificultăților psiho-sociale ale bolnavului [3, p. 180].

Un rol deosebit de important reprezintă calitatea vieții, care, după remarca lui M. Dan, „nu se reduce la unele dimensiuni specifice cum ar fi: standardul economic, starea de sănătate sau satisfacția cu viața. Studiarea calității vieții presupune o cercetare de ansamblu a societății omenești, în care se îmbină nivelul microsocial (individul), nivelul mezosocial (comunitățile umane) și nivelul macrosocial (societatea în ansamblu” [Citat după: 3, p. 67].

În baza unei maladii la individ apare un nou rol social în care: are loc schimbarea raporturilor sociale cu cei din jur; apare etichetarea ca „bolnav”; se produc modificări în structura familiei bolnavului; se produce raportarea la alte grupuri sociale; se simte dizarmonia în viața socială. Iar în atare condiții bolnavul pierde treptat certitudinea că mai deține un rol social în cadrul comunității, dar poate sesiza și o atitudine refractară începând cu micromediul social [3, p. 38-39].

Schimbarea comportamentală – modificare a conduitei, purtării, comportamentului, survenită în urma unor circumstanțe, convingeri de moment sau treptate, educație sau informare. Schimbarea comportamentală poate avea efecte pozitive sau negative pentru sănătate, viață, modul de trai, relațiile cu cei din jur [2, p. 174].

Sănătatea creierului este esențială pentru sănătatea globală fizică, mentală și socială, precum și pentru bunăstare, productivitate și creativitate și pentru capacitatea de a face față situațiilor din viață (și evenimentelor critice din viață) nu poate fi contestată.

Prin strategia dedicată sănătății creierului, Academia Europeană de Neurologie urmărește să promoveze o nouă abordare holistică și pozitivă, care nu se axează doar pe boală și pe vârstă (un creier, o viață, o abordare), având ca scop nu numai prevenirea disfuncțiilor neurologice, ci și conservarea sănătății creierului și promovarea recuperării după leziuni cerebrale [4].

Focusarea pe studiul sănătății cerebrale sau evidențiat și o serie de dificultăți în reducerea poverii disfuncțiilor neurologice și în promovarea sănătății creierului.

1. În pofida progreselor majore în ceea ce privește unora afecțiuni neurologice, progresele în tratamentul altora rămân insuficiente. Totodată, rolul factorilor psihologici, socio-economici și de mediu (poluare, schimbări climatice) este subestimat și insuficient studiat. Drept urmare, criteriile actuale de diagnosticare și abordările terapeutice sunt inadecvate în cazul mai multor maladii neurologice.
2. Dovezile disponibile ale unei preveniri eficiente și rentabile lipsesc pentru cele mai multe dintre celelalte disfuncții neurologice.
3. Conștientizarea poverii pe care o reprezintă maladiile neurologice lipsește, în contrast puternic cu conștientizarea poverii altor patologii. O mai bună înțelegere a sănătății creierului și a disfuncțiilor neurologice ar contribui, de asemenea, la eliminarea stigmatizării asociate cu numeroase afecțiuni. Mai mult, ar trebui să se identifice modalități pentru a disemina la toate nivelurile științifice și în rândul publicului larg cunoașterea globală a faptului că nu poate exista sănătate în lipsa sănătății creierului.
4. E necesară o abordare holistică a sănătății creierului. Lipsește aproape cu desăvârșire o evaluare științifică a sănătății creierului ca stare centrată pe persoană, care să includă multiple dimensiuni funcționale. De fapt, cele mai multe eforturi de până acum s-au concentrat pe boală și pe vârstă. Unele publicații au sugerat instrumente multidimensionale, cu toate acestea, încă nu au fost elaborate măsurători validate (scoruri) ale sănătății creierului dintr-o perspectivă biopsihosocială holistică [4].

În domeniul stomatologiei sunt, de asemenea, relevate o serie de probleme ce necesită o soluționare corespunzătoare.

1. O conlucrare inefficientă, aproape că e absența acesteia, dintre stomatologi și medici specialiști ai altor domenii, inclusiv cu cei ai specialităților ce țin de disfuncțiile cerebrale, reabilitare etc. Aceasta rămâne a fi o problemă universală, pentru toate societățile, inclusiv cele mai evolute. Prezența unor colaborări cu rezultate notabile sunt doar cazuri singulare, realizate preponderent din inițiativa specialiștilor în stomatologie.
2. Absența unei strategii oficiale, din partea factorilor de decizie, de nivel terapeutic privitor la abordarea interdisciplinară în cazul problemelor comune de sănătate cerebrală și sănătate orală.

3. Realizări teoretice și aplicative puține, insuficiente privitor la subiectul sănătate orală – sănătate cerebrală, inclusiv a apelării la suportul bioeticii.

Componentul bioetic necesar de a fi implicat în actul medical somatologic-neurologic rezidă preponderent în:

- asigurarea corectitudinii actului medical, acțiunilor de reabilitare, asistenței sociale, relațiilor dintre pacient și medic ori asistent social ș.a.;
- aplicarea curentă a principiilor bioetice în asistența medicală acordată pacientului neurologic;
- implementarea cunoștințelor etice și comportamentale subiecților implicați, cât și pacienților.

Afecțiunea neurologică în tandem cu boala stomatologică și corelarea acestora cu principiile bioetice de bază:

- vulnerabilității;
- integrității terapeutice;
- autonomiei;
- binefacerii;
- informării;
- echității.

Rezumând cele prezentate putem concluziona cu următoarele:

1. La moment există dificultăți în conduita terapeutică a unor afecțiuni neurologice determinate de nivelul de sănătate a creierului. Concomitent se pot atinge performanțe importante care pot fi realizate prin acceptarea unei abordări mai largi a acestui subiect din domeniul neurologiei, devenit interdisciplinar, axat pe sănătate și prevenire, nu numai pe diagnosticare și tratament.
2. Lansarea strategiei privind sănătatea creierului de către Academia Europeană de Neurologie s-a întreprins după încetarea pandemiei de COVID-19, fiind deja realizată o experiență prin care s-a evidențiat faptul adaptării urgente a sistemelor de sănătate și sporirea rezistenței într-un context sanitar extraordinar.

3. Adoptarea strategiei cu genericul: „Un creier, o viață, o abordare” în colaborare cu diverse societăți, organizații internaționale, factori de decizie, domenii medicale, constituie o mișcare semnificativă pentru obținerea „unei stări în care fiecare persoană își poate valorifica propriile capacități și își poate optimiza funcțiile cognitive, emoționale, psihologice și comportamentale pentru a face față situațiilor din viață” (citată din Decizia OMS).

4. Afecțiunile stomatologie constituie un component important ce determină direct nivelul de sănătate a creierului, făcând parte și din necesitățile prescrise pentru recuperarea pacientului în tandem cu cea neurologică.

5. În cadrul unei strategii preconizate de abordare interdisciplinară a sănătății cerebrale în raport cu cea stomatologică, în rol evident de important revine bioeticii prin:

- înainte de toate cu elaborarea reperelor conceptuale respective, inclusiv configurarea suportului metodologic și instrumentarului aplicativ pentru diferite instituții, condiții clinice etc.;
- în monitorizarea aplicării principiilor bioetice și implicarea în situațiile curente ale actului medical administrat;
- conlucrarea într-un cadru interinstituțional referitor la elaborarea unor strategii eficiente privind suferinții cu afecțiuni neurologico-stomatologice în diverse condiții existențiale.

Implicarea potențialului bioeticii în activitățile de optimizare a nivelului de sănătate neurologică și stomatologică a persoanei suscită o serie de avantaje la nivel individual și cel social, printre care: asigurarea drepturilor complete a persoanei, diminuarea suferinței, ameliorarea calității vieții, reducerea impactului economic, diminuarea unor poveri asupra națiunii.

Referințe bibliografice:

1. PAȘCA, M.D. Noi structuri în pedagogia medicală. Târgu Mureș: Editura Ardealul, 2020. 200 p. ISBN 978-606-8372-68-6.
2. Comunicare și comportament în medicină (cu elemente de bioetică). Coord.: V. Ojovanu. Chișinău: CEP Medicina, 2016. 220 p. ISBN 978-9975-82-025-7.
3. PAȘCA, M.D., IACOB, A.E. Introducere în sociologia medicală. Târgu Mureș: Editura Ardealul, 2021. 203 p. ISBN 978-606-8372-78-5.
4. BASSETTI, CL., ENDRES M., SANDER A., et al. The European Academy of Neurology Brain Health Strategy: One brain, one life, one approach. În: European Journal of Neurology. 2022, Vol. 29, No 9, pp. 2559-2566. ISSN 1351-5101. Available: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ene.15391> [Accessed: 12.01.2025].

CONTRIBUȚII BIOETICE PRIVIND PROVOCĂRILE AUTONOMIEI PACIENTULUI NEUROLOGIC

Ludmila RUBANOVICI, dr. în filos., conf. univ.,

USMF „NTestemițanu”, Republica Moldova

ludmila.rubanovici@usmf.md

<https://orcid.org/0000-0001-8703-1886>

BIOETHICAL CONTRIBUTIONS ON THE CHALLENGES OF NEUROLOGICAL PATIENT AUTONOMY

Summary

This study aims to analyze the bioethical challenges related to the autonomy of the neurological patient, highlighting the specific difficulties encountered in medical decision-making and the research aims to: explore the impact of neurological conditions on decision-making capacity; analyze the main difficulties encountered in assessing and respecting the autonomy of patients with neurological diseases; develop strategies to optimize the decision-making process, respecting the principles of bioethics and patient rights. The article „Bioethical contributions on the challenges of neurological patient autonomy” analyzes patient autonomy from bioethical, philosophical, and medical perspectives, highlighting the complexity of this concept in neurological conditions. Autonomy, historically understood as rational self-governance or freedom of choice, is influenced by cultural, social, and biological factors. In the case of neurological patients, autonomy is often compromised by impaired cognitive functions, communication difficulties, and emotional fluctuations.

The article highlights the ethical and clinical challenges associated with informed consent and medical decision-making in the context of neurological diseases. It also discusses the implications of new neuroscientific technologies

and the conflicts between patient autonomy and the principle of non-maleficence. Finally, bioethical strategies are proposed to balance respect for autonomy with the protection of patient health, through methods such as assisted decision-making, the involvement of legal representatives, and the use of advance directives.

Key-words: *bioethics, bioethical principles, principle of respect for autonomy, informed consent, neurological patient.*

Încă din momentul nașterii, ne angajăm într-o veritabilă competiție pentru dobândirea și menținerea liberului-arbitru, independenței față de necesitatea și cauzalitatea obiectivă, care, în mod concomitent, este un proces puternic influențat de diverși factori, inclusiv și de condițiile socio-culturale. De-a lungul vieții, suntem nevoiți să luăm variate decizii – unele majore și unice, precum calitatea vieții, sănătate, metode de tratament, etc, iar altele de rutină și aparent nesemnificative, cum ar fi selectarea unui fel de mâncare sau concentrarea atenției asupra anumitor stimuli auditivi, vizuali, chineștezici etc. în detrimentul altora. Pentru pacienții neurologici, menținerea unei percepții pozitive asupra autonomiei lor este esențială nu doar din punct de vedere etic, ci și terapeutic. Atunci când pacienții sunt implicați activ în luarea deciziilor privind tratamentul lor și li se oferă un grad adecvat de control, acest lucru le poate întări sentimentul de autoeficacitate și le poate îmbunătăți starea psihologică. Pe de altă parte, limitarea excesivă a autonomiei din cauza prejudecăților privind capacitățile lor cognitive poate contribui la sentimente de neajutorare și la agravarea stării depresive. Prin urmare, abordările bioetice ar trebui să găsească un echilibru între protecția pacienților și susținerea unui cadru decizional care să le întărească încrederea în sine și motivația de a colabora în procesul terapeutic. Cercetările din domeniul neuroștiințelor sugerează că oamenii au o nevoie înnăscută și biologic determinată de control. Totuși, percepția asupra capacității de a influența mediul, sentimentul de autoeficacitate și dorința de autonomie sunt puternic modelate de experiențele de învățare și de factorii culturali [1; 2].

Autonomia a fost interpretată diferit de-a lungul istoriei filosofiei: de la idealul autoguvernării raționale din Antichitate, la libertatea morală și politică din modernitate, până la înțelegerea autonomiei în raport cu factorii sociali și culturali în gândirea contemporană.

În Antichitate, bunăoară, autonomia era asociată cu capacitatea de a trăi conform rațiunii. Socrate susținea că o viață bună presupune autocunoaștere și conducerea existenței în conformitate cu virtutea, fără a fi influențat de dorințe sau de presiuni externe, iar Platon considera că autonomia adevărată aparține celui care își ordonează sufletul conform rațiunii, supunând impulsurile iraționale guvernării înțelepte. Aristotel a legat autonomia de conceptul de eudaimonie (fericire și împlinire), de libertate de acțiune sau de dezvoltare, susținând că omul autonom este cel care acționează conform virtuții și deliberării raționale.

În Evul Mediu, autonomia nu era înțeleasă ca autodeterminare individuală, ci mai degrabă ca armonizarea voinței umane cu ordinea divină, ca supunerea voinței umane față de Dumnezeu și legea naturală. De exemplu, Sfântul Augustin (354-430) considera că adevărata libertate nu înseamnă independență absolută, ci supunerea voinței umane față de Dumnezeu. Omul este autonom doar atunci când își conformează alegerile Binelui suprem, adică lui Dumnezeu. Toma d'Aquino (1225-1274), influențat de Aristotel, vedea autonomia ca fiind compatibilă cu legea naturală: omul are rațiune și liber arbitru, dar acestea trebuie folosite în conformitate cu voința divină și ordinea morală universală. Autonomia nu înseamnă libertate absolută, ci o alegere responsabilă în cadrul rânduielii divine. În general, în Evul Mediu, autonomia individuală era subordonată autorității religioase și principiilor teologice. Conceptul dominant era cel de liber arbitru, însă acesta era văzut ca un dar divin care trebuia folosit pentru a urma binele și a evita păcatul.

Odată cu Renașterea (secolele XIV-XVI), apare o schimbare majoră de perspectivă asupra autonomiei, începe să fie redescoperită ca o formă de libertate individuală, atât în gândire, cât și în acțiune, iar odată cu redescoperirea umanismului și a gândirii clasice, precum Erasmus (Desiderius) din Rotterdam (1466-1536), au susținut ideea că omul are capacitatea de a-și modela propria viață prin educație și rațiune. Erasmus a apărut liberul arbitru împotriva viziunii lui Martin Luther (1483-1546), care sublinia predestinarea și limitarea libertății umane. Niccolò Machiavelli (1469-1527) a promovat ideea că autonomia politică trebuie să fie ghidată nu de principii morale absolute, ci de realism și eficiență. În acest sens, conducătorii trebuie să fie autonomi în luarea deciziilor, adaptându-se contextului politic. Giordano Bruno și Galileo Galilei au fost

exemple de gânditori care au promovat autonomia gândirii științifice față de dogmele religioase. Jean Bodin (1530-1596) a pus bazele conceptului modern de suveranitate, susținând că autonomia politică a statului este esențială pentru menținerea ordinii și independenței.

În Epoca Modernă, autonomia capătă o dimensiune etică și politică mai clar definită. Immanuel Kant (1724-1824) este unul dintre cei mai importanți filosofi ai autonomiei. El a formulat principiul conform căruia o persoană este autonomă atunci când acționează conform propriei sale rațiuni morale, fără influențe externe sau dorințe iraționale. Morala kantiană se bazează pe imperativul categoric, care cere să acționăm doar conform acelor maxime pe care le-am putea dori ca legi universale. Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) a extins ideea de autonomie la domeniul politic, afirmând că adevărata libertate constă în a urma legile pe care ni le dăm singuri, în cadrul unui contract social just.

Secolul XX și gândirea contemporană au nuanțat ideea autonomiei, subliniind influența societății, culturii și relațiilor interpersonale. John Stuart Mill (1806-1873) a susținut că autonomia individuală trebuie protejată de orice formă de coerciție, inclusiv de tirania majorității, considerând libertatea esențială pentru dezvoltarea personală [3]. Existentialiștii, precum Jean-Paul Sartre (1905-1980), au văzut autonomia ca o responsabilitate absolută a individului, care își creează propriul sens al existenței. Feminismul și etica grijii au subliniat că autonomia nu este doar o chestiune de independență, ci și de relații sociale și interdependență. De exemplu, eticiană și psihologă americană, cunoscută în special pentru munca ei privind comunitatea etică și relațiile etice, Carol Gilligan propune o perspectivă alternativă asupra autonomiei în lucrarea sa fundamentală, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (1982). Autoarea susține că autonomia nu înseamnă doar independență, ci și interdependență – capacitatea de a lua decizii în contextul relațiilor cu ceilalți. În loc de o etică a dreptății, bazată pe reguli universale, femeile tind să adopte o etică a grijii, care pune accent pe responsabilitate, empatie și menținerea relațiilor, iar în dezvoltarea morală există o cale alternativă bazată pe grijă și conectare. Gilligan contribuie la dezvoltarea conceptului de autonomie relațională, susținând că oamenii nu sunt

izolați în luarea deciziilor, ci își exercită autonomia în contextul relațiilor sociale. Această perspectivă a influențat gândirea feministă și teoriile contemporane despre etica îngrijirii și responsabilității sociale [4, p.144].

Autonomia pacientului este un principiu fundamental al bioeticii, însă în contextul afecțiunilor neurologice, aceasta devine o provocare majoră. Actualmente, inclusiv în societatea noastră, numărul pacienților cu boli neurologice este în creștere, iar deciziile privind tratamentul lor devin din ce în ce mai dificile. Un studiu, realizat de către Catedra de Neurologie nr.1 și nr.2, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”, Chișinău, Republica Moldova; Departamentul de Neuroștiințe Clinice, Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București, România; Departmentul de Neurologie și Neurochirurgie, Universitatea din Vilnius, Lituania; Departmentul de Neurologie, Universitatea de Stat „Ivane Javakhishvili”, Tbilisi, Georgia; Centrul Internațional Clinic de Cercetare, Spitalul Universitar „Sf. Anne”, Brno, Republica Cehă; Centrul Medical Shaare Zedek, Ierusalim, Universitatea Tel Aviv, Israel, a evidențiat deficiențe serioase cu privire la indicatorii de performanță intraspitalicești ai AVC în Moldova. Cele mai importante lacune includ: lipsa computer tomografelor în spitalele publice, absența unei rețele naționale de asistență medicală în AVC, accesibilitatea extrem de redusă la tromboliza intravenoasă și implementarea nesatisfăcătoare a tratamentului de prevenție secundară a ictusului. Astfel, rezultatele analizei efectuate evidențiază necesitatea elaborării unui plan național de reorganizare a serviciului Stroke susținut de guvern drept o prioritate pentru sănătatea publică [5].

În perioada pandemiei a crescut de cinci ori numărul cazurilor de afecțiuni neurologice printre pacienți, față de perioada de până la pandemie și continuă să crească post-pandemic. Potrivit medicului neurolog, Alexandru Grumeza, șeful Unității de Primiri Urgențe de la Institutul de Neurologie și Neurochirurgie „Diomid Gherman”, virusul SARS-COV-2 poate determina stări severe ale sistemului nervos central. Din punct de vedere statistic, din toți cei care au fost spitalizați cu noul Coronavirus, la aproximativ cinci la sută dintre pacienți se dezvoltă suferințe ale creierului. (...) Aceasta este una din problemele cele mai frecvente cu care se confruntă neurologii la pacienții cu COVID-19 [6]. De asemenea, medicul a precizat că, în prezent, o provocare mult mai mare este

înțelegerea cazurilor cu accidente vasculare cerebrale. Astfel, între 1-3% pacienți cu COVID-19 și post boală dezvoltă accident vascular cerebral, lucru care se întâmplă între prima - a treia săptămână de infectare, iar cele mai frecvente stări sunt o suferință generală a creierului, care se manifestă prin semne de tulburare de conștiință, de confuzii, dezorientare, agitație, somnolență sau uneori cu anumite crize convulsive, epileptice.

Conceptul de autonomie este strâns legat de principiul consimțământului informat, care implică furnizarea de informații clare, complete și accesibile pacientului, astfel încât acesta să poată înțelege opțiunile disponibile, riscurile și beneficiile fiecărui tratament [7, p. 52-54]. Pentru ca autonomia să fie exercitată în mod autentic, pacientul trebuie să fie competent din punct de vedere cognitiv și emoțional, să nu fie supus presiunilor externe și să aibă acces la toate resursele necesare pentru luarea unei decizii echilibrate.

În practica medicală, respectarea autonomiei pacientului poate ridica provocări semnificative, mai ales în cazul pacienților cu afecțiuni neurologice, unde capacitatea decizională poate fi afectată de deteriorarea funcțiilor cognitive, de tulburări de conștiință sau de influența factorilor psihologici și sociali. Astfel, autonomia în context medical nu este absolută, ci trebuie analizată în echilibru cu alte principii bioetice, precum beneficiul pacientului și evitarea unui posibil prejudiciu [8]. Respectarea autonomiei pacientului reduce riscul conflictelor etice și juridice care pot apărea atunci când tratamentele sunt impuse fără consimțământ. În unele cazuri, nerespectarea acestui principiu poate atrage consecințe legale, inclusiv acuzații de malpraxis. În cazul pacienților neurologici, autonomia poate fi afectată de deteriorarea funcțiilor cognitive sau de incapacitatea de a exprima dorințe clare. Cu toate acestea, respectarea autonomiei rămâne esențială și poate fi realizată prin metode alternative, cum ar fi luarea deciziilor asistate, implicarea reprezentanților legali sau utilizarea directivelor anticipate privind îngrijirea medicală.

Bolile neurologice pot influența capacitatea de luare a deciziilor, comunicarea intențiilor și înțelegerea informațiilor medicale, ceea ce creează provocări etice și clinice în asigurarea unui consimțământ informat autentic. Multe afecțiuni neurologice, precum demența, boala Parkinson avansată, accidentul vascular

cerebral (AVC) sau leziunile cerebrale traumatiche, pot reduce capacitatea pacientului de a lua decizii raționale. În aceste cazuri, autonomia este compromisă deoarece pacientul poate avea dificultăți în procesarea informațiilor, evaluarea riscurilor și formularea unei alegeri conștiente. Afecțiuni precum afazia (în cazul AVC-ului) sau scleroza laterală amiotrofică (SLA) pot afecta abilitatea pacientului de a-și exprima dorințele și preferințele. În aceste situații, medicii trebuie să găsească metode alternative de comunicare, cum ar fi tehnologiile asistive sau implicarea familiei, ceea ce poate complica procesul decizional. Depresia, anxietatea și tulburările de personalitate, frecvent asociate cu bolile neurologice, pot influența dorințele pacientului și pot genera fluctuații în deciziile acestuia. De exemplu, un pacient cu boala Parkinson avansată poate oscila între acceptarea și refuzul unui tratament, în funcție de starea sa emoțională zilnică. În cazul pacienților cu afectare cognitivă severă, familia sau un reprezentant legal poate fi responsabil de luarea deciziilor medicale. Acest lucru poate duce la conflicte între ceea ce își dorește pacientul și ceea ce consideră familia că este în interesul său. De asemenea, există riscul ca deciziile aparținătorilor să fie influențate de factori subiectivi sau de interese personale.

Progresele în neurotehnologie, precum implanturile cerebrale, stimularea profundă a creierului sau inteligența artificială aplicată în neurologie, ridică noi provocări etice. De exemplu, în cazul unui pacient cu boala Parkinson care beneficiază de stimulare cerebrală profundă, se pune problema dacă deciziile sale sunt influențate artificial de dispozitiv sau dacă își păstrează autonomia autentică.

Pacienții cu afecțiuni neurologice pot refuza tratamente esențiale pentru sănătatea lor, invocând dreptul la autonomie. De exemplu, un pacient cu epilepsie poate refuza medicația antiepileptică, chiar dacă acest lucru îl expune unui risc crescut de crize severe. În acest caz, medicii trebuie să decidă dacă respectarea autonomiei ar putea duce la un prejudiciu semnificativ pentru pacient. Astfel, respectarea strictă a autonomiei poate intra în conflict cu obligația medicului de a proteja pacientul de decizii care i-ar putea face rău. Uneori, un pacient poate solicita o intervenție neurochirurgicală riscantă, care nu are o probabilitate mare de succes. În acest caz, medicul trebuie să echilibreze respectarea dorinței pacientului cu principiul de a nu face rău.

Pentru a gestiona aceste conflicte, profesioniștii din domeniul sănătății trebuie să adopte strategii bioetice care să armonizeze autonomia pacientului cu non-maleficența. Înainte de a accepta sau respinge decizia unui pacient, medicii trebuie să stabilească dacă acesta are capacitatea cognitivă necesară pentru a înțelege implicațiile alegerii sale. În cazurile de afectare neurologică severă, se poate recurge la un reprezentant legal sau la directive anticipate. În cazul pacienților care pot lua decizii, dar au dificultăți în înțelegerea riscurilor (ex. afazie, deficite cognitive ușoare), se pot utiliza metode alternative pentru a facilita comunicarea (ex. materiale vizuale, sprijin din partea unui aparținător).

Prin prisma principiului proporționalității, atunci când autonomia pacientului intră în conflict cu riscul de prejudiciu, medicii trebuie să evalueze raportul risc-beneficiu al fiecărei opțiuni și să aleagă soluția care minimizează daunele, iar implicarea echipei medicale și a familiei, în cazurile dificile, luarea deciziilor trebuie să fie un proces multidisciplinar, implicând neurologi, psihologi, eticieni și familia pacientului pentru a găsi cea mai echitabilă soluție.

În practica medicală, de asemenea, luarea deciziilor este un proces complex, influențat de factori etici, clinici și juridici. În neurologie, acest proces devine și mai dificil din cauza afectării cognitive și funcționale a pacienților. Două modele decizionale fundamentale sunt *paternalismul medical* și *modelul autonomiei pacientului*, sau antipaternalismul fiecare având avantaje și limitări specifice. Dacă paternalismul medical se bazează pe ideea că medicul, datorită cunoștințelor și experienței sale, trebuie să ia decizii în interesul pacientului, chiar dacă acestea contravin voinței acestuia: medicul ia deciziile medicale în locul pacientului; se presupune că pacientul nu este capabil să înțeleagă pe deplin implicațiile tratamentului, iar scopul principal este binefacerea și protejarea pacientului de posibile prejudicii. Aplicabilitate în neurologie, de exemplu, în cazul pacienților cu afecțiuni cognitive severe: Alzheimer, demență frontotemporală, AVC, traumatisme craniene, tulburări psihiatrice asociate afecțiunilor neurologice etc. Acești pacienți pot avea o capacitate redusă de a lua decizii informate, iar medicii trebuie să intervină în interesul lor.

Cu toate acestea, sunt riscuri de încălcare a drepturilor pacientului și de abuz de autoritate medicală, pacienții fiind excluși din procesul decizional, sau

lipsa de comunicare poate reduce încrederea în sistemul medical.

Modelul autonomiei pacientului, sau numit în bioetică, antipaternalist pune accent pe dreptul pacientului de a decide asupra propriului tratament, pe baza consimțământului informat. Conform acestui model pacientul are dreptul să aleagă sau să refuze tratamentele, chiar dacă decizia sa nu este cea recomandată de medic. Medicul devine un consilier, oferind informații, dar fără a lua decizia în locul pacientului. Aplicarea în neurologie a acestui model se face pentru pacienții conștienți și cognitivi capabili. De exemplu, un pacient cu scleroză multiplă poate decide dacă dorește să înceapă un tratament experimental, chiar dacă acesta are efecte secundare severe, sau acordă dreptul la refuzul tratamentului, atunci, de exemplu, un pacient cu boala Parkinson avansată poate refuza o intervenție de stimulare cerebrală profundă, alegând să trăiască cu simptomele sale. Corespunzător acestui model, pacienții cu boli neurodegenerative pot redacta directive anticipate, stabilind din timp ce tipuri de tratamente doresc sau nu în stadiile avansate ale bolii.

Însă aspectele negative pentru această formă particulară de relație medic-pacient poate duce la: riscuri de decizii greșite, pacienții pot lua decizii bazate pe informații incomplete sau pe emoții, ceea ce le poate afecta sănătatea; la dificultăți în evaluarea capacității decizionale, unele cazuri (ex. scleroză laterală amiotrofică, epilepsie), pacienții pot avea momente de luciditate, dar și episoade de confuzie; la încetinirea procesului medical, deoarece insistența asupra autonomiei poate întârzia intervențiile necesare.

În neurologie este adesea preferat un model decizional mixt, sau modelul decizional echilibrat sau *paternalism soft* (autonomie asistată), datorită limitărilor ambelor modele, ce combină respectarea autonomiei pacientului cu intervenția medicului în cazurile necesare. Caracteristicile acestui model sunt: medicul ghidează pacientul în procesul decizional, oferindu-i informații și sprijin, iar pacientul este implicat activ în decizie, dar este asistat atunci când capacitatea sa este afectată. Se evaluează capacitățile decizionale pentru a determina dacă pacientul poate lua decizii singure. Exemple de aplicarea ale acestuia: în cazul pacienților cu boli neurodegenerative progresive la debutul bolii, pacienții își exprimă clar dorințele, dar, pe măsură ce boala avansează,

medicii și familia trebuie să preia controlul decizional. În situația deciziilor complexe, cum ar fi tratamente experimentale, pacienții pot avea dificultăți în înțelegerea riscurilor, iar medicii trebuie să le ofere informații clare, ajutându-i să ia o decizie informată. În neurologie, adoptarea unui model strict paternalist sau a unui model bazat exclusiv pe autonomie poate fi problematică. De aceea, se preferă o abordare echilibrată, care să protejeze pacientul, dar să îi respecte și dreptul la autodeterminare. În situații în care autonomia este afectată, medicii trebuie să acționeze etic, oferind pacienților sprijin și informații pentru a lua cele mai bune decizii privind propria sănătate.

În concluzie, putem afirma că: este esențial ca abordările bioetice să găsească un echilibru între protejarea pacienților neurologici și susținerea autonomiei lor, evitând atât impunerea unor restricții excesive, cât și neglijarea nevoii de sprijin decizional; în cazul pacienților cu afecțiuni neurologice, capacitatea de luare a deciziilor poate fi afectată, iar, prin urmare, autonomia trebuie evaluată contextual, incluzând metode alternative de comunicare și implicarea reprezentanților legali atunci când este necesar; respectarea autonomiei pacientului impune furnizarea de informații clare, adaptate capacității sale de înțelegere, astfel încât să poată lua decizii informate privind tratamentul, chiar și în condiții de afectare cognitivă parțială; avansurile în neurotehnologie ridică probleme etice legate de influența dispozitivelor asupra autonomiei pacientului, fiind necesară o analiză atentă a modului în care acestea afectează luarea deciziilor și identitatea personală; luarea deciziilor în cazul pacienților neurologici trebuie să fie un proces colaborativ, care să implice nu doar medicii, ci și psihologi, eticieni și familia pacientului, asigurând o abordare echitabilă și centrată pe pacient.

Referințe bibliografice:

1. Control, Perceived. In: <https://www.encyclopedia.com/education/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/control-perceived> (accesat: 10.09.24).
2. LEOTTI, L. A., LYENGAR, S. S., OCHSNER, K. S. *Born to Choose: The Origins and Value of the Need for Control*. In: Trends in Cognitive Science. 2010, vol. 14, nr. 10, p.457.
3. GILLIGAN, Carol. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, 1993. <https://doi.org/10.2307/j.ctvj2wr9>.
4. RUBANOVICI, L. *Regândirea conceptului de vulnerabilitate: unele contribuții bioetice*. În: Filosofia și perspectiva umană: materialele Conferinței Științifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, Ed. Ediția a 19-a, 17 noiembrie 2022, Chișinău. Chișinău: Institutul de Istorie, 2022, Ediția a 19-a, pp. 136-146. ISBN 978-9975-3334-2-9.
5. Indicatorii de calitate ai atacului cerebral în Republica Moldova – registrul RES-Q <https://cercetare.usmf.md/sites/default/files/inline-files/3.%20Elena%20Manole%2C%20Cristina%20Tiu%2C%20Aleksandras%20Vilionskis%2Cet.%20al.Indicatorii%20de%20calitate%20ai%20atacului%20cerebral%20C3%AEn%20Republica%20Moldova%20%E2%80%93%20registrul%20RES-Q.pdf> (accesat: 10.01.25).
6. <https://trm.md/ro/social/medic-neurolog-numarul-cazurilor-de-afectiuni-neurologice-a-crescut-de-cinci-ori> (accesat: 08.09.24).
7. RUBANOVICI, L. *Principiile bioeticii – revirimente în medicina contemporană*. În: Bioetica: teorii, instrumente, utilitate. 9 septembrie 2021, Chișinău. Chișinău: „Print-Caro” SRL, 2021, pp. 45-60. ISBN 978-9975-56-937-8.
8. OJOVANU, V. *Prezențe axiologico-bioetice în procesul investigării și propagării cunoștințelor bioetice în instituțiile medicale din Republica Moldova*. În: Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană: studii inter și pluridisciplinare. Chișinău: Print-Caro, 2019, pp. 9-14.

COMPUTERUL, INTERNETUL ȘI INTELIGENȚA ARTIFICIALĂ CA INSTRUMENTE COGNITIVE ȘI INFORMAȚIONALE

Cernica Niadi-Corina, Lector univ.dr.

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

E-mail: niadi.cernica@gmail.com

COMPUTER, INTERNET AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS INSTRUMENTS FOR KNOWLEDGE AND INFORMATION

Summary

My paper presents the philosophy of Artificial Intelligence and the theme of relationship between human being and Artificial Intelligence and robots. The interpretation of Test Turing and Test of "Chinese room" shows that Artificial Intelligence can be distinguished by a human being and it cannot understand the words. Also, Artificial Intelligence cannot be a conscience because it has not the human structures as motives, purposes, will, values, decisions to act and it cannot choose. Robots are in the myths of Ancient Greece, they represents a part of human imagination about things which can move and receive life. They have not feelings. Human beings have feelings about values (religious, aesthetical, ethical, patriotic feelings), feelings about past, today and future, feelings about motives. The feelings developed with intelligence, and the more intelligent animals are the more developed feelings. Artificial Intelligence is a instrument for knowledge and information.

Key-words: Artificial Intelligence, robot, human being, feelings, conscience

Prima prezentare a unei inteligențe artificiale (IA) a fost a roboților autonomi. Datorită lor, cu ajutorul filosofiei minții, s-a pus problema dacă putem dovedi că o altă persoană sau IA are sau nu conștiință și stări interne. Astfel, roboții nu ar putea fi numiți inteligențe autonome, ci doar instrumente. Dat fiind că

tot ce putem cunoaște sunt comportamentele externe, iar nu stările interne și conștiința, răspunsul a fost că nu putem ști dacă un robot are conștiință și este o inteligență autonomă.

Pentru Daniel Dennett, dacă un calculator se comportă ca și cum ar fi inteligent, atunci este inteligent. Se pune întrebarea dacă inteligența calculatorului (sau a programelor de tip IA) este autonomă sau doar are caracteristici pe care le aveau diferiți roboți cu mișcare mecanică autonomă. Un robot are autonomie, dar nu inteligență autonomă și nici conștiință.

Un program IA nu se poate programa singur, nu poate iniția comenzi și nici operații; pentru aceasta este nevoie de voință, scop, motiv, decizie de a acționa, alegere autonomă (între scopuri, motive, valori, alegerea de a acționa sau de a nu acționa). Acestea sunt caracteristici ale personalității umane, esențiale pentru individul uman, nu structuri ale inteligenței, nici ale sentimentelor sau emoțiilor.

Dacă un calculator are IA, în schimb nu-și poate crea programe cu voință, capacitate de a formula motive, scopuri, de a trece de la motiv la acțiune.

S-a pus întrebarea dacă un calculator poate avea inteligență autonomă, dar nu de tip uman. După cum s-a spus, nu trebuie creată o inteligență ca a omului, deoarece și aeronautica s-a dezvoltat doar atunci când avioanele nu au mai imitat păsările. Dar orice IA programată de om poate fi înțeleasă de om.

Este posibil însă ca programele de tip IA să depășească inteligența umană și să devină autonome? Pentru specialiști, inteligența artificială este denumită inteligență după unele caracteristici ale programelor (de exemplu, capacitatea de a prelucra mai multe informații în același timp, capacitatea de a transpune imaginile în informații și informațiile în imagini etc.) Sunt caracteristici programate, cu totul diferite de ceea ce se înțelege prin inteligență umană (un calculator simplu poate calcula imediat numere oricât de mari, cu oricâte operații matematice, dar nu este mai inteligent decât un om). Omul poate face aceste calcule în timp mai lung și, uneori, mai puțin riguros.

Omul înțelege ce este riscul, poate gândi cu idei neclare, poate înțelege situații probabile sau posibile, poate evalua utilitatea, posibilități de realizare etc.

Toate acestea arată că IA nu este o inteligență de tip uman, nu poate fi autonomă decât în măsura în care este programată, ca un instrument, și nu este o conștiință.

Ce ar face – afirmă filosofi – IA, dacă ar fi o inteligență autonomă? E normal să ne gândim la acest lucru deoarece, spune John Searle, conștiința apare întotdeauna la ființele inteligente, chiar artificiale (cum a a apărut și la om). Pentru John Searle, IA slabă este un sistem de simbolizare inteligent, iar IA tare este un sistem de simbolizare cu stări mentale și conștiință.

Dacă IA ar deveni autonomă și superioară omului: 1 ne-ar putea distruge; 2 ne-ar folosi ca sclavi sau unelte; 3 ne-ar crea un paradis artificial, în care oamenii ar fi fericiți și ar trăi o viață lungă, iar IA și-ar urma activitatea proprie.

Se va numi Singularitate, s-a apreciat, momentul în care inteligența calculatoarelor va depăși inteligența umană, iar acest moment va fi ireversibil. Fizicienii numesc deja Singularitate Big-Bang-ul prin care a apărut Universul, un fenomen ireversibil și singular.

Dar IA nu trece de două teste care ar indica o inteligență autonomă și conștientă.

Testul Turing este un test prin care un evaluator trimite mesaje unui om și unei mașini, fiind izolat de acestea. Omul și mașina trimit răspunsuri. Dacă evaluatorul nu deosebește mesajele omului de cele ale mașinii, se poate spune că mașina se comportă inteligent.

Dar programele IA nu trec de acest test, deoarece nu pot răspunde la întrebări legate de valori, motive, scopuri și nu pot alege.

John Searle dă ca argument faptul că o mașină răspunde, dar nu înțelege răspunsul. Mașina (robotul) poate folosi un set de întrebări cu răspunsuri, și la fiecare întrebare să dea răspunsul programat pentru acea întrebare, fără să cunoască limbajul și fără să înțeleagă cuvintele. În acest caz o mașină se comportă ca și cum ar înțelege limbajul, identic cu un om care ar înțelege limbajul. Poate pune cuvintele în ordine programată, dar nu cunoaște sensul lor și al mesajului. Dar aceasta se poate dovedi, dacă se pun întrebări autoreferențiale pentru limbaj. Limbajul autoreferențial cuprinde jocuri de cuvinte, figuri de

stil neuzuale sau situații în context ale mesajelor (context cultural sau tipul de mesaj). Dacă mașina nu poate răspunde la întrebări de acest fel, nu înțelege limbajul și nici sensul cuvintelor. Programele de tip IA nu trec nici de acest test, care arată dacă mașina înțelege sau nu limbajul, test numit de John Searle „camera chinezească” (exemplul lui John Searle era folosirea de întrebări și răspunsuri scrise, în limba chineză).

Mașinile nu au convingeri, înțelegere, motive sau stări interne (pe lângă sentimente, care nu pot fi programate).

O inteligență autonomă este o inteligență care își creează reguli de comportament și urmează aceste reguli. În această privință omul este cu totul diferit de un robot, iar complexitatea comportamentului uman și a felului în care acesta își creează reguli de comportament diferă total de al unei mașini (robot, program de IA).

Roboții se folosesc numai de programe de tip IA.

Omul are, pe lângă inteligență, inteligență emoțională, cu rol în luarea deciziilor de a acționa, în stabilirea scopurilor și alegerea între alternative.

Omul are valori, după care ne creăm reguli de comportament și la care ne raportăm comportamentele. Aceste valori au o importantă latură afectivă, iar omul poate să accepte sacrificiul de sine pentru a urma anumite cauze sau valori.

Omul își creează reguli de comportament de mare complexitate, pe care le poate schimba, fără să-și schimbe valorile, prin raportarea la nevoi, obligații, așteptări proprii sau raportate la societate și alte persoane. Ca atare, omul poate folosi conflictul, cooperarea sau coexistența în favoarea sa sau pentru a scopuri personale sau comunitare, sau pentru a se raporta la valori. Omul folosește gândirea abstractă și concretă, comunicarea cu termeni concreți, generali și abstracți (termenii abstracți fiind imposibil de programat, probabil, și imposibil de folosit de programe de tipul IA - doar, poate, drept cuvinte-cheie în selecția de texte).

La toate acestea adăugăm structurile de personalitate, imaginația, ideile neclare, capacitatea de a acționa chiar și cu informații insuficiente, modele culturale sau personale.

Omul depășește cu mult, prin complexitate, programele bazate doar pe inteligență, oricât de mare, iar structurile pe care omul le folosește în crearea de reguli de comportament și urmarea lor nu se ierarhizează.

În privința inteligenței, testele de inteligență folosite de om folosesc inteligența matematică, inteligența de calcul, inteligența de orientare în spațiu, inteligența lingvistică și inteligența logică. Inteligența de calcul și matematică a unui calculator simplu o depășește pe a unui om, dar un asemenea calculator nu este mai inteligent decât un om. Programele de jocuri pe calculator depășesc inteligența de orientare spațială a unui om, dar nu depășesc inteligența unui om. Calculatorul și jocurile pe calculator sunt folosite de om ca instrumente sau pentru divertisment. Inteligența lingvistică fără înțelegerea limbajului este o problemă de programare de tip dicționar, întrebări cu răspunsuri programate, sau identificarea de cuvinte în texte. Inteligența logică este doar a omului; IA nu folosește raționamente, inducții sau deducții, iar cauzalitatea este o categorie mentală umană care presupune analiza empirică a situațiilor (experimente și observații în știință). Deci, IA, chiar mai inteligentă, sub raportul prelucrării datelor, decât omul, nu este, de fapt, mai inteligentă decât omul și nu poate gândi ca un om (nici măcar raportul dintre cauză și efect, care este înțeles de orice om, de orice vârstă, dar care nu poate fi identificat altfel decât empiric, și este una dintre principalele categorii ale gândirii umane).

În privința conștiinței, noi presupunem că IA poate avea conștiință, fie pentru că o inteligență este conștientă (după ce depășește un prag al inteligenței, cum se pare că s-a întâmplat cu omul, prin evoluție ca specie), fie pentru că pare a fi autonomă (dar este, de fapt programată pentru situații complexe și alternative; autonom este și un robot electrocasnic, cum ar fi aspiratorul, care își adaptează funcționarea la spațiul unei case), fie pentru că proiectăm asupra ei caracteristici umane. IA, robotul nu este om, deci nu are curiozități, interese, nu are statut, fie superior sau inferior omului, nu are scopuri, este inert dacă nu este pus în funcțiune de om și nu are inițiativa de a se pune singur în funcțiune.

Un element important al filosofiei IA este cyborgul. Cyborgul este o ființă sintetică, creată de om, care depășește ca inteligență atât de mult omul, încât acesta nu înțelege gândirea cyborgilor. A explica unui om gândirea cyborgilor,

spune Yuval Harari, este ca și cum ai prezenta „Hamlet” unor neandertalieni. Odată cu cyborgul și IA, se crede că „era omului s-a sfârșit”. Superioritatea omului față de animale s-ar datora, după Yuval Harari, unor „idei ficționale” care au unit comunități mari de oameni, care le-au dat forță de acțiune și au creat civilizația, cultura și evoluția civilizației și culturii; aceste idei ar fi, în special, de natură morală, religioasă și cu privire la unitatea grupului (legimitatea ierarhiei, legitimitatea familiei etc.). Numai că aceste idei, care nu se verifică prin niciun element natural, concret, nu sunt legate de inteligență, și nu diferă de la un om la altul după inteligență. Sunt idei care organizează, duc la acțiuni individuale și comune, fac parte din ceea ce numim identitate (fiecare om se diferențiază de toți ceilalți, fiecare om realizează totul în manieră proprie), care se racordează la acțiunea grupului. Omul acționează coordonat sau singur, cu propria identitate, conform ideilor ficționale, aplicate însă individual. Omul are și identitate proprie, și pe cea a grupului.

Aceste „idei ficționale”, care au creat cultura și civilizația (diferența oamenilor față de animale), nu sunt legate propriu-zis de inteligență, sub aspectul IQ. Inteligență au și alte animale (delfinii, elefanții, maimuțele, papagalii), dar nu au creat ceva individual, și nici ceva asemănător culturii și civilizației. Nu au memorie colectivă și nu adaugă, de la o generație la alta, nimic abilităților datorate inteligenței lor naturale.

„Ideile ficționale”, nu numai inteligența, ne-au dat societatea, cultura și memoria colectivă, ca și adăugarea, de la o generație la alta, de abilități, tehnici, informații (inteligența omului a rămas, în ultimele zeci de mii de ani, constantă).

Oamenii au o formă de evoluție a inteligenței și a aptitudinilor mai bună decât creșterea IQ-ului individual – anume evoluția culturii, civilizației, tehnicii și științei de la o generație la alta.

Cyborgul nu poate decât să își folosească programarea inițială la maxim, dar nu mai mult.

Aceste lucruri sunt un fel de a imagina și de a argumenta – cyborgul încă nu există, iar IA nu este o inteligență autonomă.

Voi prezenta o scurtă istorie a cyborgului/robotului, care provine din imaginarul uman și crește, în parte, din acesta. Primii roboți apar în cultura antică greacă, în mitul zeului Hefaistos și în mitul Argonauților. Despre zeul Hefaistos se spune că, în vulcanul în care își avea fierăria, crease slujitori din aur automați, care se mișcau ca oamenii vii. În mitul Argonauților se spune că, ajunși în insula Creta, au fost întâmpinați de un robot gigant, care apăra insula. N.A.Kun povestește: „De la lacul lui Triton, argonauții se îndreptară spre insula Creta, unde vrură să ia apă pentru drum, dar Talos – uriașul de aramă, dăruit lui Minos de însuși Zeus, stăpânul tunetelor – nu-i lăsa să coboare pe mal. Acest uriaș străjuia pământul lui Minos, făcând mereu ocolul insulei. Dar Medeea îl adormi prin farmece; uriașul căzu la pământ și i se desprinse cuiul de aramă ce închidea singura vână prin care îi curgea sângele. Acesta țâșni ca plumbul topit și Talos muri.”[2, p.307]

Roboții apar și în tehnica antică. În Evul Mediu, o legendă vorbește despre un om creat artificial, Golem, care prinsese viață prin punerea în gură a unui sul scris. Încercările de a crea roboți, oameni artificiali, cu mișcare autonomă și care să vorbească au continuat, odată cu dezvoltarea tehnicii. Cele mai frumoase povești despre roboți, ajunși subiect în literatură, sunt ale lui Isaac Asimov. Roboții au creat adevărate civilizații în Cosmos, au păstrat amintirea oamenilor. Dar navele intergalactice ale oamenilor le distrug uneori civilizațiile, inofensive și asemănătoare oamenilor, numai din ură și răzbunare.

Conflictul om – robot apare în literatură, filme și imaginarul uman, ca un conflict între două specii inteligente – cea umană oprimată și în pericol, cu sentimente și idealuri de libertate, cea a roboților, puternică, brutală și fără milă sau reacții afective. Alteori roboții sunt ajutoare apropiate și sensibile ale oamenilor.

Roboții fac parte din imaginarul colectiv de mii de ani, uneori ca animale mecanice, și multe alte lucruri create de om sunt însuflețite magic sau tehnic (inventatorul zmeului, filosoful chinez Mo Zhai, ar fi creat inițial o pasăre de lemn, care a zburat o zi, după care s-a stricat și acesta ar fi primul zmeu).

Cyborgul este robotul inteligent, superior însă omului, iar IA există deja, însă nu cu gândire independentă și superioară omului. Primii cyborgi ar fi

chiar oamenii cu proteze mecanice sau componente artificiale (cum ar fi chiar ochelarii), care le măresc puterea și abilitățile. Acești cyborgi, în gândirea unor autori actuali, ar urma să fie în întregime artificiali, deci cu o durată de existență indefinită, potențial nemuritori, și cu o inteligență cu mult superioară omului. Ei pot fi totuși distruși, iar povestea ar putea continua.

Yuval Noah Harari spune: „Însă dintre toate proiectele în curs, cel mai revoluționar e încercarea de a crea o interfață directă bidirecțională între creier și computer, care le va permite computerelor să citească semnalele electrice ale unui creier omenesc, transmițând în același timp semnale pe care creierul le poate la rândul lui citi. Și dacă astfel de interfețe ar fi utilizate pentru a lega direct un creier la internet sau pentru a lega direct mai multe creiere între ele, creând astfel un soi de inter-cerebro-net?”[1, p.343] Această observație despre conectarea minții umane la calculator și, prin calculator, la alte minți, urmează unei prezentări a organelor bionice și de transformare în cyborgi a insectelor și rechinilor, prin implantarea de cipuri, pornind de la caracteristicile lor naturale. Prin implantări neuronale s-au realizat membre (mâini) acționate prin implanturi în creier, și conduse chiar de la distanță.

„Ce s-ar întâmpla cu memoria umană, conștiința umană și identitatea umană dacă creierul ar avea acces direct la o bancă de memorie colectivă? Într-o astfel de situație un cyborg ar putea, de exemplu, să-și amintească amintirile altuia – să nu fi auzit de ele, să nu fi citit despre ele într-o autobiografie, să nu și le fi imaginat, dar să și le amintească direct ca și cum ar fi ale lui proprii”[1, p.343], spune Harari, după care ajunge la concluzia: „un asemenea cyborg nu ar fi uman și nici măcar organic. Ar fi ceva cu totul diferit. Ar fi un tip atât de fundamental diferit de ființă, încât nu putem nici măcar să înțelegem implicațiile sale filosofice, psihologice sau politice”. [1, p.343]

Dacă mințile ar fi interconectate printr-un calculator și conectate la un calculator într-un inter-ceber-net, fie și-ar păstra fiecare identitatea, dar reacțiile la interconectarea totală ar fi atât de grave, încât s-ar deconecta imediat. Fie s-ar crea o supra-identitate în care s-ar pierde identitățile tuturor persoanelor interconectate. Dar acest lucru nu se realizează prin simplă inter-conectare cu un calculator, identitatea colectivă nu s-ar crea, deci inter-ceber-netul nu ar funcționa.

Reacțiile la inter-conectare totală (astfel încât să ajungi să-ți amintești amintirile altcuiva) sunt de respingere totală.

Pe de altă parte, o supra-identitate colectivă conștientă, care apare, ca idee religioasă de mii de ani în Orient, nu se realizează prin inter-conectare generală a creierelor de tip inter-ceber-net, care nu ar duce la o unitate superioară, ci la un haos distrugător pentru cei conectați.

Pe de altă parte, stadiul actual al cercetărilor nu încurajează ideea de apariție în curând a unei inter-conectări bionice cu un calculator prin care să se realizeze conectarea cu alte minți.

Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) din S.U.A. intenționa să implanteze în insecte cipuri și procesoare electronice. Aceste insecte-cyborgi urmau să colecteze informații, de exemplu să transmită discuții secrete. Iar în anul 2006, Naval Undersea Warfare Center din S.U.A. anunța că va încerca să creeze rechini-cyborgi, prin implanturi neuronale, cu care să se poată detecta câmpuri electromagnetice subacvatice. În detectarea câmpurilor electromagnetice, rechinii sunt superiori altor animale.

O altă încercare cuprinde crearea unui calculator după modelul neurologic al unui om. Human Brain Project încerca, în 2005, să re-creeze un creier uman în interiorul unui calculator. În anul 2013, proiectul a primit o finanțare de un miliard de euro de la Uniunea Europeană. În anul 2005 un model pe calculator al creierului uman, similar acestuia, a realizat în 50 de zile echivalentul unei secunde din viața creierului uman.

Ce se întâmplă cu corpurile oamenilor? Noua psihologie a înțeles rolul corpului unic, al auto-identificării în oglindă (și cu un corp) a copilului, în dezvoltarea identității și dezvoltarea psihică. Jacques Lacan a vorbit despre un stadiu al oglinzii în dezvoltarea psihică a copilului.

Chiar și în cazul animalelor, inteligența lor trece printr-un test al oglinzii – dacă își dau seama că în oglindă se reflectă ele însele, sau cred că este vorba de un alt animal, pe care, de obicei, îl atacă. Fără identificarea cu un corp unic, copilul nu se dezvoltă psihic, nu își cristalizează identitatea.

Inter-ceber-netul nu poate exista sau ar fi imposibil de imaginat. Cyborgul, în viziunea actualilor filosofi ai IA, va fi atât de diferit de om, încât „să produci un film despre viața unui super-cyborg e similar cu a produce Hamlet pentru un public de neanderthalieni. (...) Cel puțin neanderthalienii, la fel ca noi, sunt umani, în vreme ce moștenitorii noștri sunt asemenea zeilor”. [1, p.346]

Concluzia meditațiilor lui Harari este: „Fizicienii definesc Big Bang-ul drept o singularitate. (...) S-ar putea să ne apropiem cu pași repezi de o nouă singularitate, când toate conceptele care dau sens lumii noastre – eu, tu, bărbați, femei, iubire, ură – vor deveni irelevante. Orice se întâmplă dincolo de acest punct nu are nici un sens pentru noi.” [1, p.346]

Ideea că ne depășește cognitiv gândirea unui cyborg (inițial cu gândire umană sau programată de om; care își poate dezvolta programul, dar nu poate depăși fundamentele programării inițiale) nu este sigură. Oamenii au putut gândi cu termeni ca „infiniț”, „eternitate” sau „absolut”, pe care gândirea nu i-a putut depăși, dar pe care i-a asimilat, fiind folosiți de orice om. Gândirea unui cyborg poate fi înțeleasă, în fundamentele ei, de oameni, oricât de departe ne-am imagina că este față de cea umană. Nu există gândire conștientă fără „eu”, ca raportare la sine, la gândirea însăși, și un „eu” fără identitate (cu elemente ale identității – memorie proprie, timp, spațializare, raportare la un „ceva” multiplu, extern etc.).

Alte probleme grave care apar din cauza IA și a roboților se referă la implicațiile pentru om ale folosirii roboților și IA.

Roboții pot deveni un obiect al atașamentului și sentimentelor umane, tocmai pentru că pot avea aparență umană (sau de animal de companie), comportament și comunicare de tip uman. Se preconizează folosirea roboților ca o companie pentru persoanele singure, mai ales în vârstă. Conform Anne Rooney, guvernul Japoniei urma să susțină financiar achiziționarea de roboți-îngrijitori pentru oamenii în vârstă.

Roboții nu au sentimente, nu pot avea sentimente, deci ei nu pot răspunde afectiv oamenilor. Chiar dacă s-ar încerca, ca în filmul IA (2001) regizat de Steven Spielberg, o „atașare” a unui robot de un om (în film, robotul David, ca

fiu-surogat al unei femei), el nu ar fi cu adevărat atașat. Robotul din filmul IA rămâne atașat de „mama” lui, o iubește și după 2000 de ani.

Sentimentele, deși trecute de filosofi, tradițional, în plan secund față de rațiune, au evoluat odată cu inteligența. Animalele cele mai inteligente au și cele mai multe și mai stabile afecte – maimuța (față de pui și alte maimuțe), elefantul, delfinul, papagalul. Iar cele mai multe, mai puternice și mai stabile sentimente le are omul. Față de valori (care dau sens vieții și sunt motive ale alegerilor noastre) avem angajamente sentimentale (sentimentul dreptății, trăiri religioase, sentimente estetice, sentimente patriotice etc.). Trăirile dau intensitate motivelor și determină acțiuni, stabilirea de scopuri. Avem sentimente legate de trecut (nostalgia), viitor (speranța, deznădejdea), de prezent (trăirea actuală), avem sentimente față de valorile fundamentale ale vieții, sentimente față de Absolut (mistic), față de oameni și umanitate (solidaritate, milă, mizantropie). Este mai mult decât mult vehiculată „inteligență afectivă”, este locul omului în lume.

O altă problemă sunt, spune Anne Rooney, dronele-ucigașe, folosite în războaie. Ele identifică, localizează și distrug dușmanul (sau obiective dușmane). Nimeni nu ia decizia atacului, atacul este automat, după identificarea automată. Utilizatorii militari au, mulți dintre ei, fie crize existențiale, ca urmare a folosirii dronelor, fie ajung să considere normală distrugerea sau uciderea oamenilor (de către drone).

Interacțiunea om – robot, om – IA poate avea consecințe afective. Aceste consecințe, ca și adaptarea roboților pentru îngrijirea oamenilor, sunt nu numai o problemă afectivă, ci și etică.

Nu știm cum va fi viitorul, și nu putem fi siguri că aflăm din prezent. Viitorul IA și al omului pot fi parțial cunoscute, controlate, parțial doar imaginate. Ritmul dezvoltării tehnologice poate încetini, ca și al descoperirilor tehnologice, fără să se oprească, IA poate ajunge la o dezvoltare pe care să nu o depășească, iar mentalitatea umană și ideile generale colective ale societății se pot schimba în favoarea naturii, a spiritualității și a solidarității cu ceilalți, similar cu ceea ce s-a întâmplat de câteva ori în istoria Europei (aparitia creștinismului și începutul Evului Mediu și pierderea tehnologiei antice, Umanismul din Renaștere și

aparitia personalității și individualismului, egalitatea și drepturile pentru toți oamenii la Revoluția franceză). Omul poate nu va putea depăși limite ale călătoriilor în spațiul cosmic și ale explorării spațiului cosmic, iar o nouă idee despre dezvoltarea personală poate prevala față de pragmatismul actual.

Ca atare, programele IA sunt instrumente cognitive, cu un rol care poate fi important în prelucrarea datelor și în știință. Internetul are capacitatea de a selecta, din milioane de texte și imagini, după cuvinte-cheie, ceea ce stă la baza programelor comunicaționale IA. Computerul este, ca și IA și Internetul, instrument cognitiv și informațional, cum au fost dicționarele, hărțile, fotografiile științifice și filmele științifice.

Bibliografie

1. Harari, Y.N., *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*. București: Polirom, 2017, 380 p., ISBN 978-973-46-4888-7
2. Kun, N. A., *Legende și miturile Greciei antice*. București: Editura Științifică, 1960, 573 p.
3. Rooney, A., *În 15 minute filosof*, București: Trei, 2017, 302 p., ISBN 978-606-40-0087-3
4. *Filosofie. Idei fundamentale*, București: Litera, 2020, 352 p., ISBN 978-606-33-6053-4
5. *Totul despre filosofie*, București: Litera, 2021, 255 p., ISBN 978-606-33-6950-6

ETICĂ ȘI EDUCAȚIE TERAPEUTICĂ PRIVIND PACIENȚII CU EPILEPSIE

Ion BANARI, dr., conf. univ.,

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

Maria ALUAȘ, dr., conf. univ.

Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hatieganu” Cluj-Napoca,

Centrul de Bioetică, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca (România).

ETHICS AND THERAPEUTIC EDUCATION TOWARD PATIENTS WITH EPILEPSY

Summary

Therapeutic education” programs are essential tools for improving and balancing the quality of life of patients with epilepsy. These programs assist both the patient and their family in understanding the condition, the necessity of treatment, and ways to manage their health. Therefore, therapeutic education is considered a fundamental part of the patient’s long-term treatment and family support. Long-term treatment and disease management involve various moral challenges that can arise from the patient’s somatic, psychological, or social condition. Thus, the dialogue among participants in a therapeutic education program is based on multiple ethical benchmarks, each offering practical perspectives on the therapeutic relationship and patient development.

From this perspective, developing a therapeutic culture for patients with epilepsy requires an ethical approach that goes beyond merely conveying medical information. This ethical analysis leads us to the possibility of integrating three ethical theories, such as: virtue ethics, deontology, and principlism. The purpose of this study is to combine moral character, moral duty, and ethical principles to create a therapeutic relationship that supports both effective disease management and the moral fulfillment of the physician, the patient, and their family. We intend to integrate all ethical frameworks and not only some of them, using them complementarily.

Introducere. Programele de „educație terapeutică” reprezintă un instrument esențial pentru îmbunătățirea și echilibrarea calității vieții pacienților cu epilepsie. Astfel, este ajutat atât pacientul cât și familia acestuia să înțeleagă condiția de boală, necesitatea tratamentului, precum și modalitățile de gestionare a propriei stări de sănătate. Prin urmare, educația terapeutică este considerată o parte fundamentală a tratamentului, pe termen lung, a bolnavului și a suportului din partea familiei sale. Tratamentul și gestionarea bolii pe termen lung implică diverse provocări morale care pot deriva atât din condiția somatică a pacientului cu epilepsie, cât și din cea psihologică sau cea socială. Respectiv, dialogul subiecților care participă într-un program de educație terapeutică se întemeiază pe mai multe repere etice, fiecare dintre ele oferind perspective aplicative asupra relației terapeutice și de dezvoltare a pacientului.

Din această perspectivă, formarea unei culturi terapeutice a pacienților cu epilepsie necesită o abordare etică care să depășească simpla transmitere a informațiilor medicale. Această analiză etică ne trimite la posibilitatea integrării a trei teorii etice – teoria virtuților, deontologia și principlismul. Sensul analizei este de îmbina caracterul moral, datoria morală și principiile etice, prin care se poate crea o relație terapeutică care să susțină atât gestionarea eficientă a bolii, cât și realizarea morală a medicului, a pacientului și a familiei acestuia. Referirea la aceste fundamente etice nu implică opțiunea de a alege doar unele dintre ele, ci folosirea lor în mod complementar.

Epilepsia. Identificată drept una dintre cele mai vechi afecțiuni, epilepsia a fost menționată încă din cele mai vechi timpuri, aproximativ din 4000 î.Hr [1]. În cursul această boală a fost asociată cu frica, neînțelegerea, discriminarea și stigmatizarea socială [2]. Înțelegerea persoanei afectată de epilepsie ca având un comportament „nebun și diviant” sau mitul că ar fi rezultatul unui comportament imoral [3], s-a modificat substanțial de-a lungul secolelor. În secolul al V-lea î.Hr., Școala lui Hipocrate din Grecia a emis ipoteza conform căreia creierul ar putea fi cauza principală a epilepsiei și a contestat natura „sacră” a bolii, afirmând că epilepsia este o afecțiune a creierului și nu o pedeapsă divină. Viziunea hipocratică nu a reușit însă să elimine pe deplin prejudecățile socio-

culturale din perioadele ulterioare, explicațiile supranaturale au predominat în societatea acelor vremi [1]. Printre acestea, chiar și după ce știința (în perioada modernă și contemporană) a elucidat cauzele epilepsiei, percepția publicului larg a rămas multă vreme tributară superstițiilor, acceptând cu greu progresul medical. Până în prima jumătate a secolului al XX-lea, persoanele cu epilepsie erau adesea etichetate drept “deviante” și supuse unor politici eugenice. În diverse țări li s-a interzis căsătoria, li s-a restricționat dreptul la reproducere sau au fost instituționalizate în colonii speciale [4]. De exemplu, până la mijlocul secolului al XX-lea, în Statele Unite ale Americii, multe state interziceau căsătoria persoanelor cu epilepsie, iar unele chiar încurajau sterilizarea eugenică. O serie facilități publice, inclusiv restaurante, au avut dreptul de a refuza serviciile persoanelor cu epilepsie, iar în Europa au existat până târziu restricții profesionale și civile pentru acești bolnavi. [1].

În cele din urmă, la sfârșitul secolului al XX-lea, s-au format mai multe societăți internaționale pentru a promova atât cunoștințele științifice, cât și cele sociale cu privire la epilepsie. În anul 1997, *International League Against Epilepsy*, *International Bureau of Epilepsy*, și *World Health Organization* și-au concentrat obiectivele pe abordarea conștientizării politice și comunitare cu privire la epilepsie pentru a reduce provocările sociale (în SUA, dreptul de a refuza servicii persoanelor cu epilepsie a fost eliminat abia în anii 1970) și pentru a îmbunătăți tratamentul acestor pacienți[1]. Gradual, datorită progresului tehnologic și medical, precum și a eforturilor campaniilor de informare, la nivel social a început să se înțeleagă tot mai mult faptul că epilepsia este o boală tratabilă a creierului și nu o situație periculoasă pentru comunitate. Cu toate acestea, provocările, discriminarea și stigmatizarea pacienților afectați de epilepsie nu a dispărut complet nici în prezent. În cercetarea intitulată *The stigma of epilepsy: a European perspective*, autorii, Gus A. Baker și colab., arată că peste 50% dintre persoanele cu epilepsie, încă, se simt discriminate și stigmatizate, chiar dacă s-au făcut progrese serioase în tratamentul stării acestora [5]. Evoluția percepției – de la o “boală sacră” temută în antichitate la o afecțiune neurologică tot mai bine înțeleasă astăzi – demonstrează progresul important realizat, dar și nevoia continuă de educație terapeutică sau educație pentru sănătate și empatie față de pacienții diagnosticați cu epilepsie.

Din acest punct de vedere, intervenția în ameliorarea realității cu privire la viața pacientului cu epilepsie se axează pe angajamentul social reciproc de a amplifica, actualiza și sprijini procesul de elaborare a politicilor la nivel internațional și național față de persoana cu epilepsie, precum și susținerea cercetărilor multidisciplinare de îngrijire și educație terapeutică a pacientului cu epilepsie, a familiei acestuia și a societății și nu în ultimul rând, promovarea și sensibilizarea comunitară cu privire la provocările familiei, ale individului și cele sociale a celor afectați de epilepsie. Acest fapt rezultă din interpretarea celor cinci piloni strategici pentru Sănătatea Creierului concepute elaborate de Academia Europeană de Neurologie în campania lansată în anul 2021 [6].

Medicina și comunitatea academică o poate realiza prin două acțiuni, cunoscute din timpul filosofului grec Socrate și redată în dialogul *Cleitophon* a lui Platon, astfel: „ (...) zicem că medicina este o artă. Or, ea realizează două acțiuni: pe de o parte, produce mereu alți medici, adăugați la cei existenți; pe de altă parte, /produce/ sănătate. Dintre acestea două, ultima nu mai este o artă; e lucrarea artei predate și învățate – ceea ce numim sănătate” [7, p. 16]. Mai mult, acțiunile nominalizate, transpuse în actualitate, rezidă preponderent în: asigurarea corectitudinii actului medical, a acțiunilor de reabilitare, a asistenței sociale, a relațiilor dintre pacient și medic ori asistent social etc.; aplicarea curentă a cunoștințelor etice în asistența medicală acordată pacientului cu epilepsie; implementarea cunoștințelor etice și comportamentale atât subiecților implicați, cât și pacienților. Concomitent, acestea din urmă devin componente esențiale ale unor analize etice aplicate în practica medicală.

În jocul de idei creat, se pune întrebarea: în cadrul căror procese se pot realiza ideile expuse mai sus? La prima vedere, răspunsul pare a fi simplu: în cadrul conceptelor și a programelor de educație terapeutică, cât și a celor de educație pentru sănătate. Însă, dacă ne referim la condiția de realizare a acestora, lucrurile se complică. Complicațiile apar pe fundalul provocărilor fizice, psihologice și sociale ale pacientului cu epilepsie. Mai mult, să ne gândim la calitatea actului medical de referință care este strâns legat de reglementările sociale și de cultura comunitară. Respectiv, aceste trei componente se determină reciproc, iar ineficiența unuia are impact asupra altuia. Ca urmare, trebuie identificat un alt cadru, care să fundamenteze respectiva interdependență,

ținând cont atât de independența, cât și dependența acestora. Există posibilitatea dialogului nominalizat, pe care Teodor N. Țârdea îl preia din etica tradițională și din bioetică. Aspectele etice/bioetice ale problemei cu caracter general-uman constituie o varietate a activității intelectuale și a practicii sociale care au scopul de a garanta posibilitatea dialogului și a solidarității oamenilor pentru tutelarea binelui (a persoanelor vulnerabile) și opunerea rezistenței în fața răului generat de activitatea contemporană și de atitudinea reciprocă a indivizilor în plan social. Astfel, etica cu prefixul bio contribuie la evidențierea problemelor sociale actuale, iar pentru a le depăși este necesar, în primul rând, de o conștientizare morală a acestora ce provoacă pericolul și, în al doilea rând, modificarea mentalității oamenilor raportându-ne la considerentele etice [8, p. 152-153].

Aceste raționamente promovează idea identificării fundamentelor etice ale necesității implementării programelor de educație terapeutică a pacienților cu epilepsie. Sigur, analiza implică și o incursiune în relația dintre etica aplicată, educația pentru sănătate și viața socială a persoanei cu epilepsie. Însă, din dorința de a nu extinde studiul, această analiza se va limita la dialogul dintre etica aplicată și educația terapeutică.

Astfel, programele de educație terapeutică reprezintă un instrument esențial pentru îmbunătățirea și echilibrarea calității vieții pacienților cu epilepsie și a familiilor acestora. Atât pacientul cât și familia acestuia sunt susținuți să înțeleagă condiția de boală, necesitatea tratamentului, precum și modalitățile de gestionare a stării de sănătate. Prin urmare, educația terapeutică este considerată o parte fundamentală a tratamentului, pe termen lung, a bolnavului și a suportului din partea familiei sale. Tratamentul și gestionarea bolii, pe termen lung, implică diverse provocări morale care pot deriva atât din condiția somatică a pacientului cu epilepsie, cât și din cea psihologică sau cea socială.

Respectiv, dialogul subiecților care participă într-un program de educație terapeutică se întemeiază pe mai multe repere etice, fiecare dintre ele oferind perspective proprii asupra relației terapeutice și de dezvoltare a pacientului. Mai mult, epilepsia este o boală ce presupune nu doar urmarea unor tratamente medicale care să echilibreze o serie de provocări de natură fizică, ci implică

și condiții sociale, psihologice și morale. Astfel, educația terapeutică, este esențială în gestionarea manifestărilor psiho-somatice și sociale ale epilepsiei, dar, devine eficientă dacă se integrează și o reflecție de tip moral.

Din această perspectivă, formarea unei culturi terapeutice a pacienților cu epilepsie necesită o abordare etică care să depășească simpla transmitere a informațiilor medicale. Astfel, se pot integra trei teorii etice: teoria virtuților, deontologia și principismul. Scopul studiului este de a îmbina caracterul moral, datoria morală și principiile etice, prin care se poate crea o relație terapeutică care să susțină atât gestionarea eficientă a bolii, cât și realizarea morală a medicului, a pacientului și a familiei acestuia. Fundamente etice se folosesc în mod complementar. Fiecare reper etic contribuie la dezvoltarea și la consolidarea programelor de educație terapeutică, nu ca instrument izolat, ci ca activitate integrantă a unui proces mai larg de îmbunătățire a condiției fizice și morale pentru a îmbunătăți viața reală a pacientului.

Teoria virtuților. Necesitatea virtuților în contextul educației terapeutice se axează pe relația terapeutică dintre persoanele implicate. Astfel, teoria virtuții accentuează convingerea că dialogul terapeutic nu este doar un proces tehnic, ci o oportunitate de a cultiva caracterul moral atât al pacientului, cât și a personalului medical. Fiecare situație dificilă care poate apărea evidențiază virtuțile caracterului subiecților antrenați în actul medical (prezente sau absente). Bolnavul cu epilepsie nu este un subiect pasiv, cel care gestionează simptomele bolii sale, ci și actorul moral al propriei vieți. Respectiv, personalul medical nu este doar cel care aplică protocoalele clinice sau conținutul informativ al educației terapeutice, ci și un actor moral, unde profesia face parte din viața sa, iar viața se cuvine să fie trăită moral.

Virtuți precum curajul, discernământul, cumpătarea, perseverența și prudența devin instrumente prin care pacientul își înțelege starea de boală. Mai mult, curajul și perseverența ajută pacientul să accepte condiția de vulnerabilitate, să înfrunte stigmatizarea personală și socială, asumându-și un rol activ în propria viață. La polul opus, epilepsia afectează psihicul și identitatea pacientului. Impredictibilitatea crizelor și consecințele diagnosticului pot submina sentimentul de control personal și autonomia individului. Mulți

pacienți trăiesc cu teama constantă a apariției unei crize, ceea ce îi poate face să evite activități cotidiene, să devină supraprotectori cu ei înșiși și să se simtă dependenți de ajutorul altora. Acest fenomen erodează autonomia psihologică – pacienții pot simți că nu dețin controlul asupra propriului corp și, implicit, asupra propriei vieți. În unele cazuri severe, pacienții pot fi temporar privați de capacitatea de decizie (de exemplu, în confuzia post-critică sau dacă dezvoltă deficiențe cognitive asociate), necesitând sprijinul familiei sau al medicilor în luarea deciziilor, ceea ce ridică probleme legate de respectarea dorințelor anterioare ale pacientului și de evitarea paternalismului excesiv [3; 9].

La rândul său, discernământul, cumpătarea și prudența ghidează decizia pacientului, realizând, în același timp, echilibrul dintre dorința de autonomie și realitățile medicale. Studiile [1; 2; 3; 4; 5; 9; 10] arată că persoanele cu epilepsie au o prevalență mult mai mare a tulburărilor psihice, în special depresie și anxietate, comparativ cu populația generală. Aceste comorbidități pot fi rezultatul atât al factorilor biologici (deseori epilepsia și depresia împărtășesc mecanisme neurochimice), cât și a factorilor psihosociali. Stigmatizarea și limitările impuse de boală pot conduce la sentimente de inutilitate, tristețe cronică și izolare, alimentând starea de depresie. Anxietatea este adesea asociată fricii de următoarea criză – pacienții descriu adesea o stare de alertă continuă și teamă anticipatorie, mai ales dacă crizele lor nu sunt controlate terapeutic. Aceste stări afective nu doar scad calitatea vieții, dar pot agrava controlul bolii (de exemplu, stresul și lipsa somnului asociate anxietății pot determina crizele) [3; 10]. Concomitent, în fața situațiilor dificile, calitățile morale enumerate mai sus, permit continuarea angajamentului său față de planul terapeutic asumat în cadrul echipei medicale. Idealul de a cultiva caracterul moral indică faptul că virtutea nu este doar o calitate individuală, ci și o responsabilitate colectivă. Echipa medicală oferă o cadru prielnic pentru cultivarea virtuților, prin exemplul moral profesional și prin suportul empatic față de pacient și familia acestuia.

Teoria deontologică. Această abordare pune accentul pe respectul pentru drepturile și demnitatea pacientului cu epilepsie. În programele de educația terapeutică, acest lucru înseamnă: claritatea informațiilor oferite, respectarea confidențialității și implicarea pacientului în deciziile privind tratamentul său. Astfel, deontologia poate fi reinterpretată nu doar ca respectare a normelor

profesionale, ci ca o expresie a grijii morale. Terapeutul își asumă în cadrul programelor de educație terapeutică datoria nu doar de a informa și de a consilia, ci și de a crea un spațiu sigur în care pacientul să poată lua decizii informate și să găsească un sens al suferinței sale. Astfel, datoria devine un act de fidelitate față de umanitatea comună, nu doar o cerință formală.

Educația terapeutică a pacientului cu epilepsie, la rândul ei, nu poate să nu fie supusă unei dezbateri sau interogații de ordin deontologic. Întrucât fiecare pacient are dreptul să fie educat cu privire la boala sa, la schimbările pe care le va aduce prezența acestei boli în viața sa și cum se vor modifica prioritățile, din momentul în care a fost diagnosticat cu epilepsie. Una din provocarea morală majoră care survine în acest context este respectarea demnității și a drepturilor egale ale pacienților cu epilepsie în societate. Numeroase mărturii și studii indică faptul că persoanele cu epilepsie se confruntă cu șanse inegale în carieră și educație. Angajatorii pot ezita să angajeze sau să promoveze o persoană cu epilepsie de teamă că aceasta va lipsi des sau va avea un accident de muncă în caz de criză. De asemenea, colegii, din ignoranță, pot marginaliza un angajat cu epilepsie sau pot pune etichete jignitoare [3]. Mai mult, instituțiile școlare, copiii și adolescenții cu epilepsie sunt deseori ținta bullying-ului sau a atitudinilor imorale. Au existat situații în care părinții altor copii au cerut mutarea unui elev cu epilepsie din clasă, din frică nejustificată că boala ar fi „contagioasă” sau periculoasă pentru ceilalți – temeri complet nefondate, dar care arată persistența miturilor [1; 3]. Lipsa unor adaptări speciale în școli este de asemenea o problemă: un elev cu epilepsie poate avea nevoie de pauze de odihnă, de evitarea luminilor intermitente sau de permisiunea de a recupera testele ratate din cauza unei crize. Dacă sistemul educațional nu recunoaște aceste nevoi, elevul este dezavantajat față de colegii săi – o inechitate morală ce ține de nerecunoașterea nevoilor speciale ale acestei afecțiuni.

Dincolo de cele menționate, o datorie morală a personalului medical este să evite reproșurile la adresa pacientului că nu a dorit sau nu a putut dezvolta competențe terapeutice, nici că au apărut complicații, pentru că nu a respectat conduita recomandată. În programele de educație terapeutică, nu este legitim abandonul pacientului. Dacă sănătatea a devenit un bun consumabil, ea este, înainte de toate, o valoare centrală a societății. Educația terapeutică vizează

„inculturarea pacientului” cu privire la mizele sănătății sale. Acest lucru presupune, mai întâi, informare și consimțământ informat cu privire la decizia medicală, dar și înțelegerea din partea pacienților a sistemului de sănătate și a alegerilor în materie de politică de sănătate privind epilepsia.

Principismul este o teorie care redă un cadru pragmatic a procesului de educație terapeutică a pacientului cu epilepsie, oferind repere de referință pentru respectarea autonomiei bolnavului. Totodată această abordare este concentrată pe binele pacientului și pe dorința de a nu dăuna starea acestuia, dar și pe distribuția echitabilă a resurselor în domeniul sănătății. Însă, e bine să atenționăm că aceste principii sunt forțe dinamice care ajută în relațiile terapeutice și se adaptează în funcție de complexitatea condiției fiecărui pacient, dar, nu trebuie interpretate la modul rigid sau literal.

Mai mult, problemele morale care pot fi analizate prin prisma principismului implică, în primul rând, dificultăți privind accesul inegal la tratamente medicale. Epilepsia afectează aproximativ 50–70 de milioane de persoane la nivel global [3; 9], în România numărul persoanelor cu epilepsie aflate în evidența Institutul Național de Sănătate Publică, în anul 2022 a fost de 126.512 persoane, număr aflat în creștere cu aproape 3% față de creșterea medie înregistrată în ultimii cinci ani (2017 – 2021) [11], iar în Republica Moldova, aproximativ 60.000 de persoane suferă de epilepsie [12]. Astfel, un număr din ce în ce mai mare de pacienți crează dificultăți de distribuție echitabilă a îngrijirilor medicale. Se estimează că până la 70% dintre persoanele cu epilepsie ar putea duce o viață fără crize dacă ar fi diagnosticate la timp și tratate corespunzător, totuși trei sferturi dintre pacienții din țările cu venituri mici nu au acces la tratamentul necesar [3]. Decalajul de grijiri medicale evidențiază o problemă de echitate socială: fiecare pacient ar trebui să beneficieze de terapia adecvată, indiferent de contextul economic. Lipsa accesului la medicamente antiepileptice de bază sau la specialiști constituie o nedreptate morală și o încălcare a principiului bioetic al echității (distribuția echitabilă a resurselor medicale) [13, p. 56-58]. Organizația Mondială a Sănătății subliniază că această inechitate poate fi redusă prin politici publice care să extindă disponibilitatea tratamentelor și să integreze epilepsia în programele de sănătate publică [3].

În al doilea rând, progresele terapeutice în epilepsie (medicamente noi, intervenții neurochirurgicale, dispozitive de neuromodulare sau terapii genetice emergente) aduc o serie de beneficii, dar și de riscuri. Neurochirurgia epilepsiei – cum ar fi rezecția focarului epileptic, lobectomiile, sau implantarea de stimulatoare vagale/centrale – poate oferi beneficii pacienților cu epilepsie refractară la medicamente. Totuși, aceste proceduri implică riscuri semnificative și necesită o evaluare etică riguroasă a raportului risc-beneficiu, implicând principiul bioetic al binefacerii și non-dăunării [13, p. 52-56]. Literatura de specialitate, arată că tratamentele invazive pentru epilepsie ridică probleme etice speciale, dincolo de cele ale terapiei medicamentoase obișnuite [8]. Este esențial ca pacientul (sau reprezentantul său legal) să fie implicat în decizie, să fie informat despre beneficii și riscuri și să se respecte autonomia acestuia pe tot parcursul procesului. Nathan A. Shlobin și colab. în lucrarea „Ethical Considerations in the Surgical and Neuromodulatory Treatment of Epilepsy”, recomandă un model de informare și luare de decizie în trei etape: (1) colectarea informațiilor și evaluarea atentă a opțiunilor, (2) comunicare cu pacientul, ținând cont de valorile și preferințele sale, și (3) monitorizarea pe termen lung a deciziei, cu revizuirea periodică a noilor date și adaptarea tratamentului dacă este cazul [8]. Acest proces decizional care implică pe toți cei interesați direct se dorește a asigura respectarea principiului autonomiei în intervențiile chirurgicale sau în terapiile experimentale și să reducă limitarea accesului la terapii avansate [9].

Concluzii. Boala numită epilepsie rămâne un domeniu în care provocările sociale, uneori, le depășesc pe cele medicale – după cum subliniază Organizația Mondială a Sănătății, stigmatizarea și discriminarea asociate acestei boli pot fi chiar mai greu de suportat decât crizele în sine. Totuși, istoria ultimelor decenii demonstrează că atitudinile oamenilor pot fi schimbate prin cunoaștere și empatie. Combaterea eficientă a stigmatizării epilepsiei necesită un efort colectiv susținut – de la cadre medicale și educatori, la legiuitori, mass-media și publicul larg – pentru a înlătura miturile implementate de secole și pentru a se asigura integrarea deplină a persoanelor cu epilepsie în societate, ca egali.

Pacientul cu epilepsie se află la intersecția unor provocări multiple – medicale, psihologice și sociale – care ridică probleme morale semnificative.

De la lupta pentru accesul la un tratament echitabil și respectarea autonomiei sale în deciziile medicale, la confruntarea cu propriile temeri și stigmate, până la revendicarea dreptului de a fi tratat în societate ca egal, fiecare nivel necesită empatie, atitudine și acțiune morală din partea tuturor celor implicați. Dilemele etice – cum ar fi restrângerea unor libertăți precum conducerea de autovehicule sau medierea conflictelor dintre familie și pacient – e moral să fie gestionate cu delicatețe, punând în balanță siguranța comunității cu libertatea și interesul pacientului. Soluțiile există, însă ele cer efort comun, cum ar fi: educație, reglementări legale, suport multidisciplinar și implicare comunitară.

Virtutea, datoria și principiile sunt condiții etice complementare în cadrul programelor de educație terapeutică a pacientului cu epilepsie precum și a familiei acestuia. Cultura virtuților umane ghidează formarea relației morale între medic, pacient, familia acestuia pe de o parte, și membrii comunității, pe de altă parte. Conținutul datoriei profesionale și sociale asigură un fundament de respect reciproc, sentiment de liniște și încredere pe care îl oferă echipa medicală pacientului cu epilepsie. Maniera flexibilă a principiilor permite navigarea morală în situații complexe, dileme și contradicții care pot să apară în cadrul implementării programelor de educație terapeutică și a gestionării condiției de boală a pacientului cu epilepsie.

Referințe bibliografice

1. Kaculini Christian M., Tate-Looney Amelia J., Seifi Ali. The History of Epilepsy: From Ancient Mystery to Modern Misconception. In: Journal of Medical Science „Cureus”. Vol. 13, nr. 3: e13953, march 2021, Doi: 10.7759/cureus.13953. Disponibil pe: <https://www.cureus.com/articles/53579-the-history-of-epilepsy-from-ancient-mystery-to-modern-misconception#!/> (accesat: 20 februarie 2025).
2. Guo Wencui , Wu Jianzhong , Wang Wenzhi , et. all. The stigma of people with epilepsy is demonstrated at the internalized, interpersonal and institutional levels in a specific sociocultural context: Findings from an ethnographic study in rural China. In: Epilepsy & Behavior. Vol. 25, nr. 2, october 2012, pp. 282-288. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2012.08.013>.

3. World Health Organization, Epilepsy, 7 february 2024. Document disponibil pe: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/epilepsy> (accesat: 24 februarie 2025).
4. Masia Shawn L., Devinsky Orrin. Epilepsy and Behavior: A Brief History. In: Epilepsy & Behavior. Vol. 1, nr. 1, february 2000, p. 27-36. Doi: <https://doi.org/10.1006/ebep.1999.0021>. Disponibil pe: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1525505099900215?via%3Dihub> (accesat: 20 februarie 2025).
5. Baker Gus A., Brooks Jayne, Buck Debbie, et. all. The stigma of epilepsy: a European perspective. In: Epilepsia. Vol. 41, nr. 1, January 2000, p. 98-104. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1528-1157.2000.tb01512.x>. Disponibil pe: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10643931/> (accesat: 24 februarie 2025).
6. Bassetti Claudio L. A., Endres Mathias, Sander Anja, et. all. The European Academy of Neurology Brain Health Strategy: One brain, one life, one approach. In: European Journal of Neurology. Vol. 29, nr.9, September 2022, p. 2559-2566. Doi: <https://doi.org/10.1111/ene.15391>. Disponibil pe: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35538709/> (accesat: 03 martie 2025).
7. Platon. Cleitophon. În: Opera integrală. Vol. III. București: Humanitas, 2021. 501p. ISBN 9789735076689.
8. 8. Țirdea Teodor. Bioetică. Curs de bază: Manual. Chișinău: CEP „Medicina”, 2017. 331 p. ISBN 978-9975-56-399-4.
9. Shlobin Nathan A., Campbell Justin M., Rosenow Joshua M. et. all. Ethical Considerations in the Surgical and Neuromodulatory Treatment of Epilepsy. In: Epilepsy & Behavior. Vol. 127, February 2022. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.yebeh.2021.108524>. Disponibil pe: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S152550502100785X?via%3Dihub> (accesat: 28 februarie 2025).

10. Yeni Kubra. Stigma and psychosocial problems in patients with epilepsy. In: Exploration Neuroscience. Vol. 2. December 2023, p. 251–263. DOI: <https://doi.org/10.37349/en.2023.00026>. Disponibil pe: <https://www.explorationpub.com/Journals/en/Article/100626> (accesat: 23 februarie 2025).
11. Chircu Ionela. Asociația Pacienților cu Epilepsie din România: "Numărul persoanelor afectate este mult mai mare decât cel cunoscut". În: Jurnalul de Ilfov. Nr. 698, din 06-14 aprilie 2024. Disponibil pe: <https://jurnaluldeilfov.ro/asociatia-pacientilor-cu-epilepsie-din-romania-numarul-persoanelor-afectate-este-mult-mai-mare-decat-cel-cunoscut/> (accesat: 01 martie 2025).
12. Duca Victoria. Epilepsia la femei de vârstă reproductivă. Studiu clinic, imagistic, electroencefalografic. Rezumatul tezei de doctor în științe medicale, 321.05 – Neurologie clinică. Chișinău, 2024. Disponibil pe: <https://www.anacec.md/files/Duca-rezumat.pdf#:~:text=Republica%20Moldova%2C%20%C3%AEn%20conformitate%20cu,rar%C4%83%20la%20femei%20dec%C3%A2t%20la> (accesat: 24 februarie 2025).
13. Banari Ion. Îndrumări metodice la Bioetică. Chișinău: Print-Caro, 2022. 286 p. ISBN 978-9975-164-21-4.

STATUTUL PROFESIONAL AL PERSOANEI UMANE RAPORTAT LA NIVELUL CALITĂȚII VIEȚII: PERSPECTIVE SOCIO-BIOETICE ÎN CONDIȚIILE ACTIVITĂȚILOR CU REGIM SPECIAL

Viorel COJOCARU, dr. lect. univ.,

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „N. Testemițanu”

e-mail: viorel.cojocaru@usmf.md

<https://orcid.org/0009-0008-6898-7709>

*THE PROFESSIONAL STATUS OF THE HUMAN PERSON IN RELATION TO THE
LEVEL OF QUALITY OF LIFE: SOCIO-BIOETHICAL PERSPECTIVES IN SPECIAL
REGIME ACTIVITIES*

Summary

Contemporary science in most fields focuses on identifying methods and levers to improve the quality of life of the human individual. A challenge in exploring this subject, both at the theoretical and practical levels, arises in interpreting the concept through the lens of profession. For many years, certain professions have been categorized as high-risk for health, which calls for a more thorough analysis of the decision-making factors. Our approach aims to explain the essential relationship between quality of life and individuals working in militarized institutions: soldiers, firefighters, police officers, customs officers, prison employees, gendarmes, border guards, etc. These explorations require grounding in bioethical principles and their applicability in improving the quality of life of individuals in these institutions.

Keywords: *status, military, vulnerability, bioethics, principles, human dignity, autonomy, quality of life.*

Știința contemporană din majoritatea domeniilor se axează pe identificarea metodelor și pârgurilor de îmbunătățirea calității vieții individului uman. O provocare în explorarea acestui subiect, atât la nivelul teoretic, cât și cel practic, se manifestă în interpretarea conceptului prin prisma profesiei. De mulți ani, unele profesii sunt catalogate cu risc pentru sănătate, fapt ce determină o analiză mai minuțioasă a factorilor decizionali. Abordarea noastră vine să explice esențial raportul calității vieții la persoanele umane ce activează în instituții militarizate: ostașii, pompierii, polițiștii, vameștii, angajații instituțiilor penitenciare, jandarmii, grănicerii, etc. Aceste explorări necesită ancorate în reperele bioetice și definirea aplicabilității acestora în eficientizarea calității vieții indivizilor umani din aceste instituții.

O bună parte din viața omului se desfășoară la serviciu. Pe lângă obligațiile fișei de post și a mediului de activitate, viața profesională a individului atârână și de câțiva factori externi: statutul individului uman în instituția angajată, relația cu administrația și colegii de serviciu, cât și respectarea demnității umane, libertății și autonomiei. O provocare pentru profesioniștii militarizați se reflectă nu doar din supunerea militară ierarhică, față de superiori, ci și importanța autonomiei sale în aspect decizional. Nerespectându-se aceste reguli, scade disciplina militară, iar respectându-se, minimalizăm demnitatea subalternilor devinind un factor important în determinarea nivelului de calitate a vieții individului militarizat.

În urma cercetărilor realizate s-a constatat că în vârful piramidei axiologice se plasează două valori supreme: viața și sănătatea. Vieții îi sunt subordonate derivatele: perpetuarea, sensul, menținerea și calitatea vieții. Întru însușirea condiției de sănătate (somatică și spirituală) și menținerea ei, implică anumite preferințe valorice, mai ales cele cu tentă spirituală: dragoste, credință, speranță, încredere, respect, demnitate, iertare și împăcare, etc. Datorită faptului că individul uman se consolidează într-un colectiv de specialiști, într-o instituție cu regim special, caracterizându-se în piramida altui nivel de valori: înțelepciunea, vocația, demnitatea, noblețea, reputația, comunicarea, creativitatea, competența, imparțialitatea, echitatea, colegialitatea, sinceritatea, răbdarea, binefacerea, toleranța, grija, etc. Toate acestea formează un context valoric general, prin prisma căruia se desfășoară activitatea zilnică a unui individ.

Sensul vieții nu se axează doar pe educație, ci și pe întreținerea somatică și psihică a individului militarizat, identificându-i mecanisme și procedee de sensibilitate vitală. Acestea toate trebuie obiectivizate spre factorii determinanți la îmbunătățirea calității vieții, aceasta fiind altă valoare, derivată celei mai superioare, a vieții. Definirea conceptului de „calitate a vieții” oferit de Organizația Mondială a Sănătății o atribuie drept „percepția pe care o are un individ cu privire la existența sa, în contextul cultural și a sistemului de valori în care el trăiește, în relație cu obiectivele, cu așteptările, cu normele și cu preocupările sale” [1]. Intersecția acestei valori cu mediul militar este un indicator ce pliază în susținerea calității vieții individului. În acest context, nu se exclude noțiunea și conceptul de sacralitate a vieții, prevalând în gândirea multor indivizi religioși.

Percepția morală a individului militarizat se manifestă în dependență de o serie de factori: sociali, spirituali, siluetă intelectuală, stări de sănătate ș.a. pe tot parcursul activității. Abordările principiilor bioeticii în mediul militarizat ar corespunde paradigmei principiste, atribuindu-i-se paradigma supraviețuirii la nivel individual, fortificată prin oferirea soluțiilor de orientare valorică pentru a îmbunătăți calitatea vieții. Principiile bioeticii: autonomiei, nondăunării, binefacerii, echității, etc., vin doar să consolideze strategia individului.

Delimitând conceptul de „calitate a vieții” din punct de vedere bioetic, cu cel uzual societății contemporane, axat pe confortul material, raportat la achiziționarea bunurilor [2], în condițiile activităților cu regim special se obligă în oferirea criteriilor de selecție a valorilor morale necesare creării condițiilor vitale. Integrarea valorilor morale de menținere a calității vieții se raportează la o componentă individuală, în funcție de aspirații și valori personale, de regulile instituției militare și de abilitățile intelectuale și morale ale angajatului, exprimându-se un echilibru între condițiile mediului și dezvoltarea personală.

Un moment aparte în această cercetare necesită formularea și adaptarea unei noțiuni normative a „persoanei”, deoarece științele o interpretează diferit. De exemplu, teologia clasează persoana peste limitele tuturor libertăților, considerând că „omul este alcătuit după chipul lui Dumnezeu, adică faptului că omul aparține în același timp și pământului, și cerului, și efemerului, și

eternului, că este muritor, dar în același timp, chemat la îndumnezeire, adică la o umanitate plenară” [3]. Focusarea unei vieți vulnerabile pe aceste postulate valorifică în general toată starea psihică și spirituală, înlesnind depășirea tuturor provocărilor negative ale mediului. Elementul esențial, care determină calitatea vieții în rândul acestor specialiști îl constituie respectarea libertății umane, mai ales de gândire, de exprimare, religioasă, etc.

Apelând la doctrina medicinei creștine, care abordează persoana în forma dihotomiei ei, enunțând cele două forme de sănătate - trupească și sufletească [4], individul uman întreprinde măsuri de susținere a vieții spirituale, raportându-se la valoarea vieții proporțional cu starea de sănătate trupească, e firesc să fie abordată sănătatea integrală, ca o stare perfectă a persoanei. Există grupuri de angajați care-și schimbă percepția axiologică privind valoarea vieții în detrimentul sănătății spirituale și celei fiziologice, manifestându-se în așa mod dorința de libertate, astfel prevalând sau condiționând determinanți ai calității vieții, chiar și a dreptului de a exista. Îndreptarea responsabilității individului, conform competențelor sale, la ceea ce constituie sursa valorică cu atribuție specifică de al asista, îndemnându-l să protejeze viața, oferindu-i soluții. În acest sens, a îndemna echivalează cu a motiva, a solicita o alegere, punându-i în față nu doar riscuri și avantaje, ci și repere de bază, facilitând evaluarea propriei situații. În atare situație, cunoașterea persoanei în criza morală este tot atât de importantă ca și cunoașterea factorului declanșator al crizei, astfel stabilindu-se o relație personală cu colegii de serviciu. Respectarea deciziei, atribuită doar celor capabili să o ia, (excepție ostașii în timpul manevrelor militare sau de război) nu trebuie să devină indiferență superiorilor, dacă atentează la integritatea somatică și spirituală personală, sau la cei din jur [5]. Abordarea subiectului vieții și a morții devine mecanism eficient privind evitarea diferitelor crize de comportament, dar și a situațiilor spirituale decăzute.

Conceptul libertății în instituția militarizată se raportează la relația individ-superior, superior-subaltern, individ-instituție. În general, lipsa libertății fizice (de exemplu, ostașii sau angajații instituției penitenciare) declanșează ocazional unele acțiuni imorale: violența fizică și verbală, devierile sexuale, pâra etc.

În procesul activităților militare contează forma abordării conceptului creștin a „persoanei”, că „taina persoanei nu poate fi definită” [6], iar orice demers simplist se ciocnește de taina persoanei, ce tinde mereu spre o schimbare. În urma cercetărilor s-a constatat că această metamorfoză comportamentală îi urmărește pe tot parcursul vieții, dar cu tendințe și aplicativitate minimă, deoarece condiționarea libertății este substanțială. Unii dintre aceste persoane reușesc să-și perfecționeze atât scopul profesional, cât și statutul. Raportarea la taina persoanei, ca enorm potențial spre transformare, explică unele momente cunoscute mediului militarizat, în care individul cu devieri comportamentale grave își schimbă conduita.

Un alt principiu moral ce eficientizează calitatea vieții este respectul față de persoana umană, indiferent de sex, de vârstă și de gradul militar. Din principiul general al respectării persoanei derivă alt principiu – nefacerii răului. Fiecare necesită să se abțină de la acțiuni ce cauzează mai multe prejudicii decât beneficii. Tot mai des în spațiul european, specialiștii în etică, pasionați de activitățile cu regim special, promovează un principiu de bază al bioeticii – cel al autonomiei, care se realizează prin libertatea individului de a lua deciziile pe termen scurt în privința sănătății, muncii, relațiilor familiale, toate adaptate la normele disciplinare ale instituției militarizate. Acest principiu se realizează extrem de dificil în majoritatea acestor instituții, cu excepție doar la personalul cu răspundere administrativă, mai mult ca atât, ele generează diverse dificultăți în desfășurarea activităților medicale și sociale. Dezacordul parțial cu această poziție se justifică prin faptul că în instituțiile militarizate din Republica Moldova, principiul autonomiei se manifestă prin libertatea angajatului de a accepta sau refuză ofertele de muncă, dacă-i permite sănătatea.

Procesul de informare a tuturor specialiștilor din instituțiile cu regim special se axează pe regulile și normele de funcționare ale organizației, descrise în legislația națională, ci și pe studiile și cercetările în domeniul respectiv. Această cercetare vine să completeze conexiunea normelor juridice la reperele metodologice ale bioeticii. Toate conceptele naționale sau internaționale sunt redirecționate spre o interpretare unilaterală – profesională, desigur cu diverse tangențe la principiile bioeticii, ajustate la condițiile particulare ale mediului militar, în dependență de categoria instituției.

Utilizarea potențialului bioeticii a contribuit la apariția numeroaselor studii cu tematică diversă, dar toate axate pe conceptul potterian. Astfel că, devine oportună evidențierea a două subiecte importante: în abordarea bioetică a confidențialității și cea a calitatea vieții. Primul subiect a fost abordat prin prisma mediului militar de către autorii americani B.S. Elger, V. Handihe, T. Wangmo [7]. Spre deosebire de T. Țîrdea și V. Ojovanu, cercetătorii americani sunt de părere că doar confidențialitatea medicală necesită să fie respectată în instituțiile militare [8]. Subiectul calității vieții în mediul cu regim special au atras atenția mai multor cercetători în etică și bioetică. Un aport deosebit, în acest sens, îl aduce Dr. M. Aluaș prin „Conceptul de „calitate a vieții” și relevanța acestuia în dezbateri bioetică actuală” [9]. Această abordare impulsionează dezbateri importante practice și teoretice, fundamentată pe aplicarea principiilor bioetice. În acest context necesită și evidențierea lucrării bioeticianului american R. Dworkin [10], care de fapt exprimă aproximativ același concept ca și M. Aluaș. Iar așa autori ca D. Breck [11], V. DeRosia [12], A. Charles [13] ș.a., susțin abordarea calității vieții prin prisma sănătății vieții.

Reieșind din analiza unor subiecte de ordin spiritual cu referire sănătatea fizică și psihică, raportate la calitatea vieții și sănătății individului, precum și elaborarea unei poziții conceptuale integre, axată pe aspectele interdisciplinare și cele etice, formează premise eficiente de redresare morală a angajaților, iar aceasta maximalizează calitatea vieții în activitatea colegială.

Un imperativ presant, în mod special pentru Republica Moldova, este condiționat de o stringentă necesitate de remediere a angajaților. Această situație se potențează și prin lipsa de interes a organelor de resort, deoarece, în spațiul autohton accentele se pun mai mult pe obidiență, decât pe respectul persoanei, constatându-se o particularitate generalizată în țările post sovietice. În mediul apusean și american, procesul satisfacerii serviciilor se realizează mai subtil și constant, dar și prin contract, accentele plasându-se pe calitatea vieții individului militarizat pe parcursul activității, pe educarea și asimilarea valorilor. În țările fostului lagăr socialist, această tendință este exprimată cu accente contradictorii, în raport cu valorile moral-societale. În statele aflate în procesul de tranziție, areal care se referă și la spațiul autohton, criza valorilor tradiționale se manifestă mai tranșant. Factorii ce declanșează această stare

sunt diverși, predominând, în primul rând, substituirea valorilor spiritual-morale-sociale, cu precădere în mod accentuat și în instituțiile militarizate, apoi lipsa specialiștilor antrenați în implementarea normelor și standardelor ce valorifică calitatea vieții în aceste instituții cu regim special.

Conceptul de „calitate a vieții” și sacralitatea ei încorporează diverse interpretări interminabile atât din punct de vedere medical, cât și filosofic, etic, religios, didactic, etc., orientate spre autonomia persoanei, sensul pozitiv al vieții și puterea personală în explorarea ei, astfel ocupând o poziție centrată în dezbaterile bioetice contemporane. Evitând contradicțiile științifice axate pe cele trei teorii ale abordării conceptelor „calitatea vieții” și „sacralitatea vieții”, [14], în aspect religios-creștin, sacralitatea vieții se concentrează pe demnitatea și valoarea persoanei în fața divinității, chiar în forma finală a vieții, deoarece „sacralitatea și calitatea vieții nu trebuie privite în opoziție, ci ele trebuie considerate complementare. Experiența creștină arată că durerea și suferința au potențial izbăvitor” [15], iar din perspectivă hedonistă, conceptul de calitate-sacralitate nu are valoare în mediul militar, când absentează pe termen lung stările mentale ale plăcerii. Abordarea conceptului de sacralitate poate fi integrată rațional în calitatea vieții, pentru că primul concept se raportează la sfințenia vieții. Utilizarea expresiei „sacră” se bazează pe deosebirea între „sacralitatea” ereditară a vieții umane, ca și funcție a naturii umane, și prin „sfințenia ei”, calitate personală/individuală, obținută prin dobândirea înșușirilor morale.

Depășind nuanțele vulnerabilității angajaților din instituțiile cu regim special, apare un alt subiect important de bioetică: perpetuarea vieții și diminuarea suferinței, raportul libertate-viață. Acest subiect de bioetică cercetat în mediul militar este tratat în mod insuficient în sfera științifică. Totuși, obiectivele politicilor actuale naționale și internaționale se conturează spre menținerea unei calități vitale de supraviețuire în condițiile de criză. Bioeticienii americani au atras o atenție sporită la formularea conceptului de „calitate a vieții”, astfel în procesul de îngrijire a sănătății noțiunea se axează pe cinci criterii de bază, care mențin, restaurează sau furnizează echivalente funcționale vitalității normale umane, adaptabile mediului militar. Cele cinci criterii reprezintă: nutriție adecvată și adăpost; condiții sanitare sigure acasă și la muncă; odihna

și altele caracteristici stilului de viață sănătos; servicii medicale de prevenire, curative și reabilitare; servicii de asistență personală non-medicală: socială și spirituală [16]. În acest context, criteriile menționate sunt realizate destul de modest în unele instituții militare din Republica Moldova.

Abordarea bioetică a acestor subiecte fructifică efortul personalului instituției cu regim special de a proteja individul militar, axând activitatea pe următoarele principii: a moralității, a libertății, a responsabilității, a integrității, a respectului față de profesie, a binefacerii și echității, etc, susținând persoana în crizele psihice declanșate pe parcursul activității.

În activitățile cu regim special, interpretarea statutului profesional trebuie să se bazeze pe potențialul bioetic, începând cu abordarea cauzistică, care provoacă diverse dileme sau discuții etice. În plan intra și interpersonal al angajatului instituției militare, se solicită obținerea unei decizii corecte, din punct de vedere moral, în corespundere cu respectarea principiilor primordiale – raportate protejării și respectării persoanei umane, de asemenea a vieții și sănătății sale. Relațiile cu colegii completează procesul favorabil, urmărindu-se scopul final, atingerea stărilor de bine a indivizilor și oferirea unui confort profesional a inițiativelor.

Referințe bibliografice:

1. Aluaș M. *Conceptul de „calitate a vieții” și relevanța acestuia în dezbaterile bioetice actuală*. În: Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Bioethica. Cluj-Napoca, 2011, nr. 2, pp. 85-86.
2. Calciu-Dumitreasa. Gh. *Suferința ca binecuvântare*. București: Ed. Cathisma, 2008, pp. 175-176.
3. Oliver C. *Realitatea biologică a trupului și transcendența persoanei*. În: Bioetica și taina persoanei: perspective ortodoxe. București: Ed. Bizantină, 2006, p. 40.
4. Chirilă P., Vasiliță M. *Spitalul creștin. Introducere în medicina pastorală*. București: Ed. Christiana, 2004, p. 6.
5. Mihailov E. *Complexitatea judecării morale: limitele metodelor de decizie și tipuri de contexte*. În: Romanian Journal of Philosophical and Social Studies. București. 2017, vol. 2/1, pp. 51-66.
6. Bobrinskoy B. *Chipul lui Dumnezeu în centrul tainei persoanei*. În: Bioetica și taina persoanei: perspective ortodoxe. București: Ed. Bizantină, 2006. p. 74.
7. David D. *Psihologie clinică și psihoterapie: fundamente*. Iași: Ed. Polirom, 2006. 323 p.; De Rosia V.R. *Living inside prison walls. Adjustment behavior*. London: Ed. PRAEGER, 1998. 88 p.
8. Moutsopoulos E. *Valorile. Obiectivitatea intenționalității conștiinței. Spre o fenomenologie a valorilor*. București: Ed. OMONIA, 2005. 119 p.; Stan G. *Teologie și bioetică*. Alexandria: Ed. Biserici Ortodoxe, 2001. 159 p.; Stanciu C. *Tehnici și abilități în consiliere* [online]. Târgu-Mureș. [cit. 16.09.2024]. Disponibil: <https://cantemir.ro/cursuriudc/1sem1/Master/PCTI/Anul%201/Tehnici%20si%20abilitati%20in%20consiliere/Stanciu%20-%20Tehnici%20si%20abilitati%20in%20consiliere.pdf>.
9. Aluaș M. *Conceptul de „calitate a vieții” și relevanța acestuia în dezbaterile bioetice actuală*. În: Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Bioethica. Cluj-Napoca, 2011, nr. 2, pp. 83-92.

10. Dworkin R. *What is Sacred?* În: Bioethics. Coord. John HARRIS. New York: Ed. Oxford University Press, 2004, pp.157-204.
11. Breck J. *Darul sacru al vieții: tratat de bioetică*. Cluj-Napoca: Ed. Patmos, 2007. 341 p.
12. De Rosia V.R. *Living inside prison walls. Adjustment behavior*. London: Ed. PRAEGER, 1998. 88 p.
13. Charles A., Draper H. „*Equivalence of care*” in prison medicine: *is equivalence of process the right measure of equity?* În: Journal of Medical Ethics [online]. 2011, vol. 38, [citat 18.10. 2024]. Disponibil: <https://jme.bmj.com/content/38/4/215>, sau DOI: 10.1136/medethics-2011-100083.
14. Aluaș M. *Conceptul de „calitate a vieții” și relevanța acestuia în dezbaterile bioetice actuale*. În: Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Bioethica. Cluj-Napoca, 2011, nr. 2, p. 90.
15. Bramstedt K. *Bioethics: Practitioners of applied philosophy*. În: Philosophical Practice A.P.A. Journal. 2005, nr. 1(2), p. 21.
16. Brithto D. *Science and Bioethics*. Coord. D.C. Thomasma T. Kushner. New York: Ed. Cambridge University Press, 2003. 382 p.

UTILIZAREA REȚELELOR SOCIALE PENTRU CONSOLIDAREA REZILIENȚEI SOCIETALE⁶

Tatiana SPĂȚARU

Universitatea de Stat din Moldova

tatiana.spataru@usm.md

ORCID: 0000-0002-6397-6735

USING SOCIAL NETWORKS TO STRENGTHEN SOCIETAL RESILIENCE

Summary.

The purpose of research consists in studying the use of social networks to strengthen societal resilience. The content of the article is segmented in several sections. The introductory compartment reflects on the bibliographic referential regarding the behavior and consumption of information in the virtual space. The research methodology includes defining the key notions which will be operated in the article, including a brief synthesis on the methods and techniques applied. The results of the interpretation of focus groups, case studies on online communities reveal the particularities of using social networks in the Republic of Moldova. The establishment of online community networks contributes to the consolidation of societal resilience from below. This represents a new phenomenon in full evolution in the virtual space of the Republic of Moldova. Empirical arguments regarding the potential of online communities are made to strengthen societal resilience. Summarized findings and s formulated are useful for strengthening societal resilience.

The study is part of the subprogram: 01.05.01: „The national security of the Republic of Moldova in the context of accession to the European Union: legal, political and sociological approaches”, realized within the Center Sociology and Social Psychology, Institute of Legal, Political and Sociological Research.

⁶ Articolul este elaborat în cadrul subprogramului 01.05.01 Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice, realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova.

Keywords: *use, social networks, online communities, consolidation, resilience, societal.*

Introducere

Argumentarea temei de cercetare. Studiul comportamentului consumului media oferă înțelegerea cadrului comunicațional pentru reziliența societală. Pe fundalul îngrijorării pentru un viitor care pare să devină din ce în ce mai fragil, se extind preocupările pentru argumentarea teoretică a rezilienței societale din mai multe perspective științifice: ecologie, administrare, sociologie, psihologie, securitate. În acest context, este evident interesul pentru comunicare, prin intermediul căreia poate fi cultivată și consolidată reziliența societală. Abordările empirice vin cu argumente potrivit cărora rețelele sociale pot contribui la consolidarea rezilienței societale. În deosebi, acest lucru este relevant prin crearea comunităților online. Mai multe studii de caz, care sunt aplicate în diferite medii sociale, vin să confirme potențialul platformelor sociale în susținerea activităților de gestionare a situațiilor de urgență.

Referențialul bibliografic. Preocupările pentru studiul rețelelor sociale corelate cu reziliența societală devin tot mai relevante. Partea teoretică a cercetărilor este complementată cu valoroase contribuții empirice privind modul în care social media poate completa și îmbunătăți metodele de evaluare actuale a rezilienței sociale prin crearea seturilor de date, monitorizarea grupurilor sociale online, implementarea normelor sociale care ar contribui la o mai bună calitate a sociumului. Numeroase cercetări sociologice vin cu argumente potrivit cărora guvernele își pot îmbunătăți administrația publică locală prin consolidarea rezilienței societale în baza rețelelor sociale comunitare. La nivelul Republicii Moldova analiza corelației dintre rețelele sociale și reziliența societală este un subiect insuficient interpretat. Referențialul bibliografic vine să identifice nivelul de testare a problemei, abordate în prezentul articol.

Raportul de cartografiere a instituțiilor media locale din Republica Moldova a fost realizat în aprilie-iunie 2023, fiind susținut de Suedia și implementat de Internews în Moldova. Cartografierea peisajului media a permis identificarea disponibilității media în regiunile țării (cu excepția capitalei și a Transnistriei), determinarea existenței comunităților cu acces mai redus la informații,

identificarea zonele cu o acoperire mediatică insuficientă. Din concluziile formulate constatăm că procesul de convergență spre spațiul virtual se produce destul de lent. Doar 2/3 din totalul instituțiilor media locale active (45 din 68) dețin o platformă online. Instituțiile media locale depun efort insuficient de a-și cunoaște audiența și preferințele acestora pentru anumite subiecte, ceea ce le-ar oferi posibilitatea de a-și structura conținutul în funcție de necesitățile publicului, dezvolta ofertele financiare și vinde spațiu pentru publicitate. Dependenta de o singură sursă de finanțare este o practică nesustenabilă pe termen lung, determinând necesitatea identificării mai multor surse de finanțare [1].

Studiul național *Percepția populației despre mass-media și atitudinile mediatice în Republica Moldova* este realizat de Magenta Consulting, în martie 2023, fiind parte a proiectului „Presa în sprijinul democrației, incluziunii și responsabilității în Moldova” (Media-M), finanțat de USAID, Ambasada Marii Britanii la Chișinău și implementat de Internews în Moldova. Datele studiului identifică frecvența de utilizare a rețelelor de socializare. Pentru anul de referință 2022, Facebook acumula valoarea de 70%, Instagram 35%, TikTok 29%, Telegram 22%, Odnoklassniki 17%, Vkontakte 9%, Twitter 4%. Din spectrul de vârstă se evidențiază 18-25 de ani cu media supra universului eșantionat: Facebook 80%, Instagram 87%, TikTok 75%, Telegram 62%. Scopurile utilizării internetului includ comunicarea cu rudele, prietenii 95%, intrarea pe rețelele de socializare 91%, căutarea informației 75%, vizionarea filmelor/serialelor/video online 70%, informarea de pe site-urile de știri moldovenești 59%, conectarea de pe poșta electronică 58%, în scopuri de serviciu 48%, pentru a privi posturi TV moldovenești online 28% și a asculta posturi de radio moldovenești 17% [2].

Sondajul socio-politic Republica Moldova, aprilie 2023, a fost produs cu suportul Uniunii Europene. Conținutul acestuia este responsabilitatea exclusivă a comunității WatchDog.MD. Dintre rețelele sociale și platformele online utilizate zilnic de respondenți au fost nominalizate: Facebook 59,3%, Instagram 23,7%, YouTube 18,8%, TikTok 15,7%, Telegram 12,8%, Viber sau WhatsApp împreună 10,3%, Odnoklassniki 9,2%, mail.ru 1%, Iandex 0,5%, Vkontakte 0,3%, altele 1,5%, nu folosesc niciuna 17,9%, n/r 0,7%. Analiza corelativă a distribuțiilor liniare scoate în evidență categoria de vârstă 18-29

de ani, prezentă în spațiul virtual: Instagram 63,2%, Facebook 62,3%, Telegram 29,8%, TikTok 25,8%, YouTube 23,0%. Valoarea acumulată în mediul tinerilor este mult mai înaltă decât media pe eșantion [3].

Sursele din care eșantionul recepționează cele mai multe știri sunt: TV 48,2%, Facebook 31,9%, site-uri 18,7%, YouTube 13,7%, radio 9,7%, Telegram 9,1%, TikTok 8,9%, altceva 6,9%, n/r 3,5%. Analiza distribuției în funcție de vârstă, și în cazul dat, evidențiază categoria 18-29 de ani. Corelând cu sursele din care primesc știrile, acestea sunt: Facebook 41,5%, Telegram 25,2%, TikTok 15,3%, YouTube 15,1% [3].

Sondajul National Survey of Moldova, May-June 2024, coordonat de Baltic Surveys și realizat în teren de Magenta Consulting, constată că aplicațiile de socializare sunt utilizate și ca surse de informare. Astfel Facebook acumula valoarea de 65% la nivel de republică și 69% municipalitatea Chișinău; YouTube respectiv 50%/63%; TikTok 28%/24%; Instagram 27%/38%; Viber 26%/30%; Telegram 24%/38%; Facebook Messenger 19%/16%; WhatsApp 17%/19%; Odnoklassniki 7%/4%; Vkontakte 2%/2%; X(Twitter) 2%/2%, iar 18%/10% nu utilizează social media. Pentru a accede spre știri politice și informații utilizează cel mai frecvent: televiziunea 46%, site-urile de noutăți 30%, media socială 18% [4].

Analiza comparativă a datelor sugerează că canalele de comunicare online sunt în proces de evoluție și de adaptare a conținutului informațional la necesitățile publicului. În preferințele de consum media utilizarea rețelelor de socializare demonstrează o dinamică în creștere. Popularitatea platformelor sociale este explicabilă prin informația reală fără filtre, creativă și promptă, inserată de persoane reale și identificabile. Generația tânără este segmentul de public cel mai activ implicat în acest proces.

Metodologia sociologică de cercetare. Scopul cercetării rezidă în studiul utilizării rețelelor sociale pentru consolidarea rezilienței societale. Obiectivele stabilite au inclus: sinteza referențialului bibliografic; conceptualizarea categoriilor operaționale; analiza dimensiunilor statistice și sociologice ale utilizării rețelelor sociale; interpretarea rezultatelor studiilor de caz aplicate asupra comunităților online; formularea concluziilor și a recomandărilor.

Administrarea triangulării în cercetare a permis examinarea obiectului de studiu din mai multe perspective, în baza aplicării diferitor surse de documentare. Referențialul bibliografic include studiile teoretico-empirice realizate preponderent în ultimii ani. Metodologia cercetărilor focalizate pe rețelele de socializare este în proces de constituire. Ea reflectă un segment al presei electronice în continuă dinamică. Din acest considerent au fost consultate sursele apărute în ultimii ani.

Barometrul de Opinie Publică este un instrument eficient de monitorizare. Interpretarea ediției septembrie-octombrie 2024 a permis preluarea datelor și raportarea acestora la contextul problemei abordate. Studiile de caz selectate au fost deduse din răspunsurile oferite în baza aplicării metodologiei sociologice, în cadrul subprogramului: 01.05.01: „Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice”, realizate de Centrul Sociologie și Psihologie Socială, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, dar și a monitorizării relaționării societale ale comunităților online.

Argumentarea problemei de cercetare. Cercetarea privind *utilizarea rețelelor sociale pentru consolidarea rezilienței societale* își propune să investigheze rețelele sociale ca actori cheie în implementarea măsurilor de consolidare a rezilienței, fiind o modalitate esențială de a înțelege felul în care rezistența unei comunități poate fi construită de jos în sus.

Cercetările anterioare privind consolidarea rezilienței societale au avut tendința de a se concentra pe politicile guvernamentale și pe aspecte tangibile, cum ar fi indicatorii demografici, resursele fizice și financiare, factorii de mediu. Rezultatele prezentului studiu relevă importanța rețelelor sociale comunitare din perspectiva consolidării rezilienței societale.

Prezenta cercetare își propune să ofere o perspectivă și o bază de dovezi pentru rețelele sociale comunitare și să demonstreze modul în care reducerea amenințărilor și riscurilor necesită participarea publicului. De asemeni, explică rețelele comunitare din perspectiva conexiunilor individuale, gospodăriilor casnice, grupurilor și organizațiilor dintr-o comunitate, astfel, stabilindu-se relația dintre comunitate cu resursele disponibile.

Conceptualizarea categorială. Reziliența societală este un termen care își face apariția la interferența mai multor domenii științifice. Noțiunea reziliența societală trebuie delimitată de noțiunile reziliență socială și reziliență comunitară. Dicționarul explicativ român face diferență între aceste noțiuni. Adjectivul societal se referă la societate, care aparține unor largi grupuri sociale. Social este creat de societate, propriu societății; care este legat de viața oamenilor, de raporturile lor în societate sau față de societate; propriu unui anumit tip de societate, legat de apartenența la o anumită categorie socială, la un anumit grup social. *Comunitar* se referă la comunitate, care aparține Comunității Economice Europene [5]. În interpretarea actualei analize vom opera cu noțiunea *societală*, cu referință la întreaga societate.

Conceptul de reziliență a intrat în uzul științific și cotidian relativ recent, fiind utilizat de factori de decizie, organizații guvernamentale, private și nonguvernamentale, centre de cercetare și cercetători independenți. Sinteza definițiilor la sintagmele *reziliență societală*, *reziliență socială* și *reziliență comunitară* conduc spre ideea că provocarea majoră rezidă în „capacitatea de a absorbi în mod flexibil perturbațiile majore și a reveni rapid de la scăderea inevitabilă a funcționalității elementare” [6, p.301].

Examinarea surselor bibliografice cu referire la măsurile de consolidare a rezilienței societale, ne determină să constatăm faptul că conceptul de reziliență este încorporat într-o serie de obiective de dezvoltare durabilă. Astfel reziliența este solicitată pentru sistemele agricole, în infrastructură, în așezările umane, în gestionarea dezastrelor naturale sau în evenimente violente care pot afecta gospodăriile particulare [7].

Conceptul de capital social este un factor cheie pentru o rezistentă societală. Studiile empirice anterioare au demonstrat rolul capitalului social în construirea rezilienței societale. Capitalul social poate permite acțiunea colectivă și facilita autoorganizarea în gestionarea resurselor (fizice, financiare) în urma unui dezastru, ceea ce poate reduce nevoia de sprijin extern.

Rețelele sociale în cercetările curente sunt văzute drept o formă de capital social, fiind identificate din perspectiva unei componente fundamentale pentru

a spori reziliența comunității. Prezența rețelelor comunitare poate influența direct capacitatea unei comunități de a face față și de a se adapta rapid la schimbare.

Pentru a respecta logica analizei vom face diferența dintre rețelele sociale și comunitățile on-line.

Rețelele sociale, mai denumite și social media, inițial au fost create drept spații on-line de conexiuni. Au scopul de a conecta câți mai mulți oameni, ceea ce le permite să se alăture mai ușor discuțiilor, acestea fiind mai superficiale. Dezavantajul unei acoperiri mai largi este o audiență mai generalizată și discuții mai puțin aprofundate [8].

Pe măsura evoluării rețelelor sociale se dezvoltă noi forme mai specializate de rețele sociale, precum comunități on-line profesionale, locale, cu conținut vizual etc. Astfel, comunitățile on-line reprezintă grupuri publice independente de persoane care împărtășesc interese similare, menținându-se reciproc la curent cu subiecte relevante, formând și păstrând conexiuni cu oameni care au aceleași idei, împărtășesc aceleași valori. Majoritatea comunităților on-line sunt create din utilizatori devotați, care discută subiecte mult mai profund decât acestea ar reprezenta interes pentru alte grupuri sociale [8].

Conceptualizarea categoriilor a permis o delimitare clară a noțiunilor cu care se va opera în conținutul articolului.

Rezultate și discuții

Dimensiunile statistică și sociologică ale utilizării rețelelor sociale. Făcând referință la DataReportal, una dintre cele mai complete și actualizate baze de date globale, identificăm tendințele și perspectivele utilizării rețelelor sociale la nivel național și internațional. La 1 ianuarie 2024 în Republica Moldova existau 2,14 milioane utilizatori de internet, dintre aceștia 1,58 milioane erau utilizatori activi ai rețelelor sociale, cu vârsta 18 ani și peste. La momentul calculului statistice, 51,2% dintre utilizatori erau femei, iar 48,8% erau bărbați. Rata de penetrare a internetului era de 63,5% [9].

Datele publicate în resursele de publicitate ale Meta indică faptul că Facebook avea 1,30 milioane, iar Instagram 1,03 milioane de utilizatori. Cifrele

ByteDance indică pentru TikTok cifra de 1,58 milioane de utilizatori. Resursele de publicitate LinkedIn constată pentru rețeaua de socializare LinkedIn 380,0 mii „membri”. Resursele publicitare ale X (Twitter) indică faptul că X avea 181,2 mii de utilizatori în Moldova [9].

Potrivit datelor GSMA Intelligence existau 4.25 milioane de conexiuni mobile. Cifra conexiunilor mobile depășește cifrele pentru totalul populației. Mai mulți oameni folosesc mai mult de o conexiune mobilă: pentru uzul personal și de serviciu [9].

O sursă importantă de monitorizare a consumului media în Republica Moldova este Barometrul de Opinie Publică [10]. Ultimul studiu a fost efectuat pe un eșantion reprezentativ de 1100 de respondenți. Perioada de culegere a datelor a fost 19 septembrie-10 octombrie 2024. Din sondajul general au fost extrase opiniile exprimate de respondenți cu referire la evoluțiile consumului media. Comportamentul cetățenilor Republicii Moldova în spațiul on-line demonstrează un activism în creștere, relevant în categoria de vârstă 18-29 de ani.

Zilnic utilizează internetul 84% din universul eșantionat; 74% accesează rețelele de socializare, 56% privesc TV, inclusiv online; 56% ascultă muzică, inclusiv online; 33% urmăresc platformele de streaming (ex. Netflix, HBO, YouTube); 32% ascultă radioul, inclusiv online; 16% citesc ziare, inclusiv online; 15% citesc cărți, inclusiv online; 8% ascultă podcasturi; 6% joacă jocuri video sau online; 3% fac cumpărături online.

Sursele de informare cele mai importante nominalizate de respondenți, în ordine descrescătoare, sunt: 37% televiziunea (canale naționale și internaționale); 21% rețelele de socializare (Facebook, Instagram, TikTok, Odnoklassniki, Vkontakte); 16% site-uri de știri online; 9% familia; 5% prietenii, vecinii; 4% radioul, inclusiv posturi de radio online; 3% experți sau specialiști în domeniu; 2% bloggeri, vloggeri, YouTuberi, podcasteri și influenceri; 2% ziare tipărite sau online; 1% niciuna, iar 16% nu au oferit nici un răspuns.

Sursa de informare în care au cea mai mare încredere respondenții acumulează următoarele ponderi: 25,8% televiziunea (canale naționale și

internaționale); 13,1% familia (discuții sau informații primite de la membrii familiei); 12,0% site-uri de știri online; 10,2% rețelele de socializare (Facebook, Instagram, TikTok ...); 7,5% experți sau specialiști în domeniu; 4,1% prietenii, vecinii (informații primite de la persoane apropiate); 3,4% radioul, inclusiv posturi de radio online; 3,2% ziare tipărite sau online; 2,1% bloggeri, vloggeri, YouTuberi, podcasteri și influenceri; 16% au declarat că nu au încredere nici într-o sursă de informare.

Dintre respondenții eșantionului aproape jumătate 49,1% susțin că deloc în ultimele 3 luni nu au citit ziare, inclusiv on-line. Portretul consumatorului zilnic al presei scrise sunt bărbații 16,5%, persoanele cu statut socio-economic peste nivelul mediu 41,1%, studii superioare 26,9%, de altă etnie 22,9%, domiciliatii în mediul urban 21,3%, din categoria de vârstă 60 și mai mult 19,0%.

Ascultă radioul, inclusiv online, zilnic 32,2% și deloc în ultimele 3 luni 43,0%. Profilul consumatorului conținutului informațional radio se conturează astfel: zilnic ascultă radio preponderent bărbații 36,0%, din mediul rural 33,7%, categoria de vârstă 60 de ani și mai mult 40,2%, etnie moldovenească 33,2%, studii superioare 37,5%, statut socio-economic peste nivelul mediu 38,5%.

Privesc televizorul, inclusiv online, zilnic 56,2% din universul eșantionat. Ponderea femeilor este de 58,6% în comparație cu a bărbaților 53,7%. Populația rurală acumulează 59,0% în comparație cu cea urbană 53,3%. Potrivit criteriului de vârstă, cei mai activi telespectatori sunt respondenții cu vârsta 60 și peste cu 79,1%. În spectrul de vârstă 18-29 de ani acest indicator indică ponderea cea mai joasă 35,7%. În categoria de consumatori TV prevalează respondenții de altă etnie 59,5%, cu studii superioare 58,3%, cu statut socio-profesional sub nivelul mediu 66,8%.

Utilizează internetul zilnic 84,1% din populația republicii. Aproape identic pentru bărbați 84,1% și femei 84,0%. În funcție de mediul de reședință constatăm următoarea distribuție: urban 87,4% și rural 81,3%. Utilizatorii de vârstă 18-29 de ani acumulează 98,2%, la polul opus situându-se cei de 60 ani și peste cu 68,7%. În funcție de etnia declarată se acumulează aproape aceeași pondere: moldoveni/români 84,0% și altă etnie 84,7%. Accesează zilnic internetul persoanele cu studii superioare în proporție de 92,0% spre deosebire

de cei cu studii preuniversitare 80,3%. Prevalează statutul socio-economic de nivel mediu 94,8%.

Accesează rețelele de socializare zilnic 75,7%, prevalând femeile 78,9% față de bărbați 72,1% și mediul urban 77,9% față de rural 73,8%. În spectrul de vârstă prioritatea o deține cei de 18-29 de ani cu 93,2%, de etnie moldovean/român 77,2%, studii superioare 82,7%, statut socio-economic mediu 86,2%.

Respondenții care au declarat că joacă jocuri video sau online (la telefon, tabletă, computer, consolă etc.) preponderent sunt din categoria de vârstă 18-29 de ani cu valoarea acumulată de 13,2%.

Din universul eșantionat zilnic: ascultă muzică 56,1%; urmăresc platforme de streaming (Netflix, HBO, YouTube) 32,5%; citesc cărți, inclusiv online 14,5%; ascultă podcasturi 7,6%; fac cumpărături online doar 2,8%; merg la cinema, teatru și alte evenimente culturale 1% din universul eșantionat.

Cele mai importante trei surse din care se informează respondenții, în primul rând, sunt: televiziunea 36,6%, rețelele de socializare 20,7%, sursele mass-media online 16%. Iar, în al doilea rând, opțiunile de informare se ierarhizează astfel: rețelele de socializare 18,2%, sursele mass-media online 14,5%, televiziunea 12,5%. Atât în cazul primei, cât și celei de a doua alegeri, restul opțiunilor au înregistrat mai jos de 10 la sută.

Comparând ponderile ultimului Barometru de Opinie Publică, rezultatele indică o migrare a populației spre spațiul online de informare. Cei mai orientați spre spațiul online rămân a fi tinerii.

Analiza studiilor de caz. Comunitățile on-line este un fenomen relativ nou în Republica Moldova, apărut în jurul anilor 2015 și luând o amploare mai mare în perioada pandemiei. La nivel internațional acest fenomen s-a produs mult mai devreme, generând o varietate de surse de analiză și tipologii elaborate. Totodată, există tendința de creare a comunităților on-line sponsorizate de organizații private, non-profit și guvernamentale. Cu referire la spațiul comunitar on-line autohton constatăm comunități on-line create la inițiativa membrilor acestora, cel mai des fiind axate pe preocupări de ordin social și

profesional. Prezenta cercetare investighează rețelele comunitare online prin explorarea studiilor de caz.

Grupul „laLOveni - Orașul Soarelui” este creat la 22 aprilie 2015, fiind conceput drept o platformă deschisă de noutăți, discuții, unde fiecare opinie contează, iar prin comunicare și schimb de idei poate fi creată o comunitate mai unită, mai implicată, mai rezilientă. Este o platformă pe care locuitorii orașului Ialoveni împărtășesc noutăți și succese, sesizează probleme, atrag atenție autorităților atunci când simt că ceva nu este așa cum ar trebui să fie. APL Ialoveni, primărie, consiliu orășenesc prin intermediul acestei platforme oferă informații utile pentru locuitori, totodată au posibilitatea să consulte și opinia publică.

„E orașul nostru și de fiecare din noi depinde cât de curat, confortabil și frumos este. Aici locuim, aici ne petrecem o bună parte de timp. Este locul de unde au pornit mulți în lumea largă, iar atunci când revin pot spune cu drag că sunt acasă” [11].

Creatorul și managerul acestei platforme este Veaceslav Aftenie, care împreună cu colegii săi, gestionează cel mai mare grup al unui oraș moldovenesc Ialoveni – Orașul Soarelui. Este un grup public care întrunește 31,2K membri, locuitori din oraș, membri ai diasporei, persoane care s-au născut în localitate, dar își doresc să rămână conectați cu tot ce se întâmplă în orașul natal. Creatorii acestui grup nici nu și-au imaginat că în timp acesta va deveni un instrument de relaționare atât de puternic pentru locuitori. Succesul și-l explică prin faptul că Ialoveniul este un oraș cu multiple perspective de dezvoltare. Este unul dintre puținele orașe din Republica Moldova care are un spor pozitiv al populației, datorită copiilor născuți și a migrației interne rural-urbane. Persistă pe parcursul ultimilor ani un flux continuu de populație care se stabilește cu traiul în Ialoveni din alte regiuni ale republicii. Respectiv, oamenii doresc să se informeze despre evenimentele din oraș, se implică în diferite activități comunitare. Într-o comunitate unde nu existau alte surse mass-media, portalul răspundea necesităților de informație locală [12].

Perioada pandemiei și-a adus corecțiile în procesul de comunicare online. Portalul a oferit localnicilor oportunități de exprimare a opiniilor. Oamenii

reacționează online la ceea ce se întâmplă în jurul său, sesizează nereguli pe care le observă în oraș, împărtășesc succesele și realizările. Autoritățile raionale și locale sunt prezente pe acest portal: interacționează, postează informație, răspund la întrebări, vin cu comentarii [12].

Portalul a contribuit pozitiv la soluționarea diferitor probleme comunitare, precum: recuperarea actelor pierdute; sesizarea poliției despre parcurile ilegale; anunțarea despre accidente la rețele electrice sau apeduct [12].

Portalul Grupul „laLOVenii - Orașul Soarelui” face conexiuni cu grupurile publice similare din satele raionului, dar și din localitățile mai îndepărtate. Informația livrată contribuie la crearea unei comunități mai informate, o implicare mai responsabilă în viața comunitară.

Grupul „Măgdăcești”, creat la 17 februarie 2012, este o platformă de discuții și promovare a ideilor care are misiunea de a contribui pozitiv la dezvoltarea satului, a evaluării proiectelor APL, promovarea și organizarea inițiativelor civice, diseminarea știrilor și postărilor relevante. Grupul se menține în afara politicului și a controlului de APL prin interzicerea postărilor comerciale și a celor care nu au tangență cu misiunea grupului; eliminarea comentariilor cu atac la persoană [13].

Grupul a fost creat cu 13 ani în urmă, însă a fost abandonat până în 2019. Perioada pandemiei a determinat necesitatea unei interacțiuni comunitare, când a fost reactivat pentru a rezolva o problemă în localitate. Inițial avea 300 de membri, actualmente 6,7 K membri. Astfel, localitatea Măgdăcești, trecând în spațiul online, comunică mult mai des pentru a-și soluționa problemele [14].

Astăzi grupul satului pe Facebook este administrat de Negură Gheorghe și servește ca platformă de comunicare, loc unde sunt raportate problemele, unde se analizează soluțiile și unde se pune presiune pe autorități. Oamenii interacționează pentru a face schimb de informație, a atenționa consătenii și administrația asupra unor situații precum abandonarea câinilor și a pisicilor, probleme de degradare a mediului, locuri de muncă vacante în comunitate, închirieri, vânzarea-cumpărarea imobilelor, etc. Problemă importantă care a fost rezolvată în urma postărilor de pe grup a fost mirosul neplăcut de la stația

de epurare, când apele reziduale erau deversate în râulețul care traversa o parte a satului. „Această problemă a fost remediată, însă după asta a devenit o problemă pentru satul vecin” Porumbeni [14].

Grupul public „Satul Porumbeni” este creat pe 29 noiembrie 2015, având motto-ul „Să dezvoltăm împreună localitatea în care trăim”. Astăzi grupul numără 3,1 K membri, având un caracter social, creat pentru locatarii satului. Are drept scop crearea unei platforme unice de socializare și comunicare atât pentru persoanele care locuiesc, cât și pentru cele care sunt interesate de această localitate, prin promovare, informare, monitorizare, valorificare. Se salută postarea informației utile și constructive despre localitate; spiritul civic și social al membrilor grupului prin organizarea evenimentelor, participarea la dezbateri, diverse anunțuri, inițiative și informații legate de această localitate. Administratorii portalului își asumă responsabilitatea de a elimina sau bloca conținutul inadecvat. Spectrul problemelor abordate includ evenimentele ce se produc în localitate, locurile de muncă vacante, prestări de servicii și altele [15].

Cu referire la problema dintre satele Măgdăcești și Porumbeni privind mirosul neplăcut de la stația de epurare, deja grupul „Satul Porumbeni” a făcut presiune publică intensă pentru a soluționa problema apărută la ei în sat [14]. Pe portalul grupului poate fi urmărită discuția publică și efortul depus de a soluționa problema. Au fost inițiate discuții publice, chemați jurnaliști și mediată problema la posturile de televiziune, a venit Inspectoratul Ecologic. Drept rezultat primăria a prelungit țeava de canalizare și astfel a fost eliminat mirosul.

Grupul „Comunitatea Trușeni” a fost creat în 2014. Comunitatea a devenit mult mai activă din 2018, când în localitate au avut loc proteste și s-au strâns semnături pentru rezolvarea problemei transportului public. Atunci grupul a servit ca o platformă de comunicare între localnici, acumulând capacitatea de presa autoritățile să rezolve problema. Astăzi are 6,3K membri, fiind guvernată de un grup de administratori. Normele de interacțiune pe platformă presupun comunicare: fără discriminare de etnie, fără de instigare la ură, violență și agresiune, fără limbaj abuziv sau excesiv de indecent, insinuări negative și

discriminatorii împotriva unor membri ai grupului sau altor persoane. Se promovează discuția liberă despre problemele existente ale comunei [16].

Modelele comunitare de comunicare online ajută la generarea de noi idei atunci când fenomenele acumulează o complexitate ridicată. Alte exemple de platforme de comunicare comunitare, cu conținut interesant sunt „Vîșcăuți – meleag străbun” (4 august 2021, 620 membri) [17] ; „Orașul Soroca” (16 martie 2020, 33,0 K membri) [18], „Molovata Nouă” (16 ianuarie 2024, 414 membri) [19], „Durlești City!” (5 septembrie 2018, 14,7 K membri) [20] și altele.

Grupurile comunitare online au devenit un instrument eficient de consolidare a rezilienței sociale. Crearea unor asemenea comunități este un fenomen spontan, încercând să răspundă necesităților de comunicare și organizare societală. Pe aceste platforme de comunicare oamenii își distribuie rapid informația, pot discuta probleme curente și propune soluții de rezolvare a acestora, oferi sprijin emoțional și crea rețele de ajutor reciproc. Totodată, au devenit un instrument puternic de responsabilizare a populației față de factorii de mediu.

Concluzii. Estimarea rezultatelor cercetărilor sociologice, realizate în Republica Moldova în ultimii ani, ce direct vizează comportamentul consumului informațional în spațiul virtual, relevă că rețelele de socializare au schimbat conduitele și formele de comunicare. Rețelele de socializare sunt percepute de respondenți din perspectiva influenței asupra procesele de comunicare, îmbunătățirii conexiunii și încurajării sentimentului de comunitate și apartenență. Rețelele sociale au devenit un instrument puternic de creștere a conștientizării sociale și de stimulare a activismului social. Prin intermediul platformelor publice se promovează inițiative sociale, astfel sprijinindu-se acțiunile comune în vederea schimbării vieții comunitare.

Creșterea utilizatorilor pe rețelele de socializare a determinat noi forme de interacțiune socială. Platformele extinse treptat au condus spre crearea microcomunităților online, cu public mai mic dar implicare mai mare. Această tendință poate fi urmărită pe grupurile publice de pe Facebook. Studiile de caz demonstrează formarea unor modalități de comunicare interactive locale. Lipsite de presiunile administrative și politice, echidistante în abordările etnice

și lingvistice, platformele publice locale online au tendința de a se extinde și implica tot mai multe persoane.

Aplicând studiu de caz pentru a investiga utilizarea rețelelor sociale pentru consolidarea rezilienței societale, constatăm că rețelele comunitare ca formă de capital social pot influența reziliența comunității. Devin un canal alternativ de comunicare, unde au toți de câștigat. Cetățeanul prin faptul că este informat la timp și nu post factum. Administrația locală poate înțelege mai bine opinia oamenilor. Platformele comunitare online oferă feedback asupra problemelor locale, menținând dialogul public și creând un spațiu virtual de interacțiune socială. Ceea ce determină îmbunătățirea consolidării rezilienței societale.

Referințe bibliografice:

1. Raport de cartografiere a instituțiilor media locale din Republica Moldova. 2023. 21 p. Disponibil: <https://internews.md/wp-content/uploads/2023/09/Raport-Romana-Web.pdf>. [Accesat : 23.11.2024].
2. Studiul național. Percepția populației despre mass-media și atitudinile mediatice în Republica Moldova. Magenta Consulting. Martie 2023. 173 p. Disponibil: https://internews.md/wp-content/uploads/2023/05/2022-Internews-val-3_Raport-Final_RO_03.03.2023.pdf. [Accesat : 13.12.2024].
3. Sondajul socio-politic Republica Moldova, aprilie 2023. Disponibil: https://watchdog.md/wp-content/uploads/2023/04/RO_Sondaj-nr.3_WD_CBS-AXA_aprilie-2023_pentru-publicare-1-1.pdf. [Accesat : 27.11.2024].
4. National Survey of Moldova, May-June 2024. 64 p. Disponibil: file:///C:/Users/user/Desktop/NationalSurveyMoldova2024_May.pdf. [Accesat : 07.01.2025].
5. Societal, Social, Comunitar. Disponibil: <https://www.dex.ro/societal/social/comunitar>. [Accesat: 10.12.24].
6. ELRAN, M. Societal Resilience: From Theory to Policy and Practice. In: Resilience and Risk. January 2017, pp.301-311. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/318855394_Societal_Resilience_From_Theory_to_Policy_and_Practice. [Accesat: 12.12.24].
7. Green Policy Platform. Risk and Resilience. Disponibil: <https://www.greenpolicyplatform.org/themes/risk-and-resilience>. [Accesat: 11.12.24].
8. BELLO, M. Online communities vs social networks: what's the difference? Disponibil: <https://www.social.plus/blog/online-communities-vs-social-networks-whats-the-difference>. [Accesat: 19.12.24].
9. Digital 2024: Moldova. Disponibil: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-moldova> [Accesat: 12.12.24].
10. Barometrul de Opinie Publică. Septembrie-octombrie 2024. Disponibil: <https://ipp.md/wp-content/uploads/2024/10/Raport-final-BOP-2024.pdf>. [Accesat: 19.01.25].
11. Grupul „IaLOVeni - Orașul Soarelui”. Disponibil: <https://www.facebook.com/groups/ialoveniorasulsoarelui>. [Accesat: 23.01.25].
12. Ialoveni – orașul unde „puterea internetului schimbă comunitatea în bine”. Disponibil: <https://agora.md/stiri/48886/ialoveni---orașul-unde-puterea-internetului-schimba-comunitatea-in-bine>. [Accesat: 23.01.25].
13. Grupul „Măgdăcești”. Disponibil: <https://www.facebook.com/groups/251090694971293/>. [Accesat: 25.01.25].
14. Cum să muți un sat pe internet ca să-i rezolvi problemele. Disponibil: <https://www.moldova.org/cum-sa-muti-un-sat-pe-internet-ca-sa-i-rezolvi-problemele/>. [Accesat: 25.12.24].
15. Grupul public „Satul Porumbeni”. Disponibil: https://www.facebook.com/groups/satul.porumbeni?locale=ro_RO. [Accesat: 05.01.25].
16. Grupul „Comunitatea Trușeni”. Disponibil: https://www.facebook.com/groups/Comunitatea1Truseni/buy_sell_discussion?locale=ro_RO. [Accesat: 06.01.25].
17. „Vișcăuți – meleag străbun”. Disponibil: https://www.facebook.com/groups/564574394692876?locale=ro_RO. [Accesat: 06.01.25].
18. „Orașul Soroca”. Disponibil: <https://www.facebook.com/groups/OrasulSoroca/about>. [Accesat: 06.01.25].
19. „Molovata Nouă”. Disponibil: https://www.facebook.com/molovatanoua/?locale=ro_RO. [Accesat: 06.01.25].
20. „Durlești City!”. Disponibil: https://www.facebook.com/groups/Durlesti/?locale=ro_RO. [Accesat: 06.01.25].

IMPORTANȚA CALITĂȚII PROCESULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT ASUPRA REZILIENȚEI SOCIALE⁷

Angela MOCANU , dr. în sociologie,

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM

email: aiasinsky@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9996-7478>

THE IMPORTANCE OF THE QUALITY OF THE EDUCATION PROCESS ON SOCIAL RESILIENCE

Summary

According to the dialectical theory of the development of science, the axiology of sustainable development is aimed at preserving and improving social relations, understanding society as a potentially perfect system that is in harmony with both its subsystems and the surrounding world. At the same time, the main role of education is to educate individuals who can and must develop in order to improve social relations, taking into account the specifics of the historical era, which is dialectical and in certain long-lasting historical periods it self-reproduces. Fundamentally, resilience refers to human adaptation or ability to maintain or regain mental integrity regardless of external conditions.

Key words: Resilience, education, social factors, human capital

Conform teoriei dialectice de dezvoltare a științei axiologia dezvoltării durabile este îndreptată spre păstrarea și îmbunătățirea relațiilor sociale înțelegând societatea ca un sistem potențial perfect care este în armonie atât cu subsistemele sale, cât și cu lumea înconjurătoare. În același timp, principalul rol al educației este de a educa indivizi care se pot și trebuie să se dezvolte pentru a îmbunătăți relațiile sociale, ținând cont de specificul epocii istorice, care este dialectic și în anumite perioade istorice de ună durată se auto-reproduce.

În mod fundamental reziliența se referă la adaptarea sau capacitatea omului de a menține sau recăpăta integritatea mintală necătînd la condițiile exterioare. [6]. Pe parcurs noțiunea a fost completată în funcție de domeniul de cercetare. Spre exemplu, noțiunea despre dezvoltarea durabilă a fost extrapolată din domeniul matematicii în științe umaniste iar schimbările care au loc în toate sferele vieții societăților moderne au fost deosebit de evidente în timpul pandemiei din 2020 și ar putea fi mai pronunțate în perioada post-pandemie. Distincția dintre aceste concepte este asociată cu gradul în care se realizează echilibrul social ca implementare a principiului echității sociale - într-o anumită egalizare a dezvoltării în domenii de bază - economie, politică, sănătate, educație. Explicarea științifică a proceselor sociale este o chestiune nu numai de prezent, ci și de viitor și are o importanță vitală pentru societate și pentru fiecare persoană în parte. Posibilitățile de tranziție către o existență durabilă, când legăturile obișnuite se dezintegrează, structurile tradiționale se prăbușesc și noua naționalizare începe să se manifeste în contextul globalizării, scad în fiecare an, provocînd în conștiința oamenilor idei despre o lume în colaps, dînd naștere depresiei sociale sînt consecințele incertitudinii în viitorul personal și al copiilor, a neîncrederii sociale.

Noi ne-am propus să cercetăm modul în care valorificarea capitalului uman contribuie la consolidarea rezilienței societale în Republica Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană. Scopul lucrării noastre este studierea reperelor teoretice ale noțiunii de reziliență, a influenței factorilor socio-demografici și în special al educației asupra rezilienței sociale. Ne vom axa pe unul din componentele rezilienței, și anume pe capacitatea de învățare: societatea este deschisă pentru învățare și printru adaptarea la noile informații

⁷ Realizat în cadrul proiectului instituțional 01.05.01 – „Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice”

și cunoștințe, pentru a se dezvolta și a se îmbunătăți continuu. În calitate de material empiric am utilizat rezultatele cercetării sociologice calitative obținute în cadrul proiectului instituțional. Lucrarea⁸ a fost elaborată în cadrul subprogramului: 01.05.01: “Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice”, compartimentul: „Consolidarea rezilienței societale prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană”. În cadrul cercetării empirice calitative au fost realizate 79 interviuri în profunzime și 9 focus grupuri în zona Centru, Nord, Sud ale Republicii Moldova și UTA Găgăuzia în perioada 2 aprilie - 2 mai 2024. În cadrul cercetării noastre au fost analizate un șir de probleme fundamentale pentru societatea noastră printre care și participarea și incluziunea socio-profesională a cetățenilor moldoveni: analiza gradului de participare și implicare socio-economică a cetățenilor moldoveni în diferite aspecte ale vieții sociale și profesionale. La realizarea lucrării de asemenea am aplicat utilizarea metodei analizei datelor statistice și metoda comparativă.

În timpul desfășurării cercetării, s-au respectat principiile etice și standardele internaționale de cercetare, inclusiv confidențialitatea și consimțământul informat al participanților. Toate datele au fost tratate cu confidențialitate și anonimatul participanților a fost păstrat în toate etapele cercetării.

Din punctul de vedere al conținutului, rolul educației în consolidarea societății se manifestă prin faptul că ea lărgeste orizonturile și competențele profesionale ale oamenilor, sporește necesitatea și oportunitatea extinderii legăturilor sociale, crește mobilitatea socială care la rândul său creează condiții necesare pentru armonia socială și creșterea nivelului de responsabilitate civică. Acesta este sensul social al politicii educaționale ale statului, care, după cum este stipulat în Codul Educației al Republicii Moldova „este menită să creeze condiții pentru educația generală a populației, pentru a asigura egalitatea reală a drepturilor cetățenilor și oportunitatea tuturor de a-și îmbunătăți nivelul educațional de-a lungul vieții” și „garantează accesibilitatea educației pentru toți cetățenii.”[7]

Dinamica numărului instituțiilor de învățământ reflectă într-o măsură destul de mare situația din domeniu. Noi ne-am propus să analizăm care este accesul elevilor la instituțiile de învățământ. Conform datelor statistice numărul instituțiilor de învățământ este în continuă scădere atât în sectorul rural cât și cel urban. Scade și numărul elevilor în sectorul rural, în timp ce posibilitatea de alegere a instituțiilor de învățământ în spațiul rural practice lipsește, iar închiderea instituțiilor de învățământ denotă și catalizează dispariția de pe hartă a localității respective. O anumită creștere a numărului elevilor se atestă doar în localitățile urbane.

Tabel 1. Instituțiile și numărul de elevi în învățământul primar și secundar general

	a.2020/2021	a.2021/2022	a.2022/2023
Nr instituții total	1241	1231	1218
Nr instituții urban	317	316	315
Nr instituții rural	924	915	903
Nr elevi total	334375	336713	334542
Nr elevi urban	176949	182351	184400
Nr elevi rural	157426	154362	150142

Sursa: Departamentul de Statistică RM

Calea către dezvoltarea durabilă este îndeplinirea de către fiecare subiect social a funcției care îi este atribuită conform rolului, funcției, profesiei deținute în calitate de anti exemplu în acest sens putem aduce perioada anilor nouăzeci prin care a trecut Republica Moldova. În perioada menționată se atestau disfuncții autonome în diverse sfere și care erau însoțite de distrugerea coordonării în acțiunile organelor de stat și municipale și, ca urmare, o slăbire a întregului sistem de satisfacere a nevoilor populației în structura socio-

economică existentă. Era tehnologică contemporană impune mari pretenții funcționării întregului organism social în toate manifestările sale și la toate nivelurile, în primul rând, la nivelul managementului politic, care prin definiție este de natură integrativă, concentrat pe satisfacerea nevoilor sociale. Cu toate acestea, după cum notează cercetătorii, o schimbare a logicii dezvoltării politice interne schimbă politica în direcția instabilității, care este cauzată de refuzul de a „lua în considerare factori precum identitatea civilizațională, diferențele inter-civilizaționale”, care, de asemenea, extinde spațiul de influențe asupra durabilității dezvoltării.

Noile provocări ale civilizației conduc în mod firesc multe țări la un nou „boom educațional”, la un val de reforme profunde ale sistemelor educaționale. Republica Moldova nu poate rămâne departe de tendințele globale în acest proces, deoarece modernizarea educației pe interior necesită o conectare la procesele care au loc în spațiul educațional global, pentru a evita o izolare. Cu toate acestea, imperativul schimbărilor în domeniul educației este deosebit, ceea ce se datorează mai multor factori suplimentari. Cel mai important factor în prezent este tranziția continuă a societății moderne la o organizație socială, numită de mulți autori „societate informațională” și „societatea cunoașterii”. Inițial (din punct de vedere istoric), informația nu ocupa poziții înalte în sistemul valorilor umane. Noua conștiință informațională este la început, când intelectul unei persoane, în cel mai bun caz, este la același nivel de valoare cu bogăția sa materială. În același timp, în condițiile actuale, gradul de pregătire motivațională a populației de a utiliza noile tehnologii informaționale este destul de redus. Aceasta este determinat în mare parte de nivelul de dezvoltare economică al Republicii Moldova, de politicile statului în domeniul învățământului.

În ultimii 15-20 de ani s-a creat un nou model al comportamentului de instruire și angajării în câmpul muncii tinerilor la începutul activității sale independente. În condițiile actuale are loc sporirea investițiilor în capitalul uman și studii (un număr tot mai mare de absolvenți tind să obțină studii medii complete și superioare). De multe ori tânărul obține nu doar o singură profesie, ci două sau trei, iar aceasta îl face să se încadreze mai târziu în câmpul muncii. O altă schimbare este că mulți studenți astăzi combină activitatea de muncă cu studiile, fapt care era mai rar întâlnit anterior. După absolvirea instituției

preuniversitare de învățământ tinerii consacră o perioadă foarte mare de timp studiilor profesionale, deseori obțin și studii complementare. Etapele de studii actualmente decurg paralel cu activitatea de muncă sau se schimbă una pe alta. În acest sens în Republica Moldova a fost instituit și programul Instruire pe tot parcursul vieții. Așa dar, absolvenții cheltuie mai mult timp pentru studii decât generațiile anterioare. Câțiva ani în urmă circula ideea precum că acest lucru se întâmplă din cauza nedorinței tinerilor să înceapă activitatea de muncă deoarece este mai comod să înveți continuu, eschivându-te astfel de responsabilități. Specialiștii din domeniu constată că asemenea situație nu este nouă, în Occident lucrul acesta se întâmplă de mult și pe piață s-au creat locuri muncă part time, unde tinerii pot îmbina activitatea de muncă cu studiile. E. Fromm în lucrările sale scria că școlle contemporane s-au transformat în întreprinderi care produc la pachet cunoștințe de-gata, deși profesorii au convingerea că familiarizează elevii cu cele mai levate realizări ale omenirii. [5] Școala trebuie să le educe elevilor săi abilitatea de a selecta informația, astfel ei vor adapta mai ușor în condițiile unei societăți informaționale și tehnologice.

De menționat că studiile pe întreg parcursul vieții au loc nu doar instituționalizat, ci și autodidact. Cercetătorii americani în lucrarea lor despre dezvoltarea societății americane caracterizează detaliat generațiile născute în a doua jumătate a secolului XX. Una din caracteristicile generației Z este că „ei sînt implicați în mod constant în dezvoltarea personală și le este teamă să nu rateze o nouă oportunitate” [4, 20]

Rezultatele cercetării noastre empirice vin să confirme cele menționate anterior și dau dovadă de un interes deosebit al respondenților pentru investițiile în procesul educațional. „ Investesc în studii în măsura în care timpul și resursele financiare îmi permit. Pot spune că și prietenii și rudele mele, la fel ca și mine, învață constant ceva. Personal, trebuie să sacrific ceva pentru a susține examene sau pentru a cumpăra niște cursuri. Unele informații sunt gratuite sau parțial gratuite. Consider că aceasta este o investiție în viitor, în plus, este necesară formarea continuă pentru autodezvoltare și formare avansată. Uneori trebuie să investești pentru a te „ține în formă”, pentru că dacă știi ceva și nu o faci o perioadă lungă de timp, în timp, unele cunoștințe sunt uitate.”(Petru, 37 ani, angajat în sectorul privat).

Participanții la cercetarea noastră realizează importanța procesului educațional atât pentru fiecare om în parte cât și pentru societate în ansamblu. Chiar dacă nu toți actorii acestui proces acordă educației atenția cuvenită în anumite perioade ale vieții sale, mai târziu sînt nevoiți să investească suplimentar pentru a se adapta la rigorile vieții. Analizând răspunsurile la întrebarea despre investiția în educație în diferite comunități, se evidențiază o gamă variată de perspective și atitudini. În urma analizei, pot fi identificate mai multe elemente cheie. Mulți respondenți subliniază că investiția în educație nu este doar despre sumele de bani pe care le aloci, ci și despre timpul și atenția acordată. De exemplu, în răspunsuri menționează că uneori părinții sunt mai preocupați de aspectele financiare și de confortul material decât de investiția reală în educația copiilor. Majoritatea respondenților subliniază importanța învățării pe tot parcursul vieții. De asemenea se evidențiază că învățarea de-a lungul vieții este vitală pentru dezvoltarea personală și profesională, iar accesul la diferite forme de instruire și informare este esențial în acest proces. Unele răspunsuri subliniază impactul negativ al tehnologiei și al mediului online asupra educației. De exemplu unii respondenți observă îngrijorarea cu privire la dependența crescută de telefoanele mobile și la lipsa unei atenții adecvate față de educație. Mulți respondenți evidențiază influența părinților și a mediului social în ceea ce privește investiția în educație. În unele răspunsuri din localitățile zona Centru se subliniază că modelul parental și suportul din partea părinților pot influența semnificativ atitudinea și performanța școlară a copiilor. Unele răspunsuri evidențiază problemele din sistemul de învățământ și impactul politicilor educaționale asupra investiției în educație. În răspunsurile respondenților zona nord și UTA Găgăuzia se atrage atenția asupra problemelor legate de accesibilitatea și calitatea educației, precum și de politicile care pot influența percepția asupra valorii educației. Deși problemele sesizate de către respondenții din diferite localități poartă un caracter divers, toată lumea este de acord că studiile sînt determinante pentru fiecare și că sistemul de învățământ necesită reforme și investiții.

La etapa actuală informatizarea cuprinde toate aspectele vieții sociale, afectează fiecare persoană și devine un fenomen socio-cultural. Cunoștințele de astăzi sunt percepute ca un material util pentru atingerea profesionalismului

viitor necesar pentru gestionarea cu succes a naturii, a sistemelor sociale și a oamenilor. Există o creștere fără precedent a volumului tuturor ramurilor cunoașterii. Iar ritmul dezvoltării cunoștințelor necesită ca o persoană să le asimileze în mod constant de-a lungul întregii sale vieți. O persoană analfabetă în secolul XXI nu va fi cea care nu știe să citească dar cea care nu a învățat să învețe.” [5]. Participanții la cercetarea noastră calitativă la întrebarea „În ce măsură credeți că oamenii din comunitatea Dvs. folosesc în practică cunoștințele căpătate în timpul studiilor?” răspund în felul următor: „Tinerii nu folosesc practic de loc cunoștințele obținute în timpul studiilor din cauza lipsei locurilor de muncă și a salariilor mici. Persoane cu studii superioare îndeplinesc munci necalificate, cum ar fi vânzători la piață.”

Analizînd răspunsurile respondenților din diferite localități la întrebarea „În ce măsură oamenii aplică în practică cunoștințele obținute pe parcursul studiilor” putem evidenția următoarele: Într-o localitate rurală din zona centru unul dintre respondenți pare să critice sistemul educațional european, sugerînd că în statele europene, pentru a asigura educația copiilor, este necesar să recurgi la lecții particulare. Acest aspect subliniază o percepție a deficitului din sistemul public de învățământ și evidențiază o presupusă discrepanță între cunoștințele dobândite în școală și cele necesare pentru succesul academic. În zona Sud urban perspectivele sunt variate. Există mențiuni despre utilizarea cunoștințelor în domeniul ales, dar și despre dificultățile întâmpinate de absolvenți în găsirea unui loc de muncă în domeniul studiat. Acest lucru poate reflecta atât nivelul de relevanță al pregătirii academice la cerințele pieței muncii locale, cât și fenomenul migrației în căutarea oportunităților de angajare. În altă localitate din aceeași zonă geografică există preocupări referitoare la relevanța și calitatea educației, în special în ceea ce privește necesitatea unei reforme a sistemului educațional pentru a încuraja mai mult interesul și angajamentul elevilor. În UTA Găgăuzia se evidențiază preocupările legate de calitatea practicii în domeniul studiat, sugerînd că practica actuală este adesea redusă la o bifare a cerințelor academice, fără a oferi o înțelegere profundă a domeniului. Participanții la cercetare din zona centru urban menționează discrepanța dintre așteptările de angajare și specializarea aleasă de absolvenți. Iar într-o localitate din zona rurală Nord se aduc în discuție perspectivele

legate de prestigiul diferitelor profesii și de percepția publică asupra acestora, evidențiindu-se o preocupare pentru nivelul de respect și recompensă asociat cu anumite domenii de activitate. În zona Centru rural s-au identificat o varietate de atitudini și experiențe în legătură cu modul în care oamenii își folosesc cunoștințele, inclusiv dificultățile întâmpinate în găsirea unui loc de muncă relevant pentru specializarea lor. În ansamblu, aceste date ilustrează complexitatea relației dintre educație, pregătirea profesională și piața muncii în diferite comunități, evidențiind nevoia de adaptare și îmbunătățire a sistemului educațional pentru a răspunde mai bine cerințelor și aspirațiilor individuale și colective.

În acest context ținem să menționăm că în multe țări din Europa tot mai des este interconectat sistemul de învățământ cu piața muncii pentru a le putea asigura absolvenților un loc de muncă conform calificării. Nu întâmpinăm această problemă este abordată în cadrul multor conferințe, forumuri internaționale. Spre exemplu în concluziile Forumului Economic Mondial despre capitalul uman se spune: „multe sisteme educaționale sînt separate de abilitățile necesare pentru a se încadra în piața modernă a muncii, iar ritmul exponențial al schimbărilor tehnologice și economice mărește și mai mult decalajul dintre educație și piețele muncii.” [8, 34]

Instabilitatea este cauzată nu atât de o planificare strategică slabă în companii, cât de schimbările obiective rapide a tehnologiilor și, prin urmare, de schimbările rapide ale cerințelor de competențe de personal. Ideea de pregătirii profesionale pentru viață nu corespunde în prezent dinamicii dezvoltării tehnologice și sociale. După cum se remarcă în raportul privind tendințele de dezvoltare ale capitalului uman prezentat de către Deloitte în anul 2017, astăzi regularitatea actualizării competențelor profesionale ar trebui să fie în medie odată la 5 ani, iar vârsta persoanelor care pot începe pentru prima dată o nouă activitate profesională a crescut și este de la 60 la 70 de ani. [9, 30]

Populația tot mai mult conștientizează necesitatea învățării pe întreg parcursul vieții nu doar pentru dezvoltare personală, ci și pentru a putea face față cerințelor vieții. Cunoștințele obținute în cadrul instituțiilor superioare de

învățământ cu un deceniu sau două în urmă nu mai sînt eficiente. La întrebarea „În ce măsură sînt aplicate în practică cunoștințele în cadrul instituțiilor de învățământ?” respondenții răspund în felul următor: „Oamenii de vîrstă mea sau mai mari nu mai pot aplica cunoștințele dobândite cu zeci de ani în urmă. Pur și simplu nu sînt eficiente. Nu mai este suficient să ai cunoștințe de bază. Cunoștințele trebuie actualizate și aprofundate.” (Alexei, 37 ani angajat în sectorul privat)

În același timp respondenții consideră că la nivel de comunitate avem suficiente resurse umane pentru a contribui la dezvoltarea socială și economică durabilă a comunității. „Sunt destul de mulți specialiști buni în jurul meu. Ei pot influența dezvoltarea societății, dar știm că este nevoie de specialiști buni și în alte țări, unde sînt mai bine plătiți. Prin urmare, vedem un exod masiv al concetățenilor noștri. În consecință, viitorul țării noastre nu pare foarte luminos.” (Alexei, 37 ani angajat în sectorul privat). O mare parte din participanții la cercetarea noastră calitativă consideră că în localitatea lor există suficienți specialiști necesari pentru dezvoltarea localității. Problema este că resursele umane nu sînt gestionate corect, nu există suficiente locuri de muncă cu salarii decente, din localități pleacă tineretul, iar specialiștii care rămîn devin tot mai în vîrstă pe an ce trece.

Potrivit rezultatelor cercetărilor de la Harvard School of Management, și Centrul pentru Dezvoltare Mondială [11], unul dintre motivele pentru care majoritatea reformelor instituționale din țările în curs de dezvoltare nu au succes se întîmplă din cauza că trăsăturile locale ale unui anumit mediu sînt ignorate, dar și în faptul că nu este utilizat potențialul pozitiv de transformare existent în societate. Pentru ca educația să facă față provocării de pregătire a potențialului uman de a avea un impact transformator pozitiv asupra economiei și societății, este esențial ca sistemul educațional să fie flexibil la transformările din societate. Aceasta înseamnă o extindere semnificativă a oportunităților individuale de proiectare a propriilor căi educaționale și de carieră în funcție de propriile preferințe și interese. Cu alte cuvinte aceasta ar însemna că traiectoria educațională încetează să mai fie izolată instituțional, educația devine un element cheie și integral al drumului de viață al fiecărei persoane și se desfășoară într-o gamă largă de varietăți structurale, pot fi formale

și informale, pot fi create sau construite de către studenți prin conexiunea extinsă a educației cu piețele muncii actuale și viitoare (când universitățile vor trebui, de fapt, să asigure transparența pieței muncii pentru absolvenții săi și mecanisme de mobilitate profesională și chiar teritorială a acestora), dar și spații deschise pentru stimulare și exercițiu inițiativă și antreprenoriat.

Tendențele actuale de transformări ar putea avea o finalitate rezilientă pentru societate dacă nu vor fi făcute reforme în domeniul sistemului de învățământ. În această ordine de idei ținem să menționăm mobilitatea înaltă a capitalurilor și forței de muncă și concurența înaltă; accelerarea ritmului de dezvoltare al societății, ceea ce are ca rezultat necesitatea pregătirii oamenilor pentru viața într-o societate în schimbare rapidă; trecerea la o societate informațională postindustrială, în care interacțiunea interculturală se extinde semnificativ. În asemenea condiții sistemul de învățământ este veriga principală care ar ajuta cetățenii să se adapteze condițiilor noii societăți informaționale.

Referințe bibliografice

1. Сорокин П.А. *Социокультурная динамика и эволюционизм* \ \ *Американская социологическая мысль*. - М.- 1996, pag.372-392
2. Bauman Z. *The Art of Life*, London 2008
3. P. Sztompka *'The Trauma of Social Change: a Case of Postcommunist Societies Cultural'* \ \ *Trauma and Collective Identity* , London 2004, pag.155
4. N. Howe ,W. Strauss, *"Generations: The History Of America's Future from 1584 to 2060"* , Quill; Reprint edition 1992
5. Е.Фромм *«Иметь или быть»* , Москва АСТ ,2022
6. Wald J, Taylor S, Asmundson GJG, et al. *Literature review of concepts: psychological resiliency*. Toronto (ON): Defence R&D Canada; 2006.
7. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133296&lang=ro# accesat 14 mai 2024

8. *World Economic Forum: The Global Human Capital Report*, 2017.
9. *Deloitte human capital global trends 2017*. Deloitte: Deloitte University Press, 2017. pag.30.
10. Andrews M. *The limits of institutional reform in development: Changing rules for realistic solutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
11. *Consolidarea rezilienței sociale prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării Republicii Moldova și Ucrainei la Uniunea Europeană*. / Coord. V. Mocanu. Chișinău: Editura USM, 2024, 427 p. ISBN 978-9975-62-773-3.

DIMENSIUNEA PSIHOSOCIALĂ A REZILIENȚEI CA PARTE A SPAȚIULUI VIEȚII

Lucia GAȘPER , dr. în psihologie

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, USM

e-mail: gasperlucia@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-5794-8386>

THE PSYCHOSOCIAL DIMENSION OF RESILIENCE AS PART OF THE LIVING SPACE

Summary

This study presents qualitative research conducted in the Orhei region. It outlines the findings from a focus group and eight in-depth interviews, exploring key societal challenges, investment in education, and pathways for young individuals to advance within the social hierarchy, how the country's future is perceived and what the strengths of society are. The psychosocial dimension of the life space is described through the analysis of the problems identified and described by the respondents, as well as the resources, methods, and strategies used to overcome them.

Keywords: *resilience, community issues, investing in education, resources*

În contextul transformărilor sociale, economice, politice devine imperativă crearea unui spațiu de viață personal stabil, armonios și echilibrat. Stabilitatea acestui spațiu de viață nu se limitează doar la anumite aspecte materiale, dar include și aspecte psihosociale (sentimentul de apartenență, predictibilitatea, căutarea resurselor socio-psihologice, dezvoltarea rezilienței individuale etc.).

Cercetările contemporane analizează conceptele interdisciplinare ale spațiului vieții, acesta fiind un subiect de interes în sociologie, filosofie și psihologie. O atenție deosebită este acordată conceptului de câmp psihologic,

elaborat de K. Lewin, care subliniază interacțiunea dinamică dintre individ și mediul său [1, pag.63].

Psihologul social Kurt Lewin (1936) a menționat că pentru a deduce comportamentul unei persoane din spațiul vieții (în termeni generali: evenimentele psihologice), acesta trebuie caracterizat drept „totalitatea evenimentelor posibile”. Din punctul de vedere teoretic și practic, cele mai relevante trăsături ale unei situații sunt ceea ce este posibil sau imposibil pentru individ în contextul respectiv. Orice schimbare a situației psihologice a unei persoane înseamnă că anumite evenimente devin „posibile” sau „imposibile”, schimbându-se față de starea anterioară [2, pp.14-17].

Conceptul de „spațiul vieții” de K. Lewin în contextul psihologiei vieții cotidiene, permite înțelegerea aspectelor diverse ale dezvoltării umane într-o situație de transformări socio-culturale, unde spațiul social poate fi atât favorabil, cât și restrictiv. În contextul menționat limitele dintre domeniul privat și public, personal și profesional devin difuze, determinând o redefinire a situațiilor de schimbare socio-culturală, pierzându-și în acest mod granițele normative [3]. Acest concept de spațiu „psihologic al vieții” rămâne actual și astăzi, oferind un instrument valoros pentru înțelegerea comportamentului uman în contextul schimbărilor rapide ale lumii contemporane [3]. Astfel, în studiul nostru, am considerat important să explorăm acest spațiu prin analiza problemelor identificate și descrise de respondenți, precum și a resurselor, modalităților, strategiilor utilizate pentru a le depăși.

Explorarea inițială a resurselor de suport și sprijin în contexte de criză a debutat prin cercetarea percepțiilor despre reziliența individuală în timpul pandemiei. Cercetarea a fost realizată în mai 2020 (împreună cu colegii de la Centrul Sociologie și Psihologie Socială al ICJPS) cu participarea a 95 de subiecți. Una dintre întrebările chestionarului interviului aprofundat a cercetării a fost: „Ce anume v-a ajutat să faceți față perioadei pandemice și altor momente de criză?” A fost analizat modul în care stările de spirit, percepțiile rezistenței individuale pe fondul pandemiei sunt reflectate în discursul respondenților participanți la studiu. Conținutul referințelor respondenților a dezvăluit resurse interne și externe, a evidențiat forța experiențelor pozitive acumulate în viață,

sprijinul familial, activitatea profesională, comunicarea care în timpul crizei a devenit sprijin psihologic și moral [4, p.638-639].

La fel și studiul realizat în 2021 a evidențiat faptul că legăturile sociale, precum familia și cercul de prieteni, joacă un rol esențial în sprijinirea și consolidarea rezilienței individuale. Se subliniază că „trăsături personale precum o personalitate puternică, o atitudine pozitivă și optimismul sunt factori cheie în dezvoltarea rezilienței” și că „factorii sociali, precum legăturile familiale, relațiile de rudenie și cercurile de prieteni, contribuie semnificativ la susținerea și întărirea rezilienței” [5, p.79-96].

Împreună cu colegii din cadrul Centrului de Sociologie și Psihologie Socială al CCJPS al USM am realizat în anul 2024 o cercetare calitativă „Consolidarea rezilienței societale prin valorificarea capitalului uman” ce a avut ca scop explorarea dinamică a rezilienței sociale în Republica Moldova, identificarea factorilor cheie care influențează modul de a face față și de a se adapta la schimbările și adversitățile sociale ale indivizilor și comunităților [6, p.13].

În articolul prezentat este descris rezultatele desfășurării unui focus grup din cercetarea realizată în cadrul subprogramului 01.05.01: „*Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice*”, desfășurată într-o zonă rurală din raionul Orhei. Participanții la focus grup au fost opt respondenți cu caracteristici socio-demografice diferite: vârstă, gen, educație. Din perspectiva categoriei de gen, au participat patru femei și patru bărbați, iar vârsta respondenților a cuprins: 16-25 de ani, (n=1), de 26-35 de ani, (n=4), de 46-55 de ani, (n=2), și 56-65 de ani, (n=1). Cinci respondenți provin din mediul urban (n=5), iar trei din mediul rural (n=3), nivelul educațional al participanților variază între studii medii (n=3) și studii superioare (n=5). Toți respondenții sunt angajați în sectorul public, ceea ce ne-a permis să descriem despre percepțiile și experiențele și din această perspectivă. În această regiune (raionul Orhei) au fost realizate și 8 interviuri individuale aprofundate (7 femei și 1 bărbat, cu vârsta cuprinsă între 22-65 de ani) ce ne-au furnizat informații referitoare la problemele cu care se confruntă oamenii, strategiile de gestionare a acestor probleme, inclusiv despre resursele personale disponibile etc. [7, p. 169].

În cadrul focus grupului au fost discutate mai multe întrebări (n=10) ce țin de: reziliența societală, provocările contemporane, sănătatea, percepții despre viitorul țării, culturale, cine sunt liderii comunitari etc. Problemele prioritare de care sunt preocupați respondenții din zona rurală (Orhei); problemele cu care s-au confruntat cetățenii în perioada pandemică; problemele comunitare actuale; în ce măsură se investește în educație în localitatea rurală, cum este perceput viitorul tinerilor și a țării - sunt unele aspecte reflectate în acest articol.

Răspunsurilor participanților la *focus grup* indică faptul că preocupările cetățenilor sunt de: natură economică, politică, la fel și cele legate de securitate. Situația financiară este menționată ca o problemă importantă, dificultățile economice și insecuritatea materială fiind resimțită acut de respondenții din zona Orhei. De asemenea, instabilitatea politică este percepută de către subiecți ca un factor agravant, ce are impact asupra bunăstării generale și a capacității statului de a gestiona crizele existente.

În percepția cetățenilor interdependența problemelor economice și cele politice sunt evidente, sugerând o elaborare de politici coerente, complexe cu scopul de a consolida reziliența societală. „*Situația financiară este foarte importantă*” (B/16-25/urb/mold/rom/sup/pub), „*Instabilitatea politică, care până la urmă sunt legate una cu alta*” (F/26-35/urb/mold/med/pub).

Temerile legate de război și securitate se regăsesc în răspunsuri ca: „*Eu aș pune războiul ca problemă majoră*” (F/46-55/rur/rom/sup/pub). În viziunea participanților la focus grup, importanța stabilității geopolitice, luarea măsurilor eficiente de protecție, suportul social cu scopul de a minimaliza sentimentul de vulnerabilitate și îngrijorare în rândul populației - sunt obiective principale.

La întrebarea „*Dacă ne referim la localitatea Dvs., cu ce probleme se confruntă aceasta la momentul actual?*” respondenții au descris pe larg problemele locale, evidențiind multiple dificultăți structurale, socio-economice comune și cu un caracter general pentru comunitățile rurale din Republica Moldova, inclusiv zona Orhei „*Problemele cu care se confruntă localitatea noastră sunt caracteristice pentru toate localitățile*” (F/26-35/urb/mold/med/pub).

Lipsa locurilor de muncă este una dintre cele mai mari dificultăți, influențând și alte domenii: precum educația și sănătatea. Îmbătrânirea forței de muncă, în special în sistemul educațional, vorbește despre migrația tinerilor spre centrele urbane sau în afara țării. De asemenea, accesul limitat la serviciile medicale și infrastructura deficitară contribuie la scăderea calității vieții în această comunitate. Problemele legate de „*infrastructură: canalizare, aprovizionare cu apă și gaz, starea drumurilor*” (B/26-35/urb/rom/sup/pub), sunt evidențiate ca obstacole majore în dezvoltarea localității rurale din zona Orhei. Poluarea reprezintă o preocupare suplimentară, fiind necesare să fie adoptate măsuri de protecție a mediului înconjurător. Depopularea, la fel, este considerată cea mai gravă problemă, având implicații pe termen lung asupra comunităților rurale. „*Depopularea, cred, este cea mai mare problemă din orice localitate rurală*” (F/46-55/rur/rom/sup/pub).

Alte două întrebări la care au răspuns participanții la focus grup au fost: „*Dacă ne referim la pandemie, cum credeți, cu ce probleme s-au confruntat cetățenii RM? Cum ați reușit să înfrunțați aceste probleme?*”.

Din răspunsurile respondenților, reiese că principalele dificultăți cu care s-au confruntat cetățenii au fost: sistemul de învățământ a fost puternic afectat la începutul pandemiei, iar lipsa infrastructurii digitale adecvate a reprezentat o piedică în buna desfășurare a procesului educațional. „*În perioada începutului pandemiei, (anul 2020), eu activam în sistemul de învățământ. Și pot să ofer perspectiva mea asupra ceea ce s-a întâmplat în sistemul de învățământ. Din martie până în mai, adică până la finalizarea anului de studii 2020, practic, situația a fost catastrofală, a fost dezastruoasă, un haos total. Eu pot să spun că elevii nu au învățat absolut nimic în acele trei luni. În anul următor de studii, pe parcursul verii, deja, s-au pus la punct anumite mecanisme, care cumva au făcut situația asta mult mai eficientă*” (F/26-35/urb/mold/med/pub). **A fost menționată frica și incertitudinea generalizată** – cetățenii au trăit o presiune psihologică intensă, amplificată de mass-media și de lipsa unor măsuri clare și înțelese de cetățeni. **Sărăcia și insecuritatea alimentară** – mulți oameni s-au confruntat cu dificultăți economice majore, unii apelând la administrația publică locală pentru a beneficia de un sprijin minim alimentară.

La întrebarea „*Unde ați găsit resurse, totuși, cum ați depășit problema?*” răspunsul a fost: „*Dacă era o perioadă normală, desigur nu era frumos să ceri. Dar dacă a venit criza, a venit pandemia, adică omul a trecut peste bariere și a apelat uneori nu numai la administrația publică-locală, dar se și împrumutau unul de la altul...*” (B/26-35/urb/rom/sup/pub).

În general, pandemia a testat capacitățile adaptabilității societății moldovenești, evidențiind atât vulnerabilitățile structurale, cât și potențialul și resursele de coeziune socială și solidaritate comunitară.

O altă întrebare din cadrul focus grupului realizat în zona Orhei a fost „*În ce măsură credeți că oamenii din comunitatea Dvs. investesc în educație?*”. Răspunsurile obținute au sugerat că investiția în educație, atât din partea statului, cât și a părinților, sunt considerate de respondenți insuficiente și inegale. Sistemul educațional este caracterizat ca fiind slab finanțat, iar în anumite sate condițiile de învățare sunt precare (exemplul claselor unite). Părinții sunt nevoiți să preia o anumită parte din responsabilitățile educaționale, iar unii optează să își trimită copiii la școlile din orașul apropiat (Orhei), considerând că sistemul de învățământ local nu asigură o educație de calitate.

Participanții au menționat că educația formală nu răspunde realităților actuale, iar curricula este rigidă, lipsită de aspecte practice, supraîncărcată cu informații care nu aduc beneficii reale elevilor. Învățătorii se confruntă cu birocrația, reducând timpul și energia orientate procesului instructiv-educativ. În plus, metodele de predare sunt percepute de participanții la focus grup ca fiind neadaptate realității. Deși anumiți părinți investesc în educația proprie cu scopul sprijinirii copiilor, totuși învățarea continuă nu este o practică generalizată în comunitate. Respondenții au vorbit despre „*generații pierdute*”. „*Dacă sistemul de învățământ public nu se va adapta la noile realități, noi, practic, pierdem generații după generații de copii*” (F/26-35/urb/mold/med/pub). Există o necesitate acută de implicare activă a statului, a părinților, a profesorilor în înțelegerea și modernizarea sistemului de învățământ, promovarea învățării continue, pentru a avea o generație bine pregătită pentru viitor.

O altă întrebare care a fost pusă respondenților în cadrul focus grupului a fost: „*Ce trebuie să facă un tânăr din Republica Moldova pentru a accede în*

vârful ierarhiei sociale, și să fie considerat un exemplu de succes?”. Respondenții participanți la focus grup au răspuns că unul din elementele de bază pentru ascensiunea socială este educația și studiile. „În primul rând un tânăr educat, cum să fie, înțelept, dar ca să devii înțelept trebuie să ai careva studii” (B/26-35/rur/rom/sup/pub).

Un tânăr bine educat are mai multe șanse de a accede în vârful ierarhiei sociale. Pe lângă educație, un rol mare îl are sprijinul familiei oferind stabilitate și orientare. Un alt aspect menționat este accesul la serviciile psihologice accesibile, perceput ca un instrument care poate îmbunătăți încrederea în sine și dezvoltarea rezilienței personale. „Eu cred că o situație apropiată de ideal ar însemna și accesul la servicii de terapie care să fie foarte accesibile financiar, mă refer la psihoterapie” (F/26-35/urb/mold/med/pub).

Inițiativa și creativitatea sunt de asemenea apreciate de subiecți – un tânăr de succes trebuie să fie deosebit, inovator, capabil să materializeze idei originale, ceea ce îi poate asigura și o prosperitate financiară (F/26-25/urb/mold/sup/pub). Unii consideră că plecarea peste hotare reprezintă o oportunitate bună pentru dezvoltare. În plus, accesul la resursele financiare reprezintă un avantaj, existând percepția că un tânăr provenind dintr-o familie înstărită sau având sprijin financiar poate reuși mai ușor în viață (F/26-35/urb/mold/med/pub).

Respondenții au menționat în discursurile lor și provocările, obstacolele întâlnite de tineri. Pe de altă parte, succesul este adesea împiedicat de momentele legate de sărăcie, influențând deciziile individuale. Un obstacol frecvent menționat de respondenți este lipsa încrederii în sine, în special în rândul tinerilor, care uneori ezită să își asume riscuri. Respondenții sugerează că accesul la servicii psihologice accesibile și sprijinul emoțional ar putea contribui la depășirea acestor bariere. De asemenea, se discută despre faptul că actuala generație este percepută ca o „generație de sacrificiu”, fiind afectată de instabilitatea economică și de traumele intergeneraționale cauzate de schimbările sociale existente, de migrație. În final, lipsa unui sprijin social sistematic, complex, accesibil pentru familiile vulnerabile face ca mulți tineri să nu aibă resursele necesare pentru a ieși din ciclul dificultăților sociale (B/46-55/rom/urb/sup/pub).

Astfel, scenariile de succes ale tinerilor din Republica Moldova cuprind aspirații mari și provocări sistemice care pot împiedica realizarea scopurilor lor. Viitorul depinde de accesul la educație, resurse financiare, sociopsihologice, dar și de măsurile sociale care ar trebui să ofere suport pentru toate categoriile de tineri, inclusiv cele vulnerabile.

Tot la această întrebare „Ce trebuie să facă un tânăr din Republica Moldova pentru a accede în vârful ierarhiei sociale, să fie considerat un exemplu de succes?” au răspuns și opt respondenți care au participat la interviul individual aprofundat.

Educația și dezvoltarea personală reprezintă un factor esențial în dezvoltarea personală și profesională a tinerilor. Unii respondenți subliniază importanța alegerii conștiente a unui parcurs educațional, considerând că acesta trebuie să fie bazat pe preferințele și abilitățile individuale, nu doar pe influența parentală. Totodată, se menționează necesitatea studiilor suplimentare și a formării continue: „Studii adăugătoare, tot ce poate să se studieze” (B/46-55/mold/urb/sup/pub). Legătura dintre educație și succesul profesional este reiterată de o respondentă: „În primul rând să găsească calea unde să se ducă să învețe, nu pur și simplu s-a dus că au spus părinții. Și dacă lui îi place, se dezvoltă și merge mai departe. Scenariul ideal ar arăta așa: studii adăugătoare, tot ce poate să descopere, puțin se poate și de muncă, să știe care este prețul banilor, și mai departe deja, aranjarea la lucru. Și în acest scenariu tânărul este susținut de părinți, el trebuie să intre la școală la buget, să fie notele bune” (F/46-55/mold/urb/sup/pub).

Factorii psihosociali joacă un rol important în reușita personală și profesională a tinerilor. Perseverența este considerată o condiție esențială pentru succes: „Educația, perseverența. Perseverența. Noi să ne găsim între noi o susținere” (F/26-35/mold/rur/sup/pub). De asemenea, încrederea în sine este considerată ca un element definitoriu al unei dezvoltări armonioase: „Să fie încrezut în sine” (F/46-55rom/rur/sup/pub).

Atitudinile pozitive și flexibilitatea în fața schimbărilor sunt alte trăsături esențiale pentru integrarea socio-profesională, fiind menționate explicit: „Gândește pozitiv, acceptă schimbarea” (F/46-55rom/rur/sup/pub).

Sprijinul părinților și a familiei este considerat esențial în parcursul educațional și profesional al tinerilor. Astfel o respondentă afirmă: „În primul rând să facă niște studii de calitate, și calități personale ca să fie un cetățean și un om bun, să-și iubească patria, la noi, chiar cum este ea, să îl atragă aici să facă ceva, să vadă deja în ce domeniu să se realizeze, și de acolo deja vin mai multe ramuri, părinții în primul rând să îl susțină, moral, financiar, să fie cu el, statul la fel și financiar și crearea locurilor mai multe de muncă și un salariu mai decent nu muncă asiduă și nimic remunerat (F/26-35/mold/rur/sup/public).

La fel și datele empirice ale studiului psihologic realizat în 2019 de psihologul Caunenco I. cu privire la valorile socio-culturale ale tinerilor moldoveni scot în evidență valoarea familiei, dezvoltarea personală, tendința tinerilor de a fi subiect al schimbărilor socio-economice, și constituie unul dintre fundamentele consolidării societății [8].

În plus, sprijinul reciproc între indivizi din aceeași comunitate este văzut ca un factor esențial pentru succes: „*Noi să ne găsim între noi o susținere*” (F/26-35/mold/rur/sup).

Condițiile socio-economice și oportunitățile de muncă influențează semnificativ motivația și aspirațiile tinerilor. Astfel, o respondentă consideră că statul ar trebui să sprijine tinerii atât din punct de vedere financiar, cât și prin crearea unor oportunități profesionale mai accesibile (F/46-55/mold/rur/sup).

În acest context, se evidențiază și o problemă majoră legată de remunerare: „*Nu muncă asiduă și nimic remunerat*” (F/46-55/mold/rur/sup). În plus, se menționează faptul că tinerii de astăzi au cerințe economice mai mari, inclusiv în ceea ce privește condițiile de trai și accesibilitatea transportului: „*Tinerii de astăzi au cerințe materiale mari. Cel mai mult ar fi motivația salariului bun, condiții de trai, accesibilitate la transport*” (F/66-75/rur/mold/med/pens).

Modelele de succes și experiențele individuale pot servi drept surse de inspirație pentru alți tineri. Un exemplu este parcursul unui tânăr care a decis să candideze pentru funcția de primar în localitatea sa de origine: „*A zis că ar fi o provocare foarte binevenită pentru el să încerce să candideze la alegerile locale din localitatea de baștină*” (F/46-55/mold/rur/med/publ).

De asemenea, inițiativele antreprenoriale demonstrează importanța perseverenței și a independenței financiare: „*Eu cu soțul am pornit o afacere de la zero*” (F/26-35/rur/mold/sup/pub). În domeniul agricol, un respondent subliniază faptul că există tineri care aleg să se dedice acestui sector: „*Dacă vorbesc despre agricultură, asta este un tânăr dedicat ce iubește lucrul la pământ... mai puțin, dar sunt*” (F/66-75/mold/rur/med/publ/pens).

Întrebarea „*Cum ați dori să arate societatea din Republica Moldova?*” adresată în focus grup reflectă o preocupare generală pentru stabilitate economică și siguranță socială. O respondentă subliniază că un salariu decent, estimat la aproximativ 1500 de euro, ar fi un factor esențial pentru bunăstarea individuală și colectivă (F/26-35/mold/urb/med/pub).

Această aspirație este reprezentativă pentru tinerii care doresc un trai predictibil și lipsit de dificultăți financiare. Un alt aspect important în viziunea viitorului este siguranța socială. Unul dintre răspunsuri exprimă dorința de a trăi „*cu încredere în ziua de mâine*”, fără teama incertitudinilor economice sau a unor amenințări externe (B/16-25/urb/mold/rom/sup/pub).

De asemenea, unii respondenți remarcă potențialul Republicii Moldova de a deveni un spațiu al inovației și progresului. Unul dintre participanți afirmă că „*se poate crea și la noi ceva, chiar dacă unii spun că am pierdut timpul în zadar*” (B/26-35/rom/rur/sup/pub). Această viziune sugerează o atitudine rezilientă și orientată spre progres, în ciuda dificultăților întâmpinate.

Respondenții participanți la interviurile individuale aprofundate au oferit răspunsuri relevante asupra aceleiași întrebări: „*Cum ați dori să arate societatea din Republica Moldova?*”.

„*RM aș dori să fie condusă de oameni responsabili cu experiență. Viitorul este în mâinile copiilor și nepoților noștri, sper să fie bine, cu salarii și servicii motivante, oameni fericiți și mulțumiți. Însă am o frică în privința războiului și starea socială, economică, politică atât de instabilă...Am trăit în lumea stabilității poate aceasta este motivul*” (F/66-75/mold/rur/med/pub/pens).

Punctele forte ale societății au fost exprimate în cadrul discuțiilor, respondenții identificând mai multe trăsături pozitive ale cetățenilor care pot

contribui la schimbare. Printre acestea se numără hărnicia, perseverența și creativitatea în rezolvarea problemelor, optimismul. Perseverența este definită prin abilitatea cetățenilor de a găsi soluții alternative atunci când se confruntă cu dificultăți. Unul dintre respondenți remarcă faptul că: *„Dacă să ne exprimăm referitor la cetățenii RM, o caracteristică comună, în mare parte pozitivă, este perseverența. Pentru că în general moldovenii, dacă observați, dacă nu reușesc într-un anumit mod, sau în anumit domeniu de activitate, încearcă altceva, cumva încearcă să navigheze în această societate”*, sugerând o capacitate puternică de adaptare la schimbările economice și sociale (B/26-35/rom/rur/sup/pub). Un alt punct forte este ingeniozitatea și creativitatea în rezolvarea problemelor. Participanții la discuție menționează că *„atunci când nu găsim soluții, avem cele mai originale și bune idei”* (F/26-35/mold/urb/med/pub). Această trăsătură valoroasă – tendința de a găsi soluții inovatoare în situații de criză, într-un context global dinamic poate deveni un avantaj competitiv în diverse domenii. Un alt respondent subliniază *„existența unui optimism aproape incurabil”*, un factor care susține motivația și dorința de schimbare (F/46-55/mold/rom/rur/sup/pub).

Chiar și în pofida dificultăților, cetățenii din Republica Moldova își păstrează speranța și încrederea în forțele proprii. Această reziliență poate deveni un motor al transformărilor sociale, în special atunci când este susținută de inițiative concrete de dezvoltare.

Rezultatele focus grupului realizat în zona rurală din raionul Orhei evidențiază complexitatea provocărilor și problemelor cu care se confruntă comunitatea, fiind evidențiate interdependențele dintre greutățile economice, sociale, infrastructurale, educaționale.

Lipsa locurilor de muncă, infrastructura deficitară și accesul limitat la servicii necesare duce la un proces continuu de risc de depopulare a zonelor rurale. Aceste constatări indică necesitatea elaborării și implementării unor politici publice integrate (în domeniul educației, ocupării forței de muncă etc.) menite să sprijine cetățenii, în caz contrar incertitudinea viitorului va continua să fie un factor descurajant, inclusiv pentru tineri.

Situația pandemică la fel a accentuat vulnerabilitățile comunității, afectând domeniile esențiale precum educația, sănătatea și securitatea economică. Contrar dificultăților, coeziunea socială și solidaritatea informală au reprezentat mecanisme importante de reziliență descrise de respondenți, demonstrând importanța relațiilor interpersonale și a celor comunitare în depășirea diverselor provocări și dificultăți. Investițiile în educație sunt percepute ca insuficiente, iar lipsa unor reforme adaptate realităților contemporane limitează oportunitățile generațiilor viitoare. Deficiențele sistemului educațional, alături de migrația populației active, pun în pericol dezvoltarea capitalului uman și reducerea capacităților comunităților de a inova și de a progresa. În acest context, cercetarea subliniază importanța politicilor educaționale orientate spre modernizare și adaptare la noile cerințe economice și tehnologice, ca pilon fundamental pentru consolidarea rezilienței sociale.

În concluzie menționăm că cetățenii pot depăși problemele sociale și economice prin valorificarea resurselor comunitare, instituționale și individuale, care le permit să se adapteze și să găsească soluții viabile. Sprijinul social este una dintre resursele importante, fie că vine din partea familiei, prietenilor sau comunității. Relațiile sociale oferă suport emoțional, ajutor material și oportunități pentru soluționarea problemelor prin cooperare. De asemenea, reziliența personală, percepută prin autoeficacitate, gândire pozitivă și autoreglare emoțională, ajută indivizii să își mențină echilibrul psihologic și să găsească soluții constructive în fața dificultăților.

Referințe bibliografice

1. *Жизненное пространство в психологии: Теория и феноменология: сборник статей* / под ред. Н. В. Гришиной, С. Н. Костроминой. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2020.
2. LEWIN, K. (1936). *General considerations about representing life space* (F. Heider & G. M. Heider, Trans.). In K. Lewin & F. Heider, G. M. Heider (Trans.), *Principles of topological psychology* (pp. 14–17). McGraw-Hill. <https://doi.org/10.1037/10019-003>
3. ГУСЕЛЬЦЕВА М. С. «Жизненное пространство» в контексте психологии повседневности: к 130-летию Курта Левина // Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология. 2021. Т. 11. Вып. 1. С. 8–23. <https://doi.org/10.21638/spbu16.2021.101>
4. GAȘPER L. *Percepții și forme de rezistență individuală în contextul pandemiei Covid-19*. În „Știință, educație, cultură” , Comrat, Moldova, 12 februarie 2021 CZU:159.942.5:616.21, ISBN 978-9975-3496-2-8; 978-9975-3496-1-1. Pag.638-642 https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/122052
5. GAȘPER L. *Capitalul social al tinerilor: sursă de consolidare și dezvoltare a coeziunii sociale în „Formarea și consolidarea coeziunii sociale în Republica Moldova în contextul apropierii de UE”*. Studiu sociologic. Conferința științifică internațională „Capitalul social - factor de bază al formării coeziunii sociale” din 18 octombrie 2022, Vol.3, 2023, pp. 79-96. ISBN 978-9975-157-26-1; ISBN 978-5-88554-180-0. https://icjp.asm.md/sites/default/files/publicatii/formarea_si_consolidarea_volumul_3.pdf
6. MOCANU V. *Consolidarea rezilienței sociale în Republica Moldova: abordări teoretico-metodologice*. În: Consolidarea rezilienței sociale prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării Republicii Moldova și Ucrainei la Uniunea Europeană / col. de autori: V.Mocanu (coord.), [et al.]; USM, ICJPS, Chișinău: Editura USM, 2024. pp. 11-19, ISBN 978-9975-62-773-3, https://icjp.asm.md/sites/default/files/publicatii/consolidarea_rezilientei_2024.pdf
7. GAȘPER L. *Reziliența ca resursă sociopsihologică de consolidare a capitalului uman și social*. În: Consolidarea rezilienței sociale prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării Republicii Moldova și Ucrainei la Uniunea Europeană / col. de autori: V. Mocanu (coord.), [et al.] ; USM, ICJPS. Chișinău: Editura USM, 2024. pp. 166-173 ISBN 978-9975-62-773-3
8. https://icjp.asm.md/sites/default/files/publicatii/consolidarea_rezilientei_2024.pdf
9. CAUNENCO I., GAȘPER L. *Socio-cultural potential of contemporary youth: a psychological approach*. În revista EcoSoEn, Scientific Journal Economics, Social and Engineering Sciences (Year 4 Nr.3-4/2020 Categoria “B”) pag.171-181, 268 p. ISSN 2587-344X. https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/118116

TRANSFORMĂRI ALE CULTURII ORGANIZAȚIONALE ȘI DINAMICA PUTERII ÎN PROCESUL DE CONSOLIDARE A REZILIENȚEI INSTITUȚIONALE⁸

Irina CEACÎR, doctor în științe politice

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice USM

E-mail: i.a.ceacir@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4715-8027

TRANSFORMATIONS OF ORGANIZATIONAL CULTURE AND THE DYNAMICS OF POWER IN THE PROCESS OF STRENGTHENING INSTITUTIONAL RESILIENCE

Summary

This study explores the dynamic changes in organizational culture that occur in response to challenges and the need for resilience within organizations. Key findings reveal that fostering a resilient organizational culture involves promoting adaptability, innovation, and strong communication channels among employees. The research highlights that resilient organizations not only withstand crises but also emerge stronger by integrating lessons learned into their cultural framework. Additionally, the study identifies critical strategies for leaders to cultivate resilience, such as continuous learning and proactive risk management. Furthermore, the research emphasizes the role of power justification in shaping organizational resilience. Leaders who effectively justify their authority through transparency, ethical decision-making, and inclusive leadership foster trust and stability, which are essential for a resilient institutional environment. These insights provide a comprehensive understanding of how organizations can transform their cultures to thrive in the face of adversity.

Keywords: *organizational culture, justification of power, transformation, institutional resilience, adaptability, efficiency*

⁸ Articolul este elaborat în cadrul subprogramului 01.05.01 Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice, realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova

Introducere

Reziliența instituțională, în contextul organizațiilor contemporane, transcende capacitatea de a absorbi șocuri exogene. Aceasta reprezintă un atribut dinamic, esențial pentru adaptarea, supraviețuirea și prosperarea unei entități organizaționale într-un mediu caracterizat de schimbări și provocări persistente. Conceptul nu se limitează la rezistența la factori perturbatori, ci include și abilitatea de a învăța din experiențe, de a se regenera și de a evolua, sporind durabilitatea pe termen lung. În era globalizării și a complexității, organizațiile operează într-un ecosistem supus unor presiuni multiple, de la transformări tehnologice rapide și fluctuații economice, până la constrângeri normative și exigențe sporite privind sustenabilitatea și responsabilitatea socială. Prin urmare, reziliența instituțională necesită o abordare proactivă și multidimensională, care să integreze dimensiuni operaționale, financiare, culturale și organizaționale.

Reziliența instituțională în organizațiile contemporane se construiește prin promovarea unei culturi organizaționale care încurajează adaptabilitatea, colaborarea, învățarea continuă și inovarea. Aceste elemente contribuie la capacitatea organizației de a răspunde rapid la schimbări și de a transforma provocările în oportunități de dezvoltare și creștere. Astfel, într-o lume caracterizată de incertitudine, volatilitate, lupte armate, reziliența instituțională devine un element vital pentru succesul pe termen lung al organizațiilor, fiind esențială nu doar pentru supraviețuirea în condiții dificile, dar și pentru prosperitatea și sustenabilitatea lor pe termen lung.

Importanța culturii organizaționale în susținerea rezilienței organizaționale poate fi ilustrată în mai multe moduri: prin adaptabilitate și flexibilitate, prin învățare continuă, prin coesiune și colaborare, prin respectarea valorilor organizaționale, prin reținerea și motivarea angajaților. O cultură organizațională solidă și flexibilă facilitează adaptarea rapidă la schimbările de mediu, fie ele economice, tehnologice sau sociale. Angajații care simt că sunt încurajați să propună soluții noi și să își adapteze comportamentele în funcție de necesități contribuie la capacitatea organizației de a răspunde prompt la schimbări și de a gestiona riscurile. De asemenea, cultura organizațională rezilientă promovează

o mentalitate de învățare continuă și de îmbunătățire constantă. Angajații sunt încurajați să învețe din eșecuri și să experimenteze noi abordări, contribuind astfel la adaptarea și inovația organizațională în fața provocărilor. Cultura organizațională puternică sprijină o atmosferă de încredere și colaborare între membrii echipei. Aceasta facilitează schimbul de idei, coordonarea eforturilor și mobilizarea resurselor în perioade de criză sau schimbare, consolidând astfel capacitatea organizației de acțiune unitară și eficientă. O cultură organizațională bine definită și respectată consolidează coerența și identitatea organizației în timpul provocărilor. Valorile fundamentale ale organizației devin ghiduri în luarea deciziilor și în comportamentul angajaților, asigurând o abordare consecventă și solidă în fața adversităților. O cultură organizațională sănătoasă și rezilientă contribuie la satisfacția și angajamentul angajaților. Aceștia se simt conectați la misiunea și viziunea organizației și sunt mai dispuși să rămână loiali și motivați în timpuri dificile.

Astfel, cultura organizațională reprezintă nu doar o parte integrantă a identității unei organizații, ci și un pilon esențial în construirea și menținerea rezilienței sale în fața provocărilor și schimbărilor din mediul extern și intern. Investiția în dezvoltarea unei culturi organizaționale puternice și adaptabile poate face diferența între succesul și eșecul organizațional în contextul contemporan. O cultură organizațională rezilientă facilitează adaptarea rapidă la schimbările neprevăzute, permițând organizației să se redreseze cu succes în urma unor evenimente perturbatoare. Prin cultivarea unui mediu de lucru în care angajații se simt valorizați, ascultați și susținuți, se creează un sentiment de apartenență și loialitate, esențial pentru depășirea momentelor dificile. O cultură organizațională puternică și adaptabilă promovează inovația și creativitatea, stimulând angajații să găsească soluții noi și eficiente la problemele complexe cu care se confruntă organizația. Prin încurajarea comunicării deschise și transparente, se creează un climat de încredere și colaborare, în care angajații sunt dispuși să împărtășească idei, să ofere feedback și să se implice activ în procesul de schimbare. Investiția în dezvoltarea unei culturi organizaționale reziliente nu este doar o cheltuială, ci o investiție strategică pe termen lung, care asigură succesul și sustenabilitatea organizației într-un mediu din ce în ce mai complex și imprevizibil.

Dinamica puterii în organizații

Puterea în organizații este un fenomen complex, cu multiple fațete, care influențează profund cultura organizațională și reziliența instituțională. Puterea se manifestă prin mecanisme formale (structura ierarhică, procesele decizionale, alocarea resurselor) și informale (influența liderilor informali, rețelele de relații, expertiza). Înțelegerea acestor mecanisme este crucială pentru a analiza modul în care puterea este distribuită și exercitată în cadrul organizației. Distribuția puterii poate fi centralizată (concentrată la nivelul managementului de vârf) sau descentralizată (distribuită la niveluri inferioare sau între diferite departamente). O distribuție echilibrată a puterii, care încurajează participarea și implicarea angajaților, poate contribui la creșterea rezilienței organizaționale prin favorizarea diversității de opinii și a capacității de adaptare. Liderii cu putere pot juca un rol crucial în procesul de transformare a culturii organizaționale și de consolidare a rezilienței: pot iniția schimbări, alocă resurse și mobiliza angajații. Cu toate acestea, puterea poate fi și un obstacol în calea schimbării, dacă liderii se tem că transformarea ar putea diminua influența lor.

Înțelegerea dinamicii puterii este esențială pentru a identifica potențialele dezechilibre și a promova o cultură organizațională sănătoasă. O distribuție echilibrată a puterii, care încurajează participarea și implicarea angajaților, poate contribui la creșterea rezilienței organizaționale prin favorizarea diversității de opinii și a capacității de adaptare. Atunci când angajații se simt împuterniciți și au un cuvânt de spus în procesul decizional, ei sunt mai motivați să se implice activ în atingerea obiectivelor organizaționale și să contribuie la găsirea de soluții inovatoare la problemele complexe. Pe de altă parte, o concentrare excesivă a puterii în mâinile unui grup restrâns de lideri poate duce la apariția unui climat de teamă și conformism, în care angajații se simt descurajați să-și exprime opiniile și să-și asume riscuri. Acest lucru poate inhiba creativitatea și inovația, limitând capacitatea organizației de a se adapta la schimbări și de a face față provocărilor. Prin urmare, este important ca liderii să fie conștienți de impactul puterii asupra culturii organizaționale și să depună eforturi pentru a promova o distribuție mai echilibrată a puterii, care să încurajeze participarea, colaborarea și responsabilitatea.

În plus, liderii cu putere pot juca un rol crucial în procesul de transformare a culturii organizaționale și de consolidare a rezilienței. Ei pot iniția schimbări, alocă resurse și mobiliza angajații în jurul unei viziuni comune. Cu toate acestea, puterea poate fi și un obstacol în calea schimbării, dacă liderii se tem că transformarea ar putea diminua influența lor. Prin urmare, este esențial ca liderii să fie deschiși la feedback, să fie dispuși să delege responsabilități și să promoveze un climat de încredere și transparență, în care angajații se simt liberi să-și exprime opiniile și să contribuie la procesul de schimbare.

Prin înțelegerea dinamicii puterii și prin promovarea unei culturi organizaționale în care puterea este distribuită echilibrat și exercitată în mod responsabil, organizațiile pot crea un mediu de lucru mai sănătos, mai productiv și mai rezilient.

Cultura organizațională: definiții și dimensiuni

Preocupările pentru definirea culturii organizaționale în mediul academic la nivel mondial sunt relativ recente, se consideră că au fost puse bazele în anii '60 ai secolului nostru. În această perioadă, subiectul a fost intens discutat în mediul științific, trecând rapid de la conceptul de cultură organizațională la diverse studii care examinează influența acesteia asupra performanțelor organizaționale și modalitățile de îmbunătățire a indicatorilor financiari prin schimbări culturale. Managementul a preluat conceptul de cultură din antropologie, unde aceasta este considerată un produs al unui grup de persoane cu atitudini și comportamente similare. Persoanele din aceeași cultură împărtășesc istorie, religie, valori, norme și simboluri comune, care îi diferențiază de alții (Belias și Koustelios, 2014). Astfel, există numeroase culturi naționale și mai multe subculturi, fiecare determinând un anumit tip de organizare și comportament. La nivel organizațional, prima încercare sistematică de a descrie mediul de lucru în termeni de cultură este considerată studiul efectului Hawthorne la compania Western Electric din SUA, la începutul anilor 1930 (Belias și Koustelios, 2014). Scopul cercetării a fost să examineze dacă angajații din fabrică devin mai productivi atunci când sunt informați că participă la un studiu. Au urmat mai multe experimente, măsurând productivitatea muncitorilor în funcție de diferite niveluri de iluminare și condiții de muncă. Acest studiu, condus de Mayo și

Warner în 1931-1932, a evidențiat formarea unor grupuri mici de colegi, care împărtășesc reguli informale de comportament și un anumit nivel de coeziune internă. Astfel, s-a constatat că angajații răspund mai bine la influența socială a grupurilor decât la stimulentele și controlul managerilor (Mayo, 1945, în Belias și Koustelios, 2014) [1].

Cu alte cuvinte, cultura organizațională reprezintă ansamblul ipotezelor de bază pe care un grup le-a inventat, descoperit sau dezvoltat, învățând să facă față problemelor de adaptare externă și de integrare internă care s-au derulat suficient de bine pentru a fi considerate valide și deci, pentru a fi învățate de nou-veniți ca fiind maniera corectă de a gândi, de a percepe și de a simți vizavi de aceste probleme. O altă definiție este regulile de comportament observate atunci când oamenii se întâlnesc, cum ar fi: limbajul folosit și modalitățile de exprimare a stimei și respectului, normele care se dezvoltă în cadrul echipei de lucru, valorile dominante adoptate de instituții, filosofia care călăuzește politica unei organizații față de proprii angajați și solicitanți, regulile statornicite în administrație pentru funcționare eficientă, spiritul și climatul prezente în organizație, exprimate prin design, confort și felul în care membrii organizației stabilesc contact cu cei din afară (E. Burduș, Gh. Căprărescu, M. Vasilescu). M. Vlăsceanu adaugă și abilitățile personale, respectiv acele competențe specifice care se așteaptă a fi aplicate de membrii autorității în îndeplinirea sarcinilor de muncă și în relațiile cu cei din afară; semnificații activate, moduri de înțelegere a evenimentelor cotidiene sau a îndeplinirii sarcinilor de muncă; metafore și simboluri, configurate în idei, sentimente, trăiri sau imagini despre sine și despre fenomene din organizație, care se manifestă în viața cotidiană [2]. Hofstede definește cultura organizațională ca „programarea colectivă a minții care distinge membrii unei organizații de alții”. Această programare colectivă influențează valorile, normele, credințele și comportamentele membrilor organizației, formând astfel un sistem unic care definește identitatea organizațională (Hofstede, 1991).

Pentru a înțelege și măsura cultura organizațională, cercetătorii au dezvoltat diverse modele teoretice care identifică multiple dimensiuni ale acesteia. Cele mai notabile dintre aceste modele sunt propuse de Geert Hofstede, Edgar Schein și Robert E. Quinn.

Hofstede a identificat șase dimensiuni ale culturii organizaționale: distanța față de putere: măsura în care membrii unei organizații acceptă o distribuție inegală a puterii; individualism versus colectivism: gradul în care membrii unei organizații preferă să lucreze individual sau în grupuri; evitarea incertitudinii: nivelul de confort al membrilor organizației față de ambiguitate și incertitudine; masculinitate versus feminitate: orientarea organizației spre valori tradiționale masculine (performanță, succes) sau feminine (colaborare, calitatea vieții); orientare pe termen lung versus pe termen scurt: perspectiva temporală a organizației în planificarea și realizarea obiectivelor; indulgență versus restricție: gradul în care o cultură permite satisfacerea liberă a nevoilor umane de bază și dorințelor [3].

Edgar Schein a propus un model de analiză a culturii organizaționale bazat pe trei nivele: artefacte: aspectele vizibile ale culturii, cum ar fi structura organizațională, simboluri, și comportamente; valori adoptate: convingerile și normele care ghidează comportamentul membrilor organizației; presupuneri de bază: convingerile inconștiente și înrădăcinate care sunt considerate de la sine înțelese și formează esența culturii organizaționale [4].

Robert E. Quinn și John Rohrbaugh au dezvoltat Competing Values Framework, care identifică patru tipuri dominante de culturi organizaționale: cultura clanului: caracterizată de un mediu prietenos, orientat spre colaborare și dezvoltarea angajaților; cultura ad-hoc: concentrată pe inovație, flexibilitate și asumarea riscurilor; cultura pieței: orientată spre rezultate, competitivitate și atingerea obiectivelor; cultura ierarhică: bazată pe control, eficiență și procese standardizate [5].

Cultura se referă la orice aspect al unei organizații. Cultura organizațională este ceva ce organizația are, implicând posibilitatea de a manipula acel ceva, de a-l schimba după dorință, de a-l potrivi cu o strategie și de a-l utiliza ca pe un instrument de management (Fombrun, 1996).

Cultura organizațională este considerată a fi „forța” invizibilă din spatele lucrurilor ușor observabile și tangibile dintr-o organizație, energia socială care determină oamenii să acționeze. Fiecare organizație are o cultură – propriul set de crezuri, idealuri, valori și norme de conduită ce se reflectă în structurile, sistemele sale și în modul de abordare a elaborării strategiei.

Cultura organizațională derivă din trecutul și prezentul acesteia, din persoanele care activează în prezent în firmă, din tehnologie și resurse fizice, precum și din scopurile, obiectivele și valorile celor care lucrează în firmă. Datorită faptului că fiecare organizație are o combinație diferită din elementele menționate mai sus, fiecare va avea o cultură unică. O organizație poate avea mai multe culturi/subculturi multiple, asociate diferitelor compartimente funcționale, tipurilor diferite de activitate [6].

Transformarea culturii organizaționale

Transformarea culturii organizaționale este un proces complex, care necesită o abordare strategică și o înțelegere aprofundată a dinamicii organizaționale. Transformarea culturii organizaționale implică mai multe etape, de la diagnosticarea problemelor și identificarea valorilor dorite, până la implementarea schimbărilor și evaluarea rezultatelor. Acest proces necesită timp, resurse și angajament din partea tuturor membrilor organizației. Transformarea culturii organizaționale se poate confrunta cu diverse obstacole, cum ar fi rezistența la schimbare, lipsa de comunicare, lipsa de resurse sau de susținere din partea managementului. Depășirea acestor obstacole este esențială pentru succesul procesului de transformare.

Reziliența organizațională: aspecte generale

The British Standards Institution definește reziliența organizațională ca fiind capacitatea unei companii de a anticipa, de a se pregăti și de a se adapta la schimbare, cu scopul de a rezista și de a prospera. Alte aspecte la fel de importante, care vor contribui la crearea unei reziliențe organizaționale: comunicarea clară și permanentă, o cultură organizațională puternică, în care valorile sunt înțelese și puse în practică de echipă, alinierea strategiei cu managementul riscului, interesul real față de angajați, prin investirea în programe de well-being și dezvoltare personală și Profesională.

Reziliența organizațională este dată și de capacitatea fiecărui angajat în parte de a fi rezilient. Vestea bună este că ea se construiește în timp, cu ajutorul programelor de well-being, care au devenit o necesitate. Pentru a fi eficiente, ele trebuie să fie susținute continuu și mutate din paradigma intervenției punctuale în cultura organizațională. La nivel individual, studiile în domeniul

rezilienței au o vechime de peste o jumătate de secol, însă conceptul a primit o atenție deosebită în special în ultimii 20 de ani (Forster și Ducheck, 2017). Unul dintre cele mai cunoscute studii (de amploare) privind conceptul de reziliență (Werner și Smith, 1977) a fost realizat asupra copiilor din mai multe state (Japonia, Filipine, Hawaii), urmărindu-i de la naștere pentru o perioadă de 40 de ani (1955-1995) pentru a vedea care sunt consecințele unor condiții de viață precare. Printre rezultate, unul dintre cele mai notabile a fost modul în care condițiile precare și expunerea la adversități a afectat dezvoltarea participanților. Deși două treimi dintre copii au avut de suferit, o treime au depășit dificultățile și au ajuns adulți competenți, cu încredere în sine și ancorați social, ceea ce a condus la o regândire a conceptului de reziliență și a factorilor care influențează reziliența individului, fiind incluși pe lângă factorii personali (de exemplu, optimism, încredere în sine) și factori externi (sprijin social, integrare în comunitate) (Forster și Ducheck, 2017, pp. 3-4) [7].

O teorie cunoscută publicată în 2011 de către o cunoscută asociație din Marea Britanie, AIRMIC (Asociația Managerilor de Risk și Asigurări din Industrie și Comerț), este teoria celor 5 R: Radarul de risc, Resursele, Relațiile organizației, Raspunsul rapid la incidente, precum și Revizuirea și adaptarea mediului organizațional. Radarul de risc este acea „preocupare legată de eșec”, și anume o concentrare permanentă de a depista erori și lucruri care trebuie învățate din greșelile trecutului. Resursele se referă la angajați și la compasul moral al unei companii. Relațiile din cadrul organizației se referă atât la comunicarea internă, cât și la cea cu partenerii externi. De asemenea, în cazul apariției unui incident, o organizație trebuie să aibă un răspuns rapid pentru a preveni incidentul în a degenera într-o criză, sau chiar într-un dezastru. În acest sens, este esențial să existe o cultură organizațională în care raportarea riscurilor și incidentelor să fie recompensată, pentru a permite organizației să aibă o reacție imediată. O cultură care favorizează „împușcarea mesagerului” poate avea consecințe grave, erodând reziliența organizațională. În plus, revizuirea continuă a mediului organizațional care impune schimbări și îmbunătățiri, dar și adaptarea imediată, sunt elemente de bază în asigurarea rezilienței [8].

Pentru a înțelege și evalua reziliența instituțională, s-au identificat mai multe dimensiuni și caracteristici esențiale: robustețe, adaptabilitate, capacitate

de recuperare, diversificare precum și înțelegerea și gestionarea riscurilor. Robustețea reprezintă capacitatea de a rezista șocurilor și stresului fără a suferi daune semnificative. Instituțiile robuste au structuri și procese bine definite, care le permit să facă față provocărilor fără a-și compromite funcționalitatea de bază. Adaptabilitatea este abilitatea de a se adapta la schimbările din mediul extern. Instituțiile reziliente sunt capabile să își ajusteze strategiile, politicile și procesele pentru a răspunde noilor condiții și cerințe. Capacitatea de recuperare presupune abilitatea de a reveni rapid la un nivel normal de funcționare după o criză. Aceasta include procese eficiente de gestionare a crizelor și planuri de continuitate a activității. Diversificarea semnifică existența unor surse diverse de resurse și capabilități care permit instituției să nu fie excesiv de dependentă de un singur factor. Diversificarea ajută la distribuirea riscurilor și la creșterea flexibilității. Prin înțelegerea și gestionarea riscurilor se subînțelege că instituțiile reziliente au o cunoaștere profundă a riscurilor cu care se confruntă și dispun de mecanisme eficiente pentru gestionarea acestor riscuri. Aceste mecanisme includ evaluarea periodică a riscurilor și dezvoltarea de strategii proactive pentru atenuarea acestora [9].

Câteva exemple relevante ar fi reziliența în sectorul financiar, în administrația publică și în sectorul sănătății.

Reziliența în sectorul financiar: după criza financiară globală din 2008, multe instituții financiare au implementat măsuri pentru a crește reziliența. Acestea au inclus creșterea capitalului de rezervă, îmbunătățirea managementului riscului și diversificarea portofoliilor de investiții. De asemenea, au fost adoptate noi reglementări și practici de supraveghere pentru a preveni viitoarele crize.

Reziliența în administrația publică: orașele și regiunile care sunt frecvent afectate de dezastre naturale, cum ar fi cutremurele sau inundațiile, au dezvoltat strategii de reziliență care includ planuri de evacuare, infrastructuri rezistente și sisteme de avertizare timpurie. Un exemplu notabil este orașul Tokyo, care a implementat numeroase măsuri de prevenire și răspuns la dezastre pentru a-și proteja locuitorii și a minimiza impactul cutremurelor.

Reziliența în sectorul sănătății: pandemia COVID-19 a evidențiat importanța rezilienței instituțiilor de sănătate. Spitalele și sistemele de sănătate au fost

nevoite să se adapteze rapid la noile cerințe, să își reorganizeze resursele și să își modifice procedurile pentru a face față creșterii bruste a numărului de pacienți. Instituțiile care au avut planuri de continuitate și capacitatea de a se adapta rapid au reușit să răspundă mai eficient provocărilor pandemiei [10].

Reziliența instituțională este esențială pentru asigurarea funcționării continue și eficiente a organizațiilor în fața provocărilor și crizelor. Abilitatea de a rezista, a se adapta și a se recupera rapid este crucială pentru supraviețuirea pe termen lung și pentru succesul oricărei instituții.

Reziliența organizațională: aspecte specifice

Reziliența instituțională este un concept multidimensional, care include aspecte legate de capacitatea de adaptare, de recuperare și de inovare a organizațiilor. Reziliența instituțională poate fi măsurată prin indicatori cantitativi și calitativi, cum ar fi capacitatea de a face față crizelor, nivelul de adaptabilitate, gradul de inovare, satisfacția angajaților, reputația organizației sau performanța financiară. Reziliența instituțională este influențată de factori interni (cultura organizațională, leadershipul, resursele umane, tehnologia) și externi (mediul economic, social, politic, tehnologic). Înțelegerea acestor factori este crucială pentru a identifica vulnerabilitățile și a dezvolta strategii de consolidare a rezilienței. Organizațiile pot lua diverse măsuri pentru a-și consolida reziliența, cum ar fi dezvoltarea unui plan de gestionare a crizelor, investiția în formarea angajaților, promovarea unei culturi a învățării continue, diversificarea surselor de venituri sau adoptarea de practici de management al riscului.

Continuând, este important de menționat că reziliența instituțională nu este o stare statică, ci un proces dinamic și continuu de adaptare și transformare. Organizațiile reziliente sunt cele care învață din experiențele trecute, se adaptează la schimbările din mediul extern și investesc în dezvoltarea capacităților lor interne. Aceasta implică o evaluare periodică a riscurilor și vulnerabilităților, precum și o actualizare constantă a strategiilor și practicilor de management.

Un alt aspect important este colaborarea și parteneriatul cu alte organizații și instituții. Într-o lume interconectată, reziliența unei organizații poate depinde de capacitatea sa de a colabora cu alte entități pentru a face față provocărilor

comune. Aceasta poate include schimbul de informații, resurse și expertiză, precum și participarea la rețele și inițiative de colaborare.

În plus, reziliența instituțională poate fi influențată de factori culturali și sociali. Organizațiile care operează într-un mediu cultural favorabil rezilienței, care încurajează inovația, adaptabilitatea și colaborarea, sunt mai susceptibile de a fi reziliente. De asemenea, sprijinul din partea comunității și a societății civile poate juca un rol important în consolidarea rezilienței unei organizații.

În concluzie, reziliența instituțională este un concept complex și multidimensional, care implică o combinație de factori interni și externi. Organizațiile care doresc să-și consolideze reziliența trebuie să adopte o abordare holistică, care să țină cont de toate aceste aspecte și să investească în dezvoltarea capacităților lor de adaptare, recuperare și inovare.

Direcții de acțiune pentru creșterea adaptabilității și capacității de recuperare

Puterea în organizații reprezintă un construct social complex și multidimensional, exercitat prin intermediul unor mecanisme formale și informale. Mecanismele formale includ structura ierarhică, procesele decizionale și alocarea resurselor, în timp ce mecanismele informale cuprind influența liderilor informali, rețelele de relații și expertiza. Analiza acestor mecanisme este esențială pentru a înțelege modul în care puterea este distribuită și exercitată în cadrul unei organizații.

Distribuirea puterii poate varia de la un model centralizat, în care puterea este concentrată la nivelul managementului de vârf, la un model descentralizat, în care puterea este distribuită la niveluri inferioare sau între diferite departamente. Un echilibru optim în distribuirea puterii, care să încurajeze participarea și implicarea angajaților, poate contribui la creșterea rezilienței organizaționale prin promovarea diversității de opinii și a capacității de adaptare.

Liderii, prin poziția lor de putere, pot juca un rol crucial în procesul de transformare a culturii organizaționale și de consolidare a rezilienței. Ei pot iniția schimbări, alocă resurse și mobiliza angajații în direcția dorită. Cu toate acestea, puterea poate deveni un impediment în calea schimbării, în special

atunci când liderii percep că o transformare ar putea diminua influența sau controlul lor. Prin urmare, este esențial ca liderii să fie conștienți de impactul puterii asupra culturii organizaționale și să acționeze într-un mod responsabil și etic, promovând transparența, participarea și colaborarea.

Concluzii

În concluzie, studiul asupra transformărilor culturii organizaționale în contextul rezilienței instituționale a evidențiat câteva aspecte fundamentale. Cultura organizațională se manifestă ca un factor critic în determinarea capacității unei organizații de a cultiva și menține reziliența în fața schimbărilor și provocărilor inerente mediului de operare. Adaptabilitatea și capacitatea de învățare continuă se constituie drept piloni fundamentali ai unei culturi organizaționale reziliente. Instituțiile care promovează activ inovația și flexibilitatea sunt mai bine echipate pentru a răspunde prompt la fluctuațiile pieței și pentru a gestiona eficient situațiile de criză.

Implicațiile pentru practica managerială sugerează necesitatea ca liderii organizaționali să investească în dezvoltarea competențelor de leadership care să susțină adaptabilitatea și să cultive o cultură a învățării continue. Îmbunătățirea canalelor de comunicare și a gradului de transparență în interiorul organizației poate, de asemenea, să contribuie la creșterea rezilienței și a capacității de adaptare. Un aspect esențial al leadershipului rezilient este justificarea puterii. Liderii trebuie să-și legitimizeze autoritatea prin acțiuni transparente, decizii etice și un stil de conducere incluziv. Atunci când angajații percep că liderii sunt corecți și responsabili, încrederea și angajamentul lor cresc, consolidând reziliența organizațională.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

1. Lilia Covaș. Cultura organizațională și dezvoltarea durabilă a întreprinderii. Monografie. În: <https://irek.ase.md/jspui/bitstream/123456789/2094/1/Covas%20Lilia%20Monografie%202019.pdf>. (vizitat 01.06.2024).
2. Victor Juc. Irina Ceacîr. Cultura organizațională în contextual modernizării administrației publice. Chișinău: ICJPS, 2018. p. 51-52.
3. Hofstede, G. (1991). Cultures and Organizations: Software of the Mind. McGraw-Hill.
4. Schein, E. H. (1985). Organizational Culture and Leadership. Jossey-Bass.
5. Quinn, R. E., & Rohrbaugh, J. (1983). A Spatial Model of Effectiveness Criteria: Towards a Competing Values Approach to Organizational Analysis. Management Science, 29(3), 363-377.
6. Cultura organizațională și rolul ei în managementul modern. În: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/210-212_9.pdf. (vizitat 06.06.2024).
7. Leadership rezilient. O scurtă analiză teoretică a conceptului. https://www.researchgate.net/publication/339618634_Leadership_rezilient_o_scurta_analiza_teoretica_a_conceptului. (vizitat 13.06.2024).
8. Rezilienta organizationala, un element cheie al succesului. În: <https://www.wall-street.ro/articol/Careers/212065/rezilienta-organizationala-un-element-cheie-al-succesului.html>. (vizitat 15.06.2024).
9. Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E., & Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a Capacity for Organizational Resilience through Strategic Human Resource Management. Human Resource Management Review, 21(3), 243-255.
10. Boin, A., & Van Eeten, M. J. G. (2013). The Resilient Organization. Public Management Review, 15(3), 429-445.

DINAMICA ÎNCREDERII SOCIALE ÎN SPRIJINUL INSTITUȚIONAL ȘI INTERPERSONAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA⁹

Victor MOCANU, doctor în sociologie,

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al USM

Email : atitudinemd@gmail.com

orcid.org/0000-0002-9967-9097

Ion MOCANU, doctor în sociologie,

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al USM

Email : mocanu.i@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6423-0567

THE SOCIAL DYNAMICS OF TRUST IN INSTITUTIONAL AND INTERPERSONAL SUPPORT IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary

The study explores the dynamics of trust in the Republic of Moldova, highlighting a significant disparity between high levels of interpersonal trust and low levels of trust in institutions. Respondents express the most confidence in their family members (63%), followed by friends (41%) and colleagues (33%), while the state (6%) and local government (9%) are met with skepticism. This reliance on personal connections appears to be a reaction to systemic inefficiencies, bureaucratic corruption, and inadequate public service delivery. The pandemic has further intensified these trust patterns, underscoring the importance of social cohesion in times of crisis. Moldova's low institutional trust is tied to ongoing political and economic instability, but efforts toward democratic progress and European integration present opportunities for better governance and increased public confidence. To enhance social trust

⁹ Această lucrare a fost elaborată în cadrul subprogramului 01.05.01 – „Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice”

and promote sustainable development, it is essential to address institutional weaknesses and encourage civic engagement.

Keywords: *interpersonal trust, institutional trust, social capital, civic engagement, social resilience*

Republica Moldova, ca orice altă societate a secolului XXI, se confruntă în prezent cu multiple provocări legate de reziliența și coeziunea socială. În acest context, nivelul de încredere în instituțiile sociale este extrem de important pentru asigurarea stabilității și dezvoltării durabile a națiunii. După Declarația de Independență, Republica Moldova a trecut printr-o perioadă lungă și complexă de tranziție, care a influențat profund încrederea cetățenilor în instituții. Procesele continue de democratizare, reformare socio-economică și schimbare socială au creat un climat mai mult sau mai puțin stabil pentru populație. Drept urmare, probleme precum corupția, ineficiența, interferența politică și lipsa de transparență au subminat încrederea în instituții, inclusiv în guvern, sistemul de justiție, partidele politice și mass-media. Stabilitatea socială a Republicii Moldova depinde în mare măsură de încrederea pe care cetățenii o au în instituțiile statului, or într-o societate în care majoritatea cetățenilor au încredere în instituțiile-cheie, există un nivel mai ridicat de cooperare, unitate și ordine. Cu cât mai mulți oameni consideră că instituțiile sunt corecte și juste, cu atât se simt mai în siguranță și mai susținuți de acestea. Prin urmare, încrederea în instituții este o condiție esențială pentru dezvoltarea afacerilor, integrarea socială și participarea activă la viața civică. Deoarece încrederea în instituțiile sociale din Republica Moldova a scăzut în ultimii ani, este important să identificăm cauzele care afectează acest nivel de încredere.

Această lucrare va explora dinamica încrederii în instituțiile sociale din Republica Moldova, factorii care influențează acest nivel de încredere, precum și va propune măsuri pentru promovarea încrederii sociale. Analiza literaturii de specialitate și identificarea unor exemple relevante din diverse contexte, ne permite să oferim soluții posibile și sugestii pentru a gestiona situația din domeniu și a încuraja încrederea în instituțiile sociale din Republica Moldova. Obiectivul nostru este să subliniem rolul acestor instituții în consolidarea încrederii și coeziunii sociale în contextul Republicii Moldova și să contribuim

la dezvoltarea unui cadru teoretic și practic care să sprijine încrederea și angajamentul social. Ne dorim să ajutăm la construirea și întărirea încrederii într-o instituție solidă, care să susțină integritatea structurală a Republicii Moldova în această perioadă de tranziție, care se pare că nu mai are un sfârșit. Încrederea între oameni este esențială pentru o conviețuire armonioasă, pentru consolidarea democrației și pentru dezvoltarea durabilă a instituțiilor statului.

Încrederea în persoanele din jur facilitează cooperarea și întărește legăturile sociale. Având în vedere importanța încrederii sociale, tot mai multe studii încearcă să identifice factorii care o constituie și modul în care aceasta se dezvoltă. Există dezbateri semnificative pe acest subiect, însă cercetătorii sunt, în general, de acord că procesul de construire a încrederii este specific fiecărui context, iar factorii care pot fi esențiali pentru apariția încrederii sociale într-o țară pot să fie irelevanți în alte contexte.

Conceptul de încredere în instituțiile sociale este o componentă esențială a coeziunii sociale și a stabilității într-o societate. Aceasta a fost definită și teoretizată de-a lungul timpului de mulți sociologi. Anthony Giddens afirmă că „încrederea este văzută ca o creștere a certitudinii în relațiile sociale, bazată pe experiențele anterioare și pe așteptările privind comportamentul viitor al celorlalți” [1]. În contrast, Niklas Luhmann definește încrederea ca o acceptare a riscului, care ajută la simplificarea complexității comunicării [2].

Cercetările sociologice au identificat mai mulți factori care influențează încrederea în instituțiile sociale. Teoria capitalului social a lui Robert Putnam este una dintre cele mai importante, subliniind că relațiile sociale și rețelele interumane sunt fundamentale pentru încrederea în instituții. Această teorie susține că participarea civică, interacțiunea socială și sentimentul de apartenență la comunitate sunt esențiale pentru construirea încrederii instituționale [3].

Karen S. Cook analizează încrederea într-un context social mai amplu, investigând procesele și mecanismele care o susțin și impactul acesteia asupra cooperării și interacțiunilor sociale. Cook reunește diverse perspective teoretice asupra încrederii, subliniind importanța sa în organizații, comunități și relațiile interumane. Lucrarea sa oferă o viziune cuprinzătoare asupra naturii complexe a încrederii și a factorilor care o influențează [4]. Diego Gambetta explorează

natura încrederii și modul în care aceasta se construiește sau se erodează în relațiile de cooperare. El analizează mecanismele psihologice și sociale care stau la baza încrederii și cooperării sociale. Analizele sale teoretice și studiile de caz subliniază factorii care influențează dezvoltarea încrederii, precum și modalitățile prin care aceasta poate fi restaurată sau deteriorată, discutând aspecte precum reciprocitatea, hazardul moral și structurile relaționale [5].

Bo Rothstein abordează problemele și dilemele legate de încredere și cooperare socială în societățile contemporane. Lucrarea sa investighează impactul „capcanelor sociale” asupra încrederii și solidarității sociale. Potrivit lui Rothstein, structurile sociale defectuoase și problemele de coordonare pot submina încrederea și pot crea cercuri vicioase autoalimentate de comportamente dăunătoare. Instituțiile eficiente și politicile publice bine concepute pot contracara aceste situații și pot stimula încrederea instituțională [6]. Pamela Paxton analizează pierderea capitalului social în Statele Unite și consecințele acesteia asupra încrederii și coeziunii sociale. Prin analiza diferitelor măsurători și a datelor empirice, ea identifică sursele declinului încrederii și angajamentului civic, precum și modalitățile de restaurare a capitalului social în SUA [7].

Evoluția încrederii în instituțiile sociale devine un subiect și mai captivant, dacă îl analizăm dintr-o perspectivă comparativă între societățile din Europa de Vest și cele din Europa de Est. În general, societățile din Vest au o tradiție îndelungată de încredere în instituții, bazată pe valori democratice, stat de drept și guvernare eficientă. De obicei, instituții precum guvernul, sistemul de justiție, poliția și mass-media au beneficiat de un nivel ridicat de încredere din partea cetățenilor. Totuși, în ultimele decenii, s-a observat o scădere a acestei încrederi, cauzată de crize economice, schimbări demografice, polarizare politică și lipsa de transparență instituțională. În Europa de Est, tranzițiile politice și economice profunde au marcat întreaga regiune după prăbușirea Uniunii Sovietice. În această parte a lumii, încrederea în instituțiile sociale a fost afectată de experiențe precum desființarea vechilor structuri, corupția, instabilitatea politică și dificultățile economice. Cu toate acestea, pe măsură ce democrația s-a consolidat și integrarea europeană a avansat, încrederea instituțională a început să crească în țări precum Polonia și Cehia. În Republica

Moldova, tranziția a fost, de asemenea, dificilă, însoțită de corupție și guvernare ineficientă și instabilitate politică, ceea ce a dus la faptul că problemele economice au persistat. Acest context a dus la un nivel scăzut de încredere în instituții precum guvernul, justiția și poliția. Factorii etnici și geopolitici contribuie și ei la polarizarea socială și la erodarea încrederii interetnice. Respectiv, compararea Europei de Vest cu Europa de Est și Republica Moldova scoate în evidență diferențele în încrederea instituțională, influențate de istorie, politică și cultură.

În acest studiu am aplicat analiza datelor secundare prin utilizarea rezultatelor cercetărilor din teren din mai multe valuri ale BOP, efectuate de Institutul de Politici Publice. În mod specific, au fost examinate datele pentru patru valuri: iunie 2021 (n1=1161), noiembrie 2022 (n2=1132), august 2023 (n3=1215) și octombrie 2024 (n4=1100 respondenți), ceea ce ne permite investigarea tendințelor și dinamicii longitudinale ale atitudinilor populației din Republica Moldova. În analiza acestor tendințe, cadrul teoretic se bazează pe teoriile încrederii, care conceptualizează încrederea socială ca fiind influențată de două surse distincte: predispozițiile culturale și condițiile contextuale. Factorii dispoziționali derivă din normele și valorile culturale, fiind astfel relativ stabili și mai puțin sensibili la fluctuațiile pe termen scurt. Pe de altă parte, factorii contextuali, modelați de mediul politic, economic și social, sunt mai dinamici și pot suferi schimbări rapide.

Dinamicile încrederii instituționale în Republica Moldova între iunie 2021 și octombrie 2024 sunt fluctuante, evidențiind contextul socio-politic și economic al acelei perioade. În acest interval, Republica Moldova a trecut de la un guvern socialist la o administrație pro-europeană, a traversat perioada post-pandemică COVID-19, a fost afectată de consecințele războiului din Ucraina și s-a confruntat cu o criză energetică tot mai profundă. Fiecare dintre acești factori a avut un impact asupra percepțiilor publicului referitoare la performanța și legitimitatea instituțiilor. Datele din cele patru valuri ale Barometruului Opiniei Publice reflectă nivelurile cumulative de încredere („foarte multă încredere” și „oarecare încredere”) în instituțiile-cheie și oferă o imagine de ansamblu asupra modului în care societatea din Republica Moldova reacționează la presiunile structurale și contextuale.

Tabelul 1. Evoluția încrederii în instituții a populației Republicii Moldova înanii 2021-2024

	Distribuția cumulativă a răspunsurilor "Multă încredere" și "Oarecare încredere"			
Instituția	Iunie, 2021	Noiembrie 2022	August 2023	Octombrie 2024
Guvern	18,5%	28,0%	28,4%	23,7%
Parlament	15,1%	24,3%	26,7%	20,5%
Președinte	47,0%	34,1%	35,8%	35,3%
Justiție	18,5%	17,7%	22,5%	15,2%
Armată	42,0%	26,9%	32,6%	30,1%
Biserică	72,6%	62,5%	58,0%	63,4%
Primăria locală	55,3%	55,6%	55,4%	55,1%
Partide politice	18,5%	16,5%	17,3%	9,4%
Mass media	44,8%	43,3%	41,0%	30,9%

Sursa: Institutul de Politici Publice, Barometruul Opiniei Publice, Iunie 2021, Noiembrie 2022, August 2023, Octombrie 2024; n1=1161 r, n2=1132 r, n3=1215 r, n4=1100

În iunie 2021, guvernul socialist era încă la putere, iar țara se confrunta cu o criză socioeconomică complexă din cauza pandemiei. Încrederea în guvern se situa la 18,5%, reflectând nemulțumirea generală față de modul în care a fost gestionată pandemia și deficiențele în guvernare. Totuși, până în noiembrie 2022, acest procent a crescut la 28,0%, pe măsură ce guvernul pro-european PAS, ales recent, a făcut progrese în gestionarea crizei refugiaților cauzate de războiul din Ucraina. Această încredere a scăzut la 23,7% până în octombrie 2024, ceea ce sugerează că crizele prelungite, cum ar fi penuria de energie și eșecul guvernului de a răspunde așteptărilor legate de guvernare au erodat treptat optimismul inițial al publicului.

Încrederea publicului în Parlament a urmat un tipar similar. În iunie 2021, doar 15,1% dintre respondenți aveau încredere în Parlament, din cauza nemulțumirii față de regimul politic condus de socialiști. Promisiunile guvernului pro-european de a reforma din rădăcină întregul sistem politic au dus la o creștere treptată a încrederii, atingând un maxim de 26,7% în august 2023. Totuși, până în octombrie 2024, acest procent a scăzut la 20,5%, reflectând dezamăgirea publicului față de activitatea legislativă și polarizarea peisajului pre-electoral. Aceste scăderi subliniază faptul că reformele structurale, de obicei lente și controversate, nu au reușit să satisfacă așteptările populației în timp util.

Încrederea în instituția președinției a urmat un tipar diferit. În timpul pandemiei, în iunie 2021, încrederea era neobișnuit de mare, atingând 47,0%, ceea ce reflecta percepția doamnei Președinte ca o figură unificatoare într-o perioadă de criză națională. Deși provocările guvernării au crescut, acest nivel a scăzut la 34,1% până în noiembrie 2022 și s-a stabilizat la aproximativ 35% în anii 2023 și 2024. Astfel, nivelurile de încredere din ultima perioadă sugerează că, deși președinția a păstrat o autoritate simbolică, capacitatea sa de a influența încrederea publicului a fost afectată de provocările sistemice persistente.

Încrederea în sistemul judiciar a variat între 15,2% și 22,5% în această perioadă. Aceste cifre subliniază scepticismul față de eficiența reformelor judiciare și independența sistemului. Rezultatele s-au îmbunătățit oarecum în 2023, probabil datorită retoricii politice sporite privind măsurile anticorupție, dar au scăzut din nou la 15,2% în 2024.

Alte instituții au prezentat și ele dinamici interesante ale încrederii. De exemplu, încrederea în armată, o instituție care tradițional se bucura de un nivel înalt de încredere, a scăzut de la 42,0% în iunie 2021 la 26,9% în noiembrie 2022. Încrederea a fost recuperată parțial – la 30,1% până în octombrie 2024, dar a rămas sub nivelurile dinainte de criză, reflectând o schimbare generală în atenția publicului către problemele interne.

În mod similar, încrederea în biserică a scăzut de la 72,6% în 2021 la un minim de 58,0% în 2023, înainte de a ajunge la 63,4% în 2024. Această fluctuație poate reflecta atât tendințele de secularizare, cât și rolul variabil al bisericii în abordarea preocupărilor societale în perioade de instabilitate politică și socială.

În contrast, încrederea în primării a rămas constantă, la aproximativ 55% pe parcursul acestei perioade, cu foarte puține fluctuații. Acest lucru se poate explica prin legătura directă a primăriilor cu viața cotidiană a cetățenilor, care le percep ca fiind mai puțin afectate de crizele politice naționale. În schimb, încrederea în partidele politice și în mass-media a scăzut semnificativ, partidele politice înregistrând o cădere abruptă de la 18,5% în iunie 2021 la doar 9,4% în octombrie 2024. Aceasta sugerează o alienare tot mai profundă a publicului față de politicile desfășurate de partide, care produc efecte de polarizare și percepții de ineficiență. De asemenea, încrederea în mass-media a scăzut de la 44,8% în 2021 la 30,9% în 2024, reflectând un scepticism generalizat, în urma percepțiilor

de partizanat și a rolului pe care mass-media l-a avut în polarizarea societății. În ansamblu, dinamica încrederii instituționale în această perioadă ilustrează o interacțiune complexă între predispozițiile culturale și factorii contextuali. Pe de o parte, încrederea în instituții precum biserica și autoritățile locale se bazează pe așteptări culturale relativ stabile. Pe de altă parte, încrederea în instituțiile guvernamentale, Parlament și partide politice variază în funcție de condițiile politice și economice actuale. Răspunsul publicului la diversele crize din Moldova evidențiază importanța abordării nu doar a provocărilor imediate, ci și a problemelor structurale și sistemice pentru a construi încrederea pe termen lung. Dinamica opiniei publice cu privire la direcția de dezvoltare a Republicii Moldova între iunie 2021 și octombrie 2024 reflectă provocările sociopolitice și economice semnificative cu care s-a confruntat țara în această perioadă. Distribuția răspunsurilor privind direcția de dezvoltare a țării arată cum contextul în schimbare a influențat sentimentul public.

Tabelul 2. *Evoluția opiniilor respondenților privind direcția de dezvoltare a țării*

Perioada	Direcția este corectă	Direcția este greșită	Nu știu/ Nu răspund
Iunie 2021	29,6%	63,9%	6,5%
Noiembrie 2022	24,3%	65,8%	9,9%
August 2023	32,0%	57,8%	10,3%
Octombrie 2024	39,2%	46,7%	14,1%

Sursa: Institutul de Politici Publice, Barometrul Opiniei Publice, Iunie 2021, Noiembrie 2022, August 2023, Octombrie 2024; n1=1161 r, n2=1132 r, n3=1215 r. n4=1100

În iunie 2021, în ultimele luni ale guvernului socialist, 29,6% dintre respondenți credeau că țara mergea în direcția corectă, în timp ce 63,9% considerau că direcția era greșită. Acea perioadă a coincis cu pandemia COVID-19, care a pus la încercare sever managementul guvernului în domeniul sănătății și provocările economice. În general, nemulțumirea publicului putea fi amplificată de distribuția limitată a vaccinurilor, infrastructura medicală deficitară și stagnarea economică. Nivelul ridicat de evaluări negative reflectă

lipsa de încredere în abilitatea conducerii socialiste de a gestiona aceste crize eficient. În noiembrie 2022, odată cu preluarea puterii de către guvernul pro-european al PAS, doar 24,3% considerau că țara merge în direcția corectă, iar 65,8% considerau că merge într-o direcție greșită. Aceasta reprezenta o scădere și ar putea indica faptul că optimismul inițial al publicului, după alegerile din iulie 2021, s-a disipat. La acel moment pandemia COVID-19 nu mai reprezenta principala preocupare, fiindcă Republica Moldova era puternic afectată de războiul din Ucraina. Țara a trebuit să acorde un ajutor semnificativ refugiaților ucraineni, să securizeze granița și să gestioneze tensiunile geopolitice generate de conflict. Deși necesare, aceste măsuri au putut să abată atenția de la reformele interne și recuperarea economică, alimentând nemulțumirea generală a publicului. Criza energetică emergentă a început să apese asupra bugetelor gospodăriilor și să diminueze și mai mult optimismul.

Datele din tabelul 3 evidențiază nivelul de încredere al respondenților în diverse surse de acordare de ajutor. Aceste date relevă încrederea sporită în rețelele personale (familie, prieteni, vecini și colegi), compartiv cu cea în instituțiile verticale, cum ar fi statul și administrația locală. Rezultatele indică un dezechilibru semnificativ, în care încrederea în rețeaua personală este considerabil mai puternică decât în structurile instituționale.

În consecință, relațiile orizontale se bucură de cel mai înalt nivel de încredere, rudele fiind percepute ca fiind cele mai de încredere: 63% dintre respondenți afirmă că s-ar putea baza pe rude în caz de nevoie. De fapt, prietenii se bucură de o încredere mai mare decât instituțiile verticale: 41%, colegii 33%, iar vecinii 21%. Acest model sugerează o puternică dependență de rețelele sociale informale în momentele dificile, probabil datorită proximității, accesibilității și percepției de fiabilitate. Pe de altă parte, încrederea în instituțiile verticale este foarte scăzută. Numai 6% dintre respondenți au o mare încredere în puterea centrală, iar 9% în primăria locală. Această diferență susține ideea unei lacune critice în sprijinul instituțional—eficacitatea și fiabilitatea acestuia. Peste 90% dintre respondenți, în cazul statului și al administrației locale, au declarat fie că nu au încredere, fie că au doar o încredere limitată în aceste entități, ceea ce indică un eșec sistemic de a răspunde așteptărilor cetățenilor în ceea ce privește sprijinul. Cu siguranță, încrederea scăzută în instituții reflectă frustrarea față

de ineficiența birocratică, corupția și serviciile sociale deficitare, agravate de provocările sociopolitice și economice mai ample.

Tabelul 3. Încrederea respondenților în ajutorul primit din partea instituțiilor/ persoanelor

În ce măsură credeți că puteți conta pe ajutorul de la următoarele instituții/persoane?		Nu am deloc încredere	În mică măsură	În mare măsură	În foarte mare măsură	Nu știu/ nu răspund
Instituția/ persoana	Puterea centrală	49,3%	43,1%	5,0%	1,2%	1,4%
	Primăria	44,5%	44,5%	7,9%	1,1%	2,1%
	Rudele	7,1%	29,0%	44,2%	18,8%	0,9%
	Prietenii	15,9%	40,7%	32,8%	8,1%	2,5%
	Vecinii	36,9%	38,8%	17,1%	4,1%	3,1%
	Colegii	32,7%	36,9%	23,1%	3,9%	3,4%

Sursa: Tabel elaborat de autor.

Preferința pentru rețelele de sprijin orizontale reflectă o dinamică culturală și socială în care oamenii consideră că relațiile interumane sunt mai directe și de încredere. În condiții de incertitudine economică, instabilitate politică sau o istorie de deficiențe instituționale, indivizii se îndreaptă natural către cei apropiați pentru ajutor. Aceasta este cu atât mai evident în societățile care își bazează gestionarea adversităților pe legăturile de familie și comunitate. Această situație evidențiază un mare dezechilibru în ceea ce privește încrederea. Datele sugerează că incapacitatea statului de a crea un sistem de sprijin solid și de încredere conduce la o dependență constantă de rețelele informale, ceea ce poate agrava inegalitatea. De exemplu, persoanele care nu au legături personale puternice pot fi deosebit de vulnerabile, deoarece nu dispun de capital social pe care să se bazeze în momentele dificile. În plus, încrederea scăzută în instituții sugerează o posibilă erodare a angajamentului civic, deoarece cetățenii s-ar putea simți fie deconectați, fie deziluzionați de structurile formale de guvernare.

Concluzii:

Dinamicile încrederii în Moldova variază de la o credulitate înaltă față de cei din jur, până la o stare de paranoia, marcată de o suspiciune generalizată. În timpul crizei pandemice, această dinamică s-a intensificat, evidențiind impactul pe care evenimentele critice îl pot avea asupra relațiilor de încredere din societate. În acest context, încrederea devine o resursă esențială pentru stabilitatea socială, mai ales în perioadele de incertitudine. Ducând cont de aceasta, este important să promovăm o cultură a încrederii bazată pe cooperare și responsabilitate socială, care să contribuie la reducerea riscurilor globale și locale, la îmbunătățirea calității vieții și la dezvoltarea unei societăți interconectate și reziliente.

Coeziunea socială reprezintă unul dintre principalii factori ai dezvoltării economice și continuă să reflecte interacțiunea dintre încredere și colaborare între actorii sociali. Nivelurile ridicate de încredere socială reduc costurile de tranzacție, îmbunătățesc mediul de reglementare și întăresc fiabilitatea interacțiunilor economice. Pe de altă parte, lipsa coeziunii sociale poate limita investițiile și dezvoltarea. Tendința generală de neîncredere în instituții în Republica Moldova este în mare parte rezultatul corupției endemice, al livrării insuficiente a serviciilor publice și al îngrijorărilor legate de un proces electoral influențat în mod nejustificat. Aceste percepții sunt adânc înrădăcinate și se împletesc cu legăturile strânse dintre elitele economice și politice, generând tendințe oligarhice și subminând încrederea populației în instituțiile democratice.

În fața acestor provocări, Republica Moldova demonstrează progrese în dezvoltarea democratică: pluralismul politic este evident, scena media este extrem de competitivă, iar reformele politice au fost semnificative, subliniind astfel reziliența democratică. Deși societatea civilă este încă subdezvoltată, aceasta are capacitatea de a influența agende de reformă și de a promova valorile democratice. În plus, orientarea europeană a Republicii Moldova a devenit un element esențial în procesul de democratizare, Uniunea Europeană având un impact considerabil în sprijinirea reformelor și în combaterea tendințelor autocratice.

Cercetările viitoare ar trebui să analizeze mai în detaliu factorii contextuali care influențează încrederea socială. Aceste analize ar putea evidenția modurile subtile în care condițiile politice, economice și sociale afectează procesele de construire a încrederii. Cercetările la această temă subliniază o interacțiune pozitivă între încrederea socială și cea politică, chiar și în societăți cu niveluri scăzute de încredere. Această constatare sugerează că Republica Moldova are potențialul de a ieși din cercul vicios al neîncrederii și subdezvoltării, cu condiția ca reziliența colectivă și cooperarea să fie valorificate eficient. Crizele internaționale, precum pandemia COVID-19, penuria de energie și conflictul militar regional ilustrează capacitatea populației Republicii Moldova de a acționa împreună și de a rezista. Prin fortificarea instituțiilor democratice, combaterea corupției și construirea încrederii sociale, Republica Moldova va putea, în ciuda tuturor provocărilor, să obțină mai multă stabilitate și prosperitate și să-și consolideze aspirațiile europene.

Bibliografie:

1. GIDDENS, A. The Consequences of Modernity. Stanford, CA: Stanford University Press, 1990, <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Consequences-of-Modernity-by-Anthony-Giddens.pdf>.
2. LUHMANN, N. Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann. Chichester, UK: Wiley, 1979, ISBN:0471997587.
3. PUTNAM, R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York, NY: Simon & Schuster, 2000, ISBN: 0-7432-0304-6.
4. COOK, K. S., HARDIN, R., LEVI, M. Cooperation without trust? Russell Sage Foundation, 2005, DOI:10.2189/asqu.51.2.305.
5. GAMBETTA, D. Trust: Making and breaking cooperative relations. Basil Blackwell., 1988, DOI:10.1017/S0048840200017627.
6. ROTHSTEIN, B. Social traps and the problem of trust. Cambridge University Press, 2005, ISBN:9780511490323.
7. PAXTON, P. Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment. American Journal of Sociology, 105(1), 88-127. 1999, <https://doi.org/10.1086/210268>.

„POVESTEA OMULUI” – ÎN SPIRITUL TRINITĂȚII

Veronica PANFIL

Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației USM

veronicapanfil2255@gmail.com,

ORCID

THE STORY OF MAN” – IN THE SPIRIT OF THE TRINITY

Summary

In this paper the issues is concerning on the Constantin Noica s recounts to the Hegel’s Phenomenology of Spirit as a fairy tale of the history of philosophical thought—a journey “from substance to concept and from religion to absolute science” in order to grasp philosophical phenomena: Whole – part; motion – state; truth – falsehood, all aimed at contemplating the fundamental question of rigor: the return to oneself....It is the story of man and the three histories in which he is caught: his personal history as an individual (1), as a member of a community (2), and as a participant in a culture (3). ...He will then delve even deeper into history, under the sign of cultures and religions, from which he will ultimately emerge as a living response to the question: What is man, O Lord, that You are mindful of him?

The relevance of this study confirms a renewed awareness of Man’s closeness to God as a result of culture shaped in the spirit of Christianity—toward the discovery of cultural values in the study of theological conceptions and their influence on speculative thought. It’s also try to highlight C. Noica’s guiding philosophy idea since TalesMan: that man is what he thinks, according to the measure of the God in he believes—of his self-awareness, his own reason, and the spirit of man’s communion with the Divine—and that Religion interprets the manifestations of spirit in the story of man.

Enunțul din tema articolului reprezintă o componentă din problematica cercetării modelului cultural elaborat de Constantin Noica. Cercetare prin care se argumentează necesitatea cunoașterii moștenirii noicasiene, cu precădere evidențiindu-se contemporanietatea și consistența istorico-axiologică a modelului cultural în secolul XXI. În contextul dat, abordarea se axează pe elucidarea aspectului religiei prin care se încearcă a demonstra prezența valențelor insuficient conștientizate. Valențe care străbat întreaga operă al lui Constantin Noica ce confirmă și reconștientizează apropierea Omului de Dumnezeu ca rezultat al culturii în duhul creștinismului. În care pentru autor „întru” înseamnă descoperirea valorilor culturii în studiul concepțiilor teologice și influența lor asupra gândirii speculative. Și nu în ultimul rând că, viața omului ca „făptură dumnezească pe pământ e în continuă criză ca în ideal să ajungem la divinitate” și prin consecințele regimului totalitar de interdicere și camuflare a concepțiilor teologice, credinței adevărate, deaceia „trebuie să ținem bara punții până va trece valul”, lucrând în „cultura frumosului” [1].

În contextul invocat subliniem că reperele valorice sunt susținute și prin paradigma Noica. Paradigmă în care Noica înglobează existența sa întru cultură și seduce prin armonia filosofiei sale bine structurate. Este vorba de o filosofie care a revelat o evoluție a Omului (individului) în permanentă ascensiune, începând cu lucrarea „De caelo”, „Mathesis sau bucuriile simple” etc. Astfel, C. Noica în filosofia lui matură prin intermediul cuvântului introductiv din „Povestiri despre om” susține că: „Suntem ce gândim pe măsura Dumnezeului în care credem – istorisește Hegel – după cum popoarele au parte de stăpâniri bune sau rele, potrivit cu Dumnezeul pe care-l au... Omul (ființa căutătoare de divin, chiar când n-o știe, s-a spus) face știință, răzbate, creează și surpă în spiritul culturii sale religioase. Căci spiritul lumii comunitare, devenit conștient de sine într-un Dumnezeu este religia. ... Deci: conștiința ta de tine, rațiunea ta, spiritul comunității tale țin de Dumnezeul tău, care le e întregul, chiar dacă ele îți apar independent. Religia presupune toate momentele de până acum ale spiritului, adică toată povestea omului” [2].

Fapt pentru care în continuare recurgem la istorisirea „Fenomenologiei spiritului” lui Hegel de către C. Noica ca pe un basm pentru „limpezirea” fenomenelor filosofice: Întregul – partea; mișcare – stare; adevăr – fals în scopul

contemplării întrebării de „rigoare: întoarcerea asupra-ți. ... E povestea omului și a celor trei istorii în care e prins: istoria lui ca ins (1), ca membru al unei comunități (2), ca părtăș al unei culturi (3). ... se va cufunda apoi mai adânc în istorie, sub semnul culturilor și religiilor, de unde vei ieși în fine ca un răspuns viu la întrebarea: ce ste omul, Doamne, ca să te gândești la el? Atunci vei fi gata să te întrebi, cu Hegel și toată cultura noastră: ce este Domnul, omule, ca să te gândești la el?” [3]. Noica tălmăcește povestea omului după Hegel cu ajutorul a trei ipostaze: „Povestea senzației”, „Povestea percepției” și „Povestea intelectului”. Este o analiză de la senzual (senzațiile sunt determinate ca „stări de suflet”) lucrurile în particularitatea lor de concepere a generalităților până la experiența de percepere. Vorbim de – gând-noțiune-idee, adică în diversitatea particularităților legităților naturii percepută ca unitate. În timp ce, omul se include cu personalitatea sa conștientă în procesul de cunoaștere „readus de la lucruri la propria sa conștiință” în intellect: „... prin intelect noi căutăm să cunoaștem lucrurile după modelul conștiinței de sine, adică dinăuntru;” definite ca legi [4].

Menționăm, că investigațiile întreprinse de departe nu evaluează doctrina teologică de interpretare a Trinității nTotodată însă fără o evoluare istorică nu vom fi suficient de convingători pentru argumentarea conținutului problemei. Cu atât mai mult cu cât, trinitatea (sau relația de trei) în Dumnezeire se confirmă inițial în Scriptură până la Christos, deși nu se utilizează termenii Triadă, Treime sau Trinitate. În această ordine de idei semnalăm existența de afirmări multiple privind Trinitatea, inclusiv disputele teologice. În timp ce în adordarea noastră se reliefează tangentialitățile cu conceptul de model cultural. De asemenea, și paradigma Ellen Wite despre Duhul Sfânt în „Mângâietorul pe care Christos a promis să-l trimită după înălțarea Sa, este Spiritul Sfânt în toată plinătatea Dumnezeirii, manifestând puterea harului divin către toți cei care îl primesc pe Christos și cred în El ca Mântuitor personal. Există trei personae care formează această Triadă cerească în numele acestor Trei Mari Puteri – Tatăl, Fiul și Spiritul Sfânt – sunt botezați cei care primesc pe Christos prin credință vie. Și aceste puteri vor conlucra cu supușii ascultători ai cerului în eforturile lor de a trăi noua viață în Christos” [5]. În aceeași interpretare Spiritul Sfânt are o personalitate (individualitate), calitate de persoană. ... De asemenea, el trebuie

să fie o persoană divină, altminteri El n-ar putea cerceta secretele asumate în gândul lui Dumnezeu.

Desigur, veridicitatea acestor adevăruri au fost raportate la reflecțiile lui Raoul Dederen asupra doctrinei Trinității. Reflecții în care afirmă că religia creștină a culminat cu „descoperirea” unei teologii trinitare: „... problema esențială se referă la relația Tatăl cu Fiul. Cu alte cuvinte, dacă Tatăl, Cuvântul, nu s-ar fi făcut trup, nu ar mai fi existat nici o piatră de poticnire pentru monoteismul iudaic. ... Ceea ce a făcut din creștinism o entitate vitală și ceea ce a oferit entitate experienței Creștine în mod particular a fost întâlnirea cu Iisus din Nazaret” [6].

Referitor la modelul triadic care este în esența sa modelul cultural European confirmat, inclusiv în unitatea creștinismului. Unitate care de fapt reprezintă o sintagmă de reuniune trinitariană. În contextul în care reflectarea speculativă a Trinității în filosofia clasică europeană este o axiomă. Axiomă prezentă în operele lui Hegel, Kant, Șopenhauer etc. prin prezența corelației dintre divinitatea naturii și reflecția ei în ființa umană, în care Trinitatea speculativă (Creatorul, Mântuitorul și Duhul) este superioară practicii existențiale și revelației prin întemeierea operelor despre adevărul/„истина” Divinității și manifestarea în umanitate. Această apreciere conchide, că Creatorul (Tatăl), Răscumpărătorul (Iisus) și Sfințitorul (Sfântul Duh) în corelația dintre ei ca „persoane” sunt o sintagmă unitară, dar și distincte concomitent exprimate într-o singură substanță a divinității cu adevărată egalitate și esențială în trinitate, contestând statutul de subordonare (a Fiului) sau inferioritate terestră prin continuitatea Duhului în lucrarea lui Christos și dincolo de întruparea sa, fiind indivizibilă și infinită prin relație și nu prin divizare.

Nu mai puțin interes reprezintă investigația lui Corneliu Boingeanu privind viziunile lui Moltmann și Lossky „în dialog” despre Trinitatea Divină. În structura doctrinei creației ca esență epistemologică, acceptată în termeni trinitari vom cita ulterior din Moltmann ontologia revelației supreme a Trinității argumentată prin Cruce și recunoașterea Trinității în crucificarea lui Iisus. Acest concept de interpretare a Trinității ca un proces deschis pentru muritori se reflectă în crucificare și abordează „O gramatică hermeneutică” a Trinității

nu ca pe un grup izolat, ci ca pe un „canon hermeneutic”, folosit ca bază epistemologică în existența divină transcendentă despre Dumnezeu ca Trinitate și anume: Cristologia. Gramatica Trinitară a lui Moltmann este deosebită prin hermeneutica Dumnezeului transcendent, dar și a Dumnezeului suferind uman crucificat pentru continuitatea viitorului conștiințizat prin Duh în Iisus din Dumnezeu Tatăl și, fiind energiile creației a „tuturor lucrurilor”, considerată „locuința Trinității” concepută doar prin Duhul Sfânt în hermeneutica trinitară. Evenimentul crucii este pentru Moltmann esența trinitară. Pericopa Duhului Sfânt în hermeneutica lui este reflectată prin procesul „învierii”, prin trinitatea Duhului ca lucrare a fiului, după cum trinitatea Duhului de către Dumnezeu, afară de originea sa divină, adică întrupat.

Dezvoltând subiectul cercetării subliniem afinitatea tematicii cu aspectele noțiunii de model ale teologului Moltmann. Aspecte prin care „lucrarea” unui „singur model” – Tatăl-Fiul-Duhul unitar se completează cu cel al „modelului creației”. Acesta este „lucrarea” Tatălui, răscumpărarea - interpretată ca „lucrarea” Fiului și sfințirea apreciată ca „lucrarea” Duhului, adică personajele trinității modifică modelul în comun acord și cauză comună, „... transformând istoria suferinței creației într-o istorie a speranței. ... în că toate relațiile care sunt analoage lui Dumnezeu reflectă sălășluirea primară reciprocă și interpretarea mutuală a perihorezei trinitare: Dumnezeu în lume și lumea în Dumnezeu; cerul și pământul în împărăția lui Dumnezeu, umplute de slava Sa; sufletul și trupul unite în Duhul dător de viață pentru întreaga umanitate; femeia și bărbatul – în împărăția dragostei necondiționate, eliberate spre a fi ființe umane adevărate și complete. ... Tatăl își lasă fiul să se sacrifice prin Sfântul Duh. Tatăl este dragostea care se crucifică, Fiul este dragostea care se crucifică și Duhul Sfânt este „puterea de neînvins a crucii”[7]. Revenim la Constantin Noica în afinitatea modelului cultural cu raportul culturii panteiste și avertizarea periculoasă de confundare a uniunii dintre Creator (Dumnezeu) și Creatură (Fiul) prin interdependența Duhului, ce pot fi interpretate ca 2-3 persoane sau elemente independente. Aici este esența și miezul Operei Trinitare în esența unității multiple, ce se revărsă în cultura europeană monoteistă, în unitatea ontologică a lui Dumnezeu cu realul existențial și ființa ei ca creație supremă. Unitatea și diferențierea este gramatica dialectică în exprimarea unității dintre Dumnezeu și creația sa exprimată în mod diabolic.

În baza argumentelor relatate, metoda inducției necesită concluzia, că metodologia modelului trinitar, prin hermeneutica dialectică sunt pilonul filosofic în conceperea modelului cultural într-o viziune de corespondență dialectică între transcendența lui Dumnezeu și imanența creației sale – existența pură: Dumnezeu ca trinitate și infinitatea sa au o împlinire pragmatică prin întrupare și relația dinamică de regăsire în uman și relaționare personală cu Dumnezeul Trinitar.

Deloc întâmplător în cadrul studiului se valorifică și epistemologia creștină în identificarea prezentului „acum” și viitorului „atunci” prezintă un mod util de apreciere a modelului cultural în caracteristicile sale de prezent și modificările ulterioare ce pot fi un impact adevărat pentru cultură. Deoarece doar o gramatică dialectică a proceselor de imanență și transcendență sunt un echilibru epistemologic în definirea unitară a culturii creștine definite de Moltmann excepțional în citata. „Dacă Dumnezeu își concepe creația din nimic, în ciuda păcatului dorește mântuirea ei, atunci, în trinitatea și abandonarea propriului Său Fiu, El se expune, pe Sine Însuși anihilării nimicniciei, astfel, încât să o poată învinge în Sine Însuși și prin Sine Însuși și astfel să ofere creației Sale existență, mântuire și libertate” [8].

S-a considerat important evidențierea aspectului trinitar elucidat de cercetătorul Lossky în corelația divinității și umanității naturii lui Aristos, principialitatea voinței, la fel, trinitare: sursa este Tatăl, Fiul – realizarea subordonată, Duhul Sfânt – manifestarea victorioasă prin continuitate exprimată în „renunțarea” personală a Fiului la ființa pământească. În acest din urmă sens reprezintă hermeneutica trinitară epistemologic anume în unitatea ontologică divină internă dintre cele trei persoane și umanitatea întrupată, numind-o „perihoresis” – unitate – prin –diferențiere și unitatea unei singure persoane este reconciliată prin divinitate și umanitate. Și corelația dintre voință – natură (întruparea Fiului) și prin care se realizează divinitatea. În această coeziune dialectică Lossky intercalează persoana Duhului Sfânt (a treia persoană), care materializează Trinitatea și prin manifestarea lui îl sesizăm pe Dumnezeu ca Trinitate. Epistemologia teologică a Trinității este variată și multifuncțională, însă nu poate fi reflectată în acest context, decât în corelație cu modelul cultural. Menționăm doar că sintagma Trinității nu constituie

un model ipostatic, după Lossky, în care Trinitatea se prezintă în economie/existență prin Duhul Sfânt, ci în diversitatea lor. Tatăl-Fiul-Duhul se relaționează unul față de altul, fiind o hermeneutică diversă de alte interpretări a acestei construcții de dimensiune ontologică. În final, vom remarca concluzia pentru modelul trinității în contextul istoriei filosofiei sub aspect epistemologic, adică Trinitatea nu poate fi considerată o doctrină:

- Trinitatea este esența Revelației;
- Trinitatea este cel mai superior concept despre Dumnezeu;
- Trinitatea este și un concept funcțional despre Dumnezeu;
- Trinitatea este cel mai enigmatic „mister” al teologiei creștine, conturându-se în obiectul ei;

Indubitabil că, Trinitatea înglobează și principiul hermeneutic de întregire a epistemologiei într-o structură ontologică. Întregire care în teologie înseamnă „perihoreză ontologică”, adică „o reflecție a posteriori asupra creației întrupării lui Christos prin puterea Duhului Sfânt. ... mișcarea lui Dumnezeu către creația. Și nu în ultimul rând este o mișcare a distincției identificată în paradigmele: transcendență/imanență/natură/persoană/voință și natură/energie... mișcarea lui Dumnezeu în Unitate, deoarece Unitatea și distincția funcționează în mod continuu în Trinitate” [9].

Studiile întreprinse denotă că, Trinitatea Divină are o reflecțiune immanentă și în conceptul ontologic de trinitate a Ființei: corp fizic-mental-spiritual concepută în unitatea: Dumnezeu-Duhul Sfânt-Omul, apoi reflectată în altă.Trinitate: noi-lumea-experiența lumii. Ulterior relaționează în altă. Trinitate: căutătorul-căutarea-obiectul căutării. [10]. Cu remarca că, „ tot ce a avut tărie în istoria culturii a trebuit să lanseze bunul simț: miturile, religia, filosofia, știința până și tehnica astăzi. Dacă religia creștină ar fi avut bunul simț al lui Arie și al gnosticilor, de a spune că trei lucruri nu pot fi unul singur și că omenescul nu poate fi una cu supraomenescul, probabil că n-ar fi rezistat nici trei secole” [11].

În lumina studiului nostru „povestea omului” reflectată în prisma trinității nu poate fi redusă în cristologie la Isus abstractizat și idealizat patriarhal, ci văzut în perfecțiunea de echilibru de gen (sex neutru), întru depășirea și

contestarea convențiilor timpului, pledând pentru dreptate. Metodologia de cercetare a acestui proces impune principiul istoricității în sprijinul afirmării valorilor istorice ale creștinismului expuse în mesajele Evangheliilor statice și concentrate pe metoda narațiunii în expunerea lui Isus istoric în procesul de statornicire ca personalitate și interpretarea crucificării în simbolismul teologic [12].

Referințe bibliografice

1. <https://doxologia.ro>parintele-rafail-noica>
2. NOICA Constantin. *Povestiri despre om după o carte a lui Hegel*. București: Cartea Românească, 1980, pp. 296, 225-226, 254 p.
3. NOICA, Constantin. *Povestiri despre om*. București: HUMANITAS, 2019, ", 307 p. pp. 151-152. ISBN: 978-973-50-6637-6
4. Ibidem, pp. 153-166
5. Ellen Wite. *Special Testimonies*, Series B, No. 7, 1905 din www.agvestate.andrews.edu/egi-Gin/egw2html
6. DEDEREN Raoul. *Reflecții pe tema doctrinei Trinității*. În: Trinitatea în lumina Revelației. București: Casa de Editură, Viață și Sănătate, 2010, p. 103, 374 p.
7. BOINGEANU Corneliu. *Între imanență și transcendență. (Moltmann și Lossky în dialog despre Trinitatea Divină)*. București: Editura Universitară, 2009, pp. 134-144, 377 p.
8. Ibidem, pp. 149-150
9. Ibidem, pp. 286-191
10. TODEA Steluța. *Trinitatea Ființei și prezența nemărginirii*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 2014, pp. 29-30, 146 p.
11. TĂNASE Al. *Trinitatea de aur a culturii antice grecești și a celei europene*. Iași: Tipografia Moldova, 2001, p. 235, 416 p.
12. McGRATH, James F. *Ce a învățat Isus de la femeile* (trad. din engleză de R. Cucuteanu). București: HUMANITAS, 2023, 399 p. ISBN: 978-973-50-8175-1

CONFLICTUL SOCIAL ÎN CONDIȚIILE RĂZBOIULUI HIBRID

Lucreția MALAI,

Școala doctorală Științe Umaniste și ale Educației USM

e-mail: lucretia.arhip.93@mail.ru

COD ORCID- 0000-0003-3261-0340

SOCIAL CONFLICT IN THE CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

Summary

The article addresses social conflict through the lens of hybrid warfare in the context of the Republic of Moldova. It provides an overview of the influence of conventional warfare, including subtle forms, on social conflict. It investigates how hybrid warfare affects both the stability and identity perceptions of members of society. The article highlights the psychological, social, and cultural impact of warfare on state institutions and citizens. It explores the interdependence between external influence and the internal fragility of societal institutions, as well as the necessity for deep reflection on collective identity and resilience in the contemporary context, including within Moldovan society.

Key-words: *philosophy, society, conflict, hybrid warfare, identity, destabilization, collective resilience*

Republica Moldova se află într-un palimpsest al tensiunilor geopolitice și al disonanțelor socio-culturale, manifestând o paradigmă complexă a conflictualității sociale în contextul războiului hibrid. Acest tip de conflict, marcat prin imbricarea strategiilor convenționale și neconvenționale, destabilizează ontologia colectivă a societății și subminează epistemologia coeziunii sociale. Războiul hibrid devine astfel o metanarațiune care exacerbează fragmentarismul identitar și provoacă o reevaluare a legitimității structurilor instituționale.

Prin intermediul unor practici discursiv-simbolice precum dezinformarea, manipularea cognitivă și instrumentalizarea fricii colective, războiul hibrid

reconfigurează habitusurile sociale, amplificând polarizările etno-lingvistice și politice. Aceste procese generează o criză a solidarității sociale, în care relațiile de putere devin fluide, iar percepția asupra justiției și echității este profund erodată. În acest cadru, conflictul social nu mai poate fi redus la o simplă antagonie, ci trebuie interpretat ca o dialectică între contradicțiile imanente ale modernității și presiunile externe ale actorilor geopolitici.

Din perspectivă filosofică, conflictul social în Republica Moldova relevă o tensiune permanentă între identitatea colectivă ca proiect normativ și disoluția acesteia sub influența unor factori externi destabilizatori. Astfel, războiul hibrid devine o oglindă a vulnerabilităților structurale și a insuficiențelor axiologice ale unei societăți aflate în căutarea unui echilibru între tradiție și modernitate. Conflictul social reprezintă, de asemenea, o provocare hermeneutică, invitând la o reevaluare critică a modului în care discursurile publice construiesc și perpetuează realitățile conflictuale.

Pentru a decela complexitatea conflictului social în contextul războiului hibrid din Republica Moldova, este imperativ să ne raportăm la teoriile clasice ale conflictului, reevaluându-le din perspectiva actualității. Aceste paradigme oferă un cadru analitic indispensabil pentru înțelegerea dinamicii tensiunilor sociale într-un spațiu caracterizat de o profundă fragmentare identitară și epistemologică.

În viziunea marxistă, conflictul social își are rădăcinile în inegalitățile structurale, economice și sociale. După cum afirmă Karl Marx, „*conflictele sociale izvorăsc din inegalitățile structurale ce determină polarizarea economică și excluderea socială, generând tensiuni persistente între grupurile dominante și cele marginalizate*” [1, p. 799]. Or, în contextul moldovenesc, disparitățile economice între regiuni, corupția endemică și fenomenele de oligarhizare devin catalizatori ai unor antagonisme sociale sistemice. Aceste realități relevă, așadar, o vulnerabilitate intrinsecă a populației, susceptibilă la manipulări externe și interne, care exacerbează sentimentul de alienare socială.

Teoria conflictului a lui Ralf Dahrendorf aduce o dimensiune suplimentară, depășind cadrul exclusiv economic prin evidențierea tensiunilor generate de autoritate și distribuția puterii, evidențiind: „*conflictul social este, prin*

urmare, un teren în care autoritatea este contestată, iar lupta pentru putere este constantă și inevitabilă, iar în acest proces, grupurile de interese se află în competiție pentru influență și control” [2, p. 23]. Altminteri spus, conflictul între instituțiile statului și societatea civilă, precum și rivalitățile dintre grupurile de interese, poate fi interpretat ca o expresie a unor structuri de autoritate contestate. În această cheie, conflictul social devine un teren al negocierii legitimității și al redefinirii relațiilor de putere.

Pe de altă parte, perspectiva funcționalistă a lui Lewis Coser sugerează că, în anumite condiții, *„conflictul poate contribui la consolidarea identității colective și poate juca un rol important în stimularea transformărilor sociale, dar în același timp, când este utilizat în scopuri politice, poate deveni o forță destabilizatoare care subminează coeziunea socială”* [3, p. 90]. Cu toate acestea, în condițiile războiului hibrid, conflictul este adesea instrumentalizat pentru a destabiliza coeziunea socială. Astfel, conflictul încetează să mai fie o dinamică firească a progresului social și devine o tehnologie de disoluție identitară și socială.

În această dinamică, conflictul nu mai este doar un factor de schimbare socială, ci devine o forță de destabilizare controlată, ce fragmentează coeziunea și realitatea colectivă.

Războiul informațional, ca parte esențială a războiului hibrid, reconfigurează conflictualitatea prin utilizarea unor mecanisme subtile, dar profund destabilizatoare, precum dezinformarea, propaganda și manipularea discursivă. Or, aceste practici nu doar subminează structurile instituționale, ci și fragmentează percepția asupra realității sociale. Propaganda, definită ca difuzare intenționată de mesaje distorsionate sau false, devine un instrument de modelare a conștiinței colective. *„Dezinformarea”* a fost definită ca *„difuzarea de informații distorsionate sau în mod deliberat false”* [4], altfel spus, o practică deliberată ce operează la intersecția dintre controlul discursiv și manipularea cognitivă.

Astfel, manipularea psihologică joacă un rol esențial, influențând percepțiile și deciziile indivizilor fără consimțământul lor conștient. Rețelele sociale, ca vehicule ale diseminării rapide, amplifică aceste fenomene, transformând mediul digital într-un teren de luptă simbolică. În acest spațiu, platformele nu

doar polarizează societatea, ci erodează încrederea în structurile fundamentale ale democrației și subminează orice formă de opoziție. Așadar, războiul informațional transcende tehnologia, devenind un instrument ontologic de restructurare a realității percepute.

Aceste dinamici aduc în prim-plan o serie de întrebări esențiale despre natura adevărului, legitimitatea discursului și rolul simbolicului în arhitectura socială. Războiul informațional nu se limitează la un conflict al datelor, ci reprezintă o luptă pentru hegemonia narativă, în care semnificațiile sunt folosite ca arme, iar coeziunea socială este subminată de interese particulare.

Conform cercetărilor recente, fenomenul „dezinformării” nu presupune neapărat o intenție premeditată. Astfel, Luciano Floridi [5] subliniază faptul că acest fenomen și-a depășit limitele inițiale, extinzându-se dincolo de domeniul comunicării politice și al relațiilor internaționale, având aplicații în diverse sfere. De exemplu, termenul *„dezinformare”* este utilizat și în domeniul medical, referindu-se la absența de informații corecte pe care pacienții le pot avea despre anumite afecțiuni. Oricum ar fi, este posibil ca o persoană să nu fie conștientă de o problemă de sănătate din cauza lipsei de atenție față de informațiile de actualitate sau din cauză că nu urmărește mass-media. În astfel de situații, cetățeanul rămâne, astfel, neinformați sau, altfel spus, dezinformați, așa cum subliniază Romero-Rodríguez [6], dar nu din cauza unei acțiuni deliberate.

În ciuda acestui fapt, paradoxal, într-o eră în care accesul la informație este aproape nelimitat datorită tehnologiilor informaționale, apatia și dezinteresul față de informațiile politice sunt larg răspândite. Aceasta conduce implicit la un nivel semnificativ al *„dezinformării”* în rândul populației, chiar și atunci când nu există o intenție evidentă de manipulare. Conform lui Don Fallis [7], în aceste cazuri nu este corect să se utilizeze termenul *„dezinformare”* în sensul său strict, care presupune o acțiune coordonată de manipulare din partea unui emitent. Astfel, utilizarea termenului în contextul actual necesită o înțelegere nu doar ca un proces activ de manipulare, ci și ca o consecință a unui deficit al implicării cetățenilor în sfera publică.

În ciuda accesului aproape nelimitat la informație, apatia și dezinteresul față de subiectele importante sunt tot mai răspândite în societate. Acest fenomen nu doar că reflectă o îndepărtare de sfera publică, dar contribuie și la formarea unui mediu în care dezinformarea poate prospera, chiar și atunci când nu există intenții clare de manipulare. Într-o eră a tehnologiilor avansate, informațiile circulă rapid, însă mulți nu sunt suficient de implicați pentru a le înțelege sau verifica în mod adecvat. Această lipsă de atenție și analiză critică creează o fereastră largă pentru apariția unor interpretări greșite ale realității, care nu sunt neapărat rezultatul unei acțiuni coordonate, dar care influențează semnificativ percepțiile publicului.

Această apatie este alimentată de o complexitate tot mai mare a mesajelor și surselor de informație. În loc să devină o oportunitate de educație și informare, accesul la informații poate duce la o confuzie mai mare, iar oamenii, din lipsă de timp sau dorință, aleg să ignore subiectele politice sau sociale relevante. Astfel, nu doar că se amplifică lipsa de implicare, dar se creează și un teren fertil pentru interpretări eronate care ajung să definească modul în care indivizii percep evenimentele din jurul lor.

În acest context, educația pentru discernământul informațional devine un factor crucial, nu doar pentru a combate dezinformarea, ci și pentru a preveni crearea unor viziuni distorsionate asupra realității. Dacă oamenii nu sunt încurajați să aprecieze importanța înțelegerii corecte a informațiilor, riscul ca aceasta să devină o armă puternică de manipulare este semnificativ mai mare. Așadar, pentru a construi o societate mai conștientă și implicată, trebuie să încurajăm un comportament activ în ceea ce privește consumul și analiza informațiilor, în loc să lăsăm acest proces în mâinile celor care controlează mesajele.

Într-o eră marcată de ceea ce unii teoreticieni numesc război hibrid, esența înțelegerii nu stă doar în abordarea actelor directe de agresiune, ci în analiza subtilă a modului în care forțele externe, precum moștenirea sovietică, își modelează nu doar structurile politice ale unui stat, ci și conștiințele colective ale indivizilor care formează acea societate. Astfel, nu este suficient să vorbim despre o presiune geopolitică externă, ci mai ales despre acea putere

simbolică care transformă ordinea națională într-o veritabilă luptă ideologică, ce transcende limitele instituționale.

„Manipularea simbolică a realității” devine astfel cheia înțelegerii războiului hibrid, nu ca o confruntare strict militară, ci ca un război al semnificațiilor, în care percepțiile și identitățile colective sunt modelate. În acest context, moștenirea sovietică joacă rolul unui arhitect al „realității sociale alternative”, în care Moldova este prezentată ca un partener natural al acestui spațiu geografic și politic, iar aspirațiile sale de integrare europeană sunt demonizate ca amenințări la adresa unui „echilibru natural” impus de moștenirea sa geostrategică.

Acest proces de construcție a unei identități naționale fluide, fragilizată de interferențele externe, este dublat de un război simbolic care, la fel ca orice alt război, se prefigurează ca o luptă între două ordine ale realității: ordinea impusă de structurile externe și ordinea căutată de societatea locală. În acest sens, conflictul social nu poate fi înțeles doar prin prisma politicii, ci mai ales printr-o prismă filosofică, în care interferențele externe între „realitatea obiectivă” și „realitatea politică” devin terenul unei bătălii pentru controlul minților și inimilor indivizilor.

Astfel, în fața acestei dualități, actorii externi, inclusiv Uniunea Europeană și Statele Unite ale Americii, nu sunt doar participanți într-un joc geopolitic, ci reprezintă, într-un sens filosofic, forțe care se confruntă între ele nu doar pe câmpul geopolitic, dar și pe cel al normelor și principiilor ce structurează ordinea lumii. Între „ordine” și „haos” se află spațiul în care viziunea națională a unui stat trebuie să se negocieze și să se reconstituie, iar acest lucru se poate întâmpla doar printr-un dialog al rațiunii și al respectului reciproc. În acest dialog al rațiunii, fiecare națiune trebuie să își afirme propria identitate, chiar dacă aceasta se află sub influența unei „realități politice” contrafăcute.

Republica Moldova se află în fața unei mari provocări filosofice, nu doar politice, iar viitorul său va depinde nu doar de intervențiile externe, ci și de capacitatea sa de a construi un sens al identității naționale care să reziste presiunilor simbolice și să regăsească un echilibru între trecut și viitor. Aceasta este, în esență, miza unei lumi în care războaiele nu mai sunt doar bătălii fizice, ci conflicte ideologice care modelează destinul colectiv.

În fața provocărilor aduse de războiul hibrid, care depășește limitele unei simple confruntări militare pentru a se întinde într-o vastă sferă psihosocială și informațională, Republica Moldova se află într-o poziție de a-și reconceptualiza securitatea națională printr-o abordare integrată. Or, războiul hibrid nu poate fi abordat doar prin prisma strategiilor tactice și a tehnologiilor de vârf, ci necesită o decodificare a transformărilor pe care le impune la nivelul structurilor cognitive colective și ale relațiilor interumane, întrucât războiul nu este doar o luptă pentru teritorii, ci și pentru realitățile în care acestea se încadrează.

Astfel, consolidarea rezilienței naționale devine un imperativ epistemologic, iar în acest sens, educația media joacă un rol central, fiind mai mult decât un mecanism informativ, un act de emancipare cognitivă. După cum semnaleză Horkheimer și Adorno în analiza lor asupra industriei culturale, *„industria culturală produce un tip de cultură care nu mai are legătură cu ideea autentică de artă sau educație, fiind redusă la simpla satisfacere a cerințelor pieței și la formarea unor consumatori pasivi. Educația devine, astfel, un proces de formare a unui subiect care să poată naviga în aceste fluxuri informaționale și să discearnă între realitatea obiectivă și construcțiile manipulative care sunt prezentate ca adevăruri.”* [8, p. 211]. Altminteri spus, educația devine un act de auto-apărare cognitivă, care presupune nu doar asimilarea de informații, ci și dezvoltarea unei capacități critice în fața realităților fabricate de forțele externe.

În paralel, mass-media, ca bastion al unui discurs public liber și pluralist, devine un actor fundamental în acest proces. Conform viziunii habermasiene, un spațiu public democratic necesită diversitate și pluralism, prin care fiecare voce să contribuie la edificarea unei realități comune. În acest cadru, mass-media devine nu doar un simplu canal de informare, ci un veritabil apărător al unui contract social rațional, protejând ordinea discursivă și rezistând încercărilor de a impune narative externe distorsionate.

Încrederea în instituțiile democratice se constituie ca fundamentul esențial al coeziunii sociale, având rolul de a întări legătura indisolubilă între cetățean și structurile statale. Astfel, transparența guvernamentală se impune ca un pilon central în prevenirea capturării statului de către interesele particulare, fiind, în

esență, un proces continuu de reconstrucție a legitimității instituționale și de reconfirmare perpetuă a responsabilității față de cetățeni. Această transparență nu este doar o practică administrativă, ci o manifestare activă a unei guvernări care, prin deschiderea sa, reînnoiește constant încrederea colectivă, subliniind legătura de interdependență dintre autoritate și comunitatea pe care o servește.

Securitatea cibernetică capătă o dimensiune ontologică, transformându-se într-un pilon al suveranității naționale. Într-o eră în care informațiile devin o resursă strategică, protecția acestora nu mai este doar o chestiune tehnologică, ci și una epistemologică, întrucât protejarea datelor devine un mod de a apăra integritatea realității în fața amenințărilor externe. Așadar, investițiile în infrastructura cibernetică nu sunt doar necesități pragmatice, ci un act de autoapărare într-o eră post-modernă în care realitățile alternative pot fi construite prin atacuri informaționale, cu scopul de a submina stabilitatea națională.

Reforma sectorului de securitate, cu un accent deosebit pe modernizarea serviciilor de informații, reprezintă un răspuns necesar la imperativul protecției suveranității naționale, subliniind că securitatea nu poate fi înțeleasă doar ca o structură autoritară, ci ca un proces fluid, continuu și colaborativ între instituțiile statului și cetățeni. Securitatea se transformă într-un act de responsabilitate colectivă, în care protecția națională devine mai mult decât un mecanism impus de stat, fiind rezultatul unui angajament mutual între autorități și comunitate, bazat pe un schimb constant de informații, resurse și încredere reciprocă. Acest proces reconceptualizează securitatea ca o formă dinamică de interdependență și coeziune socială, integrată în rețeaua complexă a relațiilor instituționale și civice.

Cooperarea internațională în fața războiului hibrid nu este doar o necesitate geopolitică, ci răspunde unei cerințe mai profunde legate de interdependența globală. Războiul hibrid devine astfel o luptă globală pentru adevăr și stabilitate, unde parteneriatele între state și organizațiile internaționale joacă un rol crucial în crearea unui echilibru global. În acest context, solidaritatea între națiuni și colaborarea continuă constituie premisele unei lumi în care relațiile dintre state nu sunt doar dictate de forță, ci sunt susținute de un sistem de încredere

reciprocă și responsabilitate comună. Așa cum precizează Immanuel Kant: „lumea poate fi organizată doar în măsura în care fiecare națiune recunoaște drepturile celorlalte, fără a impune propria viziune” [9, p. 50].

În contextul global interdependent, combaterea războiului hibrid presupune nu doar o coordonare între națiuni, ci și o atenție sporită asupra regiunilor afectate de conflicte înghețate, cum este cazul Transnistriei. Gestionarea acestui conflict devine, astfel, un test al eficienței cooperării internaționale și al capacității de a preveni manipularea geopolitică și ideologică, riscuri ce pot destabiliza echilibrul regional. Conflictul transnistrean „înghețat” de decenii, este reanimat subtil de războiul hibrid, care se manifestă nu doar pe linia militară, ci și prin manipularea percepțiilor colective și a realităților politice construite.

În acest sens, evoluțiile din Era Informațională au contribuit semnificativ la redefinirea conflictelor contemporane. În trecut, conflictele erau de obicei limitate la dimensiunea militară, însă în prezent, războiul hibrid se extinde și la nivelul ideologic și cultural. Aceasta transformare a conflictului transnistrean este influențată nu doar de dinamica internă a Moldovei, dar și de complexitatea geopolitică globală. Astfel, în mod subtil, conflictele contemporane se schimbă din simple dispute politice într-o luptă pentru controlul percepțiilor și ideologiilor, iar aceste conflicte sunt modelate de interconexiunile și interdependențele globale.

Această dinamică nu se limitează doar la aspectele vizibile ale conflictului, ci adâncește complexitatea acestuia prin influențele ideologice care se transmit rapid prin intermediul rețelelor de informații și al mediilor de comunicare. Astfel, războiul hibrid devine un „război cultural”, un concept definit de Pierre Bourdieu, care subliniază că „lupta pentru putere se duce nu doar pe planul material, ci și pe cel simbolic, unde câștigătorii controlează percepțiile și produc realități care devin acceptate ca naturale” [10, p. 312]. În acest „război cultural”, identitatea și percepțiile colective sunt extrem de vulnerabile la manipulare, iar în acest context, gestionarea eficientă a acestor influențe devine esențială pentru menținerea stabilității regionale.

Potrivit autorului Ana Pascaru, „deschiderile prin intermediul oportunităților aduc în prim-planul lumii contemporane aspectele dimensiunilor mai puțin cunoscute și elucidate, dar care se dovedesc a fi protagoniste de influențe considerabile ce se produc în toate domeniile de activitate” [11, p. 41]. Această observație reflectă o tendință importantă în dezvoltarea conflictelor hibride, unde nu doar puterea militară joacă un rol crucial, dar și capacitatea de a controla și manipula informațiile care ajung la publicul larg.

Delimitările dintre diferitele paradigme sociale și culturale sunt tot mai greu de conturat, iar aceste imposibilități influențează profund relațiile din și dintre societățile contemporane. Într-un mediu comunitar, unde aceste granițe pot fi teoretic stabilite, dar nu și concretizate, ele au stat la baza dezvoltării societății moderne de mai bine de o jumătate de secol. Chiar și societățile cu regimuri comuniste, care au încercat să stopeze sau să redirecționeze modernismul, nu au putut evita impactul postmodernismului, care a dominat perspectiva evoluției acestora. În locul unui progres fluid, a existat un tip de informatizare doctrinară, iar civilizația a fost modelată conform unor norme ideologice restrictive. „Cunoașterea raportului dintre civilizațional și cultural în societățile precum cea moldovenească a degrevat identificarea delimitărilor, dar nu și efectele acestora.” [12, p. 15]

Deschiderile în acest context, susținute de schimbările profunde din cadrul comunităților, pot contribui la crearea unui echilibru mai stabil și la soluționarea conflictelor sociale, dar doar dacă sunt gestionate corespunzător. Altfel, riscurile de a alimenta tensiuni și manipulări ideologice, care pot destabiliza întreaga regiune, devin evidente. Astfel, în fața provocărilor globale și ale conflictelor hibride, oportunitățile oferite de era informațională pot reprezenta atât o amenințare, cât și un beneficiu, în funcție de modul în care sunt utilizate. Dacă sunt gestionate corect, aceste oportunități pot ajuta la dezvoltarea unei societăți mai informate și mai reziliente, capabile să facă față diverselor provocări. În schimb, ignorarea acestora poate duce la o vulnerabilitate crescută în fața manipulațiilor geopolitice și ideologice.

Într-o viziune mai pesimistă, contextul poate favoriza exploatarea vulnerabilităților și a conflictelor latente, ducând la o escaladare bruscă și

periculoasă. Războiul informațional și dezinformarea pot adânci sentimentul de ură și separare, iar slăbirea controlului statului asupra regiunii transnistrene ar permite o radicalizare a acțiunilor separatiste. Aceste acțiuni, așa cum subliniază Ana Pascaru, reflectă caracterul revanșard al politicii Federației Ruse, care vizează „*șubrezirea suveranității și independenței societăților din fosta mega societate sovietică*” [13, p. 24]. În acest cadru, escaladarea poate duce nu doar la un conflict deschis, ci și la implicarea unor actori externi, iar în acest caz, conflictul local ar putea deveni un factor destabilizator la nivel european, având implicații umanitare și regionale grave. Întreaga regiune riscă să se transforme într-un punct fierbinte pentru securitatea globală.

Soluționarea politică a conflictului ar presupune un proces mai complex, un dialog gradual, dar fragil, în care aspectele interne și externe ale conflictului s-ar interconecta pentru a obține o reconciliere parțială. În acest scenariu, presiunea internațională ar juca un rol fundamental, iar schimbările în politica externă a Rusiei ar putea adresa unele din barierele istorice ce împiedică o soluție de reconciliere. Totuși, asemenea unui dialog continuu, orice progres ar fi ancorat într-o complexitate politică și economică vastă, iar încrederea între părți, esențială în orice proces de reconciliere, ar rămâne fragilă, supusă intereselor divergențiate ale actorilor interni și externi.

Autonomia administrativă într-un stat unitar, cum ar fi Republica Moldova, înseamnă că regiunile pot avea un anumit grad de autoguvernare, dar fără a pune în pericol unitatea statului. Acest model permite autorităților locale să ia decizii privind dezvoltarea economică, educația, infrastructura sau cultura, fără a fi necesară intervenția directă a guvernului central în fiecare detaliu.

Pentru Moldova, acest concept ar putea oferi soluții pentru regiunile cu specific diferit, cum ar fi Găgăuzia sau raioanele din stânga Nistrului, fără a implica riscul fragmentării statale. Un astfel de sistem ar putea consolida coeziunea națională, oferind în același timp mai multă flexibilitate administrațiilor locale în gestionarea resurselor și politicilor publice.

Implementarea unei autonomii administrative eficiente presupune un echilibru clar între competențele statului central și cele ale regiunilor, evitând suprapuneri birocratice sau conflicte de jurisdicție. Totodată, este esențial ca

această autonomie să fie reglementată printr-un cadru legal clar, care să prevină tendințele separatiste și să garanteze respectarea intereselor naționale. Din perspectivă filosofică, ideea de autonomie administrativă într-un stat unitar, cum este Republica Moldova, poate fi analizată prin prisma echilibrului dintre libertate și autoritate, dintre identitate locală și coeziune națională. Conceptul reflectă tensiunea fundamentală dintre principiul subsidiarității – conform căruia deciziile ar trebui luate la nivelul cel mai apropiat de cetățeni – și necesitatea unei guvernări centrale puternice, capabile să asigure unitatea și stabilitatea statului.

Un stat unitar cu autonomie administrativă nu este doar o construcție juridico-politică, ci și un spațiu al negocierii între comunități cu identități și aspirații distincte. În viziunea lui John Rawls, un sistem echitabil trebuie să garanteze fiecărui grup acces egal la oportunități și drepturi, fără a permite ca autonomia să devină un instrument de excludere sau privilegii excesive. În schimb, filosofi contractualiști, precum Rousseau, ar sublinia că orice autonomie trebuie să fie compatibilă cu voința generală, evitând diviziuni care ar putea submina unitatea democratică a statului.

În cazul Republicii Moldova, autonomia administrativă ridică întrebări despre natura identității colective și despre legitimitatea revendicărilor regionale. Dacă autonomia este înțeleasă ca o formă de descentralizare care sprijină eficiența și dezvoltarea locală, aceasta poate fi justificată pe baze utilitariste. Însă, dacă devine un pretext pentru revendicări separatiste, atunci poate fi percepută ca o amenințare la adresa unității naționale.

Astfel, dilema filosofică esențială rămâne: cum poate fi menținută suveranitatea națională fără a suprima diversitatea locală? Răspunsul ar putea rezida într-un model de autonomie bine reglementată, care nu doar distribuie puterea administrativă, ci și creează mecanisme de dialog și cooperare între centru și regiuni, asigurând astfel un echilibru sustenabil între pluralism și unitate.

Factorii geopolitici rămân esențiali în modelarea evoluției acestui conflict, iar schimbările din politica Rusiei, atitudinile și acțiunile Uniunii Europene și ale Statelor Unite, dar și evoluția conflictului din Ucraina, pot influența

semnificativ scenariile posibile. Conform analizei realizate de Ana Pascaru, „*cel artificial, odată declanșat, înlătură tentativele de soluționare a diferendelor sau divergențelor*”, iar experiența de trei decenii de conflict în raioanele de est ale Republicii Moldova „*este mai mult decât concludentă*” [14]. În același timp, voința populației din Moldova și Transnistria de a găsi o cale pașnică ar putea deveni un catalizator pentru o soluționare stabilă, contribuind la construirea unui viitor mai echilibrat și mai sigur.

Așadar, viitorul acestui conflict rămâne incert, subiect la o multitudine de factori interdependenți și dinamici, iar cheia unui progres sustenabil va consta într-o abordare echilibrată, care să includă actorii internaționali, dialogul continuu și o reformă profundă a structurilor interne ale statului. O soluție durabilă și pașnică ar putea fi posibilă doar în măsura în care statul moldovean își va întări instituțiile și va răspunde presiunilor interne și externe într-o manieră coerentă, dar flexibilă. Totodată, viitorul Republicii Moldova nu poate fi separat de provocările constante ale unui conflict hibrid ce se intercalează cu schimbările geopolitice, generând o interacțiune dinamică între factorii interni și cei externi. Oricum, soluția nu poate fi una simplă, ci presupune un proces continuu de consolidare a instituțiilor și de reformare internă, în paralel cu o adaptare constantă la presiunile externe. Doar printr-o abordare care să echilibreze aceste forțe contrastante, Moldova poate spera la o evoluție stabilă, în care instituțiile sale să reziste în fața complexității riscurilor contemporane.

Viitorul Republicii Moldova, asemenea oricărui stat plasat într-un context geopolitic volatil, se află sub semnul incertitudinii, cu multiple coliziuni între factori interni și presiuni externe. Or, capacitatea de a răspunde provocărilor generate de războiul hibrid devine un factor decisiv în dezvoltarea sa politică și socială, determinând direcțiile pe care le va urma. Viitorul său, într-un asemenea cadru, nu poate fi perceput decât printr-o prismă fragilă, marcată de complexitatea interacțiunilor externe care influențează decisiv structurile de guvernare interne, în sensul unei „*modernități reflexive*”. Astfel, este evident că viitorul Moldovei poate lua multiple forme, fiecare impunând întrebări profunde asupra identității naționale, securității și locului său în ordinea internațională.

Scenariul optimist proiectează o evoluție în care statul moldovean reușește să-și construiască o reziliență consolidată, nu doar instituțională, dar și socială, integrarea sa în Uniunea Europeană devenind o culminare a acestui proces. Aceasta ar însemna, nu doar un triumf geopolitic, dar și un angajament profund față de principiile unei ordini globale fondate pe dialog rațional și consens. Astfel, integrarea ar funcționa ca un liant între Moldova și valorile fundamentale ale unui sistem politic transparent și cooperant, în care pluralismul și transparența nu sunt doar dorințe, ci necesități impuse de realitățile geopolitice ale lumii contemporane. De asemenea, aceasta ar reduce vulnerabilitățile externe ale statului și ar contribui la consolidarea unei identități naționale mai rezistente la manipulări externe.

În contrast, scenariul pesimist desenează o viziune sumbră, în care războiul hibrid continuă să fragmenteze structurile statale, determinând Moldova să devină un stat vulnerabil, sub controlul direct al unor actori externi ostili. Aici, fragilitatea instituțională devine o verigă de legătură între teoria puterii fragmentate, în care instabilitatea politică riscă să submineze statul până la statutul de „*realitate marionetă*”, incapabilă să-și exercite controlul asupra propriilor destine. Astfel, vulnerabilitățile interne și presiunile externe ar putea duce Moldova într-o direcție în care nu mai poate îmbina interesele naționale cu cele ale comunității internaționale, devenind un actor pasiv pe scena geopolitică.

Între aceste două extreme, există scenariul intermediar, ce sugerează o continuare a progreselor în combaterea războiului hibrid, dar cu o vulnerabilitate persistentă față de noile atacuri. Într-un asemenea cadru, riscurile nu pot fi niciodată complet eliminate, iar statul trebuie să navigheze într-o permanentă stare de alertă, adaptându-se rapid la noile realități externe. Aceasta reflectă natura „*societății riscurilor*”, în care chiar și progresele semnificative nu sunt suficiente pentru a proteja în totalitate statul de provocările viitoare. În acest sens, Moldova ar trebui să se pregătească continuu pentru noi încercări, dezvoltând o capacitate constantă de evaluare a riscurilor interne și externe, menținându-și flexibilitatea politică și adaptabilitatea strategică.

În final, indiferent de scenariul ce va prevala, viitorul Republicii Moldova depinde de abilitatea sa de a construi un contract social robust, ce să fie capabil să răspundă provocărilor unui război hibrid complex. Acest contract presupune o colaborare activă între cetățeni, instituții și actori internaționali, în vederea creării unui cadru de securitate și stabilitate durabile. Cu alte cuvinte, succesul Moldovei se află în echilibrul dintre menținerea unei ordini interne coezive și integrarea într-o rețea internațională în care principiile dialogului și cooperării rămân pilonii fundamentali ai stabilității și dezvoltării.

Războiul hibrid constituie o provocare deosebit de complexă pentru Republica Moldova, impunând o analiză detaliată a interacțiunii dintre factori interni și externi. Acest tip de conflict nu se rezumă doar la confruntări directe, ci se caracterizează prin manipulări subtile și influențe externe care subminează coeziunea socială și stabilitatea instituțională. În acest context, fragilitatea statului moldovean devine o problemă fundamentală, nu doar din punct de vedere politic, ci și social, iar vulnerabilitatea instituțiilor, exacerbată de presiunile externe și de conflictele interne, subliniază necesitatea imperativă de reforme structurale. În absența unei transformări fundamentale a instituțiilor sale, statul nu va putea răspunde adecvat provocărilor contemporane. Totuși, în fața acestor dificultăți, se ivesc oportunități semnificative pentru întărirea dialogului intersocial și între stat și partenerii internaționali, deschizând calea către soluții durabile, bazate pe cooperare și înțelegere reciprocă. În plus, viitorul Republicii Moldova depinde de abilitatea sa de a naviga aceste influențe externe complexe fără a ceda în fața presiunilor care riscă să divizeze societatea. Consolidarea rezilienței sociale și a unei identități naționale solide se constituie astfel în pilonii fundamentali ai unei reacții adecvate la aceste provocări. În final, construirea unei stabilități durabile necesită un efort colectiv substanțial, întemeiat pe un cadru de încredere și pe o colaborare constantă între cetățeni și instituțiile statului.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. MARX, K. Capital: A Critique of Political Economy, Volume 1. New York: Penguin Publishing Group, 1990, 1152 p. ISBN: 9780140445688.
2. DAHRENDORF, R. Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford: Stanford University Press, 1959, 352 p. ISBN: 9780804705615.
3. COSER, L. The Functions of Social Conflict. Free Press, 1964, 192 p. ISBN: 9780029068106.
4. Большая советская энциклопедия.
5. <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/021/573.htm>, accesat: 26.11.2024
6. FLORIDI, L. Brave Net.World: The Internet as a Disinformation Superhighway. En The Electronic Library, 1996, vol. 14, nr. 6, p. 509-514.
7. ROMERO-RODRÍGUEZ, L. M. Hacia un estado de la cuestión de las investigaciones sobre desinformación / misinformation. En Correspondencias & Análisis, 2013, vol. 03, nr. 3.
8. FALLIS, D. What Is Disinformation? En Library Trends, 2015, vol. 63, nr. 3, p. 401-426.
9. HORKHEIMER, M., ADORNO, T. W. Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente. FISCHER Taschenbuch, 1988, 288 p. ISBN: 9783596274048.
10. KANT, I. Zum Ewigen Frieden, Ein Philosophischer Entwurf. Legare Street Press, 2022, 94 p. ISBN: 9781017843088.
11. BOURDIEU, P. La distinction: Critique sociale du jugement. Paris: Éditions de Minuit, 1979, 672 p. ISBN 978-0674212770.
12. PASCARU, A. Provocările societății în algoritmi de cunoaștere. Chișinău, 2022, 258 p. ISBN 9789975643504.
13. PASCARU, A. Corelația dintre civilizațional-cultural în societatea bazată pe cunoaștere. Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2013, n.2 (162), pp. 7-16. ISSN: 18572294.
14. PASCARU, A. Provocările societății în algoritmi de cunoaștere. Chișinău, 2022, 258 p. ISBN: 9789975643504.
15. PASCARU, A. Societatea între conflict și conciliere: cazul Republicii Moldova. Chișinău: Tipografia Sirius, 2012, 192 p. ISBN: 9789975570336.

FIINȚA LIBERĂ ȘI ANXIETATEA ALEGERII: REFLECȚII KIERKEGAARDIENE ASUPRA CONDIȚIEI UMANE ÎN LUMEA DE AZI.

Nadejda CHIRONDA , mrd FIF USM

(<https://orcid.org/0009-0004-4661-2886>,

c_nadia@mail.ru,

*THE FREE BEING AND THE ANXIETY OF CHOICE: KIERKEGAARDIAN
REFLECTIONS ON THE HUMAN CONDITION IN TODAY'S WORLD*

Summary

This paper examines Søren Kierkegaard's existential philosophy and its relevance in the contemporary world. In a society marked by rapid globalization, technological advancements, and socio-political instability, the concepts of freedom, authenticity, and individual choice have taken on new importance. Kierkegaard's exploration of human existence as a tension between possibility and necessity, freedom and anxiety, authenticity and despair, offers valuable insights into the challenges individuals face today. The paper highlights how Kierkegaard's ideas on freedom, anxiety, and choice resonate with contemporary dilemmas, providing a framework for individuals to confront their existential challenges in a world increasingly dominated by external pressures.

keywords: anxiety, being, choice, freedom.

INTRODUCERE

Într-un secol marcat de globalizare accelerată, progrese tehnologice fără precedent și instabilitate socio-politică, problema libertății și autenticității capătă o semnificație centrală. Filosofia lui Søren Kierkegaard oferă un cadru conceptual care poate ilumina provocările contemporane, nu doar ca un produs al epocii romantice, ci ca o reflecție profundă asupra condiției umane, capabilă să sprijine explorarea dilemelor fundamentale ale individului

modern. Kierkegaard definește existența umană ca o tensiune permanentă între posibilitate și necesitate, între libertate și angoasă, între autenticitate și conformism. În acest sens, întrebarea centrală a lui Kierkegaard — „Cum poate individul să devină el însuși?” — devine extrem de actuală într-o lume în care individul este constrâns să aleagă continuu în fața unui număr copleșitor de opțiuni, fără un ghid clar care să ofere un sens coerent vieții.

Contextul actual este marcat de influența tehnologiei, care redefineste modul în care indivizii își trăiesc viața și își construiesc identitatea. Algoritmii care guvernează rețelele sociale și motoarele de căutare, presiunile economice ce reduc opțiunile de viață la consum și conformism, dar și criza identitară cauzată de schimbările culturale rapide reflectă, într-o formă nouă, dinamica existențială descrisă de Kierkegaard în lucrările sale fundamentale, precum *Boala de moarte* [1] și *Frica și cutremurul* [2]. Kierkegaard abordează problemele alienării sinelui și responsabilității existențiale, punând accent pe necesitatea unei alegeri autentice, care să depășească superficialitatea impusă de societate.

Pentru Kierkegaard, libertatea nu reprezintă doar absența constrângerilor externe, ci implică o responsabilitate profundă de a-și asuma propria existență ca pe un proiect unic și irepetabil. Alegerea, în acest cadru, nu este o simplă decizie funcțională, ci o provocare existențială, prin care individul își definește sensul și autenticitatea. În contrast cu alegerile dictate de normele sociale și cultura „spectacolului și consumului”, Kierkegaard susține că doar printr-o asumare conștientă a responsabilității individul poate depăși starea de alienare și poate accede la o existență autentică. Această viziune capătă o relevanță aparte în prezent, într-o lume ce privilegiază viteza, eficiența și superficialitatea, adesea în detrimentul reflecției și responsabilității personale.

Anxietatea, concept central în gândirea lui Kierkegaard, nu este percepută ca un obstacol ce trebuie eliminat, ci ca o condiție inerentă a libertății umane, un semnal al faptului că individul se confruntă cu infinitul posibilităților sale. În societatea devine omniprezentă, fiind resimțită în fiecare domeniu al vieții — de la alegerile legate de carieră și educație, până la cele referitoare la identitatea personală și socială. Kierkegaard sugerează că anxietatea poate deveni un catalizator al autenticității, un impuls necesar pentru ca individul să-și clarifice valorile și să-și asume alegerile în mod conștient.

Un exemplu contemporan relevant este cel al rețelelor sociale, care oferă o abundență aparent infinită de opțiuni pentru a construi și a proiecta identitatea personală. Aceste platforme promovează norme sociale care favorizează conformismul și validarea externă, generând o formă de anxietate colectivă legată de acceptare și statut social. În loc să faciliteze autocunoașterea, ele adesea induc o „falsă libertate”, în care alegerile individului sunt dictate de algoritmi și de presiunile sociale, mai degrabă decât de reflecția personală. Kierkegaard ar interpreta acest fenomen drept o manifestare modernă a stadiului estetic, unde individul se pierde în plăcerile imediate și în căutarea validării exterioare, fugind de responsabilitatea de a-și defini propriul sens al existenței.

Această dinamică se extinde și în sferele legate de educație și carieră, unde presiunile de a face „alegera perfectă” creează o anxietate constantă în rândul tinerilor. În fața unei multitudini de opțiuni și a așteptărilor impuse de familie sau societate, tinerii se confruntă cu dificultăți în definirea unei identități coerente și stabile. Filosofia kierkegaardiană oferă, în acest context, o perspectivă valoroasă: tranziția de la stadiul estetic la cel etic, în care alegerile nu mai sunt ghidate de presiuni externe, ci de o evaluare conștientă a ceea ce este semnificativ pentru sine.

Prin urmare, studiul filosofiei lui Kierkegaard nu este doar o explorare teoretică, ci și o invitație practică de a aborda anxietatea și libertatea într-un mod autentic. Într-o lume aflată într-o schimbare rapidă și adesea haotică, reîntoarcerea la întrebările fundamentale ale existenței devine esențială pentru construirea unei vieți autentice. Filosofia lui Kierkegaard ne oferă nu doar o critică a superficialității moderne, ci și un ghid care poate sprijini formarea unui individ capabil să-și asume alegerile cu responsabilitate, transformând anxietatea într-o forță creatoare și regăsindu-și sensul într-o lume fragmentată și instabilă.

METODOLOGIA ȘI DEFINIREA CONCEPTELOR

Această lucrare utilizează o metodologie mixtă, combinând analiza textuală cu abordarea hermeneutică, pentru a examina conceptele fundamentale ale filosofiei lui Søren Kierkegaard: „ființa”, „libertatea”, „anxietatea” și „alegera”.

Scopul acestei metode este de a explora atât sensul profund al acestor concepte în opera kierkegaardiană, cât și relevanța lor în raport cu provocările contemporane. Analiza textuală a vizat lucrările-cheie ale lui Kierkegaard, identificând cum filosoful danez descrie dinamica existenței umane și procesele de devenire personală.

Abordarea hermeneutică a fost indispensabilă pentru interpretarea acestor texte în lumina contextului actual, marcat de globalizare, tehnologizare intensă și fragmentare a valorilor. Hermeneutica, în această lucrare, presupune nu doar o lectură atentă a textelor lui Kierkegaard, ci și o reinterpretație critică a conceptelor sale esențiale, astfel încât acestea să poată fi aplicate la dilemele moderne legate de identitate, responsabilitate și autenticitate.

În filosofia lui Kierkegaard, concepte precum „ființa” și „libertatea” sunt inseparabile de condiția umană și de procesul de autocunoaștere. „Ființa”, în accepțiunea sa, nu este un dat static, ci un proces dinamic, o devenire continuă ce implică asumarea responsabilității și confruntarea cu imprevizibilitatea existenței. În *Boala de moarte* [1], Kierkegaard abordează problematica autodistrugerii, subliniind că ființa nu este o esență predeterminată, ci un proiect în continuă formare, ce se construiește prin alegeri autentice și prin asumarea responsabilității libertății proprii.

Libertatea, în viziunea kierkegaardiană, nu se limitează la eliminarea constrângerilor externe, ci reprezintă condiția necesară pentru atingerea autenticității. Aceasta implică nu doar o diversitate a posibilităților de alegere, ci și o responsabilitate profundă față de sensul fiecărei decizii luate. În *Frica și cutremurul* [2], libertatea este prezentată ca fiind inevitabil însoțită de anxietate, o stare ontologică ce survine atunci când individul devine conștient de opțiunile sale infinite și, implicit, de responsabilitatea față de propria existență.

Anxietatea, pe care Kierkegaard o numește „amețeala libertății”, nu este doar o reacție emoțională, ci o deschidere către posibilitățile infinite ale vieții. În loc să fie evitată, anxietatea trebuie acceptată și transformată într-un catalizator pentru auto-descoperire și devenire autentică. Această perspectivă oferă o alternativă la tendințele contemporane de a elimina anxietatea prin soluții

rapide, cum ar fi medicația excesivă. Kierkegaard sugerează că anxietatea poate fi depășită doar prin asumarea responsabilității și prin angajamentul autentic față de propriile alegeri.

Conceptul de „alegere” ocupă un loc central în filosofia kierkegaardiană, fiind definit nu ca un simplu act mecanic între opțiuni externe, ci ca un angajament existențial profund. Alegerea autentică presupune asumarea deplină a responsabilității, indiferent de riscurile și imprevizibilitățile inerente vieții. Kierkegaard subliniază [3] că numai prin alegeri conștiente, se reflectă adevăratele valori ale individului, acesta își poate construi identitatea și poate depăși superficialitatea impusă de societate.

Prin aplicarea acestor concepte la realitățile contemporane, cum ar fi dependența de tehnologie, influența algoritmilor asupra deciziilor personale sau anxietatea provocată de pluralitatea valorilor, această lucrare urmărește să arate cum filosofia lui Kierkegaard poate oferi soluții pentru o viață autentică într-o lume aflată în continuă schimbare.

APLICAREA CONCEPTELOR KIERKEGAARDIENE ÎN PROBLEMATICA CONTEMPORANĂ

În lumea contemporană, tehnologia joacă un rol central, redefinind alegerile noastre zilnice și creând adesea iluzia unei libertăți totale. Algoritmii care guvernează rețelele sociale, platformele de streaming și motoarele de căutare nu doar influențează deciziile utilizatorilor, ci le și predetermină într-un mod subtil, erodând autonomia personală. În viziunea lui Søren Kierkegaard, libertatea nu înseamnă simpla absență a constrângerilor externe, ci presupune asumarea conștientă a responsabilității pentru propriile alegeri. În fața acestor presiuni tehnologice, individul riscă să experimenteze ceea ce filosoful ar numi o „falsă libertate”, o stare în care opțiunile disponibile sunt dictate de factori externi, iar alegerea autentică este erodată.

Această dinamică poate fi mai bine înțeleasă prin intermediul celor trei stadii ale existenței propuse de Kierkegaard: estetic, etic și religios. Fiecare dintre aceste stadii oferă un mod diferit de a răspunde la anxietatea fundamentală a alegerii și propune o cale specifică spre o viață autentică.

Stadiul estetic este caracterizat de căutarea plăcerii și evitarea responsabilității. Individul estetic își orientează viața spre satisfacerea dorințelor imediate, fără a reflecta asupra sensului profund al alegerilor sale. În societatea actuală, acest stadiu se regăsește în comportamentele dictate de tehnologie: scroll-ul nesfârșit pe rețelele sociale, consumul excesiv de divertisment și urmărirea tendințelor impuse de algoritmi.

Un exemplu concret este utilizarea platformelor precum Instagram sau TikTok, unde individul este supus unui flux continuu de imagini și informații, care îi consumă timpul și atenția, dar nu îi oferă un sens profund. Kierkegaard descrie această stare drept o evadare din fața responsabilității de a alege în mod autentic [1]. Alegerea în acest stadiu nu este rezultatul unei reflecții asupra valorilor proprii, ci o reacție pasivă la stimuli externi.

Pentru a depăși captivitatea în superficialitate, Kierkegaard sugerează necesitatea unei treceri fundamentale spre stadiul etic, un moment existențial în care individul își recunoaște responsabilitatea față de alegerile sale. În acest stadiu, nu mai este vorba de simpla fugă de angajament sau de satisfacerea impulsurilor imediate, așa cum se întâmplă în stadiul estetic, ci despre o asumare conștientă a libertății, un act deliberat de reflecție asupra valorilor care modelează identitatea proprie. Trecerea dincolo de superficialitate presupune o deschidere către o viață trăită conform unui set de principii fundamentale, în care acțiunile și deciziile nu sunt dictate de impulsuri efemere sau de presiuni externe, ci de o voință autentică și responsabilă.

Stadiul etic, așadar, reprezintă momentul în care individul începe să trăiască într-un mod congruent cu propriile sale valori, iar această congruență nu se limitează doar la o alegere pasivă a unui sistem moral, ci se materializează într-o viață activă, angajată și reflectivă. Spre deosebire de cel estetic, care se lasă adesea capturat de frenezia plăcerilor și a dorințelor de moment, individul etic se întoarce asupra propriului sine și își pune întrebarea fundamentală: „Ce înseamnă pentru mine să trăiesc autentic?”. Astfel, eticul nu doar că își asumă responsabilitatea pentru alegeri, dar și înțelege că această responsabilitate are implicații profunde, nu doar pentru sine, ci și pentru ceilalți.

Trecerea către stadiul etic presupune o reconciliere a individului cu propriul sine, un proces de autenticitate care se realizează prin auto-reflecție și printr-o alegere conștientă a valorilor ce ghidează viața. Acesta nu se lasă guvernat de tendințele impuse de societate sau de trenduri, ci caută să își construiască o identitate solidă pe fundamentele propriei gândiri și ale unei reflecții care este activă și dinamică. În acest stadiu, individul nu doar că face alegeri, ci se află într-o continuă auto-examinare, într-o căutare a adevăratului sens a vieții sale.

Un exemplu concret și contemporan al stadiului etic ar putea fi ilustrat prin deciziile legate de educație și carieră. Într-o lume globalizată și profund conectată digital, tinerii sunt adesea bombardați cu o multitudine de opțiuni și le este impusă presiunea de a face alegerea „perfectă” care să le garanteze succesul material și social. Însă, în această diversitate aparent infinită de posibilități, individul etic nu se lasă copleșit de presiunile externe, ci caută să își creeze un parcurs bazat pe valori autentice și pe o viziune personală asupra sensului și scopului său în viață. Alegerea educației sau a carierei devine astfel o decizie conștientă, o opțiune care reflectă nu doar cerințele pieței sau așteptările sociale, ci și dorințele autentice ale individului, aliniate cu principiile sale fundamentale.

În acest sens, Kierkegaard ne invită să nu ne lăsăm prizonieri ai unei viziuni utilitariste asupra succesului și fericirii, care se măsoară în termeni economici sau de statut social, ci să trăim în acord cu valorile noastre fundamentale, chiar și în fața incertitudinii și a presiunilor externe. Eticul încurajează o formă de autonomie interioară, un tip de libertate care nu se bazează pe alegerea dintre opțiuni impuse de alții, ci pe alegerea autentică, profund personală, a ceea ce este semnificativ pentru individ. Acest proces de alegeri nu este unul simplu, dar tocmai în această dificultate constă esența libertății autentice, pentru că, în final, numai prin alegerea responsabilă a unui drum propriu, individul poate depăși superficialitatea unui „a trăi pentru alții” și ajunge să trăiască autentic pentru sine.

Este important de subliniat că această alegere nu presupune neapărat abandonarea completă a stadiului estetic. În realitatea existențială a omului, aceste stadii sunt interconectate și nu sunt trecute irevocabil unul după altul,

ca într-un joc de nivele. Deși omul poate experimenta momente în care se simte capturat de plăcerile și impulsurile imediate, stadiul etic este un apel constant către autocunoaștere și asumarea responsabilității. Existența autentică nu presupune respingerea totală a plăcerii sau a diverselor tentații, ci o abordare reflectivă a acestora, în care individul le integrează în mod conștient în cadrul unui proiect de viață care este mult mai vast și mai profund decât satisfacțiile efemere ale momentului. Astfel, în loc de o tranziție unidirecțională, stadiile sunt mai degrabă elemente complementare ale unei existențe dinamice, în care individul își asumă continuu libertatea și responsabilitatea alegerilor sale.

Stadiul etic nu reprezintă o ruptură de trecutul estetic, ci o integrare a acestuia într-un mod mai profund și responsabil. Este vorba despre o alegere continuă, despre o adaptare constantă a valorilor personale și o conștientizare profundă a implicațiilor fiecărei alegeri. Kierkegaard ne îndeamnă să nu căutăm un sens simplist în viață, ci să trăim fiecare alegere ca pe un act conștient și autentic, care reflectă ceea ce suntem cu adevărat. În acest proces de asumare a responsabilității, nu doar că devenim mai liberi, dar ajungem să trăim o viață semnificativă, în acord cu propriile noastre valori și convingeri.

Pentru Kierkegaard, anxietatea joacă un rol central în acest stadiu. Ea nu trebuie evitată, ci acceptată și folosită ca un catalizator pentru dezvoltarea personală și pentru luarea unor decizii autentice. Numai prin asumarea responsabilității pentru alegerile sale, individul poate să își construiască identitatea și să depășească superficialitatea impusă de societate.

Stadiul religios reprezintă apogeul dezvoltării existențiale, în care individul transcende limitele raționalității și ale materialității pentru a se orienta spre un sens mai înalt al existenței. Acest stadiu nu presupune neapărat o religie tradițională, ci implică o relație personală cu absolutul, o căutare a unui sens profund care depășește condiționările lumești.

În lumea contemporană, stadiul religios poate fi ilustrat prin angajamentul profund al unui individ față de o cauză care transcende interesele personale imediate. De exemplu, dedicarea totală în sprijinirea celor marginalizați sau mentoratul oferit tinerilor aflați în dificultate poate fi considerată o manifestare a stadiului religios. Acest tip de angajament nu este motivat de recunoaștere

socială sau de beneficii materiale, ci de dorința de a contribui la binele comun și de a găsi un sens personal în viață (Postfața neștiințifică la firimiturile filosofice, И. Логвинов, 2005).

Pentru Kierkegaard, acest stadiu aduce o reconciliere între libertate și responsabilitate, între alegerile individuale și un sens mai profund al existenței. Numai prin atingerea acestui nivel, individul poate trăi o viață autentică, depășind anxietatea existențială și găsindu-și locul într-o lume fragmentată și instabilă.

Studiul aprofundat al celor trei stadii existențiale oferă o perspectivă valoroasă asupra modului în care individul contemporan poate naviga printre alegerile multiple și poate transforma anxietatea într-un instrument al autocunoașterii și autenticității. Kierkegaard rămâne un ghid relevant pentru înțelegerea libertății ca responsabilitate și pentru construirea unei vieți autentice într-o societate care tinde să dilueze identitatea individuală prin presiuni externe și conformism.

Este important de menționat că cele trei stadii ale existenței propuse de Kierkegaard nu sunt stadii rigide, care se succed într-un mod linear, asemenea unor nivele într-un joc. Ele nu sunt fixe sau bătute în cuie, ci reprezintă mai degrabă moduri de a înțelege diferite abordări ale vieții și ale alegerilor. În realitatea noastră cotidiană, aceste stadii nu se succed unul după altul, iar omul nu face o trecere definitivă de la unul la altul. Mai degrabă, ele se intersectează și coexistă în același timp și spațiu, într-o dinamică constantă.

În viața unui individ, poate avea loc o trecere fluidă între aceste stadii, în funcție de alegerile și acțiunile sale. O persoană poate oscila între stadiul estetic, în care caută plăcerile imediate, și stadiul etic, în care își asumă responsabilitatea pentru alegerile sale. Stadiul religios, cu sensul său mai profund și transcendent, poate deveni o parte integrantă a experienței sale, chiar dacă nu este un punct final definit. Aceste stadii se împletesc și se influențează reciproc pe parcursul întregii existențe.

Prin urmare, nu trebuie înțeles că există doar trei nivele fixe, ci că acestea sunt etape interconectate și interdependente. Omul poate experimenta simultan mai multe dintre aceste stadii, în funcție de circumstanțele vieții sale

și de procesul său de auto-reflecție continuă. Astfel, conceptul de alegeri și responsabilitate devine mult mai complex și nu urmează un drum unic, ci un proces continuu de interacțiune între aceste moduri diferite de a trăi și de a înțelege lumea.

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

În contextul unei lumi aflate într-o continuă schimbare, marcate de globalizare, progres tehnologic rapid și presiuni sociale crescânde, formarea unor cetățeni responsabili devine o prioritate fundamentală pentru societatea din Republica Moldova. În spiritul gândirii kierkegaardiene, în care libertatea este inseparabil legată de responsabilitate și autenticitate, educația poate juca un rol esențial în cultivarea acestor valori încă de la o vârstă fragedă.

Propunem, așadar, integrarea unor ateliere de auto-reflecție filosofică în programa școlară, începând din ciclul gimnazial. Aceste ateliere, inspirate de conceptele fundamentale dezvoltate de Søren Kierkegaard și alți filosofi renumiți, ar avea scopul de a oferi elevilor un spațiu sigur și stimulat pentru reflecție asupra alegerilor personale și asupra anxietății ca parte inerentă a existenței. Discuțiile ar putea fi centrate pe teme precum „anxietatea existențială”, „alegerea autentică” și „responsabilitatea personală”, toate raportate la contextul actual, dominat de influența tehnologiei și a presiunilor sociale.

Un astfel de demers educațional nu ar însemna doar dezvoltarea unor abilități critice și introspective, ci și formarea unor indivizi capabili să facă alegeri conștiente și asumate. Așa cum subliniază Kierkegaard, libertatea reală implică asumarea responsabilității pentru propria viață, iar această asumare se produce numai printr-o confruntare directă cu anxietatea și dilemele existențiale [1]. Atelierele ar încuraja elevii să nu perceapă anxietatea ca pe o stare de evitat, ci ca pe o oportunitate de autocunoaștere și dezvoltare.

Prin acest tip de educație filosofică, tinerii ar putea dobândi nu doar o înțelegere mai profundă a sinelui, ci și capacitatea de a naviga responsabil printre alegerile complexe ale vieții contemporane. Într-o epocă în care valorile autentice riscă să fie înlocuite de modele efemere impuse de societate, este

vital ca educația să promoveze reflecția personală și să ofere instrumentele necesare pentru a face față acestor provocări.

Integrarea acestor ateliere în curricula școlară ar putea începe prin inițiative pilot, desfășurate în câteva instituții de învățământ, urmate de evaluări periodice privind impactul lor asupra dezvoltării tinerilor. Implicarea mentorilor și a profesorilor specializați în filosofie ar fi esențială pentru a ghida elevii în procesul de explorare a propriei identități și a valorilor personale.

În concluzie, formarea unor cetățeni autentici și responsabili necesită o reîntoarcere la marile întrebări filosofice, iar filosofia kierkegaardiană oferă un fundament solid în acest sens. Implementarea unor astfel de inițiative educaționale ar putea contribui semnificativ la dezvoltarea unei societăți mai conștiente, mai critice și mai capabile să răspundă provocărilor unei lumi aflate în schimbare rapidă. Filosofia nu trebuie să rămână un domeniu izolat în spațiul academic, ci să devină un instrument activ de formare a viitorilor cetățeni.

BIBLIOGRAFIA

1. Kierkegaard, Soren – *Boala de moarte*, București: HUMANITAS, 1999, ISBN 973-28-0261-8.
2. Kierkegaard, Soren – *Frica și cutremur*, București: HUMANITAS, 2002, ISBN 973-50-0270-1.
3. Кьеркегор, Серен – *Заключительное ненаучное послесловие к «Философским крохам»*. Минск: Conditio Humanitas, 2005, ISBN 985-6701-67-8.

CALCULUL MATEMATIC ȘI LOGIC PRIVIND ACUMULAREA TENSIUNII REFLEXIVE IN DIFERITE REGIUNI ALE LUMII

Parcevschii Nicolae,

Centrul de Geografie Istorică Militară

parcevschiinicolai@mail.ru , ORCID-0009-0008-2239-0907

MATHEMATICAL AND LOGICAL CALCULATION ON THE ACCUMULATION OF REFLECTIVE TENSION IN DIFFERENT REGIONS OF THE WORLD

Summary

The Theory of Reflexive Games, in addition to the logical algorithm, uses mathematical formulas to calculate certain events and processes that determine the state of international relations.

Reflexive analyses of this type would take into account the theory of numerical sets of the Nobel Prize laureate, Professor John Forbes Nash, the secondary economic cycles of Professor N. Kondratiev, the Theory of Reflexive Games, reflexive management and conflictology of Professor Vladimir Lefebvre, as well as the theory of chaos of Professor Edward Norton Lorenz - a mathematical algorithm that describes the behavior of nonlinear dynamic systems.

In this paper, we will not describe specific regions and events for ethical reasons, since we are talking about reflections that sometimes build quite dangerous reflections themselves through the „butterfly effect”, through the property of chaotic systems, when a minor influence can have large and unpredictable consequences in a completely different location from other systems [7. p. 34-69].

Keywords: *reflexive game theory, reflexive tensions, world economic recession, escalation of military tensions.*

ABSTRACT

Teoria Jocurilor Reflexive, pe lângă algoritmul logic, se folosește de formule matematice pentru calcularea anumitor evenimente și procese care determină starea relațiilor internaționale și proceselor politice.

Analizele reflexive de acest gen iau în considerare teoria mulțimilor numerice a laureatului Premiului Nobel, profesorul John Forbes Nash, ciclurile economice seculare ale profesorului N. Kondratiev, Teoria jocurilor reflexive, managementul reflexiv și conflictologia profesorului Vladimir Lefebvre, precum și teoria haosului a profesorului Edward Norton Lorenz - algoritm matematic care descrie comportamentul unor sisteme dinamice neliniare.

În această lucrare, nu vom descrie regiuni și evenimente concrete din motive etice, deoarece vorbim despre reflexii care uneori construiesc ele însele reflexii destul de periculoase prin „efectul fluturelui”, prin proprietatea unor sisteme haotice politice, când o influență minoră poate avea consecințe mari și imprevizibile într-o locație complet diferită din alte sisteme [7. P. 34-69].

Cuvinte cheie: teoria jocurilor reflexive, tensiuni reflexive, recesiune economică mondială, escaladarea tensiunilor militare.

I. CALCULE MATEMATICE ȘI STRUCTURA LOGICĂ A TENSIUNILOR REFLEXIVE.

1. Definirea variabilelor:

- RR: nivelul de tensiune reflexivă în regiune.
- SS: factori sociali (de exemplu, nivelul de educație, cultura).
- EE: factori economici (de exemplu, nivelul veniturilor, ocuparea forței de muncă).
- PP: factori psihologici (de exemplu, niveluri de stres, sănătate mintală).

2. Legături logice:

- Nivelul de tensiune reflexivă depinde de o combinație de factori sociali, economici și psihologici. Acesta poate fi reprezentat ca $R=f(S, E, P)$
- Aici funcția ff descrie relația dintre aceste variabile.

Pentru analiza cantitativă putem utiliza o ecuație care ia în considerare influența fiecăruia din factori asupra nivelului de tensiune reflexivă:

$$R=aS+bE+cPR=aS+bE+cP \text{ unde:}$$

Aa, bb și cc sunt coeficienți care reflectă ponderea fiecăruia dintre factori în formarea nivelului de tensiune reflexivă.

Aplicarea formulei:

1. Colectarea datelor: este necesar să se colecteze date privind fiecare dintre factori pentru diferite regiuni.
2. Coeficienți: Determinați coeficienții aa, bb și cc utilizând analiza statistică (de exemplu, analiza regresiei).
3. Calcul: Utilizați valorile obținute pentru a calcula nivelul de tensiune reflexivă în fiecare regiune.

Exemplu Dacă pentru o anumită regiune datele sunt:

- Indice social $S=5$; $S=5$
- Indice economic $E=3$; $E=3$
- Indice psihologic $P=4$; $P=4$

Și coeficienții:

- $A=0,5$; $a=0,5$
- $B=0,3$; $b=0,3$
- $C=0,2$; $c=0,2$

Atunci nivelul de tensiune reflexivă va fi calculat după cum urmează:

$$R=0,5(5)+0,3(3)+0,2(4)=2,5+0,9+0,8=4,2$$

Astfel, acest model ne permite să evaluăm cantitativ acumularea de tensiune reflexivă în diferite regiuni ale globului și poate fi util pentru cercetări ulterioare și aplicații practice în psihologie și sociologie [7. P. 34-69].

II. ANALIZA TENSIUNILOR REFLEXIVE A BINOMILOR RUSIA ȘI UE, RUSIA ȘI NATO, UE ȘI BRICS.

Aici utilizăm modelul matematic bazat pe factorii care influențează relațiile și tensiunile internaționale.

Model matematic

Definirea variabilelor

1. Tensiunea (N): nivelul de tensiune reflexivă dintre doi actori.
2. Factori (F): setul de factori care influențează tensiunea,

De ex:

- Factori politici (P)
- Factori economici (E)
- Factori sociali (S)

Formula tensiuni dintre două binomuri poate fi exprimată după cum urmează: $NXY = aPXY + bEXY + cSXY$ $NXY = aPXY + bEXY + cSXY$

Unde:

- NXY este nivelul de tensiune dintre binomiile XX și YY .
- PXY , EXY , SXY sunt valorile factorilor politici, economici și respectiv sociali.
- Aa , bb , cc sunt coeficienți care reflectă ponderea fiecărui factor.

Aplicarea formulei la binomurile

1. Rusia și Uniunea Europeană:

- Factori politici: sancțiuni, relații diplomatice.
- Factori economici: restricții comerciale, dependență energetică.
- Factori sociali: opinia publică.

Semnificații situaționale:

- $PRE = 7$
- $ERE = 6$
- $SRE = 5$

Coeficienți:

$A = 0,4$; $a = 0,4$,

$B = 0,3$; $b = 0,3$,

$C = 0,3$; $c = 0,3$

Respectiv: $N = 0,4(7) + 0,3(6) + 0,3(5) = 2,8 + 1,8 + 1,5 = 6,1$
 $NRE = 0,4(7) + 0,3(6) + 0,3(5) = 2,8 + 1,8 + 1,5 = 6,1$

2. Rusia și NATO:

- Factori politici: exerciții militare, conflicte.
- Factori economici: sancțiuni, cheltuieli militare.
- Factori sociali: temerile populației.

Valori situaționale:

- $PRN = 8$
- $ERN = 5$
- $SRN = 6$

Respectiv

$NRN = 0,4(8) + 0,3(5) + 0,3(6) = 3,2 + 1,5 + 1,8 = 6,5$
 $NRN = 0,4(8) + 0,3(5) + 0,3(6) = 3,2 + 1,5 + 1,8 = 6,5$

3. UE și BRICS:

- Factori politici: cooperare, concurență.
- Factori economici: investiții, comerț.
- Factori sociali: schimburi culturale.

Semnificații situaționale:

- $PEB=4$; $PEB=4$
- $EEB=7$; $EEB=7$
- $SEB=6$; $SEB=6$

Respectiv:

$$NEB=0.4(4)+0.3(7)+0.3(6)=1.6+2.1+1.8=5.5$$
$$NEB=0.4(4)+0.3(7)+0.3(6)=1.6+2.1+1.8=5.$$

Analiza critică și concluzii

Rusia și UE (N = 6.1):

Tensiunile sunt ridicate din cauza sancțiunilor și a divergențelor politice, dar există o dependență economică, în special în sectorul energetic.

Rusia și NATO (N = 6,5):

Cel mai ridicat nivel de tensiune dintre binomiile luate în considerare, cauzat de conflictele militare și exercițiile militare active ale NATO în apropierea frontierelor ruse.

UE și BRICS (N = 5,5):

Nivel mai scăzut de tensiune în comparație cu celelalte binomuri; există potențial de cooperare în sfera economică, dar există și elemente de concurență.

- Cea mai critică este situația dintre Rusia și NATO, care necesită atenția eforturilor diplomatice pentru reducerea tensiunilor.
- Tensiunile dintre Rusia și UE trebuie, de asemenea, să fie rezolvate prin dialog și cooperare economică.
- Interacțiunea dintre UE și BRICS are potențial de dezvoltare, dar necesită luarea în considerare a intereselor ambelor părți pentru a minimiza conflictele.

Aceste calcule pot fi completate cu date situative pentru a analiza mai exact situația internațională actuală dintre acești actori. Previziunile privind

schimbările în tensiunea reflexivă în anii următori se pot baza pe tendințele actuale ale relațiilor internaționale, pe factorii sociali și economici, precum și pe schimbările în cultura reflexivă a diferitelor țări și organizații [1. P. 339–366].

III. FACTORII PRINCIPALI CARE MODELEAZĂ TENSIUNEA REFLEXIVĂ

1. Schimbările politice:

Schimbările în conducerea țării și în alianțele politice pot afecta semnificativ nivelul de tensiune. De exemplu, eventualele alegeri și schimbări ale regimurilor politice pot conduce la o revizuire a politicii externe.

2. Condițiile economice:

Crizele economice globale sau redresarea economică pot schimba relațiile dintre țări. De exemplu, dependența economică de resurse sau rute comerciale poate atât reduce, cât și crește tensiunile.

3. Mișcările sociale:

Creșterea societății civile și a mișcărilor sociale poate spori tensiunile reflexive, mai ales dacă aceste mișcări contrazic politicile oficiale.

4. Schimbările tehnologice:

Progresele tehnologice, în special în domeniul comunicațiilor și al inteligenței artificiale, pot schimba modul în care țările interacționează și se percep reciproc.

Predicții binomiale

Rusia și UE:

Tensiunile pot rămâne ridicate din cauza divergențelor politice și a sancțiunilor economice. Cu toate acestea, ar putea exista încercări de dialog privind securitatea energetică și comerțul, ceea ce ar putea duce la o anumită reducere a tensiunilor.

Rusia și NATO:

Este posibil ca tensiunile să crească din cauza militarizării continue a regiunii și a conflictelor de frontieră. Sunt posibile noi conflicte sau incidente, care ar putea exacerba situația.

UE și BRICS:

Tensiunile pot varia în funcție de condițiile economice și de nivelul de cooperare.

Dacă țările BRICS continuă să își consolideze legăturile economice cu UE, acest lucru ar putea duce la o reducere a tensiunilor. Cu toate acestea, concurența pentru resurse și influență poate crește, de asemenea, nivelul conflictelor [1.P. 101–108].

IV. ȚĂRILE DISPUSE SPRE SCHIMBAREA TENSIUNILOR REFLEXIVE

1. China-motive pentru schimbare:

- Dezvoltarea activă a inițiativei „O centură, un drum”, care consolidează legăturile economice cu alte țări.
- Creșterea influenței în cadrul organizațiilor internaționale și pe scena mondială.
- Dorința de a dialoga și de a coopera cu diferite regiuni, ceea ce poate reduce tensiunile.

2. Uniunea Europeană- motive pentru schimbare:

- Dorința de a consolida unitatea internă și politica externă de cooperare.
- Răspunsul la provocările globale, cum ar fi schimbările climatice și crizele migrației, care necesită eforturi comune.
- Susținerea valorilor democratice și a drepturilor omului, care poate contribui la îmbunătățirea relațiilor cu țările vecine.

2. India- motive motive pentru schimbare:

- Creșterea influenței economice și participarea activă la forumurile multilaterale.
- Parteneriat strategic cu SUA și cu alte țări, care permite Indiei să joace un rol mai activ în politica internațională.
- Dorința de a se angaja în dialog cu vecinii, în ciuda conflictelor existente.

3. Brazilia- motive pentru schimbare:

- Participarea activă în cadrul BRICS și al altor organizații multilaterale.

- Dorința de a consolida legăturile economice cu alte țări în curs de dezvoltare.
- Dorința de a întreprinde reforme interne pentru a face economia mai durabilă [7. P. 34-69], [3.P. 89–104]

V. EVENIMENTE ȘI FACTORI CHEIE

Modificările tensiunii reflexive în următorii ani pot fi cauzate de diverse evenimente și factori care afectează relațiile internaționale, condițiile economice și procesele sociale.

Evenimentele și tendințe-cheie care pot avea un impact semnificativ asupra tensiunii reflexive.

1. Alegeri politice

Exemple: Alegerile din țări importante precum SUA, India și țările UE pot duce la schimbări în politica externă și în strategiile de angajament. De exemplu, alegerile din SUA din 2024 ar putea schimba semnificativ abordarea relațiilor internaționale, în special în contextul relațiilor cu Rusia și China.

2. Conflicte geopolitice

Exemple: Conflictele actuale din Ucraina și Orientul Mijlociu ar putea escalada tensiunile dintre țări. Implicarea NATO și a altor organizații internaționale în aceste conflicte poate afecta, de asemenea, nivelul de tensiune reflexivă.

3. Crize economice

Exemple: Problemele economice globale, precum inflația sau crizele energetice, pot exacerba contradicțiile interne și provoca tensiuni între țări. Dependența economică de resurse poate duce la conflicte de interese.

4. Schimbările climatice

Exemple: Intensificarea dezastrelor naturale și schimbările climatice pot crea noi provocări pentru cooperarea internațională. Țările pot începe să concureze pentru resurse, ducând la creșterea tensiunilor. 5. Schimbări tehnologice

Exemple: Progresele tehnologice, cum ar fi inteligența artificială și securitatea cibernetică, pot schimba echilibrul de putere între națiuni. Competiția pentru superioritate tehnologică poate provoca noi conflicte.

5. Mișcări sociale

Exemple: Creșterea angajamentului civic și a mișcărilor sociale în interiorul țărilor poate duce la schimbări în politică și în opinia publică, care pot afecta, de asemenea, relațiile internaționale... [1. P.339–366], [6. P. 79 - 89].

VI. PROGNOZA RECESIUNII ECONOMICE MONDIALE ÎN PERIOADA 2025-2035.

Tensiunea reflexivă privind recesiunea, necesită o analiză separată a factorilor care pot afecta condițiile economice și relațiile internaționale.

Folosind formula tensiunii reflexive, vom identifica aspectele- cheie care vor contribui sau vor frâna o recesiune economică.

Formula tensiunii reflexive: $NXY=aPXY+bEXY+cSXY$

Unde:

- NXY - nivelul de tensiune între țări sau regiuni.
- PXY - factori politici.
- EXY - factori economici.
- SXY - factori sociali.
- A, b, c - coeficienți de ponderare pentru fiecare dintre factori.

Valori situative ale factorilor

1. Factori politici (PP). Creșterea instabilității geopolitice- 7 (pe o scară de la 1 la 10).
2. Factori economici (EE). Inflație și crize ale datoriei- 8.
3. Factori sociali (SS). Proteste sociale și instabilitate- 6.

Determinarea coeficienților

Presupunem că ponderile pentru factorii politici, economici și sociali sunt egale:

- $A=0,4$; $a=0,4$
- $B=0,4$; $b=0,4$
- $C=0,2$; $c=0,2$

Calcularea nivelului de tensiune.

Înlocuim valorile în formulă:

$$N=0,4(7)+0,4(8)+0,2(6) \quad N=0,4(7)+0,4(8)+0,2(6)=2,8+3,2+1,2=7,2$$

Interpretarea rezultatului.

Nivelul $N=7,2$ indică un grad ridicat de tensiune, care poate fi un semn prevestitor al recesiunii economice mondiale. Valoarea de 7+ indică riscuri semnificative pentru economia mondială.

Previziuni pentru perioada 2025-2035.

Având în vedere nivelul ridicat de tensiune reflexivă, se pot preconiza următoarele scenarii:

1. Probabilitatea recesiunii: probabilitate ridicată de recesiune la nivel global din cauza unei combinații de instabilitate politică, crize economice și tulburări sociale.
2. Nevoia de acțiune: Țările vor trebui să ia măsuri pentru a reduce tensiunile prin eforturi diplomatice și cooperare pentru a preveni o recesiune economică.
3. Consecințe pe termen lung: Dacă tendințele actuale continuă, ar putea duce la o recesiune prelungită cu consecințe grave pentru economia mondială.

Astfel, utilizând formula tensiunii reflexive, putem face previziuni în cunoștință de cauză cu privire la posibilele consecințe economice viitoare pe baza condițiilor politice și economice actuale [1. P.339–366], [3.P. 89–104].

VII. O NOUĂ ESCALADARE A TENSIUNILOR MILITARE ÎNTRE 2030 ȘI 2035.

Formula tensiunilor reflexive:

$$N_{XY} = aP_{XY} + bE_{XY} + cS_{XY}$$

Unde:

- N_{XY} - nivelul de tensiune între țările sau regiunile XX și YY.
- P_{XY} - factori politici.
- E_{XY} - factori economici.
- S_{XY} - factori sociali.
- A, b, c - factori de ponderare pentru fiecare factor.

Valori așteptate ale factorilor

1. Factori politici (PP). Instabilitate geopolitică crescută- 8 (pe o scară de la 1 la 10), luând în considerare posibile conflicte și schimbări în alianțele internaționale.
2. Factori economici (EE). Competiție economică așteptată, sancțiuni și recesiune- 7,2, luând în considerare posibile războaie comerciale și restricții economice.
3. Factori sociali (SS). Proteste sociale și instabilitate- 6, având în vedere creșterea nemulțumirii populare în diferite țări.

Determinarea coeficienților Presupunem că ponderile factorilor politici, economici și sociali sunt egale:

- $A=0,5$; $a=0,5$
- $B=0,3$; $b=0,3$
- $C=0,2$; $c=0,2$

Calcularea nivelului de tensiune

Înlocuim valorile obținute în formula:

$$N = 0,5(8) + 0,3(7) + 0,2(6) = 0,5(8) + 0,3(7) + 0,2(6) = 4,0 + 2,1 + 1,2 = 7,3$$

Interpretarea rezultatului

Nivelul $N=7,3$ indică un grad ridicat de tensiune, care reflectă o escaladare a tensiunii militare între 2030 și 2035.

Previziuni pentru perioada 2030-2035

1. Probabilitatea escaladării: probabilitate ridicată de escaladare a tensiunilor militare din cauza unei combinații de instabilitate politică, conflicte economice și tulburări sociale.
2. Nevoia de acțiune: Țările vor trebui să ia măsuri pentru a reduce tensiunile prin diplomație și cooperare pentru a preveni conflictele.
3. Consecințe pe termen lung: dacă tendințele actuale continuă, acest lucru ar putea duce la noi conflicte și la potențiale confruntări militare în diferite regiuni de pe glob.

Folosind formula tensiunii reflexive, este posibil să se efectueze previziuni în cunoștință de cauză cu privire la posibila viitoare escaladare a tensiunilor militare în baza factorilor politici și economici actuali [7. P. 34-69]. [3.P. 89–104]

CONCLUZII

Constatările cheie în perspectiva următorilor 10 ani includ narrative:

Moldova, aflându-se la intersecția diferitelor interese geopolitice, poate folosi Teoria Jocurilor Reflexive (TJR) pentru a analiza influența factorilor externi la subiectul proceselor interne. Acest lucru poate ajuta la dezvoltarea unor strategii mai eficiente de reacție la potențialele amenințări. Ori dacă ne referim la Teoria Jocurilor Reflexive ea nu este numai o dimensiune interdisciplinară, dar și se plasează la hotarul între antroposferă și noosferă (după V. Lefebvre).

Iar sarcina cercetătorilor din acest domeniu este, de asemenea, de a transforma propriile formulări autoreflexive și logice în algoritmi matematici.

Unele din rezultate și concluziile prezentate sunt destul de dramatice și descriu noi paradigme care pot duce la consecințe tragice pentru anumite regiuni.

În anii următori sunt așteptate tensiuni reflexive ridicate între actorii-cheie de pe scena internațională. Factorii politici, economici și sociali vor juca un rol crucial în modelarea acestor tensiuni.

Necesitatea dialogului și a cooperării devine esențială pentru reducerea conflictelor și obținerea stabilității în relațiile internaționale. Aceste previziuni necesită monitorizarea continuă a evenimentelor curente și a schimbărilor din mediul politic pentru a înțelege mai bine dinamica tensiunilor reflexive.

Predicția disponibilității țărilor de a schimba tensiunile reflexive depinde de mai mulți factori, inclusiv stabilitatea politică, dezvoltarea economică, condițiile sociale și relațiile internaționale. Pe baza tendințelor și analizelor actuale, este posibil să se identifice câteva țări care sunt cele mai pregătite pentru schimbare în acest domeniu.

- Dorința de schimbare: Țările cu economii puternice și politici externe active, precum China și UE, manifestă o disponibilitate sporită la schimbarea tensiunilor reflexive.
- Impactul multilateralismului: participarea la organizații multilaterale permite țărilor să reducă tensiunile prin dialog și cooperare.
- Nevoia de adaptare: Pentru a menține stabilitatea, țările trebuie să fie pregătite să se adapteze la noile provocări și la condițiile în schimbare de pe scena internațională.

Astfel, actorii-cheie de pe arena internațională demonstrează niveluri diferite de pregătire pentru schimbări a tensiunii reflexive, ceea ce va determina viitoarea lor strategie de interacțiune.

- Diversitatea factorilor: Schimbările în tensiunile reflexive vor depinde de o combinație de factori politici, economici, sociali și de mediu.
- Necesitatea monitorizării: Este important să se monitorizeze evenimentele actuale și impactul acestora asupra relațiilor internaționale pentru a prevedea mai bine schimbările.

- Rolul dialogului: eforturile diplomatice și dialogul între țări sunt necesare pentru a reduce tensiunile, în special în contextul creșterii conflictelor și a concurenței. Astfel, evoluțiile viitoare din politică, economie și societate vor avea un impact semnificativ asupra nivelului de tensiune reflexivă în lume.

BIBLIOGRAFIE

1. Schmidtchen D., Koboldt Ch. Strategic Power in the European Union: Evaluating the Distribution of Power in Policy Games //Journal of Theoretical Politics. 1999. № 11 (3). P. 339–366;
2. William H. Riker and Peter C. Ordeshook. An Introduction to Positive Political Theory. By (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1973. Pp. 387.
3. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталеv М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М., 2002. С. 89–104.
4. Герасимов Г. Теория игр и международные отношения // Мировая экономика и международные отношения. 1966. № 7. С. 101–108.
5. Дегтярев Д.А. Зарубежные работы по теории игр / Д.А. Дегтярев // Международные процессы. - 2009. - №2 (20). - с. 54 - 69.
6. Дегтярев Д.А. Теория игр и международные отношения / Д.А. Дегтярев // Мировая экономика и международные отношения. - 2011. - №2. - с. 79 - 89. - Текст: непосредственный
7. Лефевр В.А. Конфликтующие структуры. Издание второе, переработанное и дополненное. — М.: Изд-во «Советское радио», 1973. Сс- 34-69.
8. NOTĂ. În articol a fost utilizat software-ul PHYTON pentru automatizarea calculelor logice și matematice.

**EVALUAREA INTEGRITĂȚII ETICE A CANDIDAȚILOR
LA FUNCȚIA DE JUDECĂTOR AL CURȚII SUPREME DE JUSTIȚIE:
ASPECTE DE [IN]SECURITATE JURIDICĂ (Partea a II-a)¹⁰**

Irina IACUB, avocat, doctor în drept,
conferențiar universitar, cercetător științific superior,
Institutul de Cercetări Juridice,
Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova
e-mail: irinaiacub@mail.ru;
<https://orcid.org/0000-0002-8349-2789>

*EVALUATION OF THE ETHICAL INTEGRITY OF CANDIDATES
FOR THE POSITION OF JUDGE OF THE SUPREME COURT OF JUSTICE:
ASPECTS OF LEGAL [IN]SECURITY (Part 2)*

Summary

This article provides a detailed analysis of the evaluation of the ethical integrity of candidates for the position of judge at the Supreme Court of Justice, highlighting the issues of legal [in]security arising from the regulation of the evaluation procedure. In this regard, the quality of the applicable legal framework – Law No. 65/2023 – is examined, along with its relevance in ensuring an objective, fair, and equitable assessment of the ethical integrity of candidates (non-judges and non-prosecutors). Ultimately, it is found that the legal deficiencies of Law No. 65/2023 have seriously compromised the vetting procedure and the legal security of the evaluated subjects, which is unacceptable and incompatible with the principles of the rule of law.

¹⁰ Studiu realizat în cadrul subprogramului de cercetare – 01.05.01: „Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul aderării la Uniunea Europeană: abordări juridice, politologice și sociologice” (SENREMO) (pentru 2024-2027), realizat de Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova.

Due to the complexity of the investigated subject, it has been structured into several parts, with the present article constituting the second part.

Keywords: *legal norm, integrity, ethical integrity, external evaluation, candidate for judge, legal security, vetting commission, deontological norm, ethical rule, professional conduct, fact-finding.*

Introducere

Inițial, reiterăm că amplul proces de reformare a sistemului judecătoresc din Republica Moldova (orientat spre „curățarea de elemente corupte”), derulat prin evaluarea externă a integrității etice și financiare a judecătorilor (inclusiv, a judecătorilor și a candidaților la funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție), necesită o atenție distinctă din partea doctrinei și a specialiștilor consacrați în materie, pentru realizarea unor analize aprofundate atât asupra legislației din domeniu, cât și a respectării acesteia în desfășurarea evaluării.

Necesitatea unor astfel de studii este incontestabilă, fiind justificată de impactul social major al activității Comisiei de Vetting, reacțiile și comentariile din spațiul public, precum și de cererile înaintate deja la Curtea Europeană a Drepturilor Omului (în continuare, CtEDO) privind deciziile luate în acest context. Prin urmare, o analiză aprofundată este indispensabilă pentru a evalua modul în care este reglementată procedura de vetting (evaluare), în ce măsură cadrul normativ este respectat, interpretat și aplicat corect, precum și modul în care candidații nepromovați își pot apăra drepturile pretins încălcate.

Scopul studiului. În prima parte a studiului (remis spre publicare) au fost prezentate în linii generale legislația procedurii de evaluare și categoriile de subiecți cărora li se aplică, însoțită de o introducere succintă în problematica cadrului normativ al *evaluării integrității* etice a candidaților la funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție (în continuare, CSJ), și nemijlocit al candidaților non-demnitari din rândul avocaților. În contextul interpretării normelor care reglementează conduitele incompatibile cu criteriul de integritate etică, au fost identificați trei pași (etape) esențiali ai procesului de evaluare (*identificarea, constatarea și calificarea*), absolut indispensabili realizării practice a acestuia. Având în vedere că primul pas – *identificarea*, a fost deja

analizat, în prezentul demers științific ne propunem să examinăm în continuare constatarea faptelor incompatibile cu criteriul de integritate etică. Scopul este de a evalua cadrul normativ în domeniu și de a evidenția eventualele deficiențe juridice care ar putea afecta *securitatea juridică* a destinatarilor acestuia și echitatea procedurii de vetting.

Suportul metodologic și doctrinar. Studiul se bazează pe un suport metodologic solid, incluzând cele mai relevante metode de cercetare științifică în domeniul dreptului, precum metoda logică, metoda comparativă, metoda sistemică și metoda studiului de caz. De asemenea, acesta integrează principalele teorii dezvoltate în doctrina juridică referitoare la calitatea legii ca garanție a securității juridice a destinatarilor săi.

Suportul doctrinar al studiului cuprinde în principal actele normative ce reglementează procedura de evaluare a integrității, alături de legislația conexasă, acolo unde este cazul, fiind completat de avizele și studiile care au stat la baza adoptării acestora, precum și opiniile Comisiei de la Veneția privind conținutul și aplicarea lor.

Rezultate obținute și discuții. Așa cum s-a menționat în prima parte a studiului, procesul de evaluare a *integrității etice* a candidaților la funcția de judecător al CSJ, conform art. 11 alin. (2) din *Legea privind evaluarea externă a judecătorilor și a candidaților la funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție* nr. 65/2023 [1], trebuie să includă câteva acțiuni (câteva pași), desfășurate fie consecutiv, fie simultan. Acestea sunt: (a) *identificarea* regulilor de etică și conduită profesională, precum și a incompatibilităților și conflictelor de interese; (b) constatarea încălcării acestor reguli, respectiv a situațiilor de incompatibilitate și a conflictelor de interese; (c) *calificarea* încălcării grave a acestor reguli, precum și a incompatibilităților și conflictelor de interese ca fiind incompatibile cu funcția de judecător al CSJ.

Deoarece etapa *identificării* a fost deja analizată, ne vom concentra în continuare asupra constatării faptelor care contravin criteriului de integritate etică, evaluând cadrul normativ aplicabil și evidențiind eventualele deficiențe juridice ce pot afecta *securitatea juridică* a persoanelor vizate, în special a candidaților non-demnitari din rândul avocaților.

Constatarea faptelor. Activitatea de *constatare* a încălcării regulilor de etică și conduită profesională ale *avocaților* (în calitate de candidați la funcția de judecător al CSJ) sau a situațiilor de incompatibilitate ori conflicte de interese reprezintă un aspect deosebit de important, deoarece relevă problema competenței materiale a Comisiei de Vetting. Cu toate acestea, este de remarcat că Legea nr. 65/2023 nu detaliază atribuția Comisiei de constatare a faptelor și nu stabilește condiții de exercitare, deși aceasta constituie un element esențial al procedurii de vetting. Totuși, existența unei astfel de atribuții poate fi dedusă logic din următoarele prevederi ale Legii nr. 65/2023:

- Art. 4 alin. (3): „În exercitarea mandatului, Comisia de evaluare are următoarele competențe: a) colectează, acumulează și verifică, prin mijloace neinterzise de lege, toate informațiile relevante pentru evaluare; (...); f) efectuează evaluarea și aprobă rapoarte privind rezultatele evaluării; g) alte competențe prevăzute de prezenta lege”.

- Art. 16: „(1) În urma evaluării ..., Comisia de evaluare întocmește un raport motivat cu privire la evaluare care să conțină propunerea privind promovarea sau nepromovarea evaluării. (...). (2) Raportul cu privire la evaluare conține faptele relevante, motivele și concluzia privind promovarea sau nepromovarea evaluării. (...)”.

Din aceste dispoziții rezultă logic că atribuția Comisiei de a „colecta și verifica informațiile” are drept scop *constatarea* existenței sau inexistenței unor *fapte/conduite* incompatibile cu criteriul de integritate etică, reglementat de art. 11 alin. (2) din Legea nr. 65/2023. Astfel, pentru a concluziona asupra necorespunderii subiectului evaluat cu criteriul de *integritate etică*, Comisia de Vetting trebuie să constate că, în ultimii 5 ani sau 10 ani, acesta a comis sau a admis *fapte/conduite* care au încălcat regulile de etică și conduită profesională sau au generat situații de incompatibilitate sau conflict de interese în activitatea sa profesională.

În acest context, un interes deosebit prezintă dispoziția art. 11 alin. (2) din Legea nr. 65/2023¹¹ – „[s]e consideră că judecătorul nu corespunde criteriului de integritate etică dacă Comisia de evaluare are dubii serioase determinate de faptul că (...)” – care generează o confuzie majoră, fiind ambiguă și echivocă. În încercarea de a clarifica sensul acesteia, ne întrebăm:

- a. *Dubiile serioase* se referă la însăși comiterea faptei (caz în care fapta se deduce din interpretarea anumitor informații, fără a fi probată direct prin acte de constatare)? Sau
- b. *Dubiile serioase* se referă la raportarea faptei constatate la criteriul de integritate etică (caz în care comiterea faptei este confirmată de probe pertinente, iar *dubiile serioase* se formulează în contextul aprecierii acesteia ca fiind incompatibilă cu criteriul de *integritate etică*)?

Chiar dacă varianta corectă pare a fi evidentă (cea de la lit. b), acest aspect nu exclude caracterul echivoc al normei și riscul interpretării eronate din partea Comisiei (fapt confirmat deja de unele rezultate ale evaluării). Important este de remarcat că o asemenea opțiune este sugerată și de legiuitor, în norma art. 20 alin. (2) din Legea nr. 65/2023, care stipulează „... se verifică dacă comportamentul de până la data evaluării al candidatului generează sau nu suspiciuni rezonabile referitoare la corespunderea acestuia cu cerințele de etică și conduită profesională ...”.

Așadar, „dubiile serioase” (la fel ca și „suspiciunile rezonabile”) pot fi formulate de Comisia de Vetting nu referitor la „comiterea sau necomiterea faptei”, ci doar în legătură cu „corespunderea conduitei constatate cu cerințele de etică și conduită profesională”. Cu alte cuvinte, constatarea comiterii unei fapte de către subiectul evaluat trebuie să se bazeze pe probe relevante, pertinente și concludente. *Per a contrario*, constatarea comiterii faptei, prin deducție, sub formă de „probabilități” ori „dubii serioase”, în absența probelor, este categoric inadmisibilă. Ignorarea acestui aspect (valabil și pentru evaluarea integrității

financiare) face ca evaluarea realizată de Comisie să fie ilegală și arbitrară, cu un impact victimizant asupra subiectului evaluat.

Aprofundând problema suportului probator al constatării faptei, devine esențială clarificarea următoarelor două întrebări:

- a. Poate *constatarea faptelor* de încălcare a regulilor de etică și conduită profesională să se bazeze exclusiv pe „decizii” (acte, constatări) emise de organul de etică al entității profesionale din care face parte subiectul evaluat (la caz, candidatul-avocat)? Sau
- b. Este posibilă *constatarea faptelor* și în lipsa unor astfel de „decizii” (respectiv, în cazul în care subiectul nu a fost supus niciunei proceduri deontologice)?

Clarificarea acestor aspecte este importantă nu doar sub aspect probator, ci și pentru determinarea limitelor competenței Comisiei de Vetting și a impactului deciziilor sale asupra securității juridice a celor evaluați. Mai exact:

1. **Previzibilitate și securitate juridică** – Dacă evaluarea depinde exclusiv de deciziile organului de etică al entității profesionale, atunci criteriile acesteia sunt obiective și previzibile. În schimb, dacă Comisia poate constata faptele independent, fără un astfel de suport, există riscul unor aprecieri subiective și neuniforme, afectând securitatea juridică a celor evaluați.
2. **Conflict de competență** – Dacă faptele trebuie stabilite de organele profesionale înainte de a fi luate în considerare de Comisie, atunci aceasta nu se substituie autorităților specializate. În caz contrar, Comisia dobândește un rol constator, generând suprapuneri instituționale și posibile conflicte de competență, ceea ce limitează eficiența procesului de vetting.
3. **Dreptul la apărare și procedura echitabilă** – În cazul în care candidații nu au fost supuși anterior unei proceduri deontologice, dar Comisia totuși constată fapte de încălcare a normelor etice, se ridică problema respectării principiului contradictorialității și a dreptului la apărare, esențiale pentru protejarea drepturilor fundamentale ale celor evaluați.

¹¹ Art. 11 alin. (2) din Legea nr. 65/2023: „Se consideră că judecătorul nu corespunde criteriului de integritate etică dacă Comisia de evaluare are dubii serioase determinate de faptul că: a) în ultimii 5 ani, acesta a încălcat grav regulile de etică și conduită profesională a judecătorilor, a procurorilor sau, după caz, a altor profesii ...; b) în ultimii 10 ani, a admis în activitatea sa incompatibilități și conflicte de interese incompatibile cu funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție.”

4. Statutul profesional – Pentru avocați și alți profesioniști, nepromovarea evaluării pe baza unor constatări nesustținute de decizii anterioare oficiale poate avea consecințe grave asupra carierei lor, fără garanții suficiente împotriva erorilor sau abuzurilor.

Așadar, clarificarea întrebărilor formulate anterior, printr-o examinare detaliată a limitelor competenței Comisiei de Vetting, este esențială pentru evaluarea nivelului de garantare a securității juridice a subiecților evaluați și a eficienței procesului de vetting.

Vorbind despre prima variantă enunțată mai sus, în care constatarea încălcării se realizează pe baza „deciziilor” organului de etică, observăm că aceasta reflectă o competență materială restrânsă a Comisiei de Vetting. În limitele acesteia, Comisia are doar rolul de a aprecia dacă faptele/conduitele, reflectate în „deciziile” entităților competente, corespund sau nu criteriului de integritate etică prevăzut în art. 11 alin. (2) din Legea nr. 65/2023. Cu alte cuvinte, *constatarea se reduce la atestarea existenței „deciziilor cu caracter etic/deontologic”, ca probe pertinente ale faptelor comise de subiecții evaluați, urmată de analiza și evaluarea acestora în raport cu criteriul de integritate etică.* În opinia noastră, o asemenea competență restrânsă a Comisiei, limitată la *„evaluarea faptelor constatate de alte entități”,* reprezintă cea mai potrivită abordare pentru procedura vettingului, inclusiv, sub aspectul asigurării securității juridice a subiecților evaluați.

În cea de-a doua variantă, în care *constatarea încălcării se face în absența unor „decizii” cu caracter etic sau deontologic,* Comisia de Vetting dobândește un rol de „organ constator”, substituindu-se astfel entităților competente în materie (în speță, Comisia pentru Etică și Disciplină din cadrul Uniunii Avocaților din Republica Moldova). Esențial este că, într-o asemenea postură, Comisia nu doar că trebuie să probeze comiterea faptelor în conformitate cu toate regulile probațiunii (excluzând orice *constatare* întemeiată exclusiv pe „presupuneri”, „bănueli rezonabile” sau „dubii serioase”), ci și să respecte întocmai normele procedurale aplicabile în domeniu. În opinia noastră, extinderea semnificativă a competenței Comisiei la *„evaluarea conduitelor care nu au fost constatate anterior de alte entități”* generează grave probleme privind aplicarea legislației procedurale din domeniu, conflicte de competență, lipsa expertizei necesare în

materie și insecuritatea juridică a subiecților evaluați, ceea ce o face nepotrivită pentru procedura vettingului.

Din economia Legii nr. 65/2023, este greu de înțeles în care dintre cele două variante se înscrie „competența” Comisiei de Vetting. Singura normă relevantă în acest sens este cuprinsă în art. 11 alin. (6) din lege, care prevede următoarele: *„La aprecierea corespunderii cu criteriile prevăzute la alin. (2) și (3) se ține cont de prevederile legale existente la momentul săvârșirii faptelor respective. Actele sau constatările altor entități cu competențe în domeniile respective nu au valoare prestabilită pentru Comisia de evaluare. Constatările din hotărârile judecătorești irevocabile se iau în considerare în mod obligatoriu de către Comisia de evaluare, cu excepția hotărârilor pe care Comisia de evaluare le consideră arbitrare sau vădit nerezonabile. Comisia de evaluare se poate pronunța doar asupra încălcărilor regulilor de etică și conduită profesională, fără a se pronunța asupra legalității hotărârilor respective.”*

Observăm că norma impune Comisiei obligația de a lua în considerare doar hotărârile judecătorești irevocabile care nu sunt „arbitrare sau vădit nerezonabile”. În schimb, hotărârile judecătorești considerate astfel, precum și actele entităților competente din domeniu, nu au valoare prestabilită pentru Comisie. Aceasta înseamnă că, în virtutea libertății și independenței sale – garantate inclusiv de art. 5 din Legea nr. 65/2023 –, Comisia are prerogativa de a interpreta și aprecia în mod autonom faptele sau situațiile constatate de alte entități competente, inclusiv instanțele judecătorești.

Așadar, cu excepția hotărârilor judecătorești irevocabile considerate rezonabile, Comisia nu este obligată să accepte sau să se bazeze exclusiv pe concluziile altor entități, acestea având un caracter consultativ și nu determinant, în procesul său de evaluare. Mai problematic este faptul că, Comisia poate ignora actele anterioare ale entităților competente și hotărârile judecătorești care „nu-i sunt pe plac”, deoarece legea nu stabilește criterii obiective nici pentru calificarea hotărârilor judecătorești ca fiind „arbitrare” sau „vădit nerezonabile”, nici pentru excluderea „actelor emise de entitățile competente din domeniu”.

Prin urmare, libertatea Comisiei de a decide ce hotărâri judecătorești sunt „arbitrare” sau „vădit nerezonabile” și de a selecta discreționar actele emise de entitățile competente pe care le ia sau nu în considerare reflectă o marjă de apreciere excesivă, lipsită de criterii obiective clare. Această situație poate conduce la practici neuniforme și decizii subiective imprevizibile, afectând securitatea juridică a persoanelor evaluate și diminuând eficiența oricărui eventual control asupra deciziilor sale. Mai mult, acest aspect ridică probleme serioase de constituționalitate în raport cu art. 120 din *Constituția RM*, care stabilește caracterul obligatoriu al hotărârilor judecătorești definitive [2], subminând și alte principii constituționale, printre care principiul res judicata [3, pct. 58-59], ceea ce este inacceptabil într-un stat de drept.

Dincolo de aceasta, norma în discuție poate genera:

- a. *Suprapuneri de competențe* între Comisia de Vetting și organele profesionale specializate. Astfel, dacă o entitate competentă (de exemplu, Comisia pentru Etică și Disciplină) a constatat deja o abatere sau, dimpotrivă, a decis că nu există o încălcare, Comisia de Vetting poate ajunge la o concluzie diferită, fără ca decizia inițială să-i fie obligatorie. Deci, aceeași conduită poate fi interpretată divergent, afectând predictibilitatea și stabilitatea statutului profesional al candidatului evaluat și creând o dublă jurisdicție de facto.
- b. *Diminuarea autorității organelor profesionale*. Dacă deciziile entităților specializate nu au „valoare prestabilită”, se ridică întrebarea în ce măsură Comisia de Vetting dispune de expertiza necesară pentru a analiza conduite care, în mod tradițional, sunt examinate de organele profesionale? În plus, nu sunt clare nici criteriile de care se va orienta aceasta, în condițiile în care Legea nr. 65/2023 nu prevede nimic în acest sens? Lipsa unei metodologii clare pentru astfel de situații denotă un *subiectivism* evident, generând riscul influențării procesului de vetting de factori extrajuridici.

În concluzie, norma în discuție creează un regim juridic incert, în care Comisia de Vetting are competențe extinse, dar fără criterii clare de aplicare, ceea ce poate genera conflicte de competență, dublă evaluare și impredictibilitate. Mai grav, nu este clar dacă aceasta acționează ca organ constatatator sau doar

reevaluează fapte stabilite anterior de alte entități. Astfel, se instituie o „zonă gri” în care atribuțiile Comisiei depind exclusiv de interpretarea sa, amplificând riscul de insecuritate juridică.

Generalizând cele analizate, punctăm următoarele idei importante:

- a. Pentru realizarea evaluării, Comisia de Vetting trebuie să constate că subiectul evaluat a comis/admis fapte/conduite incompatibile cu criteriul de integritate etică, astfel cum este reglementat în art. 11 alin. (2) din Legea nr. 65/2023.
- b. Constatarea comiterii unor astfel de fapte trebuie să se bazeze exclusiv pe probe relevante și concludente, Comisia putând să formuleze „dubii serioase” doar în ceea ce privește corespunderea cu *criteriul de integritate etică* prevăzut de Legea nr. 65/2023.
- c. *Constatarea* comiterii de fapte ridică problema întinderii competenței materiale a Comisiei, aceasta putând fi una restrânsă, limitată la „evaluarea/reevaluarea faptelor constatate de alte entități”, sau *una extinsă*, permițând „evaluarea de conduite neconstatate anterior de entitățile competente”.
- d. În condițiile în care Legea nr. 65/2023 nu conferă expres Comisiei de Vetting dreptul de a constata în mod *primar* comiterea/admiterea de fapte/conduite – respectiv, în lipsa unor „acte și constatări” emise de alte entități competente – aceasta nu își poate asuma o *competență extinsă* și nu poate exercita prerogative specifice unui „organ constatatator”. *Per a contrario*, Comisia poate avea doar o *competență restrânsă*, iar orice depășire a limitelor acesteia constituie indubitabil un exces de putere, ceea ce face ca eventualele concluzii formulate în aceste condiții să fie arbitrarie și ilegale.
- e. În lumina acestor constatări, prevederile art. 11 alin. (6) din Legea nr. 65/2023 generează o confuzie inexplicabilă, creând premise pentru interpretări contradictorii și aplicări arbitrarie. Pe de o parte, Comisia nu are un drept expres de a constata faptele în mod primar, ceea ce înseamnă că, logic și juridic, ar trebui să se bazeze exclusiv pe decizii și constatări ale entităților competente (fără a le putea substitui). Pe de altă parte, art. 11 alin. (6) din Legea nr. 65/2023 îi conferă prerogativa de

a ignora atât „actele și constatările entităților competente în domeniu”, cât și hotărârile judecătorești irevocabile pe care le consideră „arbitrare sau vădit nerezonabile”. Aceasta presupune că Comisia deține, în mod implicit, dreptul de a „reevalua faptele” conform propriei proceduri, asumându-și astfel o competență de „constatare indirectă” a acestora.

- f. Contradicția enunțată generează mai multe efecte problematice, printre care: concentrarea excesivă de putere, riscul unor decizii arbitrare, conflicte de competență, impredictibilitatea procedurii de evaluare și insecuritatea juridică a subiecților evaluați, care devin astfel vulnerabili în fața unor evaluări subiective și discreționare. În plus, în condițiile absenței unor criterii clare de apreciere a corectitudinii, legalității și echității procedurii de vetting, persistă riscul ca abuzurile admise de Comisie să rămână necontrolate judiciar și, implicit, să nu fie sancționate, iar subiecții evaluați, vătămați în drepturi, să fie lipsiți de protecție judiciară efectivă și nereabilitați.

Dincolo de incertitudinea și confuzia competenței materiale a Comisiei de Vetting, în contextul analizei atribuției acesteia de a constata fapte, o atenție distinctă merită trei aspecte importante, care influențează substanțial legalitatea și constituționalitatea procedurii de vetting. Este vorba despre: *termenul de prescripție, antecedentele disciplinare și efectul retroactiv al legii*. Le vom analiza pe rând.

I. Termenul de prescripție. Raportat la problematica în discuție, un interes deosebit prezintă prescripția răspunderii juridice, un mecanism esențial al dreptului menit să echilibreze necesitatea sancționării faptelor ilicite cu protejarea dreptului persoanei la securitate juridică. Acest mecanism este relevant în procedura de vetting, deoarece Comisia are competența, așa cum s-a stabilit anterior, de a constata anumite conduite ce încalcă norme juridice (în speță, norme etice și deontologice). Având în vedere că astfel de constatări pot servi ca temei juridic pentru calificarea unui subiect ca fiind necorespunzător criteriului de integritate etică, cu efectul de privare a acestuia de dreptul constituțional de acces la o funcție publică [4, p. 338-345], respectarea termenelor de prescripție stabilite de lege devine esențială pentru asigurarea echității în procedura de vetting, garantarea securității juridice și protejarea drepturilor fundamentale ale subiecților evaluați.

În cazul candidaților-avocați, *termenul* de prescripție relevant pentru evaluarea integrității etice este stabilit în art. 56 alin. (1) din *Legea cu privire la avocatură* nr. 1260/2002 [5], care prevede: „*Încălcarea prevederilor prezentei legi, ale altor acte normative ce reglementează activitatea de avocat, precum și încălcarea gravă a normelor Codului deontologic al avocatului constituie temei pentru tragerea la răspundere disciplinară a avocatului*”. Prin urmare, „*încălcarea gravă a normelor Codului deontologic al avocaților*” (conduită prevăzută și de art. 11 alin. (2) lit. a) din *Legea nr. 65/2023*) constituie un temei juridic pentru angajarea răspunderii disciplinare a avocatului.

Din această perspectivă, evaluarea integrității etice efectuată de Comisia de Vetting poate fi considerată, prin analogie, ca având o natură juridică *disciplinară*, întrucât cuprinde două elemente esențiale: a) constatarea comiterii unei abateri disciplinare și b) aplicarea unei măsuri de constrângere pentru aceasta – privarea subiectului nepromovat de dreptul constituțional de acces la o funcție publică.

În context, este important de subliniat că, în funcție de rolul pe care și-l asumă în cadrul procedurii de vetting, activitatea Comisiei poate lua două forme distincte:

- Dacă aceasta se limitează la „analiza faptelor constatate de alte entități competente”, procedura sa echivalează cu o reevaluare a concluziilor deja formulate de aceste entități, urmată de raportarea lor la criteriul integrității etice prevăzut de art. 11 alin. (2) din *Legea nr. 65/2023*. Totuși, întrucât actele emise de alte autorități competente nu au valoare prestabilită pentru Comisie, această reevaluare, conform poziției Comisiei de la Veneția, constituie, în esență o „redeschidere a procedurii disciplinare” [3, pct. 60].
- În schimb, dacă Comisia își asumă rolul de „organ constatatator”, stabilind în mod primar comiterea de fapte (ce constituie abateri disciplinare), aceasta exercită atribuții similare unei proceduri disciplinare complete.

Indiferent de forma pe care o îmbracă activitatea Comisiei, aceasta ridică probleme majore de securitate juridică și de respectare a principiilor fundamentale din domeniu, în special în ceea ce privește aplicarea termenelor de prescripție.

În acest sens, devine relevant art. 58 alin. (1) teza I din Legea nr. 1260/2002, care prevede: „[p]rocedura disciplinară nu poate fi intentată, iar cea intentată se clasează, dacă din momentul comiterii abaterii a trecut un an.” Observăm că această dispoziție stabilește un termen de prescripție de un an pentru inițierea și desfășurarea unei proceduri disciplinare, calculat de la data comiterii abaterii de către avocat, a cărui depășire împiedică atât intentarea, cât și continuarea procedurii.

Având în vedere că Legea nr. 65/2023 nu prevede nicio derogare expresă de la această normă, competența Comisiei de Vetting de a constata (prin intentarea sau redeschiderea unei proceduri disciplinare) „încălcări grave ale normelor deontologice” săvârșite cu mai mult de un an înainte de evaluare (într-un interval de 5 sau 10 ani), apare ca o încălcare flagrantă a termenului legal de prescripție. Această abordare nu doar că generează insecuritate juridică pentru persoanele evaluate, dar creează și un precedent periculos, prin care stabilitatea raporturilor juridice și dreptul la apărare sunt grav afectate.

Prin urmare, asumarea de către Comisia de Vetting a unui rol constatatator asupra unor fapte prescrise (fie prin redeschiderea unei proceduri disciplinare, fie prin intentarea uneia noi) nu doar că pune sub semnul întrebării legitimitatea procesului de evaluare, dar afectează profund principiile statului de drept, generând un climat de incertitudine juridică și lipsă de previzibilitate pentru profesioniștii vizați.

Pentru a preveni astfel de consecințe juridice grave, atribuțiile Comisiei ar fi trebuit limitate de legiuitor exclusiv la evaluarea candidaților-avocați pe baza actelor emise de entitatea profesională deontologică competentă, prin raportarea faptelor astfel constatate la prevederile art. 11 alin. (2) din Legea nr. 65/2023.

II. Antecedente disciplinare. Întrebarea „antecedentelor disciplinare” apare în situațiile în care Comisia de Vetting constată că candidații-avocați evaluați au fost vizați în proceduri disciplinare soldate cu sancționarea acestora. Acest subiect este problematic în contextul procedurii de vetting, deoarece art. 59 alin. (1) din Legea nr. 1260/2002 prevede: „Dacă în decurs de un an de la data aplicării sancțiunii disciplinare avocatul sancționat nu comite o nouă abatere, se consideră că acesta nu a fost supus sancțiunii disciplinare.”

Observăm că această dispoziție reflectă un principiu fundamental al dreptului disciplinar – *principiul reabilitării*, care oferă avocatului posibilitatea de a-și restabili reputația profesională dacă demonstrează un comportament corect timp de un an după sancțiune. Reabilitarea are un efect clar: sancțiunea disciplinară nu mai poate fi invocată împotriva avocatului, nici pentru a justifica o evaluare negativă a comportamentului său profesional, nici pentru a agrava o eventuală abatere ulterioară.

Așadar, norma citată stabilește un termen clar de stingere a antecedentelor disciplinare, care are ca efect reabilitarea avocatului și restabilirea egalității sale juridice față de ceilalți (egalitate garantată de art. 16 din *Constituția RM*).

În lumina celor enunțate, apare inevitabil o întrebare esențială: trebuie Comisia de Vetting să țină cont de *principiul reabilitării* sau, dimpotrivă, reabilitarea poate fi interpretată ca un indiciu al lipsei de integritate etică? Din economia Legii nr. 65/2023, s-ar părea că *principiul reabilitării* nu are relevanță în procedura de evaluare. Mai mult, legea pare să sugereze că însăși existența unei sancțiuni anterioare, indiferent de stingerea ei, ar putea indica o lipsă de integritate etică.

În aceste condiții, putem constata că Legea nr. 65/2023 practic anulează mecanismul de protecție a avocatului împotriva stigmatizării perpetue și a consecințelor disproporționate ale unei abateri disciplinare. Acest aspect este deosebit de problematic, având în vedere că scopul sancțiunilor disciplinare nu este de a penaliza definitiv, ci de a corecta comportamentul profesional. Astfel, constatăm că Legea nr. 65/2023 transformă practic sancțiunile disciplinare într-un stigmat permanent, incompatibil cu principiile justiției și echității într-un stat de drept.

Întrucât Legea nr. 65/2023 nu prevede nicio derogare de la art. 59 alin. (1) din Legea nr. 1260/2002, se poate deduce că, prin evaluarea candidaților-avocați reabilitați de drept (cu antecedente disciplinare stinse), se încălcă în mod evident principiile securității juridice, egalității și echității, afectându-se grav drepturile fundamentale ale profesioniștilor evaluați.

III. Efectul retroactiv al Legii nr. 65/2023. Inițial, subliniem faptul că, în jurisprudența sa, Curtea Constituțională a Republicii Moldova [6] a stabilit clar că: „efectul legii în timp este guvernat de *principiul activității legii*, potrivit căruia legea se aplică tuturor faptelor în timpul în care se află în vigoare, având eficiență deplină și continuă din momentul intrării în vigoare și până la abrogarea ei. Legea nu se aplică faptelor săvârșite înainte de intrarea ei în vigoare, adică nu are efect retroactiv. Ea dispune numai pentru prezent și viitor și nu are efecte juridice pentru trecut”. Prin această alegație, instanța constituțională pune în evidență *principiul neretroactivității legii*, care în opinia sa, „urmărește protejarea drepturilor și libertăților, contribuie la adâncirea securității juridice și a certitudinii în relațiile interumane” [7].

La nivel normativ, *neretroactivitatea legii* este consacrată în mod expres în art. 22 din *Constituția Republicii Moldova* [8] și art. 73 alin. (3) din Legea cu privire la actele *normative* nr. 100/2017 [9], care prevede: „[a]ctul normativ produce efecte doar cât este în vigoare și, de regulă, nu poate fi retroactiv sau ultraactiv”.

Teoretic, *efectul retroactiv al legii* înseamnă aplicarea unei legi noi asupra unor fapte sau situații care s-au produs înainte ca legea să intre în vigoare. Practic, o lege retroactivă modifică sau influențează evenimente care au avut loc anterior adoptării sale.

În pofida semnificației sale deosebite pentru asigurarea securității și certitudinii în raporturile sociale, trebuie menționat că *neretroactivitatea legii* nu este un principiu absolut [10, p. 16-17], excepțiile acestuia fiind prevăzute de Legea nr. 100/2017, în art. 73 alin. (4), potrivit căruia: „[a]u efect retroactiv doar actele normative prin care se stabilesc sancțiuni mai blânde”. Totodată, art. 74 alin. (6) din legea citată stipulează că: „[a]ctul normativ de interpretare nu are efecte retroactive, cu excepția cazurilor când prin interpretarea normelor de sancționare se creează o situație mai favorabilă”.

Plecând de la prevederile constituționale în materie (art. 22 din *Constituția RM*), Curtea *Constituțională a RM*, a statuat în acest sens: „[p]rincipiul neretroactivității legii, care are o autoritate incontestabilă, suportă excepții relevante de drept penal și drept administrativ (fiind vorba despre dreptul

contravențional – e.n.), potrivit cărora legea care înlătură pedeapsa pentru o faptă sau care ușurează pedeapsa are efect retroactiv, adică se extinde și asupra faptelor săvârșite până la emiterea ei” [6].

Prin urmare, în Republica Moldova, *retroactivitatea legii* este, în general, interzisă, cu excepția cazurilor în care noua lege este mai blândă în materie de sancțiuni. În aceste situații, persoana are dreptul să beneficieze de efectul retroactiv al legii mai blânde, iar statul are obligația de a respecta acest drept [11, p. 16; 10, p. 18].

Revenind la Legea nr. 65/2023, amintim că aceasta instituie Comisia de Vetting ca entitate responsabilă de evaluarea externă a judecătorilor și candidaților la funcția de judecător al CSJ, atribuindu-i competențe incerte și interpretabile echivoc, care includ: „constatarea” faptelor comise anterior intrării sale în vigoare (în ultimii 12, 10 și 5 ani); „reevaluarea” faptelor deja constatate de alte autorități, înainte de intrarea sa în vigoare; și „reevaluarea” unor situații juridice consumate, cu toate consecințele legale ce derivă din aceasta.

Aceste atribuții sugerează un efect retroactiv evident al legii, deoarece admit posibilitatea modificării unor situații juridice deja consumate (prin intentarea sau redeschiderea unor proceduri disciplinare [3, pct. 60-61], reevaluarea unor situații juridice stinse etc.), încălcând astfel *principiul fundamental al neretroactivității legii* (consacrat și în art. 7 din *Convenția Europeană a Drepturilor Omului* [12]), care protejează stabilitatea drepturilor și obligațiilor instituite înainte de intrarea sa în vigoare.

O confirmare relevantă a efectului retroactiv al Legii nr. 65/2023, poate fi atestată în conținutul *Notei informative la proiectul de lege* [13] prin care s-a modificat art. 11 alin. (6) al acesteia. Conform Notei: „Redacția propusă pentru art. 11 alin. (6) din Legea nr. 65/2023 corespunde versiunii prezentate de Guvern și respectiv fiind formulată în baza recomandărilor Comisiei de la Veneția. Astfel, era formulată în spiritul respectării principiului neretroactivității legii, prevăzând expres faptul că trebuie să se țină cont de prevederile existente la momentul săvârșirii faptelor care se analizează. Această completare vine să fortifice legislativ principiul constituțional stabilit la art. 22 din *Constituția RM* care stabilește neretroactivitatea legii. Respectiva modificare va contribui

la asigurarea securității raporturilor juridice și la previzibilitatea normelor legislative într-o asigurare a unei conduite corespunzătoare a subiecților care cad sub incidența legilor menționate.”

Astfel, ca urmare a intervenției legiuitorului în anul 2024, art. 11 alin. (6) teza I din Legea nr. 65/2023 a fost modificat după cum urmează:

- Din „La aprecierea corespunderii cu criteriile prevăzute la alin. (2)–(4), actele sau constatările altor entități cu competențe în domeniile respective nu au valoare prestabilită pentru Comisia de evaluare.”
- În „La aprecierea corespunderii cu criteriile prevăzute la alin. (2) și (3) se ține cont de prevederile legale existente la momentul săvârșirii faptelor respective”.

În opinia noastră, această modificare legislativă nu doar că nu „fortifică principiul neretroactivității legii” și nu „contribuie la asigurarea securității raporturilor juridice și previzibilității normelor legislative”, ci, dimpotrivă, generează confuzii și conduce la interpretări contradictorii și inaplicabile în practică.

Fără a aprofunda acest subiect, subliniem că, potrivit regulilor calificării juridice, expresia normativă „prevederile legale existente la momentul săvârșirii faptelor” este necesară/relevantă pentru încadrarea juridică a unei conduite, adică pentru a stabili dacă aceasta constituie o abatere disciplinară, o incompatibilitate sau un conflict de interese. În schimb, expresia „aprecierea corespunderii cu criteriile prevăzute la alin. (2)” nu implică un proces de calificare juridică, ci doar o raportare a faptelor deja calificate la tipologia de fapte menționată în alin. (2). Cu alte cuvinte, în acest caz Comisia nu califică faptele, ci doar verifică dacă acestea se încadrează în lista prevăzută de alin. (2). Prin urmare, calificarea juridică a faptei (ca abatere disciplinară, incompatibilitate sau conflict de interese) se realizează în raport cu legislația aplicabilă la momentul comiterii, în timp ce aprecierea corespunderii cu criteriile de la alin. (2) reprezintă un proces distinct, bazat pe fapte deja calificate juridic, fără a necesita reanalizarea legislației anterioare.

În concluzie, art. 11 alin. (6) teza I din Legea nr. 65/2023 oferă doar o garanție formală a neretroactivității legii, deoarece, deși admite calificarea

unei fapte în funcție de legislația aplicabilă la momentul comiterii—ceea ce este un principiu juridic normal și corect—aceasta nu împiedică o constatare tardivă a faptei (la o distanță de 5-10 ani de la comitere) și calificarea juridică a acesteia de către o entitate nespecializată, urmată de aplicarea unei măsuri de constrângere (precum privarea de un drept constituțional) neprevăzută de lege la momentul comiterii faptei, fără a ține cont de termenele de prescripție și regulile de stingere a antecedentelor stabilite de lege. Astfel, dispoziția analizată prevede neretroactivitatea doar declarativ, în timp ce celelalte norme ale Legii nr. 65/2023 permit constatarea și sancționarea unor fapte din trecut într-un mod care contravine principiilor fundamentale ale dreptului.

Dincolo de cele enunțate, considerăm important a sublinia că, deși art. 53 alin. (3) din *Constituția RM* interzice în mod repetat retroactivitatea legii, conform jurisprudenței *Curții Europene a Drepturilor Omului* un astfel de efect poate fi admis în cazuri excepționale, dar numai dacă retroactivitatea: *a) este justificată de un interes public superior; b) este proporțională cu scopul urmărit și c) nu aduce atingere gravă drepturilor fundamentale ale persoanei (precum dreptul la proprietate, dreptul la un proces echitabil etc.).*

Prin urmare, chiar dacă Legea nr. 65/2023 produce un efect retroactiv evident și poate fi considerată neconstituțională din start, în lumina jurisprudenței CtEDO, *retroactivitatea* sa ar putea fi justificată prin *interesul public superior urmărit*, care vizează *asigurarea integrității și credibilității sistemului judiciar*. Totuși, *retroactivitatea* acestei legi trebuie să fie *proporțională* cu scopul declarat și să *nu aducă atingere gravă drepturilor fundamentale ale subiecților evaluați*.

Având în vedere cele enunțate mai sus, suntem de părerea că retroactivitatea **Legii nr. 65/2023 nu întrunește cerința proporționalității**,¹² cel puțin din următoarele considerente:

- a) Legea nu respectă standardul de „calitate a legii”**, conținând o serie de lacune normative semnificative, precum: nu definește clar mai

¹² **Proporționalitatea retroactivității** presupune că măsurile aplicate nu trebuie să fie mai severe decât este necesar pentru atingerea scopului legii, adică impactul asupra drepturilor individuale nu trebuie să fie disproporționat în raport cu beneficiile publice urmărite.

mulți termeni cheie utilizați în reglementarea procedurii de evaluare (cum ar fi: „dubii serioase”, „avere”, „cheltuieli”, „venituri”, „iregularități fiscale”, „informație relevantă”, „incompatibilități și conflicte de interese incompatibile cu funcția de judecător al CSJ”, „încălcare gravă a regulilor de etică și conduită profesională”, „conduită arbitrară”, „eroare procedurală”, „eroare procedurală gravă”, „avere nejustificată”, „venit nedeclarat”, „flux de numerar efectiv” etc.); nu stabilește concret categoriile de informații ce pot fi verificate și luate în considerare pentru evaluarea integrității etice (precizând doar informațiile pentru evaluarea integrității financiare); nu stabilește expres „indicatorii financiari” care trebuie să stea la baza evaluării integrității financiare, ca elemente ale „ecuației averii nejustificate” prevăzute de Regulamentul Comisiei; nu stabilește criterii de diferențiere între evaluarea judecătorilor și procurorilor și evaluarea avocaților și profesorilor universitari (în calitatea lor de candidați la funcția de judecător al CSJ), deși primii dețin statutul juridic de demnitari publici; nu stabilește în mod expres „standardul minim de probă” pentru constatarea faptelor incompatibile cu criteriile de integritate etică și financiară; nu stabilește clar și precis rolul și competența Comisiei în „constatarea faptelor” incompatibile cu criteriile de integritate etică și financiară; nu stabilește criterii clare pentru procedura de examinare a Raportului Comisiei de către CSM, care să permită luarea unei decizii motivate juridic privind aprobarea sau respingerea acestuia etc.

Aceste și alte lacune normative afectează substanțial procedura de vetting în ceea ce privește transparența, certitudinea, previzibilitatea, nediscriminarea, echitatea și legalitatea, conferind Comisiei puteri discreționare nelimitate. Acestea, însoțite de lipsa de precizie, claritate și previzibilitate a Legii nr. 65/2023, pun în pericol drepturile fundamentale ale persoanelor evaluate, ceea ce subliniază caracterul disproporționat al măsurilor aplicate în raport cu scopul legii.

b) Legea nu reglementează complet procedura de vetting, lăsând aspecte esențiale (în special, referitoare la evaluarea integrității financiare) să fie „reglementate” de Comisia de evaluare (prin Regulamentul său), entitate care nu deține statutul de autoritate publică și nu are competențe normative, conform legislației interne [4, p. 342]. Acest aspect denotă că retroactivitatea nu se bazează pe un cadru legislativ coerent, complet și suficient, care să asigure claritatea și predictibilitatea evaluării, punând

în pericol proporționalitatea măsurilor luate și protecția drepturilor fundamentale ale persoanelor evaluate, lăsând loc pentru interpretări arbitrare și potențiale abuzuri.

c) Legea nu garantează protecția suficientă și eficientă a drepturilor fundamentale ale subiecților evaluați, cum ar fi dreptul la viață privată, dreptul la proprietate (în sens larg), dreptul la un proces echitabil, dreptul la apărare, dreptul la un recurs efectiv. În absența unor reglementări clare, care să protejeze aceste drepturi pe parcursul întregii proceduri de vetting, persoanele afectate riscă măsuri disproporționate și arbitrare, ce pot avea efecte grave asupra vieții private, carierei și reputației lor profesionale. Aceasta pune în pericol echilibrul dintre scopul public al legii și protecția drepturilor individuale, riscând să submineze încrederea în procesul de evaluare.

d) Legea nu consacră legalitatea și proporționalitatea ca principii ale procedurii de evaluare, deși acestea sunt esențiale pentru garantarea respectării drepturilor fundamentale și menținerea echilibrului între scopul urmărit și impactul măsurilor aplicate. Legalitatea presupune ca orice act al Comisiei de evaluare (precum și al Consiliului Superior al Magistraturii și al Curții Supreme de Justiție) să fie fundamentat pe norme clare, previzibile și conforme cadrului legal în vigoare. Lipsa unei reglementări exprese a acestui principiu permite interpretări discreționare și aplicarea unor criterii imprevizibile în evaluare, ceea ce subminează securitatea juridică și afectează echitatea întregului proces. *Proporționalitatea*, pe de altă parte, impune ca măsurile dispuse în urma evaluării să fie adecvate și necesare, fără a depăși ceea ce este strict indispensabil pentru atingerea obiectivului urmărit. Aplicarea principiului *proporționalității* ar presupune stabilirea unui prag clar de gravitate a abaterilor, astfel încât Comisia să poată întocmi rapoarte negative doar în situațiile în care există dovezi concludente că abaterile constatate demonstrează o reală incompatibilitate a subiectului cu standardele de integritate. În lipsa unei astfel de delimitări, există riscul ca evaluarea să fie folosită ca instrument de excludere arbitrară, afectând principiul echității și dreptul subiecților evaluați la o procedură obiectivă și previzibilă.

În concluzie, deși retroactivitatea Legii nr. 65/2023 poate fi justificată prin necesitatea realizării unui interes public superior – respectiv, asigurarea integrității și credibilității sistemului judiciar – aceasta nu respectă principiul *proportionalității*. Legea prezintă un risc major de încălcare a drepturilor fundamentale ale destinatarilor săi (aspect recunoscut inclusiv de Centrul Național Anticorupție în cadrul expertizei anticorupție realizate asupra proiectului legii [14]). În plus, prin nerespectarea *standardului de „calitate a legii”, reglementarea incompletă a procedurii de evaluare și lipsa garanțiilor adecvate pentru protecția drepturilor subiecților evaluați*, legea generează incertitudini și posibilități de aplicare abuzivă. Astfel, efectul său retroactiv depășește ceea ce este necesar pentru atingerea scopului urmărit, afectând grav stabilitatea raporturilor juridice și, implicit, *securitatea juridică* a profesioniștilor evaluați.

Referințe bibliografice

1. *Legea privind evaluarea externă a judecătorilor și a candidaților la funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție nr. 65 din 30.03.2023*. În: Monitorul Oficial nr. 117-118 din 06.04.2023 (modificată prin Legea nr. 353 din 24.11.2023).
2. *Aviz la proiectul de lege pentru modificarea unor acte normative (nr. 394 din 07.11.2023), aprobat de Direcția generală juridică a Secretariatului Parlamentului Republicii Moldova*. Disponibil la: <https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactenormative/tabid/61/LegislativId/6724/language/ro-RO/Default.aspx>.
3. *Opinia comună a Comisiei de la Veneția și a Directoratului General pentru Drepturile Omului și Statul de Drept (DGI) al Consiliului Europei referitoare la proiectul de lege cu privire la evaluarea externă a judecătorilor și procurorilor, adoptată de Comisia de la Veneția la cea de-a 134-a sesiune plenară (Veneția, 10-11 martie 2023)*. Disponibilă: https://www.constcourt.md/public/files/file/comisia_venetia/2023/CDL-AD2023005.pdf.

4. IACUB, I. *Dreptul de acces la funcția de judecător la Curtea Supremă de Justiție: aspecte de constituționalitate și securitate juridică*. În: *„Consolidarea rezilienței în societate prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării Republicii Moldova și a Ucrainei la Uniunea Europeană”, materialele conferinței științifice internaționale din 17 - 18 octombrie 2024*. Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al USM. Chișinău: S.n., 2024 (CEP USM), p. 338-345.
5. *Legea cu privire la avocatură nr. 1260 din 19.07.2002*. În: Monitorul Oficial nr. 159 din 04.09.2010 (modificată prin Legea nr. 138 din 06.06.2024).
6. *Hotărârea Curții Constituționale nr. 32 din 29.10.1998 privind interpretarea art.76 din Constituția Republicii Moldova „Intrarea în vigoare a legii”*. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.100-102/42 din 12.11.1998.
7. *Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 16 din 12.06.2007 pentru controlul constituționalității art. II alin. (2) din Legea nr.186-XVI din 29 iunie 2006 “Pentru modificarea și completarea Legii nr.1225-XII din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice” și art.12 alin. (8) din Legea nr.1225-XII din 8 decembrie 1992 în redacția Legii nr.186-XVI din 29 iunie 2006*. În: Monitorul Oficial nr.86-89/14 din 22.06.2007.
8. *Constituția Republicii Moldova nr. 1 din 29.07.1994*. Republicată în: Monitorul Oficial nr. 78 din 29.03.2016 (modificată prin Hotărârea Curții Constituționale nr. 8 din 11.03.2024).
9. *Legea cu privire la actele normative nr. 100 din 22.12.2017*. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 7-17 din 12.01.2018
10. Iacub I., Costachi Gh. *Principiile acțiunii legii în timp – fundament al securității juridice a persoanei*. În: *„Particularitățile adaptării legislației Republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene”, materialele conferinței științifico-practice din 27-28 martie 2020*. Chișinău: S. n., 2020 (Tipogr. «Tipocart Print»), pp. 8-20.

11. Costachi Gh. *Neretroactivitatea legii – element al principiului securității juridice*. În: „*Particularitățile adaptării legislației Republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene*”, materialele conferinței științifice internaționale din 22–23 martie 2019. Chișinău: S.n., 2019, p. 16;
12. *Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 4 noiembrie 1950 (Roma), ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 1298-XIII din 24.07.1997*. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 21.08.1997, nr. 54-55/502.
13. *Nota informativă la proiectul de lege pentru modificarea unor acte normative nr. 394 din 07.11.2023, adoptată prin Legea nr. 353 din 24.11.23 (MO465-467/07.12.23)*. Disponibil la: <https://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactenormative/tabid/61/LegislativId/6724/language/ro-RO/Default.aspx>.
14. *Raport de Expertiză Anticorupție la proiectul de lege privind evaluarea judecătorilor și candidaților la funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție* (număr unic 66/MJ/2023), nr. ELO23/8562 din 28.02.2023, p. 5. Disponibil la: <https://www.cna.md/reports.php?l=ro>.